

HANDELINGEN

der

**Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent**

NIEUWE REEKS - DEEL XLV

1991

GENT 1991

TB3AAS

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

HANDELINGEN - DEEL XLV

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Bestuur:

Ere-Voorzitter:

Em. Professor Dr. S. J. DE LAET, Soenenspark 45, 9051 St.-Denijs-Westrem

Voorzitter:

Professor Dr. R. VAN CAENEGEM, Veurestraat 47, 9051 Gent-Afsnee

Ondervoorzitters:

Em. Professor Dr. A. DE SCHRYVER, Meidoorndreef 28, 9050 Gentbrugge

Dr. J. SCHEERDER, Frits van den Berghelaan 21, 9830 St.-Martens-Latem

Redactiesecretaris-penningmeester:

Prof. Dr. H. DE RIDDER-SYMOENS, Blandijnberg 2, 9000 Gent

Secretaris:

Dr. M. BOONE, Blandijnberg 2, 9000 Gent

(alle briefwisseling en ruil)

Bestuursleden:

Dr. J. DECAVELE, stadsarchief Abrahamstraat 13, 9000 Gent

Lic. M.-C. LAEMAN, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie,
Onderstraat 20 9000 Gent

Lidmaatschap:

500 F jaarlijks vanaf 1982

Prijs, voor niet-leden, van deze Handelingen: 600 F

(te storten op P.C.R. van de Maatschappij 000-0370680-43)

Uitgegeven met de steun van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap en
van de Provincie Oost-Vlaanderen.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in Historical
Abstracts and/or America, History and Life

19	Art	4520

HANDELINGEN

der

**Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent**

NIEUWE REEKS - DEEL XLV

1991

GENT 1991

RIJKSUNIVERSITEIT - GENT

SEMINARIE VOOR ALGEMENE EN
INSTITUTIONELE GESCHIEDENIS
DER MIDDELEEUWEN

Blandijnberg 2 - 9000 GENT

INHOUD

S. MEERSSEMAN, <i>Het 'Sente Jacopshuus up Nieuwland' te Gent. Godshuis of politieke instelling (ca. 1257-1540)?</i>	5
M.E. VAN DEN HEUVEL, <i>De verdediging van bastaarden door Olivier de la Marche, een vijftiende-eeuwse Bourgondische hoveling</i>	33
P. ARNADE, <i>Secular charisma, sacred power: rites of rebellion in the Ghent entry of 1467.</i>	69
H. DE RIDDER-SYMOENS, <i>Prosopografie en middeleeuwse geschiedenis: een onmogelijke mogelijkheid?</i>	95
A. DE SCHRYVER, <i>Een nieuwe kijk op de middeleeuwse glasschilderkunst te Gent. De vondst van glasraamfragmenten in het Pand.</i>	119
M. HAEGEMAN, <i>Het archief van de priorij Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove te Waarschoot, later te Gent (1445-1796) en zijn mogelijkheden voor de historiografie.</i>	133
P. LENDERS, <i>De luitenant-civiel van de indaginghe te Gent en te Dendermonde, vorstelijke rechtbanken voor verbintenissen in Vlaanderen (16e-18e eeuw).</i>	155
C. DEVOLDER, <i>De notabelen van het eerste keizerrijk (1804-1814). Het Schelvedepartement.</i>	177
R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE, <i>Bibliografie van de geschiedenis van Gent 1990-1991.</i>	211

Adressen van de medewerkers aan dit nummer:

- S. MEERSSEMAN, Vitsakkerlaan 9, 9080 Lochristi
P. ARNADE, 2222 Carmel Valley Road, n° 11, USA - Del Mar, Ca. 92014
A. DE SCHRYVER, Meidoorndreef 28, 9050 Gentbrugge
M. HAEGEMAN, Guldensporenstraat 51, 9000 Gent
M.E. VAN DEN HEUVEL, Kronenburgersingel 4, NL-6511 AT Nijmegen
P. LENDERS, UFSIA, Prinsstraat 13, 2000 Antwerpen
C. DEVOLDER, Brouwerijstraat 34, 9031 Gent-Drongen
H. DE RIDDER-SYMOENS, Blandijnberg 2, 9000 Gent
R. DE HERDT, Miat, Oude Vest 18, 9000 Gent
J. VANNIEUWENHUYSE, Stadsarchief, Abrahamstraat 13, 9000 Gent

Het "Sente Jacopshuus up Nieuwland" te Gent. Godshuis of politieke instelling (ca. 1257 - 1540)¹

S. MEERSSEMAN

"aussi avons réservé et réservons à notre seulle et entierre disposition la maison que l'on dit Sint Jacobs huys", met deze woorden beëindigde keizer Karel V de periode van onafhankelijk bestaan in de geschiedenis van het Sint-Jacobsgodshuis "upt Nieuwland" te Gent. Sinds de dertiende eeuw was het godshuis één der meest vooraanstaande Gentse liefdadigheidsinstellingen. Het lijdt dan ook geen twijfel dat Gentse politici zich wat graag een plaatsje verwierven in het bestuur van het "Sente Jacopsgasthuse", hetgeen mogelijk was door lid te worden van de vrome Broederschap van Sint-Jacob op Nieuwland, die het godshuis beheerde.

Het godshuis en de broederschap van Sint-Jacob op Nieuwland

Het aan Sint-Jacob gewijde godshuis bevond zich tot de tweede helft van de 19de eeuw in het noorden van Gent. Het lag meer precies op Nieuwland, op de Muide. Dit is de plaats van de huidige van Caenegemstraat, in de parochie van H.Kerst en dus in het patronaatsgebied van de abt van de Sint-Baafsabdij. Deze inplanting in het noorden van de stad - oorspronkelijk buiten de muren - was ongetwijfeld geen toeval. Een der functies was immers het opvangen van pelgrims, in het bijzonder de zogenaamde "Santiagovaarders". Deze ligging liet het godshuis toe pelgrims, die uit de noordelijke Nederlanden op doorreis waren naar Compostela, op te vangen, zelfs na het sluiten van de stadspoorten. Dit wijst er op dat Gent geen vertrekplaats van een Santiagoroute was, aangezien een Sint-Jacobsgasthuis in de eerste plaats bedoeld was voor pelgrims die reeds op weg waren.² De bedevaarders kwamen dan ook uit de Noordelijke Nederlanden via de route Antwerpen-Moerbeke-

---

¹ Men leze meer over dit godshuis in : S. Meersseman, "Het Sint-Jacobsgodshuis in Gent", in *Stadsarcheologie, Bodem en monument in Gent*, Gent, 1990, 14, nr. 4, p. 75-85.

² Dat is althans de indruk die men krijgt in de omvangrijke studie van A.Georges : *Le pèlerinage à Compostelle en Belgique et dans le nord de la France suivi d'une étude sur l'iconographie de Saint-Jacques en Belgique*. Brussel, Académie Royale Belge, Classe Beaux-Arts, 1971. (mémoires collection in -40, 2de reeks XIII)

S. MEERSSEMAN

Gent (in plaats van de route Antwerpen-Mechelen-Brussel), terwijl pelgrims uit het hinterland van de stad eveneens een eerste onderkomen konden vinden in het Gentse godshuis.

Over het ontstaan van het Sint-Jacobsgodshuis tasten we vooraansnog in het duister. Het weinige materiaal uit de vroegste geschiedenis van het godshuis dat de tand des tijds heeft doorstaan, wijst echter duidelijk op een verband tussen het godshuis en de broederschap van Sint-Jacob, die het beheer voerde over de instelling (zie lager).

De oudst bewaarde bronnen over de broederschap zijn drie ledenlijsten, die volgens M. Gysseling gedateerd moeten worden tussen 1260 en 1270³. Hij baseert zich hiervoor op de paleografie, maar ook op het feit dat enkele van de documenten afschriften bevatten van teksten die gedateerd zijn op 22 augustus 1270 en 27 april 1272. Deze teksten vermelden schenkingen, gedaan aan de broederschap, hetgeen aantoont dat de broederschap circa 1270 reeds bestond. Dit lijkt echter tegengesproken te worden door een relaas, neergeschreven in een grondboek uit het einde van de 15de eeuw. Het relaas beweert immers dat de broederschap pas in 1282 zou ontstaan zijn naar aanleiding van het verkrijgen van de toestemming om missen te houden op het altaar van de kapel van het godshuis. Het relaas is echter pas ca. 1496 tot stand gekomen en we kunnen dus met reden twifelen aan de accuratesse ervan⁴. De samensteller van het relaas verwarde wellicht de oprichting van de broederschap met de toestemming die de bisschop van Doornik op 2 oktober 1283 aan de "provisores et fratres hospitalis beati Jacobi iuxta Gandavum in loco qui dicitur Niulande de novo fundati" gaf om het goddelijk officie te vieren in de kapel en om er een voldoende gedoteerde kapelanijs te stichten⁵. "De novo fundati" slaat hier wellicht enkel op de kapel.

In het begin van de veertiende eeuw kan het bestaan van de broederschap met zekerheid vastgesteld worden. Vanaf 1316-17 krijgt de broederschap immers

---

³ SAG, Stadscharters nrs. 161, 162, 163; editie M. Gysseling, *Corpus van middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*, reeks I, I, p. 92 (nrs. 92, 93 en 94).

⁴ SAG, LXIV, nr. 8a, fo 8 ro-vo. De auteur wilde ongetwijfeld wijzen op de lange traditie van missen die in het godshuis bestond. Meteen achter het relaas en in het zelfde handschrift volgt immers een afschrift van een stichting van een kapelanijs door kapelaan Gillis Stoop.

⁵ RAG, SBG, O.497, 2 oktober 1283; editie: C. Vleeschouwers, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent: Diplomatisch en paleografisch onderzoek naar de oorkondenproductie van een Benedictijns abdijscriptorium (819-1321)*, Gent, RUG (onuitgegeven doctoraatsverhandeling o.l.v. prof. dr. W. Prevenier), 1985-86, bijlage II, nr. 509, p. 1173-75.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

18 lb. payment van de stad als terugbetaling van het ongeld voor de wijn die in de broederschap werd gedronken.

In de literatuur vind men als stichtingsdatum van het godshuis meestal 1279, op basis van een verkeerd gedateerde pauselijke Bulle, waarin de weldoeners van het godshuis aflaten beloofd krijgen⁶. Men vindt als stichtingsdatum ook 1282-83, op basis van het relaas uit 1496 waarvan we reeds zegden dat het niet volledig betrouwbaar is. Enkel J. Van Herwaarden zoekt de oorsprong een veertigtal jaar vroeger⁷. Wellicht zit hij het dichtst bij de werkelijkheid, want tijdens ons eigen onderzoek vonden wij een vermelding in het testament van Simon de Valle uit 1257, waaruit blijkt dat het godshuis toen reeds bestond⁸. Hij liet immers een som van 40 solidi na voor het "hospitium Sancti Jacobi".

Als stichter van het godshuis wordt soms de figuur van Hendrik Goethals, befaamd theoloog en wijsgeer, beter bekend als Hendrik van Gent, geciteerd in de literatuur⁹. Geen enkele contemporaine bron wijst echter op enige relatie tussen het godshuis en Hendrik van Gent. Wellicht mogen we deze veronderstelling dan ook verwijzen naar het rijk van de fantasie.

Het oprichten van een godshuis vergde immers grote sommen geld, die, in het geval van het Sint-Jacobsgodshuis, enkel door een vereniging als de broederschap van Sint-Jacob konden bijeengebracht worden. Indien een privépersoon, zoals wordt gesuggereerd over Hendrik van Gent, werkelijk betrokken zou zijn geweest bij de oprichting van het godshuis, dan mogen we veronderstellen dat de naam van deze gulle schenker op één of andere manier bekend zou zijn gebleven in de instelling of dat een zekere verering zou ontstaan zijn voor deze persoon. Dit is niet het geval zodat we gerust kunnen stellen dat het godshuis door de broederschap van Sint-Jacob is opgericht. Van in den beginne is er immers steeds sprake van "fratres" en een "fratria" in het godshuis en nooit van een individu, laat staan van Hendrik van Gent.

---

⁶ Het gaat in feite om een in 1300 door Wouter I van Aardenburg, abt van de Sint-Baafsabdij gevidimeerde Bulle van paus Nikolaas IV in plaats van Nikolaas III. Daardoor moet de Bulle niet op 1 september 1279 gedateerd worden, maar wel tien jaar later. SAG, stadscharter nr. 116, 3 augustus 1300; editie: C. Vleeschouwers, *op. cit.*, Bijlage II, p. 1376-79, nr. 585.

⁷ J. van Herwaarden, "De pelgrimage naar Santiago de Compostela (12de-18de eeuw)" in: *Santiago de Compostela: 1000 jaar Europese bedevaart*, Gent, Gemeentekrediet, 1985, p. 79.

⁸ RAG, SBG, O.368, september 1257; editie C. Vleeschouwers, *op. cit.*, Bijlage II, p. 828-832, nr. 373. We danken dr. Vleeschouwers die ons attent maakte op dit document.

⁹ "De bedevaerden en Sint-Jacobsgodshuis, te Gent" in: *De Vlaemsche Leeuw*, 3, nr. 1, 6 januari 1867.

Het Sint-Jacobsgodshuis is dus waarschijnlijk door de gelijknamige broederschap opgericht kort vòdr 1257. Vooraleer over het bestuur van de broederschap van Sint-Jacob op Nieuwland te spreken is het nodig om allereerst een verwarring uit de wereld te helpen omtrent deze broederschap. Het is namelijk zo dat Gent, althans op het einde van de 15de en de 16de eeuw, maar liefst drie verschillende broederschappen van Sint-Jacob kende¹⁰.

De eerste en ongetwijfeld oudste was de broederschap die het beheer van het godshuis op Nieuwland waarnam. De broederschap bestond uit een zestal parochiale afdelingen, met name deze van Sint-Jacobs, Sint-Jans, Sint-Niklaas, Sint-Michiels, Sint-Pieters en H.Kerst, die volgens een bepaalde beurtrol het bestuur van de broederschap in het godshuis (en dus van het godshuis zelf) leverden. Het bestaan van deze vereniging kan, zoals hoger vermeld, reeds in de dertiende eeuw vastgesteld worden. Het einde van de broederschap viel samen met de confiscatie van het godshuis door keizer Karel in 1540. De vereniging beschikte door de confiscatie in de "Concessio Carolina" immers niet meer over bezittingen en inkomsten om haar werking verder te zetten, vermits de eigendommen van het godshuis en van de broederschap dezelfde waren.

Een tweede broederschap van Sint-Jacob was te vinden in de Onze-Lieve-Vrouwe-Kerk te Sint-Pieters. Deze broederschap was oorspronkelijk vrijwel zeker één van de parochiale afdelingen van de broederschap uit het godshuis, die later zelfstandigheid voor zichzelf opeiste. De broederschap in de O.L.V.-kerk liet zelfs niet na te ruziën met haar moedervereniging over het collatierecht van een kapelanij in de O.L.V.-kerk en over een bestuurder van de broederschap in het godshuis die volgens dezen van de O.L.V.-kerk ook in hun broederschap de functie van bestuurder moest uitoefenen op basis van het reglement van de broederschap van de O.L.V.-kerk¹¹. De broederschap hield echter ook op te bestaan in de tweede helft van de zestiende eeuw.

De derde en laatste broederschap die aan de heilige Jacobus was gewijd, was te vinden aan het Sint-Jacobsaltaar in de Sint-Jacobskerk. Op 1 januari 1494 verkregen ca. 47 mensen, allen "ghuldebreders in Sente Jacopshuus", de

¹⁰ Over deze broederschappen zie ook : P. Trio, *De Gentse broederschappen (1182 - 1580) : ontstaan, naamgeving, materiële uitrusting, structuur, opheffing en bronnen*, Gent, Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 1990 (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 16).

¹¹ De ruzie over het collatierecht heeft gedurende de hele eerste helft van de zestiende eeuw aangesleept en kwam zelfs voor de Raad van Vlaanderen die de broederschap uit het godshuis uiteindelijk gelijk gaf. De kapelanij was door de bestuurders van de broederschap van het Nieuwland gesticht, ook al werd dit tegengesproken door dezen van de O.L.V.-kerk (SAG, LXIV nr. 9k). De discussie omtrent de bestuurder kwam enkel voor de schepenbank van de Keure (SAG, LXIV charter nr. 141 a).

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

toelating om een broederschap te houden in de Sint-Jacobskerk aan het sterk in verval geraakte altaar van Sint-Jacob¹². De relatie met de broederschap van het godshuis is dus overduidelijk. Het zijn leden van de laatstgenoemde broederschap die een nieuwe vereniging stichtten ter ere van de heilige Jacobus. Misschien gaat het wel om de heroprichting van een verloren gegane parochiale afdeling in de Sint-Jacobsparochie. De broederschap in de Sint-Jacobskerk heeft tot 1566 sporen nagelaten om daarna in het duister van de geschiedenis te verdwijnen.

Functies.

Aan de hand van de benamingen van het godshuis kunnen we reeds enkele functies van de instelling achterhalen. Doorgaans gebruiken de bronnen de neutrale term "Sente Jacopshuus". De term "godshuuse van Sente Jacopshuus" wijst echter in de richting van een soort "bejaardentehuis". Vaak wordt echter de benaming "hospitale van Sente Jacopshuus" gebruikt, een term die kan wijzen op eventuele ziekenzorg, maar ook op de functie van gasthuis waar behoeftigen en pelgrims gastvrijheid en onderdak konden vinden.

De functie die het godshuis in de literatuur meestal krijgt toebedeeld, is deze van gasthuis voor pelgrims. Dit wil zeggen dat pelgrims, in de eerste plaats Santiagovaarders, onderdak konden krijgen in het "gasthuis". In de meeste gasthuizen was dit beperkt tot één of twee dagen, maar Gent zou hierop een uitzondering vormen samen met Brussel, waar de pelgrims ook drie nachten na elkaar konden overnachten in het gasthuis¹³. Nochtans blijkt nergens uit de bronnen dat deze functie effectief werd uitgevoerd. De rekeningen van het godshuis (bewaard voor de periode 1415-1796) bevatten immers geen specifieke onkosten bestemd voor pelgrims. Enkel bij stichtingen van jaargetijden werd soms een kleine som geld voorzien die moest verdeeld worden onder de proveniers, de armen en de pelgrims in het godshuis. Dat pelgrims zelden in de bronnen vermeld worden, is wellicht te verklaren door het feit dat pelgrims die gasthuizen aandeden doorgaans armen waren en in het Sint-Jacobsgodshuis dan ook vermeld staan als armen (hetgeen ook tot de functies van de instelling behoorde). Er waren dus pelgrims in het godshuis, maar deze functie was in geen geval de belangrijkste taak van het Sint-Jacobsgodshuis, zelfs niet in de beginperiode.

¹² Archief van de Sint-Jacobsparochie, nrs. 1491/201, 1492/206 en 1493/207.

¹³ Althans volgens P.P.M. Alberdingk-Thym, *De gestichten van liefdadigheid in België van Karel de Grote tot aan de XVe eeuw*, Mémoires couronnés des savants étrangers publié par l'Académie Royale Belge, XLX, Brussel, 1883, p. 117-118. Deze bewering wordt door geen enkele bron gestaafd.

S. MEERSSEMAN

De functie als armenhuis is veel beter gedocumenteerd. Reeds in 1286 beloofde de pastoor van H.Kerst aflaten aan de weldoeners van het godshuis dat dagelijks onder meer twaalf armen onthaalde¹⁴. Daarmee behoorde het godshuis tot de middelgrote armeninstellingen¹⁵. Het aantal is gedurende de veertiende en vijftiende eeuw vrij konstant gebleven. Een inventaris uit 1413 vermeldt een tiental bedden, terwijl in 1471-72 48 el laken werden aangekocht om elf beddelakens te maken¹⁶. Vermits het de gewoonte was om met meerdere personen in hetzelfde bed te slapen, moeten we veronderstellen dat de capaciteit van het godshuis tussen de 11 en de 33 personen lag.

Het dagelijks leven van de armen van het Sint-Jacobsgodshuis verschilde weinig van dat in andere liefdadigheidsinstellingen. In ruil voor een loden teken dat op de Vismarkt werd uitgedeeld konden de armen onderdak, voeding en verwarming verwachten in het godshuis. Deze voeding bestond uit het traditionele bord "pottaige" (een soort erwtensoep) een homp brood en een bord bonen. Als tegenprestatie waren de armen ertoe gehouden te bidden voor het zieleheil van "allen den ghenen die weldadich gheweest hebben den vornomden godshuus ende noch duecht doen sullen"¹⁷.

De functie die het belangrijkste en tegelijk het meest winstgevend was voor de instelling was uiteraard deze van proveniershuis. Een "provenhuus" was "een liefdadigheids-gesticht waaraan proven verbonden waren, een huis waarin men voor een bepaalde som huisvesting en verzorging kon kopen"¹⁸. Het Sint-Jacobsgodshuis blijkt volgens de bronnen in de eerste plaats een dergelijk "provenhuus" geweest te zijn.

Reeds in 1291 konden de bestuurders aan mannen én vrouwen de "provende van den huis" geven¹⁹. Het bestuur kon hierbij sommige mensen weigeren, want het was "niet sculdech thontfane hiemene hi ne ware bedde siic ofte soe harm dat hi sijn broed bidden moeste, ofte tlant rumen van armoeden war bi dat thuis lachter van hem heben mochte". In 1329 werd uitdrukkelijk bepaald dat kandidaat-proveniers minstens zeven jaar lid van de broederschap van Sint-Jacob moesten zijn²⁰. Om dit lidmaatschap te verwerven waren er twee mogelijkheden : Ofwel ging men persoonlijk naar Santiago de Compostela,

¹⁴ SAG, stadscharter nr. 143, 22 september 1286.

¹⁵ G. Maréchal, "Armen- en ziekenzorg in de zuidelijke Nederlanden", in : *N.A.G.N.*, Haarlem, 1982, deel 2, p. 273.

¹⁶ SAG, LXIV nr. 9e; SAG, LXIV nr. 16.

¹⁷ SAG, 93, register LL, fo 319 ro.

¹⁸ E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*, Den Haag, 1875-1929, VI, kol. 749.

¹⁹ SAG, stadscharter nr. 162, fo 2 ro; editie : M. Gyseling, *op. cit.*, nr. 93.

²⁰ SAG, stadscharter nr. 161, fo 10 vo; editie : M. Gyseling, *op. cit.*, nr. 94.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

ofwel betaalde men een afkoopsom van 18 lb. gr. voor vrouwen en het dubbele voor mannen.

Wie provenier wilde worden in het godshuis kon het bij deze betalingen alleen niet laten. Eerst en vooral waren er enkele kleinere financiële verplichtingen : 3 lb. gr. pitantiegeld voor een pitantie ten behoeve van de medeproveniers, 3 lb. gr. cappellegeld voor de kapel. Bovendien beloofden de proveniers vaak hun bezit of een deel ervan na hun dood te zullen afstaan aan het godshuis. Het lijkt erop dat dit in het Sint-Jacobsgodshuis niet verplicht was, maar in vele andere godshuizen wel. Deze belofte gebeurde soms bij de intrede van de provenier, maar soms ook pas na enkele jaren in het godshuis te hebben gewoond. Dit was het geval voor Jan Belkier en zijn vrouw Marie de Rijcke in 1450 na twaalf jaar provenierschap. Na de confiscatie van de instelling in 1540 veranderde er op dit vlak een en ander. In december 1544 bepaalden de toenmalige bestuurders dat de proveniers tenminste een of twee pond grote aan het godshuis moesten nalaten na hun dood²¹. Een groot aantal proveniers liet immers na dit uit eigen beweging te doen.

In 1499 werden door het bestuur bijkomende voorwaarden gesteld²². Zo moest een kandidaat-provenier tenminste veertig jaar oud zijn en van goede faam en naam. Verder waren er enkele gedragsregels waar de proveniers zich aan te houden hadden. Weduwnaars mochten niet hertrouwen op straffe van verbeurdverklaring van de provende, ze mochten niet buiten het godshuis overnachten zonder toestemming, ze mochten geen beroep uitoefenen, niet liegen, niet kwaadspreken over medeproveniers of over het godshuis, etc...

Om hoeveel personen gaat het hier nu ? De rekeningen zijn de aangewezen bron om hierop te antwoorden, maar aangezien de reeks pas in 1415 begint, is onze informatie over de dertiende en veertiende eeuw eerder beperkt. In de veertiende eeuw was het aantal, althans theoretisch, beperkt tot twintig, een aantal dat ook in de praktijk schijnt toegepast te zijn, aangezien er in 1374 sprake is van eenentwintig personen in het godshuis. Pas vanaf 1415 kan het aantal preciezer bepaald worden aan de hand van de rekeningen waarin uitgaven vermeld staan die het godshuis ten behoeve van de proveniers deed op negen tijdstippen in het jaar, het zogenaamde zuivelgeld²³.

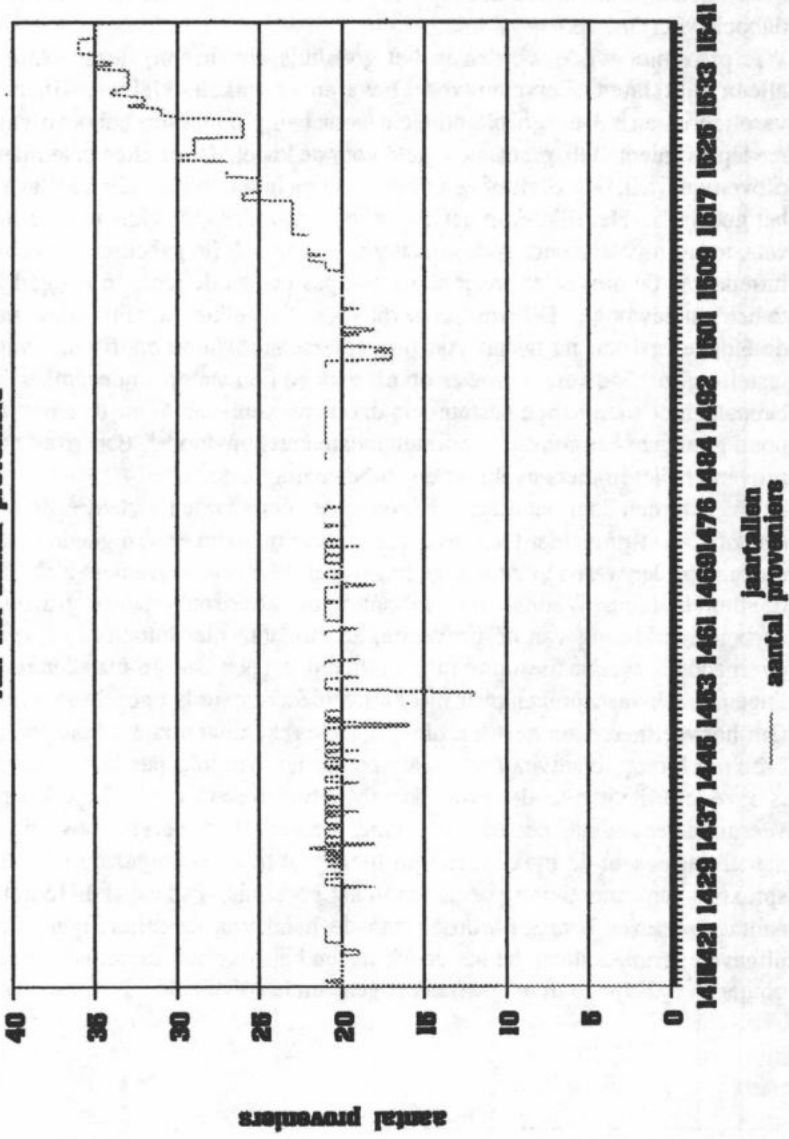
---

²¹ RAG, RVV 31611, kopie van een akte van 27 december 1544. Het gaat in feite om de verlening van een octrooi om losrenten te verkopen aan het godshuis door keizer Karel, omwille van de financiële problemen van de instelling.

²² SAG, LXIV nr. 10, 16 juli 1499.

²³ Wat dit zuivelgeld precies was konden we niet achterhalen. Het gaat om een som geld die de proveniers kregen, waarschijnlijk om zuivelproducten mee te kopen. De rekeningen vermelden telkens het aantal proveniers.

Grafische voorstelling van de evolutie
van het aantal proveniens

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

Tot 1490 bleef het aantal vrijwel stabiel op 21 personen. Alleen de periode van de grote opstand van Gent tegen Filips de Goede (1449-1453) betekende voor het proveniersaantal een zware inzinking. Op het dieptepunt bleven er slechts 12 proveniers over in het godshuis. Een tweede inzinking situeert zich circa 1497 toen het aantal afnam tot 17 personen. Het aantal herstelde zich in de volgende jaren om vanaf 1510 geleidelijk te stijgen tot een maximum van 35 personen.

Het complex en haar restanten.

Van het godshuis zelf is heden ten dage niets meer overgebleven. Enkel een grondplan, gemaakt door P.J. Goetghebuer circa 1863 naar aanleiding van de nakende afbraak van de gebouwen, toont de gebouwen in detail²⁴. Het complex bestond uit een kapel, gelegen aan de oostzijde van een pleintje. Aan de zuidzijde bevond zich een langwerpig gebouw, het gastenverblijf, en aan de noord- en westzijde bevonden zich enkele nutsgebouwen en een poort die uitgaf op het Godshuishammeke, de enige straatnaam die nu nog herinnert aan het Sint-Jacobsgodshuis. Naar het zuiden toe vertrok vanop het pleintje een straatje waarlangs de provenierswoningen zich bevonden. Bij de verkoop en afbraak van het complex in de jaren zestig van de vorige eeuw werd, ongeveer op dezelfde plaats, de huidige van Caenegemstraat aangelegd. Van dit alles rest ons nu niets meer. Het enige dat, naast de straatnaam "Godshuishammeke", nog herinnert aan het godshuis is de huidige rooilijn op het kruispunt van de Groenbrugstraat, met de Moestuin- en de van Caenegemstraat, waar eertijds de hoofdingang van het complex lag.

Bestuurders

Het Sint-Jacobsgodshuis werd door de broederschap van Sint-Jacob op Nieuwland bestuurd. Het bestuur van de broederschap werd jaarlijks gekozen tijdens de grote "gildemaaltijd" die op de zondag na het feest van Sint-Jacob en Sint-Kristoffel werd gehouden (25 juli). In de dertiende eeuw bedroeg de ambtstermijn slechts één jaar, maar tenminste vanaf het begin van de vijftiende eeuw was dit reeds drie jaar. Slechts één maal werd hier, door externe omstandigheden, een uitzondering gemaakt. Tijdens de Gentse opstand tegen Filips de Goede (1449-53) bleef het bestuur van 1451 aan tot na de crisis en werd het pas in juli 1454 vervangen, één jaar te laat²⁵. Elke parochiale afdeling duidde onder haar leden vier bestuurders of "meesters" aan, behalve H.Kerst dat, wegens zijn kleine omvang, slechts twee bestuurders

²⁴ SAG, Atlas Goetghebuer, D 91 F 158 nr. 8.

²⁵ De samenstelling veranderde doordat sommige bestuurders moesten vluchten tengevolge van de opstand en pas na de opstand konden terugkeren.

S. MEERSSEMAN

mocht aanduiden²⁶. Per parochie werd onder de vier (of twee) bestuurders één deken aangesteld. Dit gebeurde door de vier "meesters" van een andere parochie : De vier meesters van Sint-Michiels kozen aldus een deken onder de vier meesters van Sint-Jans en omgekeerd; dezen van Sint-Jacobs kozen een deken onder de meesters van Sint-Niklaas en omgekeerd; de vijfde deken werd door de vier reeds verkozenen aangeduid onder de meesters van de Sint-Pietersparochie. De parochie van H.Kerst mocht slechts een deken leveren om de twee termijnen. De aldus gekozen vijf "dekene van Sente Jacopshuus" vormden het centrale bestuur van de broederschap en stonden tegelijk in voor het beheer van het godshuis.

Leden van de parochies	bestuurders per parochie	godshuis bestuur	de vijf bestuurders
SINT-PIETERS	4	1	} — 5
H. KERST	2		
SINT-JACOB	4	1	
SINT-NIKLAAS	4	1	
SINT-MICHIELS	4	1	
SINT-JANS	4	1	

Organigram van de bestuurswijze van de broederschap en het godshuis.

De bestuurders oefenden controle uit op het financieel beheer van het godshuis dat werd uitgevoerd door de ontvanger. Deze controle gebeurde tijdens de gildemaaltijd in aanwezigheid van de oude en nieuwe bestuurders. De bestuurders gingen ook regelmatig op controle naar de bezittingen van de instelling²⁷. Verder kenden zij de provenden van het godshuis toe, mochten alleen zij pachtgoederen van het godshuis verhuren, etc. In ruil voor hun goede diensten kregen zij aan het einde van hun termijn elk drie el laken. In 1486-87 werden deze betalingen in natura omgezet in betalingen in speciën en kreeg elke bestuurder 18 l. par. voor zijn diensten gedurende drie jaar²⁸. In 1540 werd het bestuursstelsel van het godshuis drastisch gewijzigd. Vanaf dat jaar verloor de Sint-Jacobsbroederschap immers niet alleen de

²⁶ SAG, LXIV nr. 10, kopie van een akte van 16 juli 1499.

²⁷ Opvallend hierbij is dat de deken van het godshuis zelden effectief meeding op tocht. Dit is overduidelijk in het geval van Lievin van Pottelsberghe, die geen enkele maal meeding gedurende zijn ambtstermijnen als deken in 1514-16, 1520-22 en 1526-28.

²⁸ Het was in elk geval een bedrag waar men niet van kon leven, zodat een bestuurdersfunctie in feite louter honorifiek was.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

controle over het godshuis dat volledig in handen kwam van de centrale overheid, de broederschap zelf hield op te bestaan. In de "Concessio Carolina" van 30 april 1540 besliste keizer Karel om het godshuis voor zichzelf te reserveren. Met de woorden "et seront chacun au oyr les comptes de ladite maison par notre dit bailli et les deux premiers echevins de notre dite ville de Gand" riep hij een nieuwe bestuursvorm in het leven waarbij de baljuw van Gent en de beide voorschepenen belast werden met het controleren van de rekeningen²⁹. Van de broederschap van Sint-Jacob is vanaf dat moment geen sprake meer.

Naast de bestuurders vonden nog een aantal andere mensen werk in het godshuis.

Eerst en vooral was er een ontvanger, die niet per se lid van de broederschap hoefde te zijn. Slechts acht van de 22 gekende ontvangers duiken immers terug op in de ledenlijsten van de broederschap, hetgeen ook het gevolg kan zijn van de onvolledigheid van de lijsten. De job stond overigens ook open voor vrouwen³⁰. In tegenstelling tot de bestuurders waren de ontvangers wel bezoldigd. Naast twee el laken per drie jaar kregen zij ook nog een jaarlijks pensioen van 25 tot 60 lb. par. (resp. begin en einde van de 15de eeuw). Doorgaans waren deze ontvangers geen onbemiddelde personen aangezien zij het godshuis bij financieel tekort geld konden voorschieten. De taak van de ontvanger bestond in het beheer van de bezittingen van het godshuis, waarover hij rekenschap moest afleggen aan de bestuurders, die hem in geval van wanbeheer konden afzetten.

De huismeester en de "meesterigghe" voerden het dagelijks beheer van het godshuis. De huismeester vergezelde de ontvanger op zijn tochten naar de bezittingen van het godshuis, misschien in de hoedanigheid van vertegenwoordiger van de proveniers, want zowel de huismeester als de "meesterigghe" waren steeds proveniers. De "meesterigghe" beheerde de keuken van het godshuis, waar de voeding voor de armen in het gasthuis werd gemaakt. Verder zorgde zij ervoor dat alles goed verliep in het gasthuis zelf. De "cnape" was de klusjesman van het godshuis, het manusje-van-alles. In ruil voor zijn werk in het godshuis (voornamelijk onderhoudswerk) kreeg hij gratis kost en inwoon in het godshuis, samen met zijn gezin. Voor sommige taken werd hij nog eens extra vergoed, bijvoorbeeld sneeuw ruimen, graven delven, etc...³¹

Ook de kapel beschikte over enkele personeelsleden. Eerst en vooral de kapelaan, die doorgaans als provenier in het godshuis woonde. Hij hield de

---

²⁹ SAG, Stadscharter nr. 956, artikel 55, 30 april 1540.

³⁰ Van 1390 tot circa 1407 was de provenierster Ysabeele de Monteneere ontvangster van het godshuis.

³¹ SAG, 93 register LL, fo 319-322, 18 januari 1553.

S. MEERSSEMAN

dagelijkse missen en de jaargetijden in de kapel, al of niet opgeluisterd door het muziekspel van een orgelaar. De kosteres zorgde er voor dat tijdens de misdiensten alles in orde was in de kapel. Ook zij was doorgaans provenierster. Verder werd nog een orgelspeler vergoed voor zijn diensten tijdens de misdiensten in de kapel.

In tegenstelling tot de meeste andere liefdadigheidsinstellingen in Gent, had het stadsbestuur geen directe invloed op het beheer van het Sint-Jacobsgodshuis. In het godshuis van Sint-Jan-ten-dullen, het Rijke Gasthuis, het Wenemaershospitaal, het godshuis ter Nood Gods en het godshuis van Sint-Jan en Sint-Pauwel lag de oppervoogdij bij de schepenen van Gent. Enkel de godshuizen van de ambachten en van de Sint-Jorisschuttersgilde waren "privé"-instellingen, beheerd door een bijhorende vereniging. Het bestuur van deze instellingen (met name de ambachtelijke godshuizen) werd dan ook waargenomen door het ambachtsbestuur.

Wie zijn de bestuurders en proveniers ?

Om een antwoord te krijgen op deze vraag, gingen wij prosopografisch te werk. Allereerst werden de namen van bestuurders en proveniers, vermeld in de bronnen van de instelling zelf (rekeningen en charters), opgezocht. In een tweede fase werd de aldus opgestelde namenlijst aangevuld met gegevens uit de schepenregisters, ledenlijsten van diverse ambachten, reeds gepubliceerde prosopografische lijsten, etc... Tenslotte werden deze gegevens groepsmatig bestudeerd.

Gezien de bewaarde bronnen voornamelijk uit de vijftiende en zestiende eeuw dateren, ligt de nadruk dan ook op deze periode.

Indien we uitgaan van de veronderstelling dat de ambtstermijn van de vijf bestuurders reeds in de dertiende eeuw drie jaar bedroeg, dan komen we voor de periode 1270 - 1540, de door ons bestudeerde periode, tot een theoretisch maximum aantal bestuurders van ongeveer 450³². Tweehonderddrieënzestig, of 58,44 %, kennen we ook bij naam. Met circa 60 % kunnen we, onzes inziens, een goed beeld geven van het bestuur van het godshuis gedurende de 15de en 16de eeuw (de meeste gegevens dateren immers uit deze periode)³³.

---

³² We nemen hiervoor het aantal jaren dat we in ons onderzoek bestreken, delen dit door drie omdat elke termijn drie jaar duurde en vermenigvuldigen dit met het aantal bestuurders per termijn. Dit geeft de volgende rekensom.

$$270 : 3 * 5 = 450$$

³³ Het percentage stijgt overigens tot 84,78 % indien we het zouden berekenen enkel op het aantal bestuurders dat deze functie waarnam in de 15de

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

De loopbaan van deze bestuurders zullen we op drie punten nagaan. Ten eerste hun activiteiten in het godshuis zelf, ten tweede hun bezigheden in het stadsbestuur en ten derde in het bestuur van ambachten.

Ten eerste hebben we dus de bestuurders in het godshuis zelf. Van de 263 gekende bestuursleden waren er 49 (18,63 %) ooit deken, 232 (88,21 %) waren ooit bestuurder en 19 personen (7,22 %) waren zowel deken als bestuurder (weliswaar in verschillende termijnen). De vernieuwing lijkt dus zeer sterk te zijn in het bestuur. Maar wanneer we merken dat heel wat bestuurders hun functie twee of drie maal uitoefenden, ligt de situatie anders.

aantal functies	als deken	%	als bestuurder	%	bestuurder of deken	%
1	37	14,06	169	64,26	181	68,82
2	10	3,80	54	20,53	64	24,33
3	2	0,76	8	3,04	14	5,33
4	0	0	1	0,38	2	0,76
5	0	0	0	0	2	0,76
totaal	49	18,63	232	88,21	267	100

Tabel voorstellende het gemiddeld aantal functies in het godshuis.

Ruim 31 % van de bestuurders/dekens kwam terug voor een tweede termijn, een fenomeen dat vooral bij de bestuurders in trek schijnt geweest te zijn. Van de 232 kwamen er maar liefst 63 of 27,25 % meerdere malen in het bestuur voor. Procentueel is het aandeel van de terugkerende dekens echter vrijwel gelijk, namelijk 24,48 % of 12 personen op 49. De vernieuwing van het bestuur was dus eerder aan de beperkte kant aangezien slechts 2/3 van het bestuur nieuw was. Dit had anderzijds wel het voordeel dat er steeds iemand was die wist hoe de vork in de steel zat en die aldus voor enige continuïteit zorgde in het bestuur van de instelling. Andere functies in het godshuis werden zelden door bestuurders of ex-bestuurders uitgeoefend. Vijf bestuurders werden later ook ontvanger, drie huismeester en slechts één verlaagde zich tot klusjesman, alles samen niet meer dan 3 % van de gekende bestuurders.

In verband met de verdeling van de bestuurders over de diverse deel-parochies van de broederschap, mogen we, op basis van de verdeelsleutel die gehanteerd werd bij de samenstelling van het bestuur, zoals hoger vermeld, veronderstellen dat de spreiding als volgt zou zijn : 20 % voor Sint-Jans,

---

en 16de eeuw. Voor de periode 1401-1540 berekenen we een aantal bestuurders van 230 in 46 termijnen. Daarvan kennen we er 195 of 84,78 %.

S. MEERSSEMAN

Sint-Niklaas, Sint-Michiels en O.L.V., 13,33 % voor Sint-Jacobs en 6,66 % voor H.Kerst. Het resultaat dat we bekomen op basis van de gegevens die we hebben voor 134 (50,93 %) bestuurders, wijkt hier echter sterk van af.

Parochie	aantal	% totaal	% v/d gekende	verwacht %
Sint-Jans	48	18,25	35,82	20
Sint-Niklaas	33	12,54	24,62	20
Sint-Jacobs	33	12,54	24,62	13,33
O.L.V.	11	4,18	8,20	20
H. Kerst	5	1,90	3,73	6,66
Sint-Michiels	4	1,52	2,98	20
totaal	134	50,93	100	100

Tabel met de verdeling over de diverse parochies.

De oorzaak hiervan ligt ongetwijfeld in het rommelige karakter van de voornaamste bron om de parochiale herkomst van de bestuurders te achterhalen : de ledenlijsten van de broederschap van Sint-Jacob³⁴. Deze werden in principe per parochie bijgehouden, maar in praktijk werden leden van sommige parochies soms, zonder vermelding van de eigenlijke parochie, ingeschreven in de lijst van een andere parochie. Bovendien werden niet alle leden ingeschreven, vermits we slechts 112 van de bestuurders in deze lijsten konden terugvinden. Anderzijds werden sommige leden in twee of drie lijsten ingeschreven.

Een tweede actieterrein van de bestuurders, naast dat in het godshuis zelf, was dat van de stadsdienst. Het voornaamste ambt daarbij was uiteraard dat waar de schepenzetel aan verbonden was. Maar liefst 146 (55,51 %) bestuurders kwamen in de schepenlijsten voor, waarvan 111 (42,18 %) in de schepenbank van de Keure, 110 (41,82 %) in de schepenbank van Gedeele en 78 (29,65%) zelfs in beide banken. Het aantal schepenmandaten was als volgt verdeeld :

---

³⁴ Zie voetnoot 3.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

aant func	Keure	kum	%	Ged.	kum	%	beide	kum	%
1	30	30	11,40	60	60	22,81	33	33	12,54
2	19	49	7,22	32	92	12,16	24	57	9,12
3	29	78	11,02	9	101	3,42	26	83	9,88
4	10	88	3,80	4	105	1,52	20	103	7,60
5	12	100	4,56	2	107	0,76	13	116	4,94
6	5	105	1,90	2	109	0,76	11	127	4,18
7	2	107	0,76	0	109	0	8	135	3,04
8	3	110	1,14	1	110	0,38	2	137	0,76
9	0	110	0	0	110	0	4	141	1,52
10	1	111	0,38	0	110	0	0	141	0
11	0	111	0	0	110	0	1	142	0,38
12	0	111	0	0	110	0	3	145	1,14
tot	111	111	42,18	110	110	41,81	145	145	55,10

Tabel met het aantal schepenambten.

De grote meerderheid had 1 tot 3 mandaten gedurende zijn carrière (78 in de Keure en 101 in Gedeele). Slechts een kleine minderheid wist tot 12 mandaten te verwerven (32 in de Keure en 9 in Gedeele). De zwaargewichten komen dus uit de belangrijkste schepenbank van Gent, de schepenbank van de Keure.

Van 118 (44,85 %) bestuurders konden we ook achterhalen tot welk politiek "lid" ze behoorden. De weverij leverde hierbij 34 bestuurders of 12,92 % van de 263 gekende (of bijna 1/3 van de 118 waarvan we het lid kennen), terwijl de neringen 67 bestuurders aanbrachten (respectievelijk 25,47 % van het totaal van 263 en 56,77 % van de gekende 118). Het derde lid, de poorterij was goed voor 17 personen (6,46 % of 14,41 % van de gekende 118). Het grootste aantal gaat dus naar de neringen (56,77 %).

lid	aantal	% van totaal	% van de gekende
weverij	34	12,92	28,82
neringen	67	25,47	56,77
poorterij	17	6,46	14,41
totaal	118	44,85	100

Verdeling per "lid" van de bestuurders.

S. MEERSSEMAN

Berekenen we dit op basis van de gegevens in verband met de effectieve beroepen, die we kennen voor 61 personen (23,19 % van het totaal), dan bekomen we het volgende resultaat :

lid	aantal	% van 61
weverij	20	32,78
neringen	41	67,22
totaal	61	100

Verdeling per "lid" volgens de gegevens over de beroepen.

Vergelijkbaar dus met wat we hoger vermeldden (28,82 % en 56,77 %), maar niet gelijk aan de verdeling in het Gentse stadsbestuur. Tien schepenambten waren immers gereserveerd voor de weverij en evenveel voor de neringen, d.i. telkens 38,46 %, terwijl de poorterij zes zetels bezette of 23,07 %. Dat de neringen in het bestuur van het Sint-Jacobsgodshuis zo sterk vertegenwoordigd zijn, kan wellicht verklaard worden door de onvolledigheid van de gegevens waarover wij beschikken. Het is anderzijds ook mogelijk dat de door ons berekende situatie wel degelijk met de realiteit overeenkomt. Er waren immers 53 neringen in Gent en het was tot deze ambachten dat het merendeel van de bevolking behoorde en niet tot de weverij of de poorterij. De samenstelling van het bestuur van het godshuis zou dus in zekere mate de samenstelling van de Gentse bevolking weerspiegelen : een kleine selecte groep poorters (ca. 14,41 %), een ietwat ruimere groep wevers (ca. 28,82 %) en een ruime groep arbeiders uit de kleine neringen (ca. 56,77 %). In elk geval was het al dan niet behoren tot een bepaald politiek lid geen doorslaggevend argument om iemand in het bestuur te verkiezen. Er zit immers geen regelmaat in de verdeling van de vijf bestuursposten over de drie leden, hoewel een verdeling met één poorter, twee wevers en twee neringen toch vaak voorkomt³⁵. Zowel in het bestuur, als onder de leden van de broederschap en het godshuis van Sint-Jacob vinden we dus vertegenwoordigers van de elite van de drie leden, waardoor deze instelling misschien kan beschouwd worden als een middel om de strakke horizontale stratificatie in de middeleeuwse maatschappij te doorbreken.

Naast de schepenambten waren er uiteraard ook nog andere ambten in stadsdienst, met name het overdekenschap van de weverij en de neringen. Deze functie was overigens niet onbelangrijk, daar de overdekens een beslissende invloed uitoefenden op de aanduiding van de schepenen van de

³⁵ O.a. in 1398-1401, 1429-32, 1432-35, 1441-44 O.a. in 1398-1401, 1429-32, 1432-35, 1441-44, 1447-50. Opvallend is dat dit precies de jaren zijn waarin het systeem van de drie leden het stadsbestuur volledig bepaalde.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

weverij en de neringen. Drieëntwintig bestuurders (8,74 %) namen één of meerdere maal het overdekenschap waar. Doorgaans cumuleerden deze aanzienlijke mannen hun overdekenschap met één of meerdere schepenambten.

aantal mandaten	aantal	% van het totaal	% van de gekende	Kumulatief %
1	7	2,66	30,43	30,43
2	9	3,42	39,13	69,56
3	4	1,52	17,39	86,95
4	1	0,38	4,34	91,29
5	0	0	0	91,29
6	2	0,76	8,71	100
totaal	23	8,74	100	100

Aantal overdekenschappen dat bestuurders waarnamen.

Wat de andere functies in stadsdienst betreft moeten we ons beperken tot een drietal. Zeven stadsklerken (2,66 % van het totaal) waren ooit bestuurder van het godshuis. Onder de bestuurders telden we ook 17 ontvangers of boekhouders van de stad (6,46 %) en 53 stede- of herekiezers of commissarissen (20,15 %). Het gaat in hoofdzaak om stede- en herekiezers (resp. 34 en 21). De enige twee commissarissen waren echter niet de eerste de beste, namelijk Lievin van Pottelsberghe en zijn schoonbroer Charles Clayssone (zie lager).

S. MEERSSEMAN

aantal functies	aantal	% v/h totaal	% v/d gekende
1	17	6,46	32,08
2	14	5,32	26,42
3	7	2,66	13,21
4	10	3,80	18,87
5	3	1,14	5,66
6	1	0	1,88
7	0	0	0
8	0	0	0
9	0	0	0
10	0	0	0
11	0	0	0
12	1	0,38	1,88
totaal	53	20,14	100

Aantal stadsklerken, ontvangers en kiezers onder de bestuurders.

Negentien personen bekleedden nog 11 andere functies op een lager échelon : erfscheiders, vindere, ontvanger van de issue, stadsbode, presentmeester, voogd over een ander godshuis, kerkmeester, Heilig Geestmeester, deken van een broederschap.

Een derde terrein waar de bestuurders zich, buiten het godshuis en het stadsbestuur, nuttig maakten was dat van de vele ambachten. Aldus doken in het bestuur van de diverse Gentse gilden 34 bestuurders van het godshuis (12,92 %) terug op. Gezien het aantal neringen (53) en het grote aantal vertegenwoordigers van de neringen in het bestuur van het godshuis (56 %), is dit vrij weinig. De oorzaak ligt wellicht in het ontbreken van uitgebreid bronnenmateriaal omtrent de ambachten. Heel wat dokumenten over de gilden werden immers tijdens de Gentse opstand tegen keizer Karel vernield. Negenentwintig personen (85,29 % van de 34) waren ooit deken van een gilde en 15 (44,11 %) hielden het bij de functie van gezworene.

Tenslotte willen we als algemene opmerking in verband met de loopbaan van de bestuurders van het godshuis vermelden dat de meeste bestuurders in het godshuis binnenkwamen nadat ze reeds een aanzienlijke loopbaan achter de rug hadden of terwijl ze zich nog aan het opwerken waren. Het element van prestige en eer speelde wellicht een grote rol bij degenen die het bestuur van het Sint-Jacobsgodshuis op zich namen.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

Enkele concrete gevallen.

We beperken ons hier tot enkele vooraanstaande Gentse families die meerdere bestuurders of dekenen leverden aan het Sint-Jacobsgodshuis. Onvermeld blijven o.a. Clays en Jan van Hoedevelde, Pieter Hueribloc, Ghiselbrecht en Jan Mayhu, Jan en Lodewijc van Wijchuus, Wulfram Wulframs en vele andere vooraanstaanden uit de Gentse politieke milieu's.

De familie de Baenst leverde in het begin van de 16de eeuw maar liefst vijf bestuursleden aan het godshuis. Vier van hen waren één of meerdere malen deken, de vijfde slechts bestuurder. Anthuenis, Bussaert, Gillis en Roeland waren afstammelingen van mer Roeland de Baenst, ridder, heer van Axpoele en Hansbeke, raadsheer van Filips de Goede en grootbaljuw van de Vier Ambachten. Alle vier begonnen ze hun carrière in het godshuis op de gegeerde dekenstoel, hetgeen duidelijk wijst op hun grote invloed en prestige. Olivier, de vijfde telg uit de de Baenst-dynastie is niet meteen terug te vinden onder de directe afstammelingen van mer Roeland, maar hij behoorde ongetwijfeld tot een minder fortuinlijke tak van de de Baenst-familie. In het testament dat deze Olivier in 1510 voor de Keure liet bevestigen werd een zekere Roeland de Baenst immers als executeur vermeld³⁶. Hij bracht het echter niet verder dan ontvanger van het godshuis circa 1500 en bestuurder van de instelling circa 1505.

Samen overheersten ze als deken of bestuurder het bestuur van het godshuis tussen 1499 en 1540. Ongetwijfeld verleenden zij door hun hoge afkomst heel wat prestige aan de liefdadigheidsinstelling.

Drie leden van de familie van der Bruggen waren actief in het godshuisbestuur, namelijk Clays en meester Jan als deken en Adriaen als bestuurder. Adriaen was bestuurder in 1514-16 en verleende zijn vrouw Lysbette Bennins in 1516 een provende, een praktijk waartegen in 1523 nochtans werd gereageerd. Meester Clays werd in 1496 voor het eerst deken van het godshuis. Hij stond toen nog aan het begin van zijn politieke loopbaan, in tegenstelling tot Jan (wellicht de zoon van meester Clays), die op het einde van zijn carrière stond toen hij in 1508 deken werd.

Vader en zoon Pien waren elk twee maal bestuurder tussen 1529 en 1539 en behoorden beiden tot het ambacht van de droogscheerders. Vader Lievin Pien kende een uitzonderlijk voorspoedige loopbaan : tot vijf maal toe zetelde hij in de schepenbank van de Keure, drie maal was hij overdeken van de neringen en stedekiezer,... Zijn einde staat hiermee echter in schril contrast. Tijdens de Gentse opstand van 1539 werd de hoogbejaarde Lievin - hij was toen

---

³⁶ SAG, 301 nr. 44, fo 216.

S. MEERSSEMAN

ongeveer 75 jaar (Lievin werd dus pas op de zeer gezegende leeftijd van 65 jaar voor het eerst bestuurder in 1529) - als zondebok naar voren geschoven door de toenmalige schepenen. Het volk verweet hem dat hij zou geholpen hebben bij het ontvreemden van privileges uit het "Secreet" en daarom werd hij op 23 augustus 1539, na gruwelijke folteringen, onthoofd.

Zijn zoon, Philips Pien, bracht het er beter van af dan zijn vader, ook al behoorde hij tot het godshuisbestuur op het moment van de confiscatie door keizer Karel in 1540. Hij schijnt dan ook buiten het godshuis niet politiek actief geweest te zijn. In de schaduw van de Sint-Niklaaskerk leidde hij een rustig leven "ten Pitte" recht tegenover de herberg "de Clocke" van zijn vader.

Met Lievin van Pottelsberghe zijn we aanbeland bij de meest invloedrijke, machtige en meest prestigieuze deken (drie maal) van het godshuis³⁷. Hij had zich opgewerkt tot één van de meest vooraanstaande vertrouwelingen van de vorst, zowel binnen de stedelijke Gentse politiek als in het centrale bestuur. Daarnaast liet hij zich niet onbetuigd als weldoener : acht provenden in het Alijnsgodshuis, studiebeurzen voor arme scholieren... De functie die hij in het godshuis bekleedde was echter in hoofdzaak honorifiek aangezien hij gedurende zijn drie ambtsperiodes niet één keer is meegeweest met de ontvanger en de andere bestuurders tijdens hun bezoeken aan de bezittingen van het godshuis.

De invloed van Lievin van Pottelsberghe in het godshuis liet zich ook voelen via Wulfaert Snibbele, bestuurder in 1520-22 en oom van Lievin, maar ook via Charles Clayssone, bestuurder in 1532-34 en 1538-39, schoonbroer van Lievin en eveneens betrokken in de centrale vorstelijke administratie. Als man van het centrale bestuur had Charles de eer om in het laatste godshuisbestuur Oude Stijl te zetelen.

Vijf bestuursleden kwamen uit de familie van der Zickelen. Reeds in de veertiende eeuw werd Jan (1) tot deken gekozen in de periode 1344-46. De traditie werd hersteld toen Victor in 1426-28 bestuurder werd. Pas in 1450 begon een echte van der Zickelen-trilogie met Clays. Hij verdween gedurende twee jaar tijdens zijn ambtsperiode van het toneel, wellicht tengevolge van de Gentse opstand tegen Filips de Goede. Zijn zonen zetten de familietraditie verder. Jan (2) en Philips werden beiden deken van het godshuis, respectievelijk in 1484-86 en 1490-92.

---

³⁷ Zie hiervoor ook : H. De Ridder-Symoens, "Lievin van Pottelsberghe en het onderwijs te Gent in de zestiende eeuw", *H.M.G.O.G.*, XXXII, 1978, p. 101-31 en XXXIV, 1980, p. 125-41. Lievin van Pottelsberghe is overigens de enige bestuurder waarvan we een portret kennen (zie zelfde artikel).

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

De stamvader van de de Rijke-club was de advocaat meester Pieter de Rijke, een man die in 1475-77 bestuurder werd van het godshuis en daarnaast nog drie maal schepen van de Keure, één maal schepen van Gedeele en één maal overdeken van de weverij. Hij overleed in 1503-04 als lid van de Broederschap van Sint-Jacob.

Zijn zoon Francois werd tweemaal bestuurder (1505-07 en 1511-13), maar was vooral actief als advocaat in de Raad van Vlaanderen van 1498 tot 1521³⁸. Hij stelde zich in 1514 ook borg voor de ontvanger van het godshuis Beernaert de Cupere.

Zijn broer Pieter was eveneens twee maal bestuurder (1529-31 en 1536-37) en advocaat in de Raad van Vlaanderen. Het was in deze laatste functie dat hij meerdere malen het godshuis verdedigde tijdens de rechtszaak tegen Jan Roelands (zie lager). Hij betaalde in 1529-30 het capellegeld voor de nieuwe provenierster Lysbette Bosmans.

Er waren echter nog andere de Rijkkes in het godshuis actief : Anthuenis, broer van meester Francois en zelf ook advocaat, was lid van de broederschap; Pieter, filius Francois, zoon van de bestuurder Francois en eveneens lid van de broederschap.

Mergriete de Clerc, die als weduwe van Joos de Rijke provenierster was in het godshuis van 1513 tot 1545.

De symbiose tussen het godshuis en haar bestuurders.

Zoals uit bovenstaand overzicht mag blijken, waren de bestuurders van het godshuis niet de eersten de besten. Méér dan de helft onder hen had één of meerdere schepenfuncties in Gent waargenomen, al dan niet aangevuld met andere ambten op een lager échelon.

De relatie tussen het godshuis en haar bestuurders was dan ook van symbiotische aard, waarbij zowel het godshuis als de bestuurders voordeel hadden.

De bestuurders ontleenden prestige aan het godshuis. Indien ze nog aan het begin van hun politieke loopbaan stonden vormde een bestuursfunctie in het godshuis een soort leerschool voor wat hen later nog te wachten zou staan. Bovendien was het een manier om in een bepaald politiek milieu binnen te geraken en om politieke relaties op te bouwen. Wanneer het einde van de carrière in zicht was, vormde het godshuis een mogelijkheid om zich geleidelijk en eervol terug te trekken uit de Grote Politiek.

Diverse andere redenen zetten de politici er eveneens toe aan om een bestuurderspost in het godshuis te versieren. Een reden die veel bestuurders

---

³⁸ J. Monbaillyu, "Rycke, Frans de, advocaat bij de Raad van Vlaanderen, rechtsgeleerde", *N.B.W.*, XI, kol. 672-76, Brussel, Paleis der Academieën, 1981.

S. MEERSSEMAN

voorwenden was de devotie voor de heilige Jacobus, de reden waarom zij allen lid werden van de broederschap. Liefdadigheid vormde dan ook één van de drijfveren van de bestuurders. Het beheer voeren over een instelling die aan armen, behoeftige pelgrims en hulpbehoevende ouderlingen voeding en onderdak verschafte, was immers een goed werk dat door God zeker zou beloond worden in het hiernamaals. Net als bij de devotie moet ook het belang van deze reden echter sterk gerelativeerd worden. Belangrijker waren het prestige en de roem die een functie in een dergelijke liefdadigheidsinstelling met zich meebrachten. Het was eveneens een ideaal milieu om vele politieke contacten te leggen, die bij een politieke carrière goed van pas konden komen. Tenslotte vormde het persoonlijk materieel gewin één van de motieven. Het is dan wel zo dat de bestuurders niet rijkelijk vergoed werden voor hun diensten, maar het komt wel geregeld voor dat de bestuurders zichzelf, hun familie of collega's voorzagen van provenden die in feite voorbehouden waren voor arme ouderlingen. We hoeven enkel het voorbeeld van Adriaen van der Bruggen aan te halen. In 1516 kreeg zijn vrouw, Lysbette Bennins, immers een plaatsje in het godshuis.

De relatie tussen godshuis en bestuurders was echter een tweesnijdend zwaard. Het godshuis ontleende immers veel prestige aan zijn bestuurders, zeker als het ging om politieke kanonnen als Lievin van Pottelsberghe, de clan de Baenst, Lievin Pien, etc... Misschien werden deze invloedrijke heren zelfs speciaal aangetrokken om deze reden. Het valt immers op dat deze machtige heren zelden of nooit meegingen op rondreis langs de domeinen van het godshuis hetgeen op het in hoofdzaak honorifieke karakter van de bestuursfuncties en met name van het dekenschap kan wijzen.

Proveniers

Aan de hand van rekeningen en charters van het godshuis is het mogelijk om een totaal van 209 namen van proveniers bij elkaar te krijgen. Om in te schatten welk percentage dit ongeveer is van het aantal proveniers dat ooit in het godshuis is opgenomen in de periode 1290-1540, hebben we een aantal gegevens nodig³⁹. We moeten immers de capaciteit van het godshuis en de evolutie van die capaciteit kennen. Daarnaast is het nodig een schatting te maken van de gemiddelde duur van een provenierschap.

Wat dit aantal betreft, kunnen we naar elders in deze bijdrage verwijzen. Kort samengevat schommelt het aantal gedurende de 14de en 15de eeuw rond 20, om circa 1510 te stijgen tot 35. Rekening houdend met deze evolutie en in de theoretische veronderstelling dat een provenier slechts één jaar in het godshuis

---

³⁹ De oudste vermelding van proveniers in het godshuis dateert immers van 1290-91 in SAG, stadscharter nr. 162, fo 2 ro; editie M. Gyseling, *op. cit.*, nr. 93.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

verbleef, berekenen we een theoretisch maximum aantal proveniers van 5300 voor de periode 1290-1540.

Het tweede probleem is moeilijker op te lossen. Voor slechts 105 (50,23 %) van de 209 gekende proveniers kennen we ook de (tenminste minimale) duur van hun verblijf in het godshuis. De duur van een verblijf kon zeer sterk variëren : van slechts één jaar tot meer dan veertig jaar. Alles bij elkaar levert dit een gemiddelde van 16,114 jaar op⁴⁰.

Nu kunnen we het theoretisch aantal proveniers van 5300 delen door de gemiddelde verblijfsduur van 16,114, hetgeen een totaal aantal van 331,25 proveniers oplevert. Van deze 331,25 proveniers kennen we er 209 of 63,09 %, een voldoende aantal om een representatief beeld te geven van de proveniers in het Sint-Jacobsgodshuis.

Een kleine meerderheid van de gekende proveniers waren vrouwen, namelijk 116 (55,5 %), terwijl slechts 93 mannen (44,49 %) terug te vinden waren. Het is dus duidelijk dat het Sint-Jacobsgodshuis niet exclusief aan vrouwen was gereserveerd, zoals voor andere instellingen wel het geval was (bv. Godshuis van Sint-Jan en Sint-Pauwel).

Over de "burgerlijke stand" van de proveniers weten we minder. Onder de 209 gekende proveniers waren er 19 weduwen (9,09 %) en slechts één weduwnaar (0,47 %), misschien een gevolg van de hogere levensverwachting voor vrouwen. Daarnaast leefden er nog 31 echtparen (62 personen of 29,66 %). Dit is bijna een derde en vrij veel vermits in de meeste andere godshuizen getrouwde koppels immers geen provende konden krijgen (o.a. het Alijnsgodshuis, Sint-Jan en Sint-Pauwel,...).

Het berekenen van de leeftijd van de proveniers bij hun overlijden, blijft een riskante zaak. We nemen echter aan dat de proveniers (tenminste) veertig jaar waren bij hun intrede, vermits dit een voorwaarde was die aan kandidaat-proveniers werd opgelegd (zie hoger)⁴¹. Op basis van deze veronderstelling bekomen we de volgende cijfers :

---

⁴⁰ Alle verblijfsduren samen opgeteld komt men op een totaal van 1692 jaar. Gedeeld door 105 proveniers, levert dit een gemiddelde op van 16,114 jaar op.

⁴¹ Onze berekening is dan ook puur hypothetisch en louter indicatief.

S. MEERSSEMAN

leeftijd	aantal	percentage	kumulatief
40-45	14	13,33	13,33
45-50	21	20	33,33
50-55	22	20,95	54,28
55-60	16	15,24	69,52
60-65	10	9,52	79,04
65-70	5	4,76	83,80
70-75	7	6,67	90,47
75-80	6	5,72	96,19
80-85	4	3,81	100
totaal	105	100	100

Leeftijd van de proveniers bij overlijden.

Tachtig procent van de 105 proveniers waarvan we de duur van hun provenierschap kennen, bereikte niet de leeftijd van 65 jaar bij hun overlijden. De anderen waren ouder, en sommigen zelfs heel oud, zelfs volgens onze normen. Vier proveniers genoten immers meer dan veertig jaar van een provende en gezien men bij intrede veertig jaar moest zijn, betekent dit dat deze personen bij hun overlijden tenminste tachtig jaar oud waren.

In hoeverre waren de proveniers verwant met de bestuurders en in hoeverre is er dus sprake van favoritisme bij het verdelen van de provenden. Van 20 proveniers (bijna 10 %) weten we dat ze ooit zelf bestuurder waren of direct met een bestuurslid verwant waren. Dit moet met name in het begin van de 16de eeuw een ware plaag geweest zijn, aangezien de bestuurders zelf in 1523 een onderlinge overeenkomst door de schepenen van de Keure lieten bevestigen waarin ze erkenden dat de provenden moesten worden toegekend aan "aerme, chamele, urbane ende eerlic levende personen". Zij deden dit omdat voordien reeds meerdere malen provenden waren toegewezen aan bestuurders en/of hun vrouwen of verwanten⁴². Vermits een aantal van deze bestuurders-proveniers niet als echt onbemiddeld of zonder invloed kunnen bestempeld worden - enkelen waren meerdere malen schepen (Lievin de Bels, Lievin van der Boven, Jan Everwijn,...) -, moeten we de verklaring hiervoor wellicht zoeken in puur opportunisme. Een belangrijke reden om zich in een godshuis in te kopen, was immers de verzorging die men er kon krijgen in geval van zwakte of ziekte.

⁴² SAG, 301 nr. 78, fo 223 vo.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

Concrete gevallen

Ook hier moeten we ons beperken tot enkele proveniers waarover we goed zijn ingelicht.

De eerste maal dat Jan Belkier opduikt is in 1438-39 wanneer hij 240 lb. par. provendegeld betaalt, wellicht als aankoopsom voor twee provenden, aangezien hij in 1450 als provenier, samen met zijn vrouw, afstand deed van al zijn bezittingen ten voordele van het godshuis. De totale waarde werd in het "testament" niet vermeld, maar kan enigszins geschat worden aan de hand van de opbrengst van de verkoop van Jan's bezittingen, door de meesteres aan de andere proveniers of geïnteresseerden van buiten de instelling. Zijn nalatenschap leverde het godshuis in 1467-68 maar liefst 183 lb. 12 s. par. op, d.i. ca. drie jaarlonen van een geschoold arbeider. De erfenis bestond uit baar geld, gebruiksvoorwerpen (waaronder zilveren riemen, tin- en aardewerk), hout en vlees. De begrafenis kostte het godshuis ruim 31 lb. par. zodat het saldo nog altijd zeer positief was voor het godshuis.

In 1453-54 kochten vader en zoon de Brune elk een provende voor de rondesom van 33 lb. gr. In het hen toegewezen huis mochten zij verbouwingen uitvoeren, ze mochten de huizen zelfs onderverhuren. Ze genoten beiden nog andere voordelen : zo verloor degene die hertrouwde wel zijn provende, maar de andere kreeg ze toegewezen, een heel handige manier om het huwverbod te omzeilen, want de "uitgestotene" zou zonder enige twijfel zijn provende terug gekregen hebben van de andere. Deze voorrechten, die bij andere proveniers niet voorkomen, danken de beide de Brunen ongetwijfeld aan de hoge som die ze op tafel legden bij hun intrede. Naast de intredesom werd het godshuis ook verrijkt met 171 lb. 6 d. par. bij de dood van Augustine in 1473-74. De "cateylen" werden pas verkocht na de dood van de langstlevende aangezien deze beide provenden kreeg bij overlijden van de andere.

Net zoals Jan Belkier was ook Ghiselbrecht de Meyere kapelaan in de kapel van het godshuis. Het feit dat hij provenier was, mag echter niet gezien worden als een loutere betaling in natura voor zijn diensten. Hij betaalde immers een niet onaardige aankoopsom van 8 lb. gr. in 1420, maar daar bovenop liet hij zijn bezittingen na aan het godshuis en deze brachten bij verkoop de aanzienlijke som van 407 lb. par. op.

Specifieke interesse van keizer Karel in het godshuis

In artikel 55 van de "Carolijnse Concessie" confisceerde keizer Karel het Sint-Jacobsgodshuis, een vreemde beslissing voor een privé-instelling. Een

S. MEERSSEMAN

beslissing die echter niet uit de lucht is komen vallen, aangezien keizer Karel reeds vòòr 1540 interesse in het godshuis toonde. Zes jaar lang verhitte een proces tussen de bestuurders van het godshuis en een zekere Jan Roelandts de gemoederen in het godshuis. De zaak nam een aanvang circa 20 juni 1531. Jan Roelandts, arm man, beschuldigde de bestuurders ervan dat ze hem geen provende in het godshuis wilden verlenen, hoewel hij volgens eigen zeggen deze provende van de keizer zelf gekregen had. Het geschil kwam meteen voor de Raad van Vlaanderen, maar protest van de schepenen van de Keure bracht de zaak terug in de schepenbank die in 1532 een voor Jan Roelandts nadelig vonnis velde. Argumenten van Jan Roelandts dat hij de provende van de keizer had gekregen werden van tafel geveegd met het argument dat de instelling gesticht was door particulieren, nooit enige dotatie van de graaf van Vlaanderen had genoten en dat de graaf nooit voordien enige provende had weggegeven in het godshuis. Jan Roelandts liet het hier echter niet bij en trok ten tweeden male met zijn zaak naar de Raad van Vlaanderen. Jarenlang sleepte het geschil aan tot de Raad van Vlaanderen op 31 augustus 1535 uitspraak deed, ditmaal in het voordeel van Jan Roelandts die de provende moest krijgen inclusief een schadeloosstelling voor de jaren dat hij niet had kunnen genieten van de provende. De bestuurders en schepenen lieten het er echter niet bij en zochten heil in de Grote Raad van Mechelen, die hen echter in het ongelijk stelde en besliste dat de "sententie van den voironomden van onsen rade in Vlaenderen sorteren huere vulcomen ende geheelen effecte"⁴³. In de loop van het jaar 1535-36 deed Jan Roelandts ook effectief zijn intrede in het godshuis, maar drie jaar later verwisselde hij reeds het tijdelijke met het eeuwige. Opvallend in de hele zaak is het feit dat de schepenen van de Keure consequent partij kiezen voor de bestuurders van het godshuis, wat doet vermoeden dat hier meer achter zit. Het lijkt er sterk op dat de centrale overheid probeerde om greep te krijgen op deze vrij grote en financieel gezonde instelling. Jan Roelandts beweerde immers dat hij de provende had gekregen van de almachtige keizer, waar we overigens geen bewijs van konden vinden. Uit geen enkele bron blijkt ook dat de vorst, in de hoedanigheid van graaf van Vlaanderen, persoonlijk of via zijn entourage ooit enige schenking aan het godshuis heeft gedaan.

De meeste bestuurders van het godshuis behoorden tot de stedelijke elite van Gent en dus moet de zaak Roelandts wellicht beschouwd worden als een soort voorafspiegeling van de confrontatie tussen de stedelijke macht en de centrale staat die voor Gent in 1540 zulke dramatische gevolgen zou hebben. Het kan immers geen toeval zijn dat de keizer precies het Sint-Jacobsgodshuis in de

---

⁴³ ARA, Grote Raad van Mechelen, register 835, fo 1207-13, 29 januari 1536 (n.s.).

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

Concessio Carolina confisceerde en nadien niet meer teruggaf, zoals voor een reeks andere instellingen wel het geval was.

Nà 1540 was het immers inderdaad de keizer die de provenden in het godshuis verdeelde.

Conclusie

Het Sint-Jacobsgodshuis was een oude en respectabele Gentse liefdadigheidsinstelling die sinds de dertiende eeuw onderdak verleende aan armen, doorreizende pelgrims en hulpbehoevende ouderlingen. Het godshuis was in 1540 zo interessant dat keizer Karel het nodig vond om de instelling en haar bezittingen voor zichzelf te reserveren, iets wat wellicht ingegeven werd door de positieve financiële balans die jaar na jaar aan het bestuur werd voorgelegd (niet in het minst het gevolg van de overvloedige inkomsten die voortvloeiden uit het opnemen van proveniers). Tegenwoordig rest ons geen enkel architectonisch restant van de instelling, die in het politieke leven van het middeleeuwse Gent toch een niet te onderschatten rol heeft gespeeld.

Uit wat voorafging kunnen we dus besluiten dat het bestuur van het Sint-Jacobsgodshuis in grote mate fungeerde als een soort service-club, een politieke springplank naar de schepenbanken voor sommigen, een eindstation om zich geleidelijk terug te trekken uit de actieve politiek nà een succesvolle carrière, voor anderen. Dit bestuur mocht dan wel op "democratische" wijze gekozen zijn, toch zat het vol met politieke figuren van de bovenste plank, wat er op kan wijzen dat we hier met méér dan zo maar een liefdadigheidsinstelling te doen hebben. Het zijn overigens niet alleen enkelingen die het tot bestuurder brachten, maar ook ware "clans" of "dynastiën" van politieke mannen die overwegend tot de poorterij behoorden of er sterk bij aanleunden. Dit is met name het geval in het begin van de zestiende eeuw, toen de dekens en bestuurders overwegend deel uitmaakten van het centraal bestuur of aan de kant ervan staan. Denken we maar aan mensen als Lievin van Pottelsberghe en verwanten, de clan de Rijcke, de De Baensten, de van der Bruggens. Dit verklaart meteen ook de poging van Keizer Karel om greep te krijgen op de instelling via de zaak Jan Roelandts.

De rol van de broederschap van Sint-Jacob op Nieuwland mag in dit alles zeker niet onderschat worden. Het is via deze broederschap dat men toegang kreeg tot het bestuur van het godshuis. De broederschap was ook het kader waarin men jaarlijks samenkwam (zondag na 25 juli) en om de drie jaar een maaltijd verorberde waarop de nieuwe bestuurders werden verkozen.

Hoe dan ook was het bestuur van een dergelijke instelling waar in dergelijke mate belangrijke politici of burgers zaten een ideaal milieu om contacten te leggen en dingen te bereiken in een informeel kader die men op de

S. MEERSSEMAN

schepenbanken of in de wandelgangen van het stadhuis niet kon bereiken.
Dergelijke verenigingen bestaan op de dag van vandaag nog.

De verdediging van bastaarden door Olivier de la Marche, een vijftiende-eeuwse Bourgondische hoveling.¹

M.E. VAN DEN HEUVEL

Inleiding

In zijn artikel getiteld "L'essor des bâtards nobles du XVe siècle" in de *Revue historique* 253 (1975)² heeft Harsgor gewezen op een opmerkelijke passage in de *Mémoires* van Olivier de La Marche (1425/1429-1502) over bastaarden.³ Hij schrijft het volgende: "... Mais la défense théorique la plus conséquente du rôle des enfants naturels dans la société du temps fut élaborée, comme il se devait, par un Bourguignon. Olivier de La Marche, ... : les bâtards peuvent être des gens d'honneur, autant que les enfants légitimes, car Dieu lui-même a voulu s'incarner dans un homme descendant d'une lignée marquée par la bâtardise, celle de David, roi d'Israel. Et brusquement Olivier de La Marche passe à Jupiter, qui lui aussi avait engendré de nombreux bâtards..."⁴

---

¹ Dit artikel is geschreven op basis van de doctoraalscriptie: De verdediging van bastaarden door Olivier de La Marche. Een analyse van de *Mémoires* van een vijftiende eeuwse Bourgondische hoveling (Nijmegen 1990) onder begeleiding van Prof. Dr. A.G. Weiler. Bij deze wil ik Prof. Dr. H. de Ridder-Symoens bedanken dat zij mij de gelegenheid heeft gegeven dit artikel te publiceren.

² M. Harsgor, "L'essor des bâtards nobles au XVe siècle", *Revue historique* 253 (1975) 319-354.

³ Het woord bastaarden is een populaire benaming voor onwettige kinderen. *Het Lexikon für Theologie und Kirche* geeft de volgende definitie: "Nach Kanonischem Recht gelten als Uneheliche Kinder jene Kinder, die nicht in einer kirchlich gültigen Ehe oder in einer Putativehe gezeugt oder geboren sind ... ferner jene die zwar aus einer solchen Ehe stammen, wo aber die Vaterschaft des Ehemannes mit erfolg angefochten ist ... oder wenigstens einem Elternteil wegen feierl. Profess od. Empfanges einer höheren Weihe der Gebrauch der vorher geschlossenen Ehe zur Zeit der Zeugung des Kindes verboten war ...". De "filii illegitimi" worden verder onderverdeeld in "filii naturales" en "filii spurii", welke laatsten weer worden onderverdeeld in "filii adulterini", "filii sacrilegi", "filii incestuosi" en "filii nefarii". (*Lexikon für Theologie und Kirche* I-XIV, J. Höfer, K. Rahmer eds. (2e druk; Freiburg 1957-1968), X, 476-478).

⁴ Harsgor, *L'essor des bâtards nobles*, 351.

Terecht wijst Harsgor op het belang van de verdediging van bastaarden door Olivier de La Marche. Er zijn echter verschillende redenen om meer aandacht aan de betreffende passage te besteden. De eerste reden is het uitzonderlijke karakter van een theoretische verdediging van bastaarden in de Middeleeuwen (waarop ook Harsgor al wijst). Vanaf de elfde eeuw genoten bastaarden verminderde juridische rechten, zowel in het geleerde recht (de combinatie van kanoniek en Romeins recht) als in de leen-, land- en stadsrechten. Volgens het kanoniek recht hadden zij een "defectus natalium", dat wil zeggen dat er een smet op hun geboorte lag, en dit betekent dat zij zonder dispensatie of legitimatie geen kerkelijke wijding konden ontvangen. In land- en stadsrechten worden zij vaker aangeduid als "eer- en rechtloos" en dit betekent dat zij geen oordeel mochten vinden (dat wil zeggen dat zij geen schepen mochten worden), dat zij geen rechter mochten worden en dat zij niet mochten getuigen. Afhankelijk van de streek hadden zij geen, of verminderde erfrechten, vooral ten opzichte van hun vader en diens familie. Voorts konden zij geen aanspraak maken op weergeld, eedshulp, voogdij en vertegenwoordiging voor het gerecht.⁵ Uit studies betreffende de late Middeleeuwen blijkt dat de sociale positie van bastaarden echter niet zo slecht is geweest. Voorwaarde was wel acceptatie door de vader, maar dit lijkt in de Middeleeuwen niet zo'n probleem te zijn geweest. Hoe hoger de sociale positie van de familie, hoe hoger ook de positie van de bastaard. De vader zorgde vaak financieel voor zijn bastaardkinderen en sloot een gunstig huwelijk voor hen af.⁶ Derhalve is er sprake van een discrepantie tussen de houding ten opzichte van bastaarden zoals die spreekt uit juridische bepalingen, en de houding die spreekt uit de gegevens met betrekking tot de sociale positie. In deze context moeten we de verdediging van bastaarden door Olivier de La Marche plaatsen. Voor zover dat uit recente literatuur is op te

⁵ B.H.D. Hermesdorf, *Rechtsspiegel. Een rechtshistorische terugblik in de Lage Landen van het herfsttij* (Nijmegen 1980), 119-121. H. Herrmann, *Die Stellung unehelicher kinder nach kanonischem Recht* (Amsterdam 1971), 49-116. A. Leinweber, *Die rechtliche Beziehung des nichtehelichen Kindes zu seinem Erzeuger in der Geschichte des Privatrechts*. Beiträge zur neueren Privatrechtsgeschichte 7 (Königstein/Ts 1978), 37-65. B. Schimmelpfennig, Zölibat und Lage der 'Priestersöhne' vom 11. bis 14. Jahrhundert, *Historische Zeitschrift* 227 (1978) 1-44. B. Schimmelpfennig, 'Ex fornicatione nati.' Studies on the position of priests' sons from the twelfth to the fourteenth century, *Studies in Medieval and Renaissance History* 2 (Old Series 12) (1979) 1-50.

⁶ F. Autrand, Naissance illégitime et service de l'Etat: les enfants naturels dans le milieu de robe parisien XIV-XVe siècle, *Revue historique* 267 (1982) 289-303. M. Carlier, De sociale positie van de bastaard in het laat middeleeuwse Vlaanderen, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 13 (1987) 173-197. M. Th. Caron, *La noblesse dans le duché de Bourgogne, 1315-1477* (dissertatie; Lille 1987), 224-235. Harsgor, L'essor des bâtards nobles.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

maken, is een theoretische verdediging van bastaarden bovendien uniek voor de Middeleeuwen. Geen andere auteur verdedigt bastaarden op consistente wijze tegen discriminatie op grond van hun (onwettige) geboorte.

De tweede reden is dat Harsgor een aantal opmerkingen van Olivier de La Marche uit hun verband ruikt, aan elkaar plakt, en daardoor mijns inziens een verkeerd beeld geeft van de redenering van Olivier. In dit artikel zal ik de betreffende passage in zijn geheel analyseren. Ik zal proberen duidelijk te maken dat Oliviers verdediging van bastaarden een zeer specifieke aanleiding had en dat zijn verdediging stoelt op zijn ideaalbeeld van adellijk gedrag. Voorts zal ik nagaan of en in hoeverre bastaarden aan het Bourgondische hof van Filips de Goede en Karel de Stoute van deze ideologie gebruik maakten en een zekere sociale positie aan dit hof wisten te bereiken.

De levensloop van Olivier de La Marche

De geboortedatum van Olivier de La Marche is onbekend. Aanduidingen van Olivier zelf in zijn *Mémoires* zijn niet eenduidig, waardoor er over het geboortjaar van Olivier nogal wat onenigheid heerst. Beaune en d'Arbaumont, uitgevers van de *Mémoires*, menen dat Olivier in 1428/29 is geboren⁷; Stein meent dat Olivier in 1425 is geboren.⁸

Als telg van een adellijke familie uit La Bresse (hertogdom Bourgondië) werd hij aan het Bourgondisch hof geïntroduceerd door zijn broer Guillaume de la Queuille en diens vrouw Anne de la Chambre. Dit moet hebben plaatsgevonden in 1442 of 1443. Op voorspraak van Antoine de Croy werd Olivier opgenomen als één van de "pages de l'hôtel". Aan dit hof maakte hij verder carrière. We weten dat hij in 1446 "écuyer d'écurie", staljonker met een loon van twaalf sous per dag⁹ was en in 1447 door bemiddeling van de heer van Ternant werd bevorderd tot "écuyer panetier", één van de hogere functies, waarin hij verantwoordelijk was voor het aanreiken van het brood. Hiermee behoorde hij tot de "quatre états" en verdiende hij achttien sous per dag, goed voor het onderhoud van twee paarden en twee dienaren.¹⁰

In 1448 werd Olivier als "écuyer tranchant", voorsnijder, toegedeeld aan de jeugdige Karel de Stoute, destijds graaf van Charolais, en in 1456 werd hij

---

⁷ O. de La Marche, *Mémoires* I-IV, édités par H. Beaune et J. D'Arbaumont (Paris 1883-1888), IV, xvii-xviii.

⁸ H. Stein, *Olivier de La Marche. Historien, poète et diplomate Bourguignon* (Bruxelles, Paris 1888), 11-12.

⁹ Een bedrag van drie sous per dag, stond gelijk aan het onderhoud van een persoon, of een paard. Zie voor informatie over de functies en bijbehorende lonen: W. Paravicini, *Soziale Schichtung und soziale Mobilität am Hof der Herzöge von Burgund, Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte* 5 (1977) 127-182, aldaar 128-131.

¹⁰ La Marche, *Mémoires* IV, xxiii, xxviii.

"premier panetier", eerste voorsnijder, in dienst van Karel. In 1461 werd hij gepromoveerd tot "maître d'hôtel de la maison de Bourgogne", tot hofmeester, met een loon van zevenentwintig sous per dag, goed voor een gevolg van vier paarden en vier dienaren. In deze functie was hij samen met de andere "maîtres d'hôtel" verantwoordelijk voor de huishouding en de voedselvoorziening van het hof. Door Karel de Stoute werd hij meerdere malen op diplomatieke missies gestuurd, onder andere naar Parijs (in 1457 en in 1462).

De carrière van Olivier dreigde ruw verstoord te worden toen Lodewijk XI, koning van Frankrijk, in reactie op de gevangenneming van de bastaard van Reubempré door Karel de Stoute (1464), de uitlevering eiste van Olivier de La Marche, die hij verantwoordelijk achtte voor de gevangenne. Filips de Goede weigerde echter pertinent één van zijn onderdanen aan de koning uit te leveren.¹¹

Olivier steeg nog verder op de maatschappelijke ladder. Zo werd hij in 1464 voor de slag bij Montlhéry (16 juli 1465) tijdens de oorlog van het "bien public" tot ridder geslagen. Ook bleef hij werkzaam als diplomaat. Zo vinden we Olivier na afloop van de oorlog als ambassadeur van Karel de Stoute bij de hertogen van Berry, broer van Lodewijk XI, en van Bretagne, en in 1466 werd hij meerdere malen naar Normandië gezonden. In 1467 vinden we hem op geheime missie aan het hof van Edward IV van Engeland. Op de terugweg vernam Olivier de dood van hertog Filips van Bourgondië.¹²

Onder Karel de Stoute was Olivier "conseiller du duc", raadsheer, en "maître de l'hotel". In 1473 werd Olivier vermeld als "maitre d'ostel de mondit seigneur le duc et capitaine de sa grant garde". Volgens Stein was Olivier de La Marche in 1476 "chambellan", kamerheer, van Karel.¹³

Tijdens het bewind van Karel de Stoute bleef Olivier werkzaam als diplomaat. We vinden hem als gezant in Normandië (1467), Bretagne (1467), Engeland (1467, 1470) en Milaan (1476).

In deze periode bekleedde Olivier ook vele bestuursfuncties. Van 30 september 1469 tot 30 september 1470 was Olivier gouverneur, kapitein en proost van Bouillon ter vervanging van Pierre de Hagenbach. In 1471 was hij kapitein en baljuw van Lucheux/Lusseu, van Orville en van de landen geconfiscieerd op de graaf van Saint Pol en in 1472 was hij commandant van Abbeville. Voorts vinden we hem nog in de functie van "maître de la monnaie de Gueldre" (1473), baljuw in Amont (Franche-Comté) en kapitein van Châtillon-le-Duc (1474).

Ook in de oorlog verdiende Olivier zijn sporen en blijkt hij enkele minder belangrijke commandofuncties te hebben vervuld. In de slag bij Brunstein (28 oktober 1467) tijdens de oorlog tegen Luik blijkt Olivier het commando te

---

¹¹ La Marche, *Mémoires* IV, xxxii-xxxix. Stein, *Olivier*, 28-31.

¹² La Marche, *Mémoires* IV, xl-xliii. Stein, *Olivier*, 33-38.

¹³ Stein, *Olivier*, 72-74.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

hebben gehad over twintig man van de persoonlijke lijfwacht van hertog Karel.¹⁴ Samen met Claude de Neuchâtel had hij in 1474 het commando over de troepen die Montbéliard moesten bezetten. Hoewel zij dreigden Hendrik van Württemberg, graaf van Montbéliard, die zij gevankelijk hadden meegevoerd, te zullen onthoofden, bleven de poorten gesloten. Onverrichterzake moesten zij terugkeren. Tijdens de belegering van Neuss (1474-1475) kreeg Olivier, samen met Filip de Berghes en Lodewijk, burggraaf van Soissons, het bevel Lintz te bevoorraden, dat door Duitse troepen onder leiding van keizer Frederik III werd belegerd. Lintz werd inderdaad bevoorrad, maar toch moest de stad worden opgegeven. Eer viel Olivier ten deel vanwege zijn heldhaftige rol in deze terugtocht.¹⁵ In 1467 kreeg Olivier de La Marche van Karel de Stoute de opdracht de hertogin van Savoie en haar zonen Filibert en Karel uit de weg te ruimen. Olivier slaagde er wel in hen gevangen te nemen, maar doodde hen niet. Op weg naar Karel de Stoute wist Filibert door verraad van de Italiaanse kapitein Taglianti, die hem moest bewaken, te vluchten. Karel de Stoute was hierover woedend, en Olivier vertelt dat hij gevaar liep, onthoofd te worden, wat echter niet gebeurde. Olivier de La Marche was tenslotte ook aanwezig bij de noodlottige slag bij Nancy (5 januari 1477) en hij was één van diegenen die het lijk van Karel de Stoute wisten te identificeren. Hij zelf werd gevangen genomen en na betaling van een losgeld van 4000 écus vrijgelaten, waarna hij zijn diensten aanbood aan Maria de Rijke.

Maria en haar echtgenoot Maximiliaan wisten deze trouw rijkelijk te belonen. Olivier werd door Maximiliaan benoemd tot "grand et premier maître de l'hôtel". Op advies van Olivier de La Marche riep Maximiliaan van Oostenrijk het kapittel van de orde van het Gulden Vlies in 1478 bijeen te Brussel, voordat Lodewijk XI dit recht voor zich kon opeisen als nieuwe hertog van Bourgondië. Ook deden zij vele giften aan Olivier, zoals een deel van de goederen in Vlaanderen, die waren geconfisceerd op overlopers naar koning Lodewijk XI van Frankrijk na de dood van Karel de Stoute. Verder ontving hij 500 ladingen zout en de landen van Rieux en van Vieux-Condé, geconfisceerd op Jean de Humières. Een ander teken dat Olivier in de gunst stond is dat Olivier in 1484 door Maximiliaan werd aangewezen als onderwijzer van diens zoon Filips. Onderwijl bleef Olivier giften ontvangen. In 1486 werd hem een "pension" toegekend van 360 livres. In 1494 ontving hij de opbrengsten van de baljuwschappen en heerlijkheden van Fillière en van Conchy (in Artois), en ontving hij de gebieden Somerghem en Lowerghem. Uit de eigen inkomsten van koning Maximiliaan ontving hij een "pension" van 1200 livres, dat werd voortgezet door diens zoon Filips de Schone.

---

¹⁴ La Marche, *Mémoires* IV, xlv-xlvii.

¹⁵ La Marche, *Mémoires* IV, lvi-lvii. Stein, *Olivier*, 60-63.

Olivier bleef ook werkzaam als diplomaat. Zo werd hij als ambassadeur naar Cambrai gestuurd na de nederlaag te Quesnoy en tekende hij het verdrag waarin Lodewijk XI afstand deed van de door hem veroverde gebieden in Holland en Franche-Comté. In 1483 werd hij als buitengewoon ambassadeur naar Beaugency gestuurd om Karel VII, de nieuwe koning van Frankrijk, geluk te wensen met diens kroning.

We vinden Olivier meerdere malen als vertegenwoordiger van Maximiliaan bij de statenvergaderingen van Henegouwen (1480, 1481, 1495), en het was aan Olivier te danken dat er snel geld uit Henegouwen beschikbaar kwam om Filips de Schone los te kunnen kopen van de Gentenaren die hem gevangen hadden genomen.¹⁶

1 februari 1502 stierf Olivier de La Marche te Brussel en hij werd begraven in de kerk van Saint-Jacques-sur-Caudenberg in Villegaudin (hertogdom Bourgondië).¹⁷

Typering van de *Mémoires*

De *Mémoires* van Olivier de La Marche zijn herinneringen aan gebeurtenissen die hij zelf heeft meegemaakt. Naar eigen zeggen begon Olivier aan de *Mémoires* toen hij ongeveer 45 jaar was¹⁸, dat wil zeggen in 1470¹⁹ of in 1473/74²⁰, ten tijde van Karel de Stoute. In 1493 bood hij het werk aan aan de jeugdige Filips de Schone (*1478).²¹ De *Mémoires* bestaan uit een introductie en twee boeken. De Introductie werd als laatste geschreven en bevat de opdracht aan Filips de Schone en diens uitgebreide genealogie, waarbij wordt ingegaan op de geschiedenis van de gebieden waarover de voorouders van Filips de Schone hebben geregeerd. Zij moet rond 1490 worden gedateerd. Boek I omvat gebeurtenissen van 1434 tot 1467, tot de dood van hertog Filips de Goede. Boek II omvat de periode vanaf 1467 tot omstreeks 1490.²²

Olivier de La Marche heeft, naar hij zelf schrijft, zijn *Mémoires* met opzet geen kroniek genoemd en hij wenst zijn werk niet op één lijn te plaatsen met het werk van bekende "historiographes" als Georges Chastellain, zijn grote voorbeeld. Zijn doel en werkwijze zijn anders dan die van een kroniekschrijver, een "historiograaf": Olivier schrijft dat hij die

¹⁶ La Marche, *Mémoires* IV, lxxv-lxxvi. Stein, *Olivier*, 72-90.

¹⁷ La Marche, *Mémoires* IV, lxxxviii. Stein, *Olivier*, 95.

¹⁸ La Marche, *Mémoires* I, 186.

¹⁹ Stein, *Olivier*, 109.

²⁰ La Marche, *Mémoires* IV, xcvi; zij vermelden de jaartallen 1472/73, maar dat kan gezien de geboortedatum niet correct zijn.

²¹ *Ibidem* IV, c.

²² Volgens Stein zou Olivier ook een derde boek hebben willen schrijven. Hieraan is hij echter nooit begonnen. (Stein, *Olivier*, 120).

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

gebeurtenissen wil opschrijven die de moeite waard zijn te worden herinnerd en niet te worden vergeten. Olivier wil niet verklaren, alleen maar beschrijven, dit in tegenstelling tot een ware kroniekschrijver. Bovendien werkt een kroniekschrijver volgens Olivier slechts op één plek, terwijl hij probeert de beschrijving van gebeurtenissen zoveel mogelijk met schriftelijke bewijzen te staven. Olivier zelf heeft echter veel van de wereld gezien en hij heeft veel rondgetrokken. In zijn werk wil hij alleen maar berichten over hetgeen hij aan interessante gebeurtenissen heeft meegemaakt. Hij bezweert de lezer wel, dat wat hij schrijft waar is omdat hij het zelf heeft gezien en meegemaakt. Komt zijn informatie uit een andere bron, dan zal hij deze bron vermelden. Desondanks beschouwt hij het werk van een historiograaf als van een hogere orde dan zijn eigen werk.²³

We kunnen hier niet spreken van een nederigheidstopos, een standaardverhaal over de (wellicht) mindere kwaliteit van het eigen werk. Olivier heeft bewust gekozen voor het genre van de memoires en hij geeft zelf aan, dat zijn opzet en werkwijze anders zijn dan die van een historiograaf. Bovendien verdedigt hij expliciet de betrouwbaarheid van zijn werk.

Wat is nu de waarde van de *Mémoires*? D'Arbaumont, Beaune en Stein zijn eenstemmig in hun beoordeling van de verschillende delen: De Introductie bestaat uit fabuleuze verzinselen en vormt een vals vertoon van eruditie, het eerste boek vormt het beste deel van de hele *Mémoires* en het tweede boek vertoont veel lacunes en fouten.²⁴

Zelfs in het eerste deel maakt Olivier fouten in de datering en de lokalisering van gebeurtenissen. Deze fouten nemen alleen nog maar toe in het tweede deel, terwijl hier ook nog fouten in de chronologie binnensluipen en er lacunes in het verslag zitten. De samenhang van de verschillende verhaalelementen is ook onduidelijker. Bovendien besteedt Olivier niet zoveel aandacht aan politieke en militaire aspecten, waarbij met dit laatste wordt bedoeld dat Olivier geen uitgebreide verslagen geeft van veldslagen. Olivier zoekt ook niet naar de oorzaken van gebeurtenissen. De *Mémoires* zijn geen goede bron voor de bestudering van de Frans-Bourgondische verhoudingen, omdat Olivier de La Marche de feiten soms anders voorstelt dan ze in feite waren. Olivier was bevooroordeeld; hij schildert de hertogen van Bourgondië veel te positief af en hij had een hekel aan Lodewijk XI, waarover hij overigens met respect blijft spreken.²⁵

Ondanks de vernietigende kritiek op de betrouwbaarheid van de *Mémoires* kennen zowel Stein als D'Arbaumont en Beaune toch enige waarde toe aan het werk. Volgens Stein ligt de waarde van de *Mémoires* van Olivier de La Marche in de aanvullende details op informatie van andere kroniekschrijvers

---

²³ La Marche, *Mémoires* I, 184-185.

²⁴ Ibidem IV, c. Stein, *Olivier*, 120.

²⁵ La Marche, *Mémoires* IV, xcv-c. Stein, *Olivier*, 111-117.

van de vijftiende eeuw. De beschrijvingen van de feesten en van de toernooien vormen de betere delen van de *Mémoires*, en de details die Olivier verschaft over de organisatie van het Bourgondisch leger zijn uniek.²⁶ Volgens d'Arbaumont en Beaune blinkt Olivier vooral uit als verteller, want hij is origineel en kan de feiten levendig schetsen. Hij is goed in het beschrijven van de zeden, vooral tijdens de toernooien en feesten.²⁷

Dit laatste is mijns inziens inderdaad het sterkste punt van de *Mémoires* van Olivier de La Marche, wanneer we deze willen gebruiken voor het verkrijgen van feitelijke informatie. We weten dat Olivier carrière heeft gemaakt aan het Bourgondisch hof en dat hij uitstekend op de hoogte was van de verhoudingen aan dit hof, vooral wat betreft de organisatie en de etiquette, de omgangsvormen. Hij vocht mee in de oorlogen van de Bourgondische hertogen en hij was aanwezig bij veel toernooien en bij de hoffeesten. Bovendien was hij één van de organisatoren zowel van het feest van de Fazant (17 februari 1454)²⁸ als van het bruiloftsfeest van Karel de Stoute en Margaretha van York (juli 1468).²⁹

Olivier de La Marche was niet de enige die belangstelling had voor deze zaken. We kunnen Olivier eerder beschouwen als een typische hoveling. Alle hovelingen, de hertogen van Bourgondië vooraan, deelden met Olivier de hartstocht voor toernooien en voor de pracht en praal van de hoffeesten.³⁰

Daarenboven zijn de *Mémoires* interessant voor onderzoek naar de opvattingen en de denkbeelden van een vijftiende-eeuwse Bourgondische hoveling. Met name Huizinga heeft hiervoor in zijn *Herfsttij der Middeleeuwen* al dankbaar gebruik gemaakt van de *Mémoires* van Olivier de La Marche. Voor dit onderzoek zijn echter niet alleen boek I en boek II van de *Mémoires* interessant, maar ook de Introductie. Aan dit deel zal ik nu eerst aandacht besteden.

De verdediging van bastaarden door Olivier de la Marche

Zoals gezegd is de Introductie het deel van de *Mémoires* dat het laatst is geschreven, en wordt het rond 1490 gedateerd. In deze periode was Olivier de La Marche belast met de opvoeding van de jeugdige Filips de Schone, waaraan de *Mémoires* zijn opgedragen. In de proloog van de Introductie schrijft Olivier, dat hem hiermee een duidelijk didactisch doel voor ogen stond. Ten eerste wil hij de genealogie van Filips de Schone weergeven.

²⁶ Stein, *Olivier*, 112, 117, 119.

²⁷ La Marche, *Mémoires* IV, xciv.

²⁸ Ibidem IV, xxxv. Stein, *Olivier*, 26-27.

²⁹ La Marche, *Mémoires* IV, l.

³⁰ J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (Haarlem 1919), 85-176.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

Daarmee wil hij aantonen dat Filips een "gentilhomme" was, afstammeling van "noble sang et haulte seignorie". Filips moest God dankbaar zijn, dat hij uit een dergelijk voorgeslacht was voortgekomen. Voorts zal Olivier de daden van het illustere voorgeslacht van Filips verhalen. Deze daden diende Filips als voorbeeld te nemen: evenals zijn voorouders moest hij "le chemin et sente des vertus fructueuses" volgen. Wanneer Filips dit voorbeeld niet zou volgen, zou hij zich te schande maken. Ten tweede wil Olivier Filips duidelijk maken "par quelle raison et par quel droit" hij de erfgenaam was van de gebieden die Karel de Stoute, de grootvader van Filips, in bezit had gehad. Als het God zou behagen, zou Filips deze gebieden weten te herkrijgen. Ten derde stelt Olivier zich ten doel de gedenkwaardige gebeurtenissen aan het Bourgondisch hof te beschrijven, welke hij zelf heeft meegemaakt. Hieruit moet Filips lering trekken en hierdoor moet Filips' godsvrucht gestimuleerd worden.³¹ De eerste twee punten vormen de inhoud van de Introductie, het derde de inhoud van het eerste en tweede boek.

In de Introductie is een heel hoofdstuk gewijd aan Jan (Joao), koning van Portugal (1385-1433), één van de voorouders van Filips de Schone. In dit hoofdstuk vinden we de passage met de verdediging van bastaarden, waarin wij geïnteresseerd zijn.

Jan was de bastaardzoon van Peter I, koning van Portugal (1357-1367) en hij volgde zijn halfbroer Ferdinand I (1367-1383), de legitieme zoon van Peter I, op. Ferdinand had echter een legitieme dochter, Beatrix genaamd (geboren in 1372, gestorven in 1409), die was gehuwd met Jan I, koning van Castilië (1379-1390).³² Dit gegeven stelde Olivier de La Marche voor twee problemen.

Allereerst was er sprake van een legitimiteitsprobleem. Jan volgde zijn halfbroer Ferdinand op als koning van Portugal ofschoon hij een bastaard was en Ferdinand een legitieme dochter had. Door erfopvolging is Jan niet aan de macht gekomen. Aangezien hierdoor een smet lag op het koningschap van Jan, lag er ook een smet op Filips de Schone die van hem afstamde. Daarom moest Olivier de La Marche de legitimiteit van het koningschap van Jan aantonen.³³

Ten tweede stond Olivier de La Marche voor het probleem, dat er velen waren, die het een schande achtten af te stammen van een bastaard. Dezen, en met name de Duitsers, hadden weinig achting voor bastaarden, zoals Olivier uit eigen ervaring had gemerkt: "j'ay traveillié et enquis".³⁴

³¹ La Marche, *Mémoires* I, 10-14.

³² D. Schwennicke ed., *Europäischen Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten. Neue Folge. I-XI* (Marburg 1980-1986), II, Tafel 39 + 40.

³³ Dit valt af te leiden uit de volgende passage: La Marche, *Mémoires* I, 107-110.

³⁴ La Marche, *Mémoires* I, 110.

Allereerst wijdt Olivier zich aan de verdediging van de legitimiteit van het koningschap van Jan. Deze verdediging bestaat uit meerdere punten. Ten eerste behoorde Jan tot de categorie bastaarden, waarover de minste problemen werd gemaakt. Zijn vader, Peter I, koning van Portugal, had hem verwekt, toen hij weduwnaar was en wel bij een "noble femme", de dochter van een "chevalier banneret".³⁵ Olivier vermeldt geen huwelijksbeletselen dus hadden Jans vader en moeder in principe kunnen huwen.

Ten tweede had Ferdinand volgens Olivier eigenlijk geen recht op de troon. Hij bezat namelijk vele ondeugden ("vices"): hij leidde een verkwistend leven en tiranniseerde zijn volk door het onnodige lasten op te leggen, hij stond bekend als een man zonder eerlijke blik, zonder waarheidsliefde, zonder geloof en zonder schaamte. Hierdoor nam de haat tegen hem toe en werd hij door de "prelats, ... nobles et communautez de son royaume", de drie standen, verjaagd. Vanwege zijn deugden ("ses vertus") werd Jan daarna door het volk tot koning uitgeroepen. Maar niet alleen door het volk. Het was God zelf, die hem tot deze waardigheid riep vanwege zijn deugdzame daden. Ferdinand had geen recht meer op de troon, omdat hij zich in daden "een bastaard" had getoond ten opzichte van de deugden van zijn voorvaderen.

Ten derde beargumenteert Olivier, dat Beatrix, de dochter van Ferdinand, niet de wettige erfgename van de troon was. Het huwelijk van Ferdinand met haar moeder was namelijk geen geldig huwelijk. De moeder van Beatrix was volgens Olivier ten tijde van de huwelijksvoltrekking nog steeds gehuwd met een "noble chevalier", een onderdaan en dienaar van Ferdinand. Ferdinand had haar onder het voorwendsel van een valse dispensatie of onder een ander voorwendsel gehuwd; "et sans avoir reghart au saint sacrement de mariage, à la doute de Dieu, ne à la honte du monde, il la fist sa femme et la maintint pour Royne de Portugal". Door deze schandelijke leefwijze nam de haat van het volk toe en na zijn dood beslisten de staten van Portugal derhalve, dat de kinderen die uit dit overspel ("adultere") waren voortgekomen geen deel van het koninkrijk zouden bezitten en zij verjoegen hen uit Portugal.

Ten vierde weigerde het grootste deel van de adel van Portugal de koning van Castilië te erkennen, toen deze vanwege zijn huwelijk met Beatrix, "fille legitime dudit Roy Ferand", de troon van Portugal opeiste. Daarvoor hadden de edelen drie redenen. De eerste reden was, dat een dochter een "sy noble royaume" niet zou mogen erven. De tweede reden was, dat zij geen onderdanen van Castilië wilden worden en de derde reden was, dat de dochter van een slechte koning verantwoordelijk was voor het slechte gedrag van haar vader.

---

³⁵ Ibidem I, 107. Dit is een term die in gebruik was aan het Bourgondisch hof. Zie Paravicini, Soziale Schichtung, 133: Zij vervulden het ambt van kamerheer.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

Tenslotte hemelt Olivier de La Marche Jan op. Jan was in zijn jeugd ridder van de orde van Avis geworden en tenslotte het hoofd van de orde. Hij was de belangrijkste verdediger van Portugal in de confrontatie met de koning van Castilië. Vanwege zijn dapperheid ("vaillance"), zijn verstand ("sens") en deugden ("vertus") werd hij daarna tot koning van Portugal gekozen.³⁶

De informatie van Olivier de La Marche zegt zeer weinig over de feitelijke machtsverhoudingen in Portugal ten tijde van de troonsbestijging van Jan in 1385, die volgde op een periode van ongeveer twee jaar regentschap na de dood van Ferdinand in 1383 en de formele afzetting van Beatrix in datzelfde jaar, een regentschap dat hij deelde met de moeder van de jeugdige Beatrix. Het verlies van de onafhankelijkheid van Portugal, door het huwelijk van Beatrix met Jan I, koning van Castilië, was onacceptabel voor enige leden van de hoge adel en vooral voor de hoofdstedelijke burgerij. Zij riepen Jan uit tot koning van Portugal.³⁷ De gegevens, die Olivier verschaft over het huwelijk van Ferdinand I met de moeder van Beatrix, Leonora Tellez de Menezes (gestorven in 1386), moeten, gezien het polemisch karakter van dit hoofdstuk, met zeer grote scepsis bejegend worden.

Daarenboven geeft Olivier een veelvoud van redenen die niet vrij zijn van tegenstrijdigheden. Hij noemt Beatrix een legitieme dochter van Ferdinand, terwijl hij iets eerder heeft verteld, dat het huwelijk tussen de vader en moeder van Beatrix niet geldig was, omdat de echtgenoot van Beatrix' moeder nog leefde, en zij derhalve uit overspel was geboren. Hij noemt Beatrix echter nergens expliciet een bastaard, terwijl zij volgens zijn eigen argumentatie tot een categorie bastaarden behoorde, waarover meer problemen werden gemaakt, dan over de categorie waartoe Jan behoorde.

Niet alleen Beatrix, maar ook Ferdinand wordt door Olivier gebrandmerkt als een bastaard: hij is een bastaard ten opzichte van de deugden van zijn voorvaders. Olivier de La Marche gebruikt zelf het woord bastaard in negatieve zin: Ferdinand is niet zuiver op de graad. Door zijn ondeugden toonde Ferdinand dat hij ten onrechte op de troon zat, terwijl Jan door een deugdzaam gedrag toonde de ware erfgenaam te zijn. Olivier gaat hier verder dan in de proloog. De vorst moet niet alleen in de voetstappen treden van zijn deugdzaame voorouders om schande te voorkomen, hij moet door een deugdzaam gedrag tonen zijn macht waardig te zijn. Deugd is een kernbegrip in de redenering van Olivier de La Marche en ik zal hierop terugkomen nadat we eerst hebben bekeken hoe Olivier het tweede probleem oplost.

Volgens Olivier keken velen geheel onterecht neer op de afstamming van een bastaard en op de bastaarden zelf. Ten eerste stamden niet alleen de

---

³⁶ La Marche, *Mémoires* I, 107-110.

³⁷ *Europäischen Stammtafeln* II, Tafel 39 + 40. *Grote Winkler Prins Encyclopedie* I-XXV (8e druk; Brussel, Amsterdam 1979-1984) (=GrWP), XVIII, 324. *LTK* VIII, k.63.

Portugese voorouders van Filips de Schone af van een bastaard, maar waren er meer huizen die van een bastaard afstamden. Ten tweede hadden vele families, landen en heerlijkheden "honneurs" verkregen door toedoen van bastarden. Bovendien schept God genoeg in "vertus exercees" en niet in een legitieme geboorte, indien "vices et faulte d'honneur" hiermee gepaard gaan.³⁸

Ter staving van deze beweringen, vermeldt Olivier de stamboom van Maria, moeder van Jezus Christus, "le Roy des Roys, le puissant sur les puissans, le noble des nobles, le digne sur toutes les dignitez." Ook de afstamming van Maria, en daarmee van Christus zelf, was niet smetvrij. Zo was bijvoorbeeld Jefta de zoon van een prostituée, en huwde Judas, de patriarch, met Tamar, de weduwe van zijn zoon. Indien de schepper zelf (le Createur et Seigneur) het niet minachtte, geboren te worden uit een geslacht waarin "corruption" voorkwam, waarom minachten anderen, die slechts zijn schepselen zijn, een dergelijke afkomst dan?³⁹

Voor diegenen, waarvoor zelfs deze redenering niet afdoende is, geeft Olivier daarna voorbeelden van "grands princes bastards", die in het verleden regeerden. De personen, die Olivier dan noemt zijn deels mythische, deels historische figuren. We treffen hier personen aan, die in de Middeleeuwen beschouwd werden als grote helden, zoals Alexander de Grote, van wiens geboorte Olivier twee versies vermeldt. Volgens de ene versie was hij de zoon van de tovenaer Nabusardan, en volgens de andere versie, die te vinden is in de Heilige Schrift en bij de Heilige Augustinus, was hij de zoon van Filippus, koning van Macedonië. Olivier merkt dan op, dat hij Alexander dus eigenlijk geen bastaard mag noemen, maar ondertussen is zijn naam wel gevallen. Behalve Alexander de Grote noemt Olivier onder andere ook nog Hercules, Minos, de koning van Creta, Romulus, de eerste koning van Rome, koning Arthur, Roeland en Willem de Veroveraar. Merkw aardigerwijze worden hier dus ook personen genoemd, die volgens Romeinse en Griekse sagen en mythen verwekt zijn door een god. Bij een aantal van deze bastarden vinden we een bronvermelding. Zo vermelden Ovidius, Vergilius, Titus Livius en "plusieurs auteurs autentiques", dat Romulus de bastaardzoon was van Mars en Aylia, een Vestaalse maagd. Deze bronvermeldingen zijn echter niet altijd even specifiek. Zo noemen "les anciennes cronicques et gestes" Roeland de bastaardzoon van Karel de Grote.⁴⁰

³⁸ La Marche, *Mémoires* I, 110.

³⁹ Ibidem I, 111-112. Zie bijvoorbeeld de stamboom van Christus in Mat.1. Overigens had ook Hiëronymus hier al op gewezen. (Herrmann, *Stellung der unehelichen Kinder*, 43).

⁴⁰ La Marche, *Mémoires* I, 112-114. Meestal wordt Roeland echter de neef van Karel de Grote genoemd. In het Roelandslied en in de zogenaamde Kaiserchronik wordt gesuggereerd dat Roeland de zoon zou zijn geweest van Karel de Grote en zijn zus Gisela. (G. Pörksen, U. Pörksen, *Die 'Geburt' des*

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

Olivier de La Marche noemt in zijn opsomming alleen maar beroemde personen, helden en veroveraars. Alexander de Grote, koning Arthur en Roeland behoorden bijvoorbeeld tot de Negen Besten ("le neuf preux"⁴¹), wat Olivier bij koning Arthur ook expliciet vermeldt. Het waren deze helden, die door de adel werden bewonderd en wier heldendaden men aan het Bourgondisch hof probeerde te doen herleven in de "passes d'armes".⁴²

Behalve deze helden uit lang vervlogen tijden noemt Olivier ook nog een aantal contemporaine vorsten, die ofwel afstammen van een bastaard, danwel zelf een bastaard zijn. Zo stammen alle koningen van Castilië en Aragon af van Hendrik de bastaard, en regeerden de bastaarden Hendrik, koning van "Spanje", en Jan, koning van Portugal, tegelijkertijd over hun koninkrijken. Ook de koning van Napels was een bastaard en in het markiezaat van Ferrara hadden bastaarden hun vader opgevolgd vóór de legitieme kinderen. De koningen van Frankrijk stammen af van Karel Martel, die ook een bastaard was⁴³. Voor zover deze bastaarden "en vertu" leefden en regeerden, behoeften zij niet geringschat noch afgezet te worden, "car Dieu n'est pas accepteur des hommes, mais des vertus, ou des vices".⁴⁴

Tenslotte vindt Olivier het nodig de "grans faicts" te verhalen van "ce noble et vertueux bastard", koning Jan van Portugal, de voorouder van Filips de Schone. Deze leefde zo goed en deugdzaam, dat hij in het koninkrijk Portugal nu nog "de goede koning Jan" wordt genoemd. Met de hulp van God, zijn verstand en zijn moed wist hij in de slag bij "Giberrot" (bedoeld wordt de slag bij Aljubarrota⁴⁵) de koning van "Spanje" (bedoeld wordt Castilië) te overwinnen, ondanks diens overmacht, en met deze overwinning bracht hij vrede, gerechtigheid en beschaving aan het koninkrijk Portugal. Uit dank aan God voor de behaalde overwinning, streed hij ook tegen de

---

Helden in mittelhochdeutschen Epen und epischen Stoffen des Mittelalters, *Euphorion. Zeitschrift für Literaturgeschichte* 74 (1980) 257-286, aldaar 263).

⁴¹ De Negen Besten waren negen helden, drie heidenen, drie Joden en drie Christenen: Hector, Caesar, Alexander - Jozua, David, Judas Maccabaeus - Arthur, Karel de Grote, Godfried van Bouillon. Huizinga, *Herfstij*, 107.

⁴² Vale geeft de volgende omschrijving van een "pas d'armes": "... combined combat with theatrical display, where the participants acted out of the fiction of defending a passage, bridge, or cross-roads against all challengers. The pas d'armes was a later medieval Gesamtkunstwerk binding together the arts of war and peace, and employing allegory, poetry, ceremonial and music to achieve its dramatic effects." (Vale, *War and chivalry*, 67-68.

⁴³ In werkelijkheid was Karel Martel de zoon uit een "Friedelehe" tussen zijn vader Pippijn de Middelste en zijn moeder Chalpaida/Alphaida. E. Hlawitschka, Die Forfahren Karls des Grossen, *Persönlichkeit und Geschichte I: Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben* (Düsseldorf 1965), 55.

⁴⁴ La Marche, *Mémoires* I, 114-15.

⁴⁵ *Gr WP* XVIII, 324.

Saracenen, en wist hij "Cette" (Ceuta), de "beste stad van Afrika", op hen te veroveren.⁴⁶

Ter oplossing van de hierboven geconstateerde problemen maakt Olivier de La Marche van hetzelfde argument gebruik. Het doorslaggevende element in de beoordeling van een persoon moeten zijn deugden en daardoor zijn daden zijn. Hij sluit hier nauw aan bij de kerkelijke visie, dat bij het laatste oordeel de daden, de deugden en de ondeugden van eenieder tellen.

Het adelsideaal van Olivier de la Marche

De deugden die Olivier de La Marche bedoelt, zijn niet dezelfde als de drie Christelijke deugden, geloof, hoop en liefde. Ook wordt er niet direct naar de vier cardinale deugden, voorzichtigheid, gerechtigheid, zelfbeheersing en moed, gerefereerd. Welke deugden bedoelt Olivier dan wel?

Ter verdediging van de legitimiteit van het koningschap van Jan noemt Olivier de volgende deugden: moed en dapperheid, zorg voor vrede, gerechtigheid en beschaving en tenslotte vechten voor het geloof. Al deze deugden vinden we ook bij de andere voorouders van Filips de Schone die door Olivier in de Introductie worden genoemd.

Één van de meest sprekende voorbeelden is Oliviers verhaal over Frederik, aartshertog van Oostenrijk. Deze wist een veldslag tegen de Turken te winnen door zijn moed en godsvrucht. Toen het leger van de Oostenrijkers namelijk op het punt stond het onderspit te delven, doopte Frederik zijn witte mantel in het bloed van de gevallenen, zodat deze rood werd behalve op de plaats waar hij hem vasthield. Met deze nieuwe banier, die de vechtlust van de Oostenrijkse troepen diende aan te wakkeren, en de strijdkreet "Oostenrijk, dienaar van Jezus Christus" viel hij de Saracenen zo moedig aan, dat hij de overwinning wist te behalen. Hoewel Frederik geheel bedekt was met bloed, op de huid onder zijn ceintuur na, genas hij, waarna hij nog zo lang leefde dat hij "par vray succession" aartshertog van Oostenrijk werd.⁴⁷ Dit wil zeggen, dat Frederik niet alleen als wettige opvolger van zijn broer Jasper, die geen kinderen had, aartshertog van Oostenrijk werd, maar vooral dat hij getoond had waardig te zijn aartshertog te worden. Evenals Jan had Ferdinand recht op opvolging vanwege zijn deugden die hij door het verrichten van roemrijke daden toonde.

Olivier verwijst in de Introductie steeds naar helden en grote veroveraars uit het verleden, waarbij hij geen onderscheid maakt tussen mythische en legendarische verhalen enerzijds, en historische verhalen anderzijds. Hij

---

⁴⁶ La Marche, *Mémoires* I, 115-116; Ceuta werd ook ontzet door Anton, de bastaard van Bourgondië, tijdens diens kruistocht. Olivier noemt de stad hier "Ceulta". Ibidem III, 39.

⁴⁷ Ibidem I, 23-25.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

gebruikt deze verhalen, om het prestige van de voorouders van Filips de Schone, en daarmee van Filips zelf, te vergroten. Hoe meer helden er voorkomen in de genealogie van Filips de Schone, hoe groter het prestige.

Het complex van deugden waarnaar Olivier de La Marche constant verwijst kan het best worden omschreven met de term ridderlijkheid. Olivier de La Marche gebruikt de termen "ridder" en "ridderlijk" om daarmee het ideaalbeeld aan te duiden waaraan Filips zich moest spiegelen, en dat hij diende te imiteren. Olivier gebruikt deze termen ook op anachronistische wijze: helden uit het verleden worden vaak aangeduid als ridder en hun handelswijze als ridderlijk. Zo regeerde Priamus, volgens Olivier de eerste koning van Oostenrijk, "chevalereusement et en grant puissance". Ook diens zoon Marchomires was een "chevalier de grant conduite et adresse". Vanwege zijn eigenschappen als ridder, namelijk omdat hij zo moedig was en de wapens goed wist te hanteren, werd Marchomires ook de kroon van Frankrijk aangeboden.⁴⁸ De voornaamste deugd was moed en in de Introductie presenteert Olivier de strijd voor het geloof als het summum van deugdzaam gedrag. De ideale ridder vecht tegen de ongelovigen, en door zijn moed en zijn vertrouwen in de steun van God weet hij hen te overwinnen. De helden en veroveraars waren de verpersoonlijking van de ridderlijke manier van leven. Vanwege hun deugden hadden zij recht op hoge waardigheden en wisten zij veel eer te behalen.

Vrijwel alle elementen van dit ridderlijke gedrag worden door Olivier in de gehele *Mémoires* genoemd, ook in boek I en II. We zien dit het duidelijkst in de beschrijvingen van oorlogen en toernooien, twee zaken waaraan Olivier zeer veel aandacht besteedt. Hij besteedt hieraan zoveel aandacht omdat dit de gelegenheden waren waarop ridderlijk gedrag vertoond werd. Niet alleen vinden we in boek I en II informatie over de denkbeelden van Olivier de La Marche, maar uit het verslag van Olivier wordt ook duidelijk dat deze denkbeelden gangbaar waren aan het Bourgondische hof onder Filips de Goede en Karel de Stoute.

Jonge ridders en edelen wilden zich in de oorlog bewijzen en eer vergaren door het verrichten van dappere daden. Olivier beschouwt Jacques de Lalain hiervoor als exemplarisch. Zo bevond deze zich bijvoorbeeld in de aanval op Lokeren (18 mei 1452) in de oorlog tegen Gent steeds in het heetst van de strijd en redde hij het leven van zijn broer en dat van vele anderen, waarvoor Olivier hem de "honneur de la journée", de eer van die dag, toezwaait.⁴⁹

Olivier zwaait Filips de Goede grote lof toe wanneer hij vertelt dat deze zich persoonlijk in de strijd wierp in de slag bij Gavre (23 juli 1453). Veelzeggend is het commentaar van Olivier de La Marche bij deze daad. Filips de Goede toonde daarmee dat hij niet alleen een "prince ou personnage

---

⁴⁸ Ibidem I, 18-20.

⁴⁹ Ibidem II, 247-249.

de prix ou d'extime" was, maar ook "un homme chevaleureux, tout plain de hardement et de prouesse". Zelfs bij zijn tegenstanders, de opstandige Gentenaren, viel deze "courage" op. Toen zijn zoon Karel en de overige vorsten en heren dit zagen, volgden zij zijn voorbeeld en stortten zij zich ook persoonlijk in de strijd. Het geheel was een vertoon van ridderlijk gedrag.⁵⁰

Filips de Goede was het niet verplicht zich persoonlijk in de strijd te werpen. De taak van een vorst was namelijk een andere dan die van de overige adel, en hij diende ook andere vaardigheden te tonen. Dit blijkt ook uit de waardering van Olivier de La Marche voor Karel de Stoute in de slag bij Rupelmonde (9 juni 1452). Karel had daar voor het eerst de leiding over een leger en hij toonde dat hij een waardig vorst was door goed leiding te geven. Karel was namelijk geboren en verheven om anderen te leiden en te besturen.⁵¹ Mengde een vorst zich persoonlijk in de strijd, dan liep hij uiteraard een groter risico gewond of gedood te worden. Dit overkwam Karel de Stoute, die in de slag bij Monthéry (16 juli 1465) gewond raakte aan zijn hals⁵² en in de slag bij Nancy (5 januari 1477) werd gedood⁵³. Toch oordeelt Olivier de La Marche niet negatief over de vorst die zich aan zo'n risico blootstelde. Integendeel, de vorst toonde hierdoor te voldoen aan het adellijk ideaal.

Olivier zwaait echter niet alleen eer toe aan vorsten en lagere edelen, maar ook aan een Gentenaar, "vilain et de petit estat, et sans nom pour estre recongneu", die zich in de slag bij Gavre bijzonder heldhaftig gedroeg, zo heldhaftig dat hij van adel, een "homme de bien", leek te zijn. De waarde die Olivier de La Marche aan ridderlijk gedrag hecht komt hier uitstekend naar voren: "... vaillance est entre les bons si privilégiée et de telle auctorité, qu'elle doit estre manifestée, publiée et dicte de petite personne ou de petit estat comme des plus grans."⁵⁴ En dit is nu juist de taak die Olivier zichzelf in zijn *Mémoires* heeft gesteld. Het is derhalve niet correct deze passage te beschouwen als uitdrukking van welwillendheid van Olivier de La Marche ten opzichte van stedelingen, zoals Beaune en d'Arbaumont dat doen.⁵⁵ Olivier verheft hier juist het ideaalbeeld van de adel tot algemeen ideaal.

Schande was iets wat te allen tijde vermeden moest worden. Gezien de nadruk die Olivier legt op het verkrijgen van eer, is het verkrijgen van schande het ergste wat iemand kon overkomen. Het vermijden van schande was al eer genoeg, een regel die vooral jonge ridders duidelijk moest worden gemaakt, die in veldslagen altijd stonden te popelen zich te kunnen bewijzen

⁵⁰ ibidem II, 322-325.

⁵¹ "...et monstroît bien que le cueur luy disoit et apprenoit qu'il estoit prince, né et eslevé pour aultres conduire et gouverner." Ibidem II, 265.

⁵² Ibidem III, 12.

⁵³ Ibidem III, 240.

⁵⁴ Ibidem II, 324.

⁵⁵ Ibidem IV, xcviij-xcvij.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

en daardoor moeilijk in het gareel waren te houden.⁵⁶ Het zou namelijk een schande zijn, door ondoordacht handelen in het streven naar roem en eer te moeten vluchten of zelfs verslagen te worden. Dit is ook de strekking van de woorden die Guillaume de Saint Seine ("Guillaume de Saint Songne") Cornille, bastaardzoon van Filips de Goede, toevoegde, toen deze met zijn makkers de Gentenaren wilde achtervolgen nadat ze zojuist een barricade op een overmacht hadden veroverd. Zo'n aktie zou schade toebrengen aan de compagnie, indien de Gentenaren onverhoeds terug zouden komen. Hun moed ("vaillance") zou dan veranderen in schande ("honte").⁵⁷

Wenden wij ons nu tot Oliviers beschrijving van toernooien. Vaak leverde het winnen van een tournoi een prijs op, maar de voornaamste beloning was eer. Hoe beter er werd gevochten, hoe meer eer dit opleverde, en niet alleen voor de winnaar.⁵⁸ Een graadmeter voor een goed gevecht was het aantal lansen dat er werd gebroken. De grootste faam verwierf Jacques de Lalain door het houden van de "pas d'armes" van de Fontein der Tranen (1449), omdat hij hier een jaar lang helemaal alleen tegen zoveel tegenstanders zo dapper en succesvol had gestreden.⁵⁹

Op zo'n tournoi of "pas d'armes" kon echter ook schande worden behaald. Zo vond Bernard, bastaard van Bearne het volgens Olivier een schande ("honte") het tweegevecht tegen Jacques de Lalain te moeten afbreken, omdat hij zijn helm had verloren.⁶⁰ Jean, heer van Ru, verdediger van het tournoi van de boom Karel de Grote (1443) wilde wel zeer beslist doorvechten, nadat het vastgestelde aantal aanvallen te paard was afgehandeld. Volgens Olivier de La Marche was dit ongepast, maar hij verontschuldigt hem: het geluk had hem in de steek gelaten, want hij had zijn tegenstander geen enkele keer geraakt, waarover hij zeer misnoegd was.⁶¹

Voor Olivier de La Marche maakte dit allemaal deel uit van de schittering van het Bourgondisch hof en hij zwaait de strijdenden dan ook meestal alle lof toe. Des te opvallender is het dat hij zich in een enkel geval negatief uitlaat over deelnemers aan een tournoi.

Zo'n uitzondering doet zich voor bij Martin Ballart een uitdager in het tournoi van de boom Karel de Grote. Hij kondigt hem als volgt aan: "Cestuy Martin fust ung grand homme maigre, bien representant, et de condition grant parlier et fort grant vanteur, en apparent de petite vertu;...". Olivier beschouwt hem derhalve als een grootmuil en een zeer grote snoever. Deze Martin had het zwarte schild met de gouden tranen aangeraakt en

---

⁵⁶ Olivier legt dit argument in de mond van de graaf van Saint Pol. Ibidem II, 262.

⁵⁷ Ibidem II, 252-253.

⁵⁸ Ibidem II, 75.

⁵⁹ Ibidem II, 203.

⁶⁰ Ibidem II, 134-135.

⁶¹ Ibidem I, 313.

verklaarde daarna, dat hij vóór hij zou vertrekken tegen drie à vier van de beste verdedigers zou vechten en dat hij dit zou doen in het kader van de "pas d'armes" en in overeenstemming met de statuten, of daarbuiten. Dit leverde hem al gelijk de spot op van de hertog en de andere toeschouwers. Er heerste bij de verdedigers van het toernooi dan ook twijfel of zij hem als tegenstander zouden toelaten. Van een tegenstander werd namelijk geëist dat hij "homme de quatre lignées, et sans vilain reproche" was, dat wil zeggen dat hij van geboorte van adel moest zijn en van onberispelijk gedrag. Met behulp van kennissen kon hij aantonen van adel (een "noble homme") te zijn en derhalve werd hij maar toegelaten. Jean de Chaumergis, die zich al eerder in de "pas" had bewezen, zou tegen Martin Ballart strijden.⁶²

Op de vastgestelde tijd presenteerde Martin Ballart zich met de graaf van Saint Martin als begeleider aan de hertog. Olivier schrijft dat hij zich meent te herinneren dat Martin Ballart tijdens deze presentatie ook nog eens klaagde dat hij slecht bewapend was en hij derhalve niet meer wilde vechten. Toen bood Jean de Chaumergis drie of vier stukken van zijn eigen harnas aan aan Martin Ballart. Geheel verrast weigerde Ballart en zei een andere keer in het bezit van twee of drie harnassen terug te keren en hij vertrok.

Daarop verontschuldigt Olivier zich dat hij deze passage heeft opgenomen terwijl hij had geschreven eer te zullen bewijzen aan de strijders. Hij is hier echter om twee redenen vanaf geweken: "La premiere, pour continuer ma verité au recit des presentes memoires, et l'autre pour donner exemple et doctrine aus josnes gens qui mesdits memoires liront cy après, qu'ilz se gardent d'estre vanteulx ne goliats en parolles, car souvent et communement le lyon en parolles est la brebis en oeuvres".⁶³

Uit deze voorbeelden blijkt dat Olivier de La Marche ook in boek I en II moed als de belangrijkste ridderlijke deugd beschouwt. De beloning is vooral gelegen in het behalen van eer. Laf gedrag leidde alleen maar tot schande.

In boek I en II kunnen we de relatie tussen ridderlijkheid en verdediging van het geloof nauwelijks constateren, evenmin als de godsvrucht, waarop Olivier in de Introductie zo aandringt. Hij vermeldt bijvoorbeeld wel hoe het nieuws dat Constantinopel door de Turken was veroverd het Bourgondische hof bereikte, maar dit is voor Olivier de aanleiding te argumenteren, dat de keizer van Constantinopel "le plus noble personne du monde" was.⁶⁴ De nadruk ligt niet op de ramp, die de val van Constantinopel betekende voor de christenheid, maar op de dood van de keizer van Constantinopel, en er valt

⁶² Ibidem I, 321.

⁶³ "De eerste [reden is], om mijn oprechtheid in het relaas van deze herinneringen voort te zetten, en de tweede [reden is] om tot voorbeeld en lering voor jonge lieden te dienen, die mijn "memoires" hierna lezen, dat zij zich hoeden een snoever of een Goliath in woorden te zijn, want vaak is de leeuw in woorden een schaap in daden". Ibidem I, 322-323.

⁶⁴ Ibidem II, 336-337.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHÉ

geen geestdrift te bespeuren voor een nieuwe kruistocht. Olivier vertelt wel uitgebreid over het feest van de Fazant, waarop de aanwezigen beloofden op kruistocht te gaan, maar de nadruk ligt op de beschrijving van het feest zelf en op de ceremoniën.⁶⁵ Hij besteedt ook aandacht aan de kruistocht van Anton, de bastaard van Bourgondië, maar bij deze beschrijving loopt hij niet over van vervoering over het hoge doel van de tocht. Wellicht heeft het mislukken van de kruistocht het enthousiasme wat bekoeld, want Olivier moet zichtbaar moeite doen om de tocht niet als een volledige mislukking af te schilderen.⁶⁶

Mijns inziens moeten we de verklaring voor dit verschil terugvoeren op het verschil in doelstelling waarmee enerzijds de *Introdutie* en anderzijds boek I en II zijn geschreven. In de proloog van boek I, het boek waarmee hij begonnen is, schrijft Olivier, dat hij in de *Mémoires* gebeurtenissen beschrijft die hij zelf heeft meegemaakt en die waardig zijn herinnerd te worden.⁶⁷ De *Mémoires* hadden toen nog geen expliciet didactisch doel.

Oliviers plaats binnen de discussie over het wezen en de taak van de adel

In hoeverre waren de ideeën van Olivier de La Marche gemeengoed? Door Huizinga is er al op gewezen dat met name aan het vijftiende-eeuwse Bourgondische hof de ridderlijke manier van leven door de adel werd nagestreefd, die met alle macht probeerde het heroïsche verleden te doen herleven. Dit ging zo ver dat edelen in de oorlog zó hun best deden zich ridderlijk te gedragen dat ze zich onverantwoordelijk gedroegen. Hij verbindt daar de conclusie aan dat de adel in de vijftiende eeuw haar wezenlijke functie had verloren en in een droom leefde. Die droom manifesteerde zich vooral op toernooien. Huizinga heeft verder betoogd, dat de ideeën die we bij Olivier hebben gezien gemeengoed waren bij alle historiografen die de gebeurtenissen aan het Bourgondische hof beschreven, met uitzondering van Philippe de Commines. Bijna allemaal verheerlijkten zij de adel en leefden zij mee met de droom die de adel in het leven riep. Alleen Philippe prikte door de schone schijn heen.⁶⁸

Niemand heeft kunnen weerleggen, dat de adel, en vooral de Bourgondische adel met aan het hoofd Filips de Goede, het heroïsche verleden wilde laten herleven. Iedere onderzoeker is het ook eens met Huizinga dat dit gebeurde onder de noemer ridderlijkheid.

---

⁶⁵ Ibidem II, 340-380.

⁶⁶ Ibidem III, 35-48.

⁶⁷ Ibidem I, 183.

⁶⁸ Huizinga, *Herfsttij*, 120, 157-170.

Kritiek is wel geleverd op de visie van Huizinga dat de adel in een droom leefde en haar functie in de maatschappij had verloren. Zo betoogt Vale dat de vijftiende eeuw een overgangsfase was, waarin de adel zich langzaam aanpaste aan veranderingen zoals bijvoorbeeld de uitvinding van het kanon. Hij is van mening dat het tournooi in de tweede helft van de vijftiende eeuw nog steeds een praktisch nut had: oefening voor vaardigheden die nodig waren in de oorlog. De ideeën van de adel over ridderlijk gedrag betitelt Vale als adellijke ideologie.⁶⁹

Onderzoek door Van Leeuwen⁷⁰, Vale⁷¹ en Vanderjagt⁷² heeft verder aangetoond, dat er op verschillende manieren over de adel en zijn taken werd gedacht en met name Vanderjagt heeft hard kunnen maken dat nieuwe humanistische ideeën uit Italië en Spanje ook aan het Bourgondisch hof hun intrede hebben gedaan. Om Oliviers plaats binnen deze discussie te kunnen bepalen zal ik eerst de resultaten van het onderzoek van Van Leeuwen, Vale en Vanderjagt herhalen aan de hand van een aantal door hen besproken werken.

Het meest conservatieve idee aangaande de adel en haar taken vinden we wel in de *Instruction d'un jeune prince* van Guillebert de Lannoy. Volgens deze auteur, zelf een Vliesridder en daarmee lid van de hoogste Bourgondische adel, heeft de vorst zijn gezag van God ontvangen. De ridderschap moet de vorst helpen met het uitoefenen van zijn taak, die wordt omschreven als het in stand houden van de kerk, het uitoefenen van de rechtspraak (dat wil zeggen het beschermen van zwakkeren in de samenleving) en het besturen van het volk.⁷³ Daarvoor moet de vorst de vier hoofddeugden bezitten, waarbij de christelijke deugden, geloof, hoop en liefde, deel uitmaken van voorzichtigheid ("prudence").⁷⁴ De christelijke deugden worden hier dus niet gescheiden van de hoofddeugden. Ware adel wordt alleen verkregen door "vertus et bonne moeurs", door deugden en goede zeden. Volgens Vale betekent dit dat ware adel wordt verkregen door de vier hoofddeugden en goed gedrag. Dit wordt gerelateerd aan het volbrengen van dappere daden met name tijdens de oorlog.⁷⁵ Van Leeuwen meent dat juist "franchise" het begrip is waaronder de oude ridderidealen bijeengebracht zijn, namelijk "proesse", de capaciteit om een tegenstander in een gevecht te verslaan, trouw, "largesse",

⁶⁹ M. Vale, *War and chivalry. Warfare and aristocratic culture in England, France and Burgundy at the end of the Middle Ages* (London 1981), 63-146.

⁷⁰ C.G. van Leeuwen, *Denkbeelden van een vliesridder. De Instruction d'un jeune prince van Guillebert van Lannoy* (Dissertatie; Amsterdam 1975).

⁷¹ Vale, *War and chivalry*, 14-32.

⁷² A. Vanderjagt, *Qui sa vertu anoblist. The concepts of noblesse and chose publique in Burgundian political thought* (Dissertatie; Groningen 1981).

⁷³ Van Leeuwen, *Denkbeelden*, 183.

⁷⁴ Ibidem, 66-71.

⁷⁵ Vale, *War and chivalry*, 26-27.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

de eigenschap die tot vrijgevigheid aanspoort, de hier later bijgekomen "courtoisie", waaronder oorspronkelijk de omgangsvormen tegenover soortgenoten werd begrepen maar dat later werd toegespitst op de omgangsvormen tegenover aanzienlijke dames, en de "honneur", het streven naar aanzien.⁷⁶

Vanderjagt heeft betoogd dat de scheiding tussen de christelijke deugden en de hoofddeugden een kenmerk is van het humanistisch gedachtengoed en dat deze scheiding is te vinden in de door hem bestudeerde werken: *Débat de honneur*, *La controverse de noblesse* en *Ung petit traictyé de noblesse*. Ware adel wordt in deze nieuwe visie gedefinieerd als dienst aan "le chose publicque", of "le bien publicque", het openbaar welzijn. Dit openbaar welzijn valt onder de verantwoording van de vorst, die in zijn taak geholpen dient te worden door de adel. De vorst moet de gemeenschap verdedigen en de rust binnen de gemeenschap handhaven. Daartoe dienen de vorst en de adel bepaalde deugden, eigenschappen, te bezitten. Deze deugden zijn de oude hoofddeugden: voorzichtigheid ("prudence"), gerechtigheid ("justice"), zelfbeheersing ("contenance") en grootmoedigheid ("magnanimité", ook wel "force" genoemd). De humanisten scheiden deze hoofddeugden strikt van de christelijke deugden, geloof, hoop en liefde. Voor het verrichten van dienst aan "le chose publicque" zijn de hoofddeugden absoluut noodzakelijk voor de adel, dit in tegenstelling tot de christelijke deugden die alleen van belang zijn voor het eigen zieleheil. "Noblesse" is daarmee volgens Vanderjagt een sociale deugd geworden.⁷⁷

Olivier de La Marche nam in deze discussie een conservatieve plaats in. In de *Mémoires* vertelt Olivier alleen maar over de adel. Hij houdt zich alleen maar bezig met zaken waarin de (hof)adel in zijn visie een hoofdrol speelde: de oorlog, het tournooi en het hoffeest. Ook noemt hij bijvoorbeeld altijd alleen de namen van edelen die in de strijd zijn gesneuveld.

Adel, "noblesse", is volgens Olivier allereerst een geboortekwestie. Olivier de La Marche beargumenteert zijn mening dat de keizer van Constantinopel de edelste man op aarde was, met het feit dat deze keizer was door geboorte en de keizer van Duitsland slechts keizer door verkiezing. Bovendien stond een keizer in naam en in waardigheid boven een koning.⁷⁸ Volgens Olivier speelde geboorte dus ook een grote rol in rangonderscheidingen binnen de adel.

Olivier de La Marche is er van overtuigd dat ware adel spreekt uit daden, dappere daden, te verrichten in de oorlog of op het tournooiveld. Moed is de deugd waarmee iemand toont dat hij de ridderwaardigheid verdient. Behoort men via geboorte tot de adel, door daden wordt de ridderwaardigheid verkregen.

⁷⁶ Van Leeuwen, *Denkbeelden*, 193-195.

⁷⁷ Vanderjagt, *Qui sa vertu anoblist*, 35-37, 49-56, 60, 64, 71.

⁷⁸ La Marche, *Mémoires II*, 335-337.

Toont een niet-edele door daden dat hij deze deugd bezit, dan kan hij terecht de ridderwaardigheid ontvangen en daarmee worden toegelaten tot de adelstand. Een "chevalier de vertu" is een eervol ridder, wat een synoniem is voor een dapper ridder.⁷⁹

Bij Olivier de La Marche vinden we geen spoor van de nieuwe humanistische ideeën. Het begrip "chose publique", of "bien publique" komt in de *Mémoires* niet voor. Trouwens, Olivier denkt helemaal niet in deze termen. Hij denkt in termen van huispolitiek. De onenigheid tussen Karel de Stoute en de familie Croy veroordeelt Olivier, omdat zij veel schade toebrengt aan het huis Bourgondië.⁸⁰ Op grond van de *Mémoires* is niet vast te stellen of Olivier een radicale scheiding maakt tussen de vier hoofddeugden (voorzichtigheid, gerechtigheid, zelfbeheersing en moed) en de drie christelijke deugden (geloof, hoop en liefde). Wanneer Olivier de La Marche een omschrijving van iemand geeft, doet hij dit met termen als "vaillant" (moedig), "prudent" (voorzichtig), "saige" (wijs)⁸¹, "verteulx" (deugdzaam), "notable" (opmerkelijk) en "puissant" (machtig of rijk). Gezien de hoeveelheid termen die hij gebruikt bij de omschrijving van personen refereert hij mijns inziens niet aan een specifiek kader van deugden.

Mijns inziens komt de mening van Olivier de La Marche met betrekking tot de adel nog het meest overeen met die van Guillebert de Lannoy. Ware adel dient uit "vertus et bonnes moeurs" te blijken, uit het verrichten van dappere daden.

De Mémoires als bron voor het verkrijgen van feitelijke informatie over sociale positie

We hebben gezien dat Olivier de La Marche een conservatieve houding had in zijn denkbeelden over de adel. Ook is duidelijk geworden dat hoewel de ideeën over de adel en zijn taken verschilden er ook een zekere overeenkomst bestond over de manier waarop edelen zich dienden te gedragen om te voldoen aan het heersende ideaal van een "chevalier en vertu". Door te voldoen aan dit ideaal werd prestige, "eer" verkregen, en hierdoor werd een hogere sociale positie verkregen. Ter illustrering van dit mechanisme is een enkel voorbeeld voldoende. Nadat Robert Cottereau, zoon van een arts, tot ridder werd geslagen omdat hij Karel de Stoute in de slag bij Montlhéry het leven had

---

⁷⁹ Ibidem II, 178-179: Olivier schrijft hier over Claude Piétois: "...mais ledit Piétois soubstint longuement la force et adresse de son compaignon [dit was Jacques de Lalain], en monstrant couraige et aspresse de chevallier de vertu; ...".

⁸⁰ Ibidem II, 415.

⁸¹ Een eigenschap die betrekking had op de taakuitvoering van de ridderschap: "... chevaliers, saige et vaillant." Ibidem II, 51.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

gered, verkreeg hij de functie van luitenant van de leengoederen in Brabant, "qui est un bel estat et prouffitable".⁸²

Nu wil ik nagaan hoe Olivier de La Marche aankeek tegen bastaarden die aanwezig waren aan het Bourgondische hof. Voorts gebruik ik de *Mémoires* voor het verkrijgen van feitelijke gegevens over de sociale positie die de bastaarden aan dit hof hadden en om na te gaan in hoeverre de bastaarden gebruik wisten te maken van het heersende ideaal om hun sociale positie te verbeteren.

De meest betrouwbare gegevens over de sociale rangorde aan het Bourgondische hof zijn te verkrijgen op basis van "escroes", lijsten van dagelijkse loonuitbetalingen aan Bourgondische hoffunctionarissen, en hofordonnanties, waarin de hoforganisatie voor een langere periode werd geregeld. Onderzoek naar sociale rangorde en sociale mobiliteit op basis van deze bronnen wordt door Paravicini gedaan en door hem worden ook de hofordonnanties uitgegeven.⁸³ Hij heeft er ook al op gewezen dat verhalende bronnen een aanvulling vormen op de gegevens verkregen op basis van de escroes en hofordonnanties.⁸⁴ Juist door de aandacht die Olivier in de *Mémoires* besteedt aan zaken die belangrijk waren voor de adel, zijn bekendheid met het hofleven en zijn "gevoeligheid" voor rangorde binnen de hofadel zijn de *Mémoires* hiervoor uitstekend geschikt.

Het is noodzakelijk eerst aandacht te besteden aan de indicatoren waaraan we in de *Mémoires* prestige en sociale positie kunnen aflezen. Olivier is gevoelig voor rangonderscheidingen binnen de adel. Zo vermeldt hij dat er op het feest, dat Antoine, bastaard van Bourgondië, in Engeland organiseerde tijdens zijn tournoi met de heer van Scales, broer van de koningin van Engeland, zo'n zestig à tachtig dames aanwezig waren "de si noble maison, que la moindre estoit fille de baron".⁸⁵ Vooral bij Jacques de Lalain is goed te zien dat Olivier zeer zorgvuldig is met titels. Hij noemt Jacques de Lalain pas

---

⁸² Ibidem III, 12.

⁸³ Paravicini, W., Die Hofordnungen Herzog Philipps des Guten von Burgund. I: Die Hofordnungen Herzog Johanns für Philipp, Grafen von Charolais, von 1407, 1409 und 1415, in: *Francia* 10 (1982) 131-166. Paravicini, W., Die Hofordnungen Herzog Philipps des Guten von Burgund. Edition II. Die verlorene Hofordnung von 1419/1421. Die Hofordnung von 1426/1427, in: *Francia* 11 (1983) 257-301. Paravicini, W., Die Hofordnung Herzog Philipps des Guten von Burgund. Edition III. Die Hofordnungen für die Herzogin Isabella von Portugal von 1430, in: *Francia* 13 (1985), 191-211. Paravicini, W., Die Hofordnungen Herzog Philipps des Guten von Burgund. Edition IV. Die verlorenen Hofordnungen von 1431/1432. Die Hofordnung von 1433, in: *Francia* 15 (1987) 183-231.

⁸⁴ Paravicini, *Sociale Schichtung*, 128-137, 152 n.115.

⁸⁵ La Marche, *Mémoires* III, 54.

"messire", wanneer deze de ridderslag heeft ontvangen.⁸⁶ De titels zijn weer zeer belangrijk voor het vaststellen van de sociale positie van een persoon. Voor de betekenis van de verschillende titels kunnen we gebruik maken van de bevindingen van Paravicini.⁸⁷

De beschrijving van de kleding is belangrijk voor het vaststellen van zowel prestige als sociale positie. Zoals Paravicini opmerkt, heeft nog niemand een studie gewijd aan de sociale aspecten van kleding.⁸⁸ Uit de *Mémoires* blijkt dat het dragen van dezelfde kleren wijst op een speciale verhouding tussen de betreffende personen en dat we hieruit gegevens betreffende sociale positie kunnen afleiden. Te denken valt aan de ridders van het Gulden Vlies, die allen dezelfde kleding droegen op de kapittelvergaderingen van de orde. Huizinga heeft erop gewezen dat het dragen van dezelfde kleding een uiterlijk kenmerk was van de "mignon", een soort boezemvriend.⁸⁹ In de beschrijving van Olivier valt vooral de pracht en praal van de kleding en van de wapenuitrustingen op. Ook hierop dienen we bedacht te zijn aangezien rijkdom van invloed was op de sociale positie die iemand innam, ook binnen de adel. Bij toernooien en in de oorlog droeg de edelman over zijn harnas een "cotte d'armes", een wapenrok, waarop zijn persoonlijk wapen was aangebracht. Dit wapen was ook aangebracht op de kleren van de dienaren en soldaten van de edelman. Volgens Vale gold het wapenschild met zijn vier kwartieren als uiterlijk teken van toebehoren tot de adelstand "en quatre lignes" en drukte daarmee ook de toegehoorigheid tot een bepaalde familie uit.⁹⁰

⁸⁶ Ibidem II, 81, 96-99; Dit is in overeenstemming met de bevindingen van Paravicini op basis van diens analyse van de "escroes". Paravicini, *Soziale Schichtung*, 132.

⁸⁷ Paravicini, *Soziale Schichtung*, 132-135. Zie ook: P. de Win, *De adel in het hertogdom Brabant van de vijftiende eeuw. Een terreinverkenning*, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 93 (1980) 391-409, aldaar 394. Caron, *La noblesse*, 133-141.

⁸⁸ Paravicini, *Soziale Schichtung*, 136-137. Zelf geeft hij een enkel voorbeeld dat kleding wel een indicator is voor sociale positie. Goudbrokaat en korte overkleden werden door "gentilhommes" gedragen, dat wil zeggen edellieden "de quatre lignes", terwijl lange kleden door geadelde raadslieden werden gedragen ("noble hommes").

⁸⁹ Huizinga beschouwt dit als een vorm van sentimentele vriendschap, een verhouding die werd gezien als een parallel tot de hoofse liefde, maar geen homofiele liefde was. Lodewijk XI had een mignon en titre, in dezelfde kleren gestoken als hijzelf, op wie hij steunde voor ontvangsten. Vaak waren het ook twee vrienden van gelijke leeftijd, maar van verschillende rang, die zich gelijk kleedden, en in één kamer, soms zelfs in één bed sliepen. Huizinga, *Herfsttij*, 81-82.

⁹⁰ Vale, *War and chivalry*, 96-97: Geadelden die er een grote staat op na hielden mochten dit wapen niet dragen. In de twaalfde eeuw diende dit wapen, aangebracht op het schild, ter identificatie van de individuele strijder en als

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

Informatie over geschenken vinden we in de *Mémoires* nauwelijks. We vinden hier wel expliciet uitgedrukt dat iemands sociale positie bepalend was voor het geschenk dat hij kon ontvangen. Olivier vertelt dat Karel de Stoute aan het einde van zijn huwelijksfeest, toen de Engelse gasten naar huis vertrokken, eenieder een geschenk gaf, "chascun selon sa qualité".⁹¹

Het is van groot belang dat iemand door Olivier de La Marche wordt genoemd. Al diegenen, die betrokken waren bij de gebeurtenissen, die het waard waren opgeschreven te worden, waren het ook waard herinnerd te worden en niet aan de vergetelheid prijs te worden gegeven. Olivier toont zich ook standsbewust in de volgorde, waarin hij de aanwezigen opsomt: de hertog van Bourgondië wordt altijd het eerst genoemd, gevolgd door zijn zoon Karel, graaf van Charolais, gevolgd door de andere "princes", die in een volgorde worden genoemd die overeenkomt met hun rang. Daarachter volgt de lagere adel al naar gelang zijn sociale positie. Prestige speelde een grote rol in de volgorde binnen de lagere adel.

Het was ook belangrijk met wie men omging en op welke manier. Daarbij was het vooral van belang, in de buurt van de hertog van Bourgondië te komen. Wie zich in de omgeving van de hertog bevond, stond in de gunst van de hertog en had derhalve ook een hoge sociale positie en een groot prestige. Zo is de plaats aan tafel een goede indicator voor de hoogte van de sociale positie van de betreffende persoon.⁹²

Positie en prestige van een persoon kunnen ook afgelezen worden aan zijn of haar gevolg. Daarbij is het van belang, hoe groot dit gevolg was en wie er deel van uitmaakte. Vooral tijdens toernooien was dit van belang. Het gevolg bestond gewoonlijk uit familieleden en vrienden ("parens et amis"). Hoe hoger de sociale positie en het prestige van de leden van het gevolg, hoe beter. Het gold als extra eerbewijs indien leden van een gevolg, die zelf een hoge sociale positie bekleedden, zich hetzelfde kleedden. Dit blijkt uit de opmerkingen van Olivier bij de beschrijving van de presentatie van Jacques de Lalain in het toernooi tegen de Engelsman Thomas Qué, dat plaatsvond op de markt te Brugge in 1449. Jacques de Lalain werd vergezeld door de "baron de Beaujeu, nepveur du duc, et d'aultre moult grant seigneurie, ses parens et

---

aanduiding van zijn adelstand. (C. Pama, *Rietstap's handboek der wapenkunde* (4e druk; Leiden 1961) 2-7; Het woordgebruik van Pama is echter niet geheel correct. Hij spreekt van een "feodale ridderstand", maar hij bedoelt feodale adel.) In de 15de eeuw werden de wapenschilden echter zo ingewikkeld dat een snelle identificatie aan de hand van een wapen nauwelijks meer mogelijk was en er een specialist, een heraut of een wapenkoning, aan te pas moest komen om eenieder te kunnen identificeren. Derhalve raakte het gebruik van wimpels met persoonlijke deviezen en emblemen in zwang. (Vale, *War and chivalry*, 96-97).

⁹¹ La Marche, *Mémoires* III, 201.

⁹² Huizinga, *Herfsttij*, 59.

amis, et me souvient que, pour faire honneur au noble chevalier, ledit seigneur de Beaujeu, le seigneur de Ravestin, le bastard de Bourgoingne et moult d'autres seigneurs et nobles hommes s'estoient parez de robes de satin gris et pourpointz cramoisy, et venoient deux à deux devant le chevalier, qui estoit adextré des deux princes dessusditz, cousins germains": Ter ere van Jacques de Lalain droegen ze overkleden van grijs satijn en een karmijnrode wambuis. Hij zelf was gekleed in een zelfde overkleed, en droeg alleen de scheenplaten van zijn harnas.⁹³

Niet iedereen werd toegelaten tot een gevolg. Men moest al een zekere sociale positie bezitten om deel uit te mogen maken van een gevolg. Bovendien straalde de glorie van degene, van wie zij het gevolg vormden, evengoed af op de leden van het gevolg. Derhalve kunnen we de deelname van iemand aan een gevolg ook beschouwen als indicatie voor sociale positie en voor het prestige dat hij genoot.

De sociale positie van bastaarden aan het Bourgondische hof

In de *Mémoires* worden vele bastaarden genoemd, voornamelijk mannen. Al deze bastaarden worden aangeduid met de familienaam van de vader. Al deze bastaarden moeten derhalve eerst door hun vader zijn erkend als zijn zoon of dochter. Zoals Carlier al heeft opgemerkt zijn dit vrijwel de enige bastaarden waarover we feitelijke informatie vinden.⁹⁴ Over de moeder vinden we geen enkele informatie en het lijkt erop dat de bastaarden die door Olivier de La Marche worden genoemd via de vader toegang verkregen tot het hof.

Hoewel zij de familienaam van de vader droegen vermeldt Olivier consequent dat het gaat over een bastaard. Zo worden alle bastaarden van Filips de Goede aangeduid met "bastard(e) de Bourgoingne".⁹⁵ Daarmee wordt de speciale band van de persoon met het huis van de vader uitgedrukt. Dit wordt ook uitgedrukt in het wapenschild dat een bastaardzoon droeg. Olivier vermeldt expliciet dat Antoine, de bastaard van Bourgondië, de wapenrok van Bourgondië droeg met een linkerschuinstaak, "pour monstrier qu'il estoit bastard"⁹⁶, en Bernard van Bearne droeg de wapenrok van Foix met een linkerschuinstaak, "comme il apertenoit à bastard de celle maison".⁹⁷

⁹³ La Marche, *Mémoires* II, 124.

⁹⁴ Carlier, *Sociale positie*, 173.

⁹⁵ Volgens Vaughan hadden ook de bastaardkinderen van andere leden van het Bourgondisch huis, inclusief bastaarden van de bastaarden van Filips de Goede deze titel. R. Vaughan, *Philip the Good. The apogee of Burgundy* (London, Harlow 1970), 133-134.

⁹⁶ La Marche, *Mémoires* III, 53. "ung barre traverse"; "barre" betekent linkerschuinbalk (Pama, *Rietstap's handboek der wapenkunde*, 296) en "traverse" betekent schuinstaak en is minder breed dan een linkerschuinbalk (Ibidem, 96, 339); een linkerschuinbalk loopt van de linkerbovenhoek naar de

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

De aanduiding "le bastard de Bourgoingne" lijkt een titel te zijn, die eerst Cornille, en na diens dood Antoine droeg. Deze titel wordt niet gecombineerd met de titel "messire". Het is niet geheel duidelijk welke titel hoger was, met andere woorden, welke titel het meeste prestige verschafte. Cornille wordt na het ontvangen van de ridderslag vooral aangeduid als "messire Cornille, bastard de Bourgoingne", terwijl Antoine na de dood van Cornille de titel "le bastard de Bourgoingne" krijgt en de titel "messire" door Olivier de La Marche nog slechts twee maal wordt gebruikt⁹⁸, vlak nadat Olivier heeft aangekondigd dat Antoine na de dood van Cornille alleen nog maar "le bastard de Bourgoingne" werd genoemd. Het lijkt mij echter dat de titel "le bastard de Bourgoingne" beschouwd moet worden als een hogere titel met een status die vergelijkbaar is met die van "conte de Charolais". Zoals deze laatste titel gereserveerd was voor de (oudste) zoon van de hertog van Bourgondië vanaf hertog Jan zonder Vrees, zo was de titel "le bastard de Bourgoingne" gereserveerd voor de oudste bastaardzoon van de hertog van Bourgondië, in ieder geval onder Filips de Goede. Mijns inziens noemt Olivier de La Marche Cornille steeds "messire" nadat deze de ridderslag had ontvangen, om daarmee diens ridderwaardigheid te benadrukken. Juist doordat Cornille in de strijd werd gedood, verkreeg hij de hoogst mogelijke eer, wat ook tot uitdrukking werd gebracht doordat zijn banier, standaard en vaantje met hem mee werden begraven.⁹⁹

Bekijken we hoe vrouwelijke bastaarden worden aangeduid, dan blijkt dat zij de naam van hun echtgenoot aannamen, zoals bij iedere vrouw die huwde. Zij ging dan ook over van de rechtsmacht van haar vader naar die van haar echtgenoot. Dit had voor de vrouwelijke bastaarden echter het gevolg, dat de bastaardaanduiding in haar naam verdween. De echtgenote van een bastaard nam wel de naam aan van haar echtgenoot, maar zoals we zien bij de echtgenote van Antoine, de bastaard van Bourgondië, kreeg zij niet de aanduiding van bastaardij in haar naam. Zij wordt aangeduid als "madame de

---

rechterbenedenhoek en wordt ook wel bastaardbalk genoemd. Volgens Pama wordt deze ten onrechte als teken van bastaardij beschouwd (Ibidem, 96). Aan het Bourgondisch hof was hij echter wel het teken van bastaardij, zoals uit deze passage blijkt. De linkerschuinstaak over het wapen van Filips de Goede is te zien op het wapen van Antoine, dat is opgenomen in het "Armorial van het Gulden Vlies" (KB: 76 F 4). Daarop staan echter ook een rechterschuinstaak door de rechterbovenhoek en de linkerbenedenhoek. (zie: W. Prevenier, W. Blockmans, *The Burgundian Netherlands* (Cambridge 1986), 230 afb. 196. Op het zegel van Antoine staat een rechterschuinstaak over het wapen.

⁹⁷ La Marche, *Mémoires* II, 130.

⁹⁸ Ibidem II, 272, 279.

⁹⁹ Een verklaring die Gulden Vlies, de wapenkoning en een expert op dit gebied, Olivier de La Marche gaf voor dit gebruik. Ibidem II, 270-271.

Beures" (van Beveren), waarbij Olivier de La Marche wel vermeldt dat zij de vrouw was van "monseigneur le bastard de Bourgoingne".¹⁰⁰

De speciale relatie tussen bastaarden en hun familie wordt steeds weer benadrukt in het woordgebruik waarmee de preciese familierelatie wordt aangeduid. In tegenstelling tot Karel de Stoute, die wordt aangeduid als de zoon van Filips de Goede, "son fils"¹⁰¹, worden de bastaardkinderen van Filips aangeduid als "son fils bastard" (Cornille¹⁰², Antoine¹⁰³ en Baudouin¹⁰⁴), "son bastard" (Cornille¹⁰⁵), "fils naturel" (Antoine¹⁰⁶), "fille bastarde" (Yolande¹⁰⁷) en "fille naturel" (Marie¹⁰⁸). Volgens Olivier de La Marche gebruikte zelfs Filips de Goede zelf de woorden "mon bastard" om Cornille aan te duiden.¹⁰⁹

De termen "filz naturel" en "fille naturel" gebruikt Olivier de La Marche niet in hun kanoniek-rechtelijke betekenis van kinderen, geboren uit ouders, die niet met elkaar gehuwd waren en waarvoor geen huwelijksbeletselen golden.¹¹⁰ Deze termen hebben dezelfde betekenis als "bastard" en "fils/fille bastard", en drukken alleen de speciale familieband uit. Dit wordt duidelijk wanneer Olivier David, destijds bisschop van Thérouanne, aanduidt als de "frere naturel" van Karel de Stoute.¹¹¹

Duidelijk is ook dat Karel de Stoute zijn familierelatie tot de bastaardkinderen van Filips de Goede niet ontkende en hen als deel van de familie accepteerde. Zo bezocht hij David om hem eer te bewijzen, toen deze tot bisschop van Thérouanne was gewijd¹¹² en bewees hij samen met zijn vader eer aan Antoine, na diens terugkeer van de kruistocht¹¹³. Na de dood van zijn vader veranderde er aan deze situatie niets en behield Antoine zijn hoge sociale positie aan het Bourgondisch hof. Antoine speelde zelfs de hoofdrol in het tournooi van de Gouden Boom ter gelegenheid van het huwelijk van Karel de Stoute en Margaretha van York. We weten, dat Boudouin in 1470 naar Lodewijk XI vluchtte, maar de preciese toedracht is moeilijk vast te stellen. In ieder geval nam Karel de Stoute Boudouin in

¹⁰⁰ Ibidem II, 355.

¹⁰¹ Bijvoorbeeld: Ibidem II 317, 331; III, 40.

¹⁰² Ibidem II, 48, 207.

¹⁰³ Ibidem II 51; III, 36.

¹⁰⁴ Ibidem III, 36.

¹⁰⁵ Ibidem II, 270.

¹⁰⁶ Ibidem III, 35.

¹⁰⁷ Ibidem II, 366.

¹⁰⁸ Ibidem II, 112.

¹⁰⁹ Ibidem II, 40.

¹¹⁰ Zie noot 3.

¹¹¹ La Marche, *Mémoires* II, 225.

¹¹² Ibidem II, 225.

¹¹³ Ibidem III, 40.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

januari 1476 op aan het Bourgondisch hof.¹¹⁴ Olivier de la Marche vertelt hier niets over. Isabella van Portugal, de moeder van Karel de Stoute en wettige echtgenote van Filips de Goede, had geen andere keuze, dan zich zowel bij het overspel van haar echtgenoot als bij het bestaan en de acceptatie van de bastaardkinderen van Filips neer te leggen. Olivier de la Marche vond wel, dat Isabella en de koningin van Frankrijk, Marie d'Anjou, beiden leden aan "une mesme douleur et maladie qu'on appelle jalousie". Maar ook hij geeft toe, dat daar wel reden voor was, want Karel VII had Agnes Sorel als maîtresse genomen, "une des plus belle femmes que je veiz oncques" en hij had haar zo hoog verheven, dat haar stand niet onderdeel voor de "grandes princesses du royaume". Filips de Goede van zijn kant, was de "prince", die in zijn tijd wel het meest gesteld was op vrouwelijk gezelschap¹¹⁵, "et avoit de bastards et de bastardes une moult belle compaignie".¹¹⁶ In plaats van Filips de Goede te kapittelen voor zijn overspel, kapittelt Olivier de la Marche Isabella voor haar gefundeerde jalouzie, en kan hij alleen maar waardering opbrengen voor het gedrag van Filips de Goede. Daar de bastaardkinderen van Filips de Goede aan het hof werden opgevoed en plaats namen in de hoforganisatie, werd Isabella ook met hen geconfronteerd. Zo zat zij op het feest van de Fazant naast Marie, bastaarddochter van haar echtgenoot.¹¹⁷ Wanneer we Olivier de La Marche mogen geloven, kon zij toch een zekere sympathie opbrengen voor Cornille, wiens begrafenis in de Sint Goedele te Brussel door haar werd verzorgd, "car elle l'aimoit moult pour ses bonnes vertus".¹¹⁸

Filips de Goede zorgde er voor, dat zijn bastaardkinderen een passende opvoeding kregen. Zo blijkt uit de *Mémoires*, dat Cornille werd opgevoed door Guillaume de Saint-Seine ("Guillaume de Saint Songne"). Eerder heb ik al vermeld hoe Olivier de La Marche vertelt dat Guillaume Cornille ervoor behoevde al te vermoedige akties te ondernemen; door een overdaad aan moed zou hij de troepen in gevaar hebben gebracht en schade hebben kunnen berokkenen aan de eigen troepen, en dit zou schande ("honte") hebben betekend voor Cornille.¹¹⁹ Karel de Stoute werd opgevoed door Jean, heer van Auxe, die door Olivier uitermate geschikt wordt bevonden om een jonge

---

¹¹⁴ R. Vaughan, *Charles the Bold. The last Valois duke of Burgundy* (London 1973), 238-240.

¹¹⁵ "le duc de Bourgoingne fut de son temps un prince le plus dameres et le plus connoyseulx que l'on sceut"; "dameres" = "dameret" en betekent: saletjonker; "connoyseulx" = "envoiseux" en betekent: wellustig, levensgenieter.

¹¹⁶ La Marche, *Mémoires* II, 55.

¹¹⁷ *Ibidem* II, 355: "Madame de Charny".

¹¹⁸ *Ibidem* II, 270-271.

¹¹⁹ *Ibidem* II, 252-253. Paravicini meldt, dat Guillaume de Saint-Seine een gage ontving van 18 sous/dag als "gouverneur" van Cornelius. Paravicini, *Soziale Schichtung*, 166; hij vermeldt ook dat Anton werd opgevoed door George van Rosimbos, heer van Filainnes. *Ibidem*, 164.

vorst op te voeden, aangezien de ridder een "bel homme" was, "bien renommé, de bon eage, beau parlier, et voutentiers recitoit choses et matieres d'honneur et de hault affaire".¹²⁰ Beide jonge mannen werden derhalve door hun opvoeders vertrouwd gemaakt met "matieres d'honneur", waaraan, zoals we hebben gezien, een bepaalde gedragscode was verbonden: zij dienden zich zo veel mogelijk te gedragen naar het ideaal van de dappere ridder.

Niet alleen de kinderen van Filips de Goede ontvingen een opvoeding aan het Bourgondisch hof. Zoals de legitieme kinderen van "princes", landsheren, werden opgevoed aan het Bourgondisch hof¹²¹, werden ook de bastaarden van landsheren hier opgevoed. Dit was waarschijnlijk het geval bij Johanna, bastaarddochter van Lodewijk IV, hertog van Beieren, waarvan Olivier vermeldt, dat zij voor haar huwelijk "dame d'honneur" was van Isabella van Portugal.¹²² Ook bastaardkinderen van lagere edelen werden aan het hof opgevoed, zoals Philippe, bastaard van Vieville.¹²³

Aan de hand van de *Mémoires* kunnen we volgen dat bastaardzonen aan het hof carrière konden maken in het krijgsbedrijf, waartoe we zowel de oorlog als het tournoi moeten rekenen. Dit kunnen we het best volgen bij Cornille en Antoine, bastaarden van Bourgondië waarover Olivier de La Marche ons uitgebreid informeert. Duidelijk is echter ook dat dit uitzonderlijke carrières waren.

Cornille nam voor zijn dood een positie in, die was te vergelijken met die van de hoogste Bourgondische adel, verenigd binnen de orde van het Gulden Vlies. Deze positie was lager dan die van de "princes", de landsheren, en hun directe familie, zoals Adolf van Kleve, broer van Jan II, hertog van Kleve. Dit is af te leiden uit de volgorde waarmee Olivier de aanwezigen bij belangrijke gebeurtenissen opsomt en uit de titel die hij voor Cornille gebruikt.

Bij de ontvangst van de hertog en hertogin van Savoye door Filips de Goede (29 juni 1443) wordt Cornille genoemd na de aanwezige vorsten en na de legitieme zonen van de vorsten. Lagere edelen worden niet genoemd.¹²⁴ In het verslag van de verovering van het hertogdom Luxemburg door de Bourgondiërs wordt Cornille steeds na de graaf van Étampes, Jean de Bourgogne, genoemd. Beiden hadden de leiding over de belegering van het kasteel van Luxemburg.¹²⁵ Cornille was al in 1444 benoemd tot gouverneur van Luxemburg, toen hij deel uitmaakte van het gevolg van Jacques de Lalain in diens tournoi tegen de Engelsman Thomas Qué (1449). Samen met de

¹²⁰ La Marche, *Mémoires* II, 51.

¹²¹ Bijvoorbeeld Eberhard de Jongere van Württemberg, die vaak aan het Bourgondische hof verbleef. Vaughan, *Philip the Good*, 162.

¹²² La Marche, *Mémoires* I, 267 + n.2.

¹²³ Ibidem II, 287.

¹²⁴ Ibidem I, 258.

¹²⁵ Ibidem II, 41, 45.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

"seigneur de Beaujeu" (Philippe de Bourbon), "le seigneur de Ravestine" (Adolf van Kleef) noemt Olivier "le bastard de Bourgoingne". Alle andere leden van het gevolg worden door Olivier aangeduid met "moult d'autres seigneurs et nobles hommes". Het hele gevolg was gekleed in overkleden van grijs satijn en een karmijnrode wambuis, om daarmee eer te bewijzen aan Jacques de Lalain, die eenzelfde overkleed droeg.¹²⁶ Hieruit blijkt dat Cornille recht had op de titel "seigneur". Jean, heer van Crequi en een vliesridder, die ook aanwezig was, wordt door Olivier niet met naam genoemd! In het verslag van de oorlog tegen Gent (1452-1453) was Cornille één van de aanvoerders en wordt hij steeds na Adolf van Kleef maar voor zijn halfbroer Antoine genoemd, terwijl deze toch al de titel "messire" droeg. Bij de slag bij Overmere (23 mei 1452) vergezelde Cornille de standaard van hertog Filips, waarbij hij wordt genoemd na Adolf van Kleef, maar vóór Philippe, heer van Ternant en Vliesridder, en "messire" Jacques de Lalain. Daarbij vertelt Olivier dat Jacques zich zeer dapper had gedragen en als speciaal eerbewijs met hertog Filips had gedineerd.¹²⁷ Vlak voor de slag werd Cornille tot ridder geslagen door Antoine, heer van Croy en vertrouweling van hertog Filips. Tijdens de slag bij Rupelmonde (9 juni 1452) werd Cornille door een Gentenaar gedood. Olivier de La Marche vertelt hoe Filips de Goede, Karel de Stoute en Antoine, om zijn dood rouwden daar zij hem allen hadden liefgehad. Olivier meent dat hoewel het Bourgondische leger de overwinning had behaald en daardoor de eer en de dag toevielen aan de hertog, het verlies van Cornille een zo grote slag was voor het huis Bourgondië dat de wraak van 100.000 gevallen Gentenaren niet voldoende was om het verlies te compenseren.¹²⁸

Antoine maakte vooral carrière in de oorlog tegen Gent (1452-1453). Volgens Olivier de La Marche ontving hij na zijn terugkeer van de (mislukte) kruistocht (1464) van zijn vader het graafschap La Roche-en-Ardenne. Commies vermeldt echter dat Antoine het graafschap vóór zijn vertrek ontving ter stimulering van zijn vechtlust.¹²⁹

Opvallend is verder dat Antoine nooit als graaf wordt aangeduid, hoewel zijn vader hem het graafschap La Roche-en-Ardenne had gegeven en Olivier dit ook expliciet vermeldt. Wel wordt de titel "monseigneur" gekoppeld aan die van "le bastard de Bourgoingne". Olivier gebruikt de titel "mondit seigneur de Bourgoingne", die gelijk is aan "monseigneur de Bourgoingne", voor het eerst, wanneer hij vertelt dat Antoine Jean Fallot, een Engelsman die meevocht aan de Gentse kant in de Gentse oorlog, had weten over te halen

¹²⁶ Ibidem II, 124-125.

¹²⁷ Ibidem II, 245, 250.

¹²⁸ Ibidem II, 269-270.

¹²⁹ A. Commies, 'Nul ne s'y frote'. Een biografische schets van Anton, Bastard van Bourgondië, *Excursiones mediaevalis. Opstellen aangeboden aan Prof.Dr. A.G. Jongkees door zijn leerlingen* (Groningen 1979) 59-76, aldaar 62.

over te lopen naar de kant van de hertog van Bourgondië.¹³⁰ Daarna gebruikt Olivier deze titel niet meer bij Antoine tot bij het feest van de Fazant (17 februari 1454), waar de kruisvaartgeloften werden afgelegd. Derhalve ligt het voor de hand te veronderstellen dat Olivier zich de eerste keer dat hij deze titel gebruikte, heeft vergist en zich wellicht wat liet meeslepen door zijn bewondering voor Antoine.

Het is moeilijker vast te stellen of Olivier zich ook heeft vergist in het gebruik van deze titel voor Antoine bij het feest van de Fazant en later. Het is namelijk mogelijk dat Antoine pas "officieel" recht had op de titel "monseigneur", nadat hij het graafschap La Roche-en-Ardenne van zijn vader had ontvangen. Twee argumenten spreken hiertegen. Het eerste argument is dat Olivier de La Marche meestal zeer zorgvuldig is met het gebruik van titels. Het tweede argument is dat Olivier de titel "monseigneur" voor Antoine consequent gebruikt vanaf het feest van de Fazant.¹³¹ Het is derhalve mogelijk dat Antoine in de periode tussen het einde van de oorlog met Gent (31 juli 1453) en het feest van de Fazant (17 februari 1454) carrière heeft gemaakt. Wellicht moeten we de verklaring zoeken in het feit, dat Antoine na de oorlog tegen Gent de heerlijkheid Beveren ontving.¹³²

De positie van Antoine na de oorlog tegen Gent is te vergelijken met die van een Vliesridder, een waardigheid die Antoine in 1456 ook verkreeg. Na het verkrijgen van het graafschap La Roche-en-Ardenne werd hij mijns inziens niet tot de "princes" gerekend¹³³ en was zijn positie ongeveer gelijk aan die van Adolf van Kleve, die overigens ook een grote reputatie als tournooiridder had opgebouwd. Vrijwel alle andere mannelijke bastaarden uit landsheerlijke huizen die door Olivier worden genoemd, waren "werkzaam" in het krijsbedrijf.¹³⁴ Het valt op dat vrijwel al deze bastaarden de ridderwaardigheid verkregen.¹³⁵ Jean de Luxembourg, bastaard van Saint Pol,

¹³⁰ La Marche, *Mémoires* II, 292-293.

¹³¹ Uitzondering: *Ibidem* III, 53. Maar dan is hij allang graaf van La Roche-en-Ardenne en heeft hij recht op die titel en bovendien beïnvloed dit niet de lijn in Anton's carrière.

¹³² Beveren was eerst in het bezit van Cornille. F.A.T. de Reiffenberg, *Enfants naturels de duc Philippe le Bon, Bulletin de l'Académie Royale de Belgique* 13:1 (1846) 172-187 en 14:1 (1847) 585-597, aldaar 13:1 (1847), 588. Het probleem is dan echter, dat Cornille niet de titel "monseigneur" droeg, terwijl hij wel de heerlijkheid Beveren had bezeten.

¹³³ Zo heette Antoine de Croy niet graaf van Château-Porcien, en Guy de Brimeu niet graaf van Megen. Paravicini, *Soziale Schichtung*, 135 + n.38.

¹³⁴ Met uitzondering van Jan van Bourgondië, bisschop van Cambrai, en David, bisschop van Utrecht.

¹³⁵ Het is niet duidelijk, of de markies van Ferrare de ridderwaardigheid had ontvangen. De titel "monseigneur", die de markies van Ferrare droeg, woog zwaarder dan die van "messire" en Olivier de La Marche betitelt hem niet expliciet als ridder.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHÉ

heer van Haubourdin, had een uitzonderlijk hoge positie. Aan de hand van de *Mémoires* van Olivier de La Marche kunnen we zijn carrière niet volgen. Wanneer Olivier hem voor het eerst vermeldt, is hij al lid van de orde van het Gulden Vlies, waartoe hij in 1433 was toegelaten. Dit lidmaatschap betekent, dat hij al tot de hoogste Bourgondische adel werd gerekend vóór hij in 1449 de "pas d'armes" van de Pelgrimage hield. Juist voor het doen herleven van de ideale ridderwereld werd vooral aan het Bourgondisch hof een enorm prestige verkregen en toonde hij zich een voorbeeldige Vliesridder.

Om aan het Bourgondisch hof tot de geboorte-adel te worden gerekend, moest men "de quatre lignées" van adel zijn, wat inhield dat men vier adellijke grootouders moest hebben. Voldeed men aan dit criterium, dan werd men een "gentilhomme (de nom et d'armes)" genoemd.¹³⁶ Of alle bastaarden aan dit criterium voldeden weten we niet; zoals gezegd hebben we vrijwel geen gegevens over de moeders en weten we dus ook niet of die van adel waren. Het is echter zeer de vraag of dit criterium voor geboorte-adel ook werd toegepast op de bastaarden.

Wat we namelijk wél kunnen vaststellen is dat de bastaarden uit de adellijke huizen volgens Olivier de La Marche tot de adelstand behoorden. Hij betitelt Cornille, bastaard van Bourgondië, en Adolf van Kleve, heer van Ravestein, als "deux nobles personnages", vóórdat zij tot ridder zijn geslagen.¹³⁷ Door de ridderslag, één van de manieren om toegang tot de adelstand te krijgen¹³⁸, werd Cornille dus niet tot de adel gerekend. Voorts vermeldt Olivier dat Antoine en George, bastaarden van Auxy, meededen aan het tournoi van de Gouden Boom. Derhalve werden hun wapenschilden in deze Gouden Boom gehangen, die stond opgesteld op de markt van Brugge. Aangezien alleen edellieden een wapenschild mochten dragen en mochten deelnemen aan een tournoi, betekent dit dat zij door hun omgeving tot de adelstand werden gerekend. Bovendien worden zij hier betiteld als "nobles hommes", zonder dat zij de titel "messire" dragen.¹³⁹

Waarom werden de bastaarden, die Olivier de La Marche in zijn *Mémoires* noemt dan tot de adel gerekend? Een deel van het antwoord vinden we in de *Traictyé de vraie noblesse* van Diego de Valera. Hij behandelt expliciet de vraag, of bastaarden (hij heeft het alleen over mannelijke bastaarden) tot de adel moesten worden gerekend. Alvorens deze vraag te beantwoorden merkt hij op, dat bastaarden van "princes" een aparte plaats innamen. Voor deze bastaarden deed de vraag, of zij wel of niet tot de adel behoorden, niet ter zake.

¹³⁶ Paravicini, *Soziale Schichtung*, 134 + n.33.

¹³⁷ La Marche, *Mémoires* I, 287.

¹³⁸ Paravicini, *Soziale Schichtung*, 148. In hetzelfde artikel vermeldt hij geen bastaarden die een schriftelijke bevestiging van hun adeldom hebben ontvangen, noch bastaarden die toegang tot de adelstand verkregen door middel van een adelsbrief (Ibidem, 145-147).

¹³⁹ La Marche, *Mémoires* III, 192-193.

Hun vader had namelijk het recht adel te verlenen en waardigheden te vergeven. Of hun vader daar goed aan deed moest worden overgelaten aan diens geweten en het was niet aan anderen hierover te oordelen. De vraag, of de andere bastaarden tot de adel behoorden, koppelt Diego aan het kanoniek-rechtelijk onderscheid tussen de verschillende categorieën bastaarden. "Spurios", dat wil zeggen kinderen van priesters, nonnen, Saracenen en Joden, en "vulgo quesitos", dat wil zeggen kinderen van prostituées, ontvingen in geen geval "la gentillesse et noblesse" van hun vader, tenzij ze door de vorst werden gelegitimeerd. Zij mochten ook niet het wapen van de vader dragen. De "filz bastards", dat wil zeggen kinderen geboren uit overspel en kinderen, die door de vader werden verworpen, behoorden tot de adel, indien hun moeder van adel was. De "filz naturelz", dat wil zeggen kinderen geboren uit ongehuwde ouders, die niet verwekt waren uit wellust ("luxure") maar om nageslacht te verkrijgen, genoten "la noblesse et dignité" van hun vader en mochten zijn wapen dragen, maar dan wel met een onderscheidingsteken, indien ze niet waren gelegitimeerd. Diego de Valera merkt daarna op, dat er in de praktijk echter helemaal geen onderscheid werd gemaakt tussen "filz naturelz" en "bastars", noch tussen "bastars", "spurios" en "vulgo quesitos".¹⁴⁰

De opmerkingen van Diego de Valera over de praktijk interesseren ons hier. We hebben al vastgesteld, dat het kanoniek-rechtelijk onderscheid tussen natuurlijke kinderen en bastaarden door Olivier de La Marche niet wordt gehanteerd. Derhalve is het waarschijnlijk, dat in praktijk de stand van de bastaarden van de landsheren niet werd betwijfeld vanwege de hoge sociale positie van de vader en diens rechten. De stand van de moeder en het feit, dat de vader en/of de moeder gehuwd was, deed er niet toe.

Jean de Luxembourg, bastaard van Saint Pol en Antoine, de grote bastaard van Bourgondië, werden toegelaten tot de orde van het Gulden Vlies. In de oorspronkelijke statuten, die door Le Fèvre de Saint-Remy zijn opgenomen in zijn *Chronique*, werd echter vermeld, dat de eerste vierentwintig leden van de orde "gentilshommes de nom et d'armes et sans reproche, nés et procréés en légal mariage" waren.¹⁴¹ Blijkbaar liet men deze laatste eis vallen. In de statuten, die in 1445 worden gedateerd, van de "Statuts et ordonnances de l'Ordre de la Toison d'or en langue Françoise" wordt echter wel vermeld, dat de leden "gentilshommes de nom et d'armes et sans reproche" moesten zijn.¹⁴²

¹⁴⁰ D. de Valera, *Ung petit traictyé de noblesse, Vanderjagt, Qui sa vertu anoblist*, 237-283, aldaar 259-260.

¹⁴¹ Een gedeelte is gepubliceerd door F. Quicke, *Les chroniqueurs des fastes Bourguignons* (Bruxelles 1943), 46. Dezelfde passage wordt vermeldt door Paravicini, *Soziale Schichtung*, 135 n.41.

¹⁴² Statuts et ordonnances de l'Ordre de la Toison d'or en langue Françoise (Koninklijke Bibliotheek Den Haag 76 E 14), fol.38v. In hetzelfde handschrift staan statuten, die op 1430/31 zijn gedateerd, waarin dezelfde eisen aan de

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

Derhalve heeft men de eis, dat de leden binnen een legaal huwelijk moesten zijn geboren laten vallen. Jean de Luxembourg, die in 1445 al lid was van de orde, werd derhalve als een "gentilhomme" gezien en derhalve ook Antoine. Het is echter niet duidelijk of er ook naar de stand van de moeder werd gekeken voor hun de toegang tot de orde werd verleend.¹⁴³ Ik acht dit echter onwaarschijnlijk. De afkomst van hun vader en hun eigen persoonlijk prestige was voldoende voor toelating tot de orde.

Daar er in de praktijk geen onderscheid bestond tussen de verschillende categorieën bastaarden, hadden de bastaarden uit lagere adellijke huizen "formeel" evenveel kans tot de adel te worden gerekend als de "natuurlijke kinderen". Op basis van de *Mémoires* van Olivier de La Marche kunnen we vaststellen dat de bastaarden zonder problemen werden geaccepteerd, indien ze er een ridderlijke leefwijze op na hielden, aangezien dit de leefwijze was, die iedere edelman eigenlijk behoorde te voeren. Zo was het gehele hof, inclusief de "princes" aanwezig bij de begrafenis van Jean, bastaard van Dampierre.¹⁴⁴

Voor zover we op grond van gebrekkige gegevens na kunnen gaan, speelde legitimatie hierin geen rol. Commies vermeldt dat Antoine in 1479 door paus Sixtus IV werd gelegitimeerd en in 1485 door Karel VIII, koning van Frankrijk.¹⁴⁵

9. Conclusie.

Olivier de La Marche heeft in de Introductie van zijn *Mémoires* allereerst Filips de Schone verdedigd. Filips liep namelijk het (theoretische) risico beschuldigd te worden van een schandelijke afkomst. Één van de voorouders van Filips, koning Jan I van Portugal, was namelijk een bastaard. Ter legitimatie van diens troonsbestijging en ter verdediging van de stelling dat de Filips' afkomst van Jan I eervol was, voert Olivier het argument aan, dat de deugden van een persoon belangrijker zijn dan diens geboorte. Indien

---

leden worden gesteld en niet de eisen, die Le Fèvre de Saint-Remy geeft. Ibidem, fol.8r.-8v.

¹⁴³ De moeder van Antoin, de bastaard van Bourgondië, was Johanna van Presles: Prevenier, Blockmans, *The Burgundian Netherlands*, 389. Het is niet duidelijk of zij van adel was. De moeder van Jean de Luxembourg, bastaard van Saint Pol was Mahaut de Roeux, maar ik heb niet kunnen ontdekken of zij tot de adelstand behoorde: *Europäischen Stammtafeln*, III, Tafel 109.

¹⁴⁴ La Marche, *Mémoires* II, 44.

¹⁴⁵ Commies, *Nul ne s'y frote*, 69. Vergelijk: A. Boinet, *Un bibliophile du XVe siècle. Le grand bâtard de Bourgogne*, in: *Bibliothèque de l'École des Chartes* 67 (1906) 255-269, 255-256; 1486. De Reiffenberg, *Enfants naturels*, 589; 1483 Vanderjagt, *Qui sa vertu anoblist*, 65; Hij verwijst hier echter niet naar de legitimatie zelf, maar naar de *Cronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant*.

bastaarden bewijzen de juiste deugden te bezitten, is hun onwettige geboorte niet meer van belang.

Deze redenering kunnen we terugvoeren op het door Olivier gekoesterde adelsideaal: een "deugdzaam" edelman moest bewijzen dat hij zijn afkomst waardig was en dit diende hij te doen door het vertoon van ridderlijk gedrag. De belangrijkste deugd voor een edelman was moed. In de oorlog en tijdens het tournooi kon hij tonen dat hij deze deugd bezat.

Mijns inziens is het verder belangrijk dat Olivier de La Marche heeft meegemaakt dat bastaarden aan het Bourgondische hof hoge posities hadden. Toegang tot het hof verkregen deze bastaarden doordat zij door hun vader als zijn kind waren erkend. De vader zorgde dan ook voor de opvoeding. Doordat de vader toonde dat hij zijn onwettige kind had geaccepteerd, werden de bastaarden tot het huis van de vader gerekend. Zij verkregen evenwel nooit een positie die gelijkwaardig was aan die van de legitieme zonen van de vader. Als lid van het huis van hun vader verkregen ze toegang tot het hof. Verder lag het vooral aan hun eigen kwaliteiten of zij hun positie konden verbeteren. Daartoe moesten zij zich ridderlijk gedragen. Uitzonderlijk moedig gedrag leverde een hoge sociale positie op. De bastaarden werden tot de adel gerekend door enerzijds de acceptatie door de vader en anderzijds door hun ridderlijke gedrag. Hierdoor was het voor Olivier niet zo moeilijk bastaarden te verdedigen op grond van deugdzaam gedrag.

Secular Charisma, Sacred Power: Rites of Rebellion in the Ghent Entry of 1467

Peter J. ARNADE¹

God and the good city of Ghent
Strike dead all who rule and have collected the *cueillote*,
Let that escape no one's attention.²

Saint Lieven of Houtem, the well known,
He carries his head in his hand,
People walked there with bruises and blisters,
singing, "Sweet Saint Lieven,
Whereto do you want to be carried?"
--"To Houtem, in the little chapel."³

On Sunday morning June 28, 1467, Charles the Bold made his *joyeuse entrée* into Ghent, the Low Countries' largest city, and the gem of the new duke's Burgundian empire. It had been only a week since city governments throughout Flanders had concluded eulogies to mourn the death of Charles' father, Philip the Good. Met outside Ghent's walls by a delegation of town fathers, guild officials and local ecclesiastics, Charles and his retinue entered a city festively bedecked for their arrival.⁴ It was a propitious moment. By this

---

¹ For their help in the preparation of this article, I would like to thank Marc Boone, Elizabeth A. Colwill, Ellen Kittell, Ludo Milis, Ronald Sawyer, Paul Trio, and especially, Walter Simons and Richard C. Trexler. Research for this project was made possible by a grant from the Belgian American Educational Foundation.

² "God ende die goede stede van Ghent, Slaet al doot, dat heeft regiment, Ende, die de kaliote hebben ontfanen, Slaet al doot, laet nyemans ontgaen," in Robert Foncke, *Kaliote af: Komentaar bij een laat-middelnederlands kwatrijn* (Ghent, 1951), pp. 395-96.

³ "Sinte Lieven tHoutem wel bekent, die draegh sijn hoofd al in sijn handt, tvolc liep daer buylen en bleynen, ende lieten haerlien daer seynen sy songen fijn lieven santijn waer wilt ghij zijn ghedragen tHoutem int kappelkijn," a sixteenth-century folk song in J. Maek, "Vlaamsche volksdevotie in een geuzenlied," *Volkskunde* 6 (1946), p. 160.

⁴ The 1467 entry has received the attention of some historians. See J. J. Steyaert, "Oproer te Gent in het jaer 1467," *Belgisch Museum* 7 (1843): 116-79, but replete with mistakes; Victor Fris, *Histoire de Gand* (Brussels, 1913), pp. 138-42 and his "La restriction de Gand (13 juillet, 1468)," *Bulletin*

first major entry into one of his subject cities, Charles formalized the beginning of his reign as count of Flanders, enacting a ceremony that Northern European monarchs had revived and elaborated over the previous century.⁵

The duke's entry followed the standard model in Ghent for the reception of new counts.⁶ First, a party of city officials and clerics led by the abbot of

---

de la société d'histoire de Gand 30 (1922): 57-142; John Foster Kirk, *History of Charles the Bold*, vol. 1 (London, 1863), pp. 170-82; and most recently, Paul Trio, "Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving: De broederschappen te Gent in de late middeleeuwen," Unpublished Ph.D. Dissertation, vol. 2 (Katholieke Universiteit te Leuven, 1989), pp. 113-14. The best source for the entry is the account by the Burgundian chronicler Georges Chastellain in his *Oeuvres*, ed. H. Kervyn de Lettenhove, vol. 5 (Brussels, 1866), pp. 249-79; and an eyewitness account by Pieter Van de Letuwe, a magistrate from Ypres, published as "Rapport van den ghonen dat ghedaen ende gheschiet es ten bliden incommene van den grave Kaerle," in J. B. Cannaerd, *Bydragen tot de kennis van het oude strafrecht in Vlaenderen* (Ghent, 1835), pp. 414-20. For other excellent accounts, see *Dagboek van Gent van 1447 tot 1470*, vol. 2 (*Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen*, vol. 4, no. 12), (Ghent, 1904), pp. 205-08; *Kronyk van Vlaenderen van 580 tot 1467*, ed. Ph. Blommaert and C. P. Serrure, vol. 2 (*Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen*, no. 7), (Ghent, n. d.). For less useful accounts see Philippe de Comynnes, *Mémoires*, ed. Joseph Calmette, vol. 1. (Paris, 1964), pp. 119-21; and Nicholaes Despars, *Chronijcke van den lande ende graefscpe van Vlaenderen*, ed. J. De Jonghe, vol. 4 (Bruges, 1840), pp. 1-8.

⁵ Late-medieval and renaissance entry ceremonies have received considerable attention. For Northern Europe, see Joséphe Chartrou, *Les entrées solennelles et triomphales à la Renaissance (1484-1551)* (Paris, 1928); Bernard Guenée and Françoise Lehoux, *Les entrées royales françaises de 1328 à 1515* (Paris, 1968); Lawrence Bryant, *The King and the City in the Parisian Royal Entry Ceremony: Politics, Ritual and Art in the Renaissance* (Geneva, 1986) and "The Medieval Entry Ceremony at Paris," in *Coronations: Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, ed. Janos M. Bak (Berkeley, 1990): 88-118; Jean Jacquot and Elie Kongison, ed., *Les fêtes de la Renaissance*, vol. 3 (Paris, 1975); Sidney Anglo, *Spectacle, Pageantry and Early Tudor Policy* (Oxford, 1969); Roy Strong, *Splendour at Court: Renaissance Spectacle and the Theater of Power* (Boston, 1973). For the Low Countries in particular, see Hugo Soly, "Plechtige intochten in de steden van de Zuidelijke Nederlanden tijdens de overgang van middeleeuwen naar nieuwe tijd: communicatie, propaganda, spektakel," *Tijdschrift voor geschiedenis* 97, no. 3 (1984): 341-61; John Landwehr, *Splendid Ceremonies: State Entries and Royal Funerals in the Low Countries, 1515-1791* (Leiden, 1971). For the Burgundian court, see Jesse D. Hurlbut, "Ceremonial Entries in Burgundy: Philip the Good and Charles the Bold (1419-77)," Unpublished Ph.D. Dissertation (Indiana University, 1990), without a discussion of the 1467 entry.

⁶ A fifteenth-century cartulary, the *Witteboek*, in the Stadsarchief te Gent (hereafter SAG) 93bis, f. 216r-217r describes the structure of an entry ceremony in Ghent, and the oaths required. Philip Wieland, a celebrated Ghent jurist in the late middle-ages, confirms this structure in his *Recueil des*

rites of rebellion in the Ghent entry of 1467

Ghent's Benedictine monastery of Saint Pieter and by Ghent's spiritual lord, the bishop of Tournai, ushered the new prince into the abbey's church to celebrate mass. At the completion of services, the abbot girded Charles with a sword, and the duke, in turn, swore to uphold the privileges of the monastery's seignury. Next, the ducal party wound its way northward through Ghent's main thoroughfares to the central parish church of Saint Jan, where the duke pledged to respect the city's privileges as its new count. Finally, Charles headed toward the Vrijdagmarkt, Ghent's largest public square, where local citizens promised fealty to him in a rally that concluded the requisite ceremonies. That night Ghent's aldermen and citizens celebrated the new count's accession with a flurry of street celebrations.⁷

Charles' welcome had proceeded smoothly, fulfilling its function as a rite of union between city and prince; it papered over two decades of conflict between Ghent and the Burgundian dukes and fostered an appearance of mutual respect. The following afternoon, however, ducal and city celebrants received a rude shock when hundreds of Ghentenaars, returning in an annual religious procession from the nearby village of Houtem, entered their city. Angered over burdensome taxes and the way city and court leaders had interfered with their sacred festivities, these pilgrims wreaked havoc in central Ghent and rioted on the Vrijdagmarkt. "This is not honorable," commented one Flemish knight to the unruly crowd, "to riot at the duke's entry; the day before to receive him with solemn processions, and now to salute him with iron swords."⁸

The ugly mood in Ghent had much to do with the celebrations for Charles. The Burgundian duke had entered Ghent on the day of the Saint Lieven procession, the city's most popular religious festival. To accommodate the duke, Ghent's aldermen had decided to alter its two-day schedule by insisting that pilgrims make the overnight trip to Houtem a day earlier. By their clumsy meddling with Ghent's liturgical calendar, Charles the Bold and Ghent's leaders had provoked a rebellion which challenged the magnificence of the duke's joyous entry. No princely ritual in the late-medieval Low Countries was as important as the Burgundian public entry

---

antiquités de Flandre, in *Corpus Chronicorum Flandriae*, ed. J. J. de Smet, vol. 4 (Brussels, 1865), pp. 95-97. See also Gerda Temmerman, "De feestcultuur te Gent in de periode 1515-1608," vol. 1, unpublished M. A. Thesis (Rijksuniversiteit Gent, 1981), pp. 1-5.

⁷ Chastellain, *Chronique*, vol. 5, pp. 257-59; Van de Letuwe, "Rapport," pp. 414-16; *Kronyk van Vlaenderen*, vol. 2, pp. 257-59; *Dagboek van Gent*, vol. 2, p. 205.

⁸ Chastellain, *Mémoires*, vol. 5, p. 264, "Mais n'estoit point leur honnuer, ce disoit, de eux ainsi esmouvoir à sa nouvelle entrée, qui le jour de devant l'avoient reçu à solonnelles processions, et maintenant le venoient saluer à bastons ferrés."

into cities. The Ghentenaars' rebellion thus imperilled the legitimacy of a central state ceremony and, as a consequence, threatened Charles the Bold's public claim to uncontested sovereignty.

Contemporary historians of late-medieval culture have often underplayed civic culture in their fascination with court ritual.⁹ This paper studies the public entry from the perspective of its urban hosts, where it appears a dynamic and problematic ritual rather than a seamless cultural representation. The public entry was one of Burgundy's most crucial ceremonies; it aimed to create a fiction of political unity between subjects and sovereigns. But because the entry depended upon an audience, diverse in its composition, the unity it invoked was fragile--and artificial. In this paper I sketch how the audience triumphed in 1467, and ask why two ritual and political agendas collided. I show that Ghentenaars challenged the duke's claim to power by rallying around a competing source of local authority: the relics of Saint Lieven, a source of authority court and city officials had tried to displace. Finally, I explore how court officials insisted on reclaiming the honor rebellious citizens had impugned with a host of ritual measures to punish Ghent. The contours of this sequence of topsy-turvy events allow us to peer inside the social and political dynamic of ceremony while it is enacted, and suggest that entry rituals, far from static, could serve as forums for dissent.

Burgundian Entries

Philip the Good and Charles the Bold, the two dukes whose reigns created a Burgundian empire in the Low Countries, promoted public entries into their territories' urbanized north with an ambitious schedule of activity. From 1419 to 1477, the Burgundian dukes, duchesses and their children made at least 150 ceremonial entries into their French, Flemish and Dutch cities.¹⁰ They elaborated what had once been a smaller affair into a full-fledged spectacle that left one observer at Arras in 1455 wondering, "that if God had descended from Heaven I do not know if the citizens would have paid him this

---

⁹ For Burgundy, the classic examples are Johan Huizinga, *Herfsttij der middeleeuwen: studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuwen in Frankrijk en de Nederlanden* (Groningen, 1986; orig. 1919), who summarizes Netherlandic culture without reference to its urban landscape, and Otto Cartellieri, *Am Hofe der Herzöge von Burgund* (Basel, 1926).

¹⁰ The entry figure is from Hurlbut, "Ceremonial Entries," appendix 1; Hurlbut has revised the original figure of 132. See also the earlier calculation, and overview, in Josette Britte-Ashford, "Recherches préliminaires sur le théâtre au quinzième siècle à la cour des ducs de Bourgogne de la seconde race," Unpublished M. A. Thesis (Brigham Young University, 1970), pp. 86-115.

RITES OF REBELLION IN THE GHENT ENTRY OF 1467

much honor."¹¹ In 1405, when duke John the Fearless made his joyous entry into Ghent, local citizens presented the new count with a host of economic and political complaints in a modest ceremony that was scarcely memorable. In 1458, when his son Philip the Good made a triumphal entry, the Ghentenaars staged celebrations that astonished contemporary observers. Eagerly compliant, townspeople flattered the duke with a strong show of support that drew on every theatrical prop, including classical and biblical allusions, to celebrate his authority.¹² It was a striking contrast to previous Ghent receptions honoring Burgundian dukes, but it also set a new standard for future entries. Street theater, *tableaux vivants*, music, and banquets which lauded sovereign power grew more central to Low Country entry ceremonies.

The dramatic increase in urban ceremony during public entries in the Burgundian Netherlands was part of a larger trend by Northern European monarchies, particularly by the French crown, to glorify, indeed to sacralize, sovereign entries. The growing frequency of entry ceremonies and their more complicated trappings demonstrate a renewed interest among court officials in the triumphal entries of Imperial Rome. Indeed, this nostalgia for classical ceremony marked a calculated attempt to forge more powerful public symbols of monarchical authority in an era of burgeoning state power.¹³

But if entries in Northern Europe became increasingly centered on the ruler's magnificence, no amount of elaboration obscured the fact that these ceremonies were corporate in nature. The entry served as a public vehicle, developed out of a feudal model, whereby both sovereign and citizens

---

¹¹ Jacques DuClercq, quoted in Chastellain, *Oeuvres*, vol. 3, p. 35, n. 1.

¹² On the 1405 entry, see Ph. Blommaert, "Inhuldiging van Jan Zonder Vrees als Graef van Vlaenderen, te Gent in het jaer 1405," *Belgisch Museum* 1 (1837): 83-98. For the best description of the 1458 entry, see *Kronyk Van Vlaenderen*, vol. 2, pp. 212-55. See also Elizabeth Dhanens' excellent discussion, focusing on literary and art-historical themes, "De Blijde Inkomst van Filips de Goede in 1458 en de plastische kunsten te Gent," *Actum Gandavi: Zeven bijdragen in verband met de Oude Kunst te Gent (Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen van België, Klasse der Schone Kunsten*, vol. 48, no. 2), (Brussels, 1987): 53-89.

¹³ Guenée, Lehoux, *Les entrées royales*, pp. 1-17; Bryant, *The King and the City*, pp. 22-64. On the classical period, see Michael McCormick, *Eternal Victory: Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West* (Cambridge, 1986), and Sabine G. McCormick, *Art and Ceremony in Late Antiquity* (Berkeley, 1981). For similar trends in Italian cities in the late-fifteenth and sixteenth centuries, see Bonner Mitchell, *The Majesty of the State: Triumphal Progresses of Foreign Sovereigns in Renaissance Italy (1494-1600)* (Bibliotheca dell' "Archivum Romanicum," no. 203), (Florence, 1986). For a detailed consideration of entry ceremonies in late-medieval Florence, see Richard C. Trexler, *Public Life in Renaissance Florence* (New York, 1980), pp. 295-330.

publically confirmed their privileges and duties with an exchange of rights.¹⁴ Nowhere was this more true than in fifteenth-century Flanders, where the duke of Burgundy ruled as count, and where his ambitious policy of centralization confronted considerable urban resistance.¹⁵

Of all the Flemish cities, Ghent posed the greatest challenge to the Burgundian court. It was a textile and trade city in the hands of a political alliance of old and new wealth. By the late fourteenth century, Ghent's medieval patricians had joined an alliance of weavers and representatives of the fifty-three smaller guilds to gain control of the city's economic and political structures.¹⁶ Throughout much of the Burgundian period, this so-called regime of the Three Members fought to retain its considerable local autonomy and its hegemony over Eastern Flanders with mixed success.¹⁷ Ghent's civic culture bore the stamp of this powerful burgher regime which was little prepared to accommodate the pretensions of the Burgundian court.¹⁸

¹⁴ Bryant, *The King and the City*, pp. 21-42; Elie Konigson, "La cité et le prince: premières entrées de Charles VII," *Fêtes de la Renaissance*, vol. 3: 55-69.

¹⁵ For the role of Flanders in the Burgundian empire, see Wim Blockmans and Walter Prevenier, *De Bourgondische Nederlanden* (Antwerp, 1985), and their *In de Ban van Bourgondië* (Houten, 1988).

¹⁶ On late-medieval Ghent, see Marc Boone and Walter Prevenier, "De stadstaat'-droom," in *Gent: Apologie van een rebelse stad*, ed. Johan Decavele (Antwerp, 1989): 61-105; Victor Fris, *Histoire de Gand* (Brussels, 1913), esp. pp. 59-104; Hans Van Werveke, *Gand: esquisse d'histoire sociale* (Brussels, 1946). Five recent studies have transformed our understanding of the city's economic and political life. On fourteenth-century Ghent, see David Nicholas, *The Metamorphosis of a Medieval City: Ghent in the Age of the Artevelde, 1302-1390* (Lincoln, 1987); *The Domestic Life of a Medieval City: Women, Children and the Family in Fourteenth-Century Ghent* (Lincoln, 1985); and *The van Artevelde of Ghent: The Varieties of Vendetta and the Hero in History* (Ithaca, 1988). On fifteenth-century Ghent, see Marc Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384-ca. 1453: een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, vol. 52, no. 133)*, (Brussels, 1990); and *Geld en macht: De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453) (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, vol. 15)*, (Ghent, 1990).

¹⁷ A close examination of the distribution of Ghent's aldermen's seats during the fifteenth century reveals that after 1453 candidates more sympathetic to the court's ambitions were successfully elected. Big patrician families nonetheless prevailed throughout the century, despite their numerical disadvantages. See W. P. Blockmans, "Het Wisselingproces van de Gentse schepenen tijdens de 15de eeuw," *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 41 (1987): 75-96.

¹⁸ The ritual interaction between fifteenth-century Ghent and the Burgundian court is the focus of my dissertation, *Citizens, Sovereigns and*

rites of rebellion in the Ghent entry of 1467

Public ritual in fifteenth-century Ghent consequently articulated a political tension between increased ducal power and an urban insistence upon local rights and privileges. This interplay reached a crescendo in the decades preceding Charles' ill-conceived entry in 1467. Between 1451-53, Ghent, ruled by a regime of captains, fought a bloody war against Burgundian leaders, and legitimated this confrontation through a deft manipulation of written and visual displays of local authority. Rebellious citizens, guildsmen in particular, rallied regularly on Ghent's Vrijdagmarkt, displaying charters of liberties and unfurling guild banners to express group solidarity and local power.¹⁹

Ritual Behavior: Ghent and the Burgundian Court, 1440-1500, State University of New York at Binghamton, under the direction of Dr. Richard C. Trexler. Ghent's festive life has never been fully studied, but for an introduction and overview see Gerda Temmerman's unpublished "De feestcultuur te Gent"; Frans De Potter, "Schets eener geschiedenis der gemeentefeesten in Vlaenderen," *Annales de la société des beaux-arts* 12 (1870): 41-188; the uneven references to festivals in his eight volume *Gent van den oudsten tijt tot heden* (Ghent, 1883-1901); and Raymond Van Utyven, "Volksvermaak en feestvieren in de steden," *Spiegel Historiae* 18 (1983): 551-61. Paul Trio's catalogue of Ghent's church and parish processions based on ecclesiastical account books can be found in his "Volksreligie," vol. 2. Jacques Toussaert's *Le sentiment religieux en Flandre à la fin du moyen âge* (Paris, 1963) discusses Flemish processions, pp. 246-67 while Katheline Geerts, *De spelende mens in de Bourgondische Nederlanden* (Bruges, 1987) summarizes gaming behavior. On the festive culture of Southern Netherlandic cities, see *Bijdragen tot de geschiedenis*, 68 (1984) for Brabant, particularly M. Soenen's "Fêtes et cérémonies publiques à Bruxelles aux temps moderne," pp. 47-100 and E. Van Autenboer, "Cultuur als element van de public relations te Mechelen en Turnhout in de 15de en 16de eeuw," pp. 183-202. For a general overview of the changes in festive structures for the Southern Netherlands from the early modern to the modern period, see Hugo Soly, "Openbare feesten in Brabantse en Vlaamse steden, 16de-18de eeuw," *L'Initiative publique des communes en Belgique. Fondements historiques (Ancien Régime). 11e Colloque international. Actes/ Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (Ancien Regime). 11de Internationaal Colloquium, Handelingen* (Crédit communal de Belgique, Collection Historique, série in-8/Gemeentekrediet van België, Historische Uitgaven, reeks in-8) 65 (Brussels, 1985): 605-631.

¹⁹ The Ghent War has attracted the attention of a number of historians. Early attempts to offer a summary include Ph. Blommaert, *La guerre de la ville de Gand contre le duc de Bourgogne* (Ghent, 1841) and H. Kervyn de Lettenhove, *Histoire de Flandre*, vol. 4 (Brussels, 1849), pp. 350-497. More recent studies include Richard Vaughan, *Philip the Good* (New York, 1973), pp. 303-333; Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, pp. 226-235; and the unpublished study of Michèle Populer, "La propagande dans le conflit de 1447 à 1453 entre Gand et Philippe le Bon," M. A. Thesis (Université Libre de Bruxelles, 1990), summarized in her "Le conflit de 1447 à 1453 entre Gand et Philippe le Bon: Propagande et historiographie," *Handelingen der*

In the peace that followed Ghent's crushing defeat, the city's ruling elite lost much of its political autonomy and many of its symbols of rightful association. On July 30, 1453, Philip the Good publicly humiliated the Ghenteners when he visited the city, forcing all the town's prominent leaders to kneel bareheaded and barefoot, like common criminals, before him outside Ghent's walls. The victorious duke also forced guildsmen to surrender their banners--now symbols of illegitimate activity.²⁰ In 1458, when Philip revisited Ghent, its prominent guildsmen and guild deans met the duke outside the Waalpoort, and reenacted in part the ritual submission which ended the Ghent War. Bareheaded but magnificently dressed, the city's guildsmen ushered Philip into Ghent as a conquering lord, genuflecting with torches as he entered the city.²¹

The Politics of the Welcome

Despite the extraordinary show of abasement that the Ghenteners performed in 1458, Burgundian leaders, both before and after the entry, remained suspicious of the city's townspeople. In negotiations at Bruges between Ghent's leaders and Burgundian officials prior to the 1458 entry, Philip the Good's men feared that "the entry could be dangerous for the duke."²² Even after long reassurances by the Ghenteners, and the promise of money if the duke entered, court officials remained skeptical; in fact, reports that Ghenteners were barricading streets in preparation for the entry so

---

Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent (HMGOG) 44 (1990): 99-123. Victor Fris produced numerous articles and editions of documents about the conflict. See his "Een strijd om het dekenschap te Gent in 1447," *Bulletijn van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* (BMGOG) 11 (1903): 74-89; "La conspiration de Pierre Tyncke à Gand en 1451," *BMGOG* 13 (1905): 121-26; "Oorkonden betreffende den opstand van Gent tegen Philips den Goede," *HMGOG* 4 (1902): 55-146; "Nieuwe oorkonden betreffende den opstand van Gent tegen Philips den Goede," *HMGOG* 7 (1907): 179-220; "Bewijsstukken betreffende den opstand van Gent tegen Philips den Goede," *BMGOG* 22 (1914): 333-453; "La bataille de Gavere, 23 juillet 1453," *BMGOG* 18 (1910): 185-233; and his evaluation of the vernacular sources available to study the war, "Onderzoek der bronnen van den opstand der Genteners tegen Philip den Goede, 1449-53," *BMGOG* 8 (1900): 212-43.

²⁰ For descriptions of the ceremony, see *Dagboek van Gent*, vol. 2, p. 178; *Kronyk van Vlaenderen*, vol. 2, pp. 210-11; Chastellain, *Oeuvres*, vol. 2, pp. 389-90; Olivier de La Marche, *Mémoires*, vol. 2, pp. 330-32; Jacques Duclercq, *Mémoires*, vol. 2, ed. F. de Reiffenberg (Brussels, 1823), pp. 147-49.

²¹ On the welcome outside the Waalpoort, see *Kronyk van Vlaenderen*, vol. 2, p. 214.

²² Chastellain, *Oeuvres*, vol. 3, p. 406.

UTES OF REBELLION IN THE GHENT ENTRY OF 1467

frightened the Dauphin of France that he urged the duke to cancel his plans, fearing an insurrection.²³

Court officials exercised the same caution when they planned the duke's entry into Ghent in 1467. On the eve of Charles the Bold's entry, Burgundian representatives summoned ambassadors from Ghent to interrogate them because, as Georges Chastellain observed, "this city of Ghent, from former times, is very dangerous; its people, by natural influences there, are much to be feared."²⁴ Charles the Bold, like his father, was worried in particular that the legacy of Ghent's defeat in 1453 might provoke trouble. In fact, officials at court heard rumors that town officials might use the entry ceremony to pressure the duke to rescind the humiliating treaty imposed on Ghent after the war.²⁵ But the success of the 1458 entry, its invocation of submission and reconciliation, ultimately convinced Charles of Ghent's fidelity. The new duke confidently rode into the city on Sunday June 28, 1467 after Ghent's aldermen reported a calm mood there.

Charles and his retinue entered Ghent at the Percellepoort, leading to the seignury of the Saint Pieter's abbey south of the city's center. It was the traditional gate of entry for the Burgundian dukes. Ghent's aldermen rode outside the Percellepoort on horseback to welcome Charles; the city's religious community, including all major orders, followed on foot, with guildsmen and guild deans behind them.²⁶ Mathijs de Grootheere, a prominent city lawyer, personally greeted the new duke, and praised the sagacity of his deceased father. The ducal party then entered Saint Pieter's seignury with 784 Ghentenaars, formerly banished for past misdeeds, whom Charles the Bold had pardoned.²⁷

Trumpeters and minstrels greeted the duke with music and drama as he entered through the Percellepoort. After mass at Saint Pieter's abbey, and after the administration of the comital oath in parish church of Saint Jan, Charles made his way to the Vrijdagmarkt, passing the city's Belfry and its town hall, both hung with black wool cloth. Once on the market place, Charles entered the prominent Tooghuis and appeared at its window, as was customary, to hear the citizens, men and women alike, assembled below him

---

²³ *Ibid*, pp. 408-09.

²⁴ *Ibid*, vol. 5, p. 249.

²⁵ *Ibid*, pp. 250-51.

²⁶ Van de Letuwe, "Rapport," p. 414; *Dagboek van Gent*, vol. 2, p. 205.

²⁷ Van de Letuwe, "Rapport," p. 415; *Kronyk van Vlaenderen*, vol. 2, p. 259, which gives a slightly lower figure of 543 for those banished, and mentions that Clays Bruggman, a Dominican friar, begged Charles to reopen the Percellepoort, closed since the war ended in 1453.

P. J. ARNADE

pledge their obedience.²⁸ Several aldermen, guild officials and patricians, departing from tradition, genuflected before the duke at the conclusion of the rally. The kneeling Ghentenaars beseeched Charles to restore Ghent's local political sovereignty and its control over Eastern Flanders that the city had lost following the end of the Ghent War.²⁹

Despite the aldermen's request and the feting that followed, Charles' entry differed considerably from the last two major visits by Philip the Good in 1453 and 1458. Although the ceremony had proceeded as expected, it lacked the citizens' extreme submission displayed in the former welcomes. Because it was an *joyeuse entrée* that began a new reign, Charles the Bold's welcome restored a ceremonial balance between city and court, with both parties demanding respect; the court, for the duke's new reign; the aldermen, for their traditional rights and privileges. But the duke's entry also hinted at problems lurking beneath the mutual homage. The city fathers, nervous about their restricted privileges, and burdened by a dramatic increase in local taxation to fund the war indemnity owed the court, wanted more than the duke was willing to offer: the full restoration of their political autonomy.³⁰

Burgundian public entries, like much of court ceremony, promoted a fiction of consensus and integration between townspeople and the dukes. It offered a pliable ritual format in which an urban community and the Burgundian court could dramatize their relationship to one another in order to clarify their respective political powers. Both in 1458, and in 1467, Ghent's aldermen and its guild leaders desired a public performance of peace in hopes of regaining what they had lost after the war in 1453. The former entry failed to achieve that goal. In 1467, both aldermen and the duke once again hoped for an untroubled ceremony; the duke, because it would set a standard for other cities at the onset of his reign, and the aldermen, because they still sought to regain a measure of local autonomy. But Charles the Bold and Ghent's political leaders had unwittingly committed serious errors whose consequences soon became apparent. The morning after Sunday's festivities, a riot erupted on the Vrijdagmarkt at the very same spot where citizens had legitimated the duke's new sovereignty a day earlier.

---

²⁸ *Dagboek*, vol. 2, p. 206 for the decorations. For the Vrijdagmarkt ceremony, see *Kronyk van Vlaenderen*, vol. 2, p. 258, and Van de Letuwe, "Rapport," p. 416.

²⁹ For the request, see *Kronyk van Vlaenderen*, vol. 2, p. 258.

³⁰ For the effect of the reparations, 200,000 golden ridders in 1453, increased to 300,000, but reduced in 1455, see Boone, *Geld en macht*, pp. 60-7, 71. The aldermen increased indirect taxes to meet the sum required, including taxes on cheaper beer and wine, and doubled a tax on firewood and the grain assize. Beside these new burdens, a massive and forced selling of rents financed much of the war reparations. As late as 1461, Ghent still spent half of its annual intake on the repayment of debts incurred from these sales.

rites of rebellion in the Ghent entry of 1467

The Revolt

Charles the Bold had entered Ghent on June 28, the day of the city's popular religious procession of the relics of the Irish saint Lieven, martyred, according to his *vita*, in the nearby village of Houtem, southeast of Ghent, in 658. With the exception of carnival, the summer procession of Lieven's relics to Houtem and back was Ghent's largest civic festival. It involved not only the official confraternity which led the procession and the powerful abbey of Saint Baafs east of Ghent which housed Lieven's relics, but thousands of citizens who followed the holy relics in a sacred celebration that mixed together worshipers from all social classes.³¹

Charles the Bold was unaware of the Lieven procession's centrality when he scheduled his entry for June, arrogantly assuming the priority of court ritual without fully comprehending Ghent's civic calendar. The local aldermen compounded the duke's blindness: they not only failed to warn the duke of his misjudgment, they also issued an ordinance to local pilgrims to restructure the Saint Lieven procession so as not to interfere with Charles' welcome on June 28. Fearing problems, the aldermen had ordered worshipers to leave Ghent a day earlier than usual, on Saturday, June 27, and to return on Monday, June 29, as was customary. The court chronicler Georges

---

³¹ The best sketch of the procession is by Trio, "Volksreligie," vol. 2, pp. 87-123. I would like to thank Dr. Trio for sharing his research on the Lieven procession. Other important considerations include, Temmerman, "Feesten," pp. 171-80 and C. L. Diericx, *Mémoires sur la ville de Gand*, vol. 2 (Ghent, 1818), pp. 391-403 who assembled some of the most important archival documents. The procession has further been discussed in Frans De Potter, "De St.-Lievensprocessie uit Gent naar Houtem," *De Vlaamse kunstbode* 28 (1898): 5-17 and his "Schets", pp. 51-58; J. Gessler, "De aloude bedevaart naar Sint-Lievens-Houtem," *Oostvlaamse Zanten* vol. 16, no. 3 (1941): 65-73; Prosper Claeys, "La procession de Hautem-St.-Liéven," in *Pages d'histoire locale*, vol. 1 (Ghent, 1885): 114-21. For bibliographic references, see Victor Fris, *Bibliographie de l'histoire de Gand depuis les origines jusqu'à la fin du xve siècle* (Ghent, 1907), p. 215 and for an archival overview of related magistral ordinances, see Henri Nowé, "Gentse voorgeboden op de St.-Lievensbedevaart," *Miscellanea J. Gessler*, vol. 2 (Deurne, 1948): 967-70. The two best descriptive sources for the structure of the procession are the anonymous account by a Lille author in *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint*, ed. L. P. Gachard (Brussels, 1846), pp. 102-07 and the material contained in the accounts of the sacristan of Saint Baafs' abbey in Rijksarchief te Gent (hereafter cited RAG), Bisdom Gent, K10672, 1488-89 f. 6v-16v called to my attention by Paul Trio and Dr. Gyseling of the State Archives of Ghent. For a thorough discussion of the document, see Trio, "Volksreligie," vol. 2, p. 93 n. 249. For the statute of the St Lieven's confraternity, see RAG K8065 1r-7r and transcribed with overview in *ibid*, vol. 1, lxxii-lxxix.

Chastellain even suggests that the aldermen purposely delayed the entry by two days, thus causing the overlap with the Lieven procession.³²

In truth, however, lack of clear evidence makes it well impossible to determine whose judgement was poorer, the duke's or the aldermen's. Both were obviously willing to displace Ghent's greatest religious procession to accommodate the entry ceremony, and, clearly, neither sought a political rebellion, despite Chastellain's hint of a plot. For the aldermen, the success of the entry was absolutely critical since they were still without the political rights they had enjoyed before the Ghent War. Perhaps for that very reason the aldermen carelessly overlooked the history of disturbances which the Lieven procession had provoked. The court's demand for an immediate entry and the aldermen's desire to placate the duke both overshadowed the need to maintain the smooth running of Ghent's festive schedule. For the sake of expediency, court authorities and urban politicians ignored any structural problems their change in scheduling might cause.

But the usurpation of urban space at the expense of Ghent's most cherished procession upset the fragile political and cultural order among social classes within the city. It also complicated Charles the Bold's relationship with the city's aldermen. Philip the Good had been much wiser in his calculations. In 1458, he had entered Ghent on April 23, the feast day of Saint George, replete with symbolic meaning for both Ghent and the duke. The holy knight was the patron of the city's powerful confraternity of crossbowmen, whose members were a microcosm of Ghent's political elite. The duke himself, like his two predecessors, was enrolled in the confraternity as a member.³³ Thus Philip had shrewdly chosen a special time that reflected the ties that united Ghent's privileged guildsmen to the court.

Charles had done just the opposite. The Lieven pilgrims' response demonstrates the severity of the duke's mistake, and the collision of ritual times that ensued. Monday afternoon, angry pilgrims carrying Saint Lieven's relics reentered Ghent. Their mood was hardly serene. An astonished Georges Chastellain observed:

A group of lowlife and young brats carrying the saint, shouting and crying, singing and dancing, making a hundred thousand insults, all drunk.³⁴

³² *Dagboek*, vol. 2, p. 205. Chastellain, *Oeuvres*, vol. 5, p. 255.

³³ On the Saint George confraternity, see Frans De Potter, *Jaerboeken van der Sint-Jorisgilde van Gent* (Ghent, n. d.); Josée Moulin-Coppens, *De geschiedenis van het oude Sint-Jorisgilde te Gent (vanaf de vroegste tijden tot 1887)* (Ghent, 1982).

³⁴ Chastellain, *Oeuvres*, vol. 5, p. 254. In 1541, an observer of the procession from Lille noted a high number of young men. See Gachard, ed.,

rites of rebellion in the Ghent entry of 1467

Armed and menacing, "all these young rude folks," headed towards the Koornmarkt in central Ghent, where, using the reliquary of the saint as a blunt instrument, they smashed a hated tax booth to pieces. Emboldened by their success, the protestors rushed toward the Vrijdagmarkt, shouting denunciations of the city's aldermen, whom they accused of using war reparations as an excuse to overtax basic foodstuffs.³⁵

Chastellain suspected a conspiracy, and describes how the protestors had secretly prepared guild banners, which they unfurled when reentering Ghent.³⁶ One local account, *The Diary of Ghent*, offers a slightly different, but much more revealing, explanation, and one more in step with the course of political events. Ghentnaars in the procession, lacking the guildsmen's typical symbols of association since 1453, simply borrowed another equally cogent one: they hoisted the cloth that draped the saint's reliquary and marched beneath it to the Vrijdagmarkt.³⁷ Once established on the market place, the pilgrims reclaimed the previous day's ducal space as their own. The assembled crowd began to grow, and Charles the Bold and Ghent's aldermen were forced to react immediately to prevent an armed takeover of the whole city.

The rebellion of the Saint Lieven pilgrims proceeded so rapidly and so successfully in its early hours in part because the saint himself, and his veneration, carried such significance in Ghent. If the duke could shower his city with aristocratic charisma, the holy power of Saint Lieven, when contested, proved a mighty competitor. One astute observer of the procession three-quarters of a century later, writing down in 1541 what he had seen a year earlier, noticed that the boisterous enthusiasm inspired by the devotion to Lieven could easily spill over into the political arena.³⁸ Indeed, as Victor Turner's work on religious processions reveals, group participation in sacred activity often suspends established patterns of behavior, which in turn temporarily transforms social and psychological identities, and creates the potential for change.³⁹

Relation des troubles, p. 106. The possibility that youth dominated the festivity adds a generational dimension to the conflict.

³⁵ *Ibid.*, pp. 259-61; Van de Letuwe, "Rapport," pp. 416-17. City aldermen collected the *cueillote* at this tax booth, a hated levy upon food, drink and other primary necessities, such as fuel. For an overview of the post-1453 *cueillotes*, see Boone, *Geld en macht*, pp. 146-52.

³⁶ Chastellain, *Oeuvres*, vol. 5, pp. 253, 261

³⁷ *Dagboek*, vol. 2, p. 207. Religious objects commonly legitimated political actions in late-medieval European culture. For Renaissance Florence, see Trexler, *Public Life in Renaissance Florence*, esp. pp. 54-73.

³⁸ Gachard, ed., *Relation des troubles*, vol. 1, p. 106.

³⁹ Victor Turner, "The Center Out There: Pilgrim's Goal," *History of Religions* 12 (1972): 191-230, and more generally, his *Dramas, Fields and Metaphors* (Ithaca, 1974).

P. J. ARNADE

In fact, Ghent's local leaders most feared the Lieven procession's potential of fostering new social relations. For the visitor from Lille who wrote about the procession in 1541, it was a time of heightened disorder, a drunken debauchery masquerading as holy business. Having watched the returning pilgrims encircle the Vrijdagmarkt three times with Lieven's relics, the writer observed that the crowd fancied itself in control of city space. He recognized the procession around the Vrijdagmarkt as the most dangerous moment of the two-day celebration, and rightly so, because controlling this central square was a traditional venue in Ghent to foment rebellion:

And, with all the evil and sin that is committed during the pilgrimage, there is one other danger that many good people fear and hope will not occur then. When the majority of the common people of Ghent are heated-up and restless there is the danger that, entering Ghent thus, yelling and crying with the saint's body, they are always inclined to rebellion when they are upon the central Vrijdagmarkt, which they circle three times, running with the reliquary, and shouting like men without any sense, any memory, any understanding . . . .⁴⁰

The importance of the Saint Lieven procession was well established in Ghent before 1467, and others besides the Lille visitor had publicly criticized its profane behavior. The growth of the devotion to Saint Lieven in Ghent developed out of an eleventh-century competition over relics, and the prestige to command them, between Saint Pieter and Saint Baafs, the two Benedictine abbeys that flanked Ghent to the south and east respectively. According to the eleventh-century *Translatio Livini*, Saint Baafs' abbey acquired Lieven's relics in 1007, not long after it took possession of the village of Saint-Lievens Houtem in 976. It was shortly thereafter that the annual procession of his relics attained considerable importance.⁴¹

---

⁴⁰ Gachard, ed., *Relation des troubles*, vol. 1, p. 106, "Et, avec tous les maux et péchiez que on faisoit oudit pèlerinaige et voiaige, y avoit encoires ung autre dangier, lequel plusieurs gens de bien crémoient et doubtoient tousjours fort qu'il n'avienst cedit jour, que lors la pluspart du commun peuple de la ville de Gand estoit ainsi eschauffez et esmeuz, lequel dangier estoit que, à rentrer en la ville ainsy courant, cirant et huant avec ledit cors saint, ilz estoient tousjours assez enclin à faire quelque commotion, eulx estans sur le grant marchié des Vendredys, à l'entour duquel ilz tournoient par trois fois, courans avec ladicte fiertre, et crians comme gens sans aucun sens, ne mémoire, ne entendement . . . ."

⁴¹ Fris, *Bibliographie de Gand*, vol. 1, pp. 34-36; Trio, "Volksreligie," vol. 2, pp. 74-77, 87-89. On the development of the two Benedictine abbeys, see the recent summary of the large literature by Adriaan Verhulst and Georges Declercq, "Het vroegmiddeleeuwse Gent tussen de abdijen en de grafelijke versterking," in Gent, ed. Decavele, pp. 37-59.

rites of rebellion in the Ghent entry of 1467

The procession of Lieven's relics from the abbey of Saint Baafs to his chapel at Houtem and back the following day, June 28-29, commemorated the abbey's acquisition of Lieven's holy remains and coincided with an important regional fair held annually in Houtem. The visitor from Lille estimated that one-third of Ghent's population participated.⁴² The procession's official organization, however, devolved upon abbey officials and members of a local confraternity named in honor of the saint.⁴³ Incorporated in 1283, but probably older than its legal endowment, the Saint Lieven confraternity was a guild-based and mixed sex corporation, whose members, according to the fifteenth-century sacristan Henrik d'Hooge, included boatmen, brewers, shipmakers, coverlet weavers, fishmongers, wool weavers, coopermakers, and shiploaders.⁴⁴

Preparations at Saint Baafs for the procession began on June 25, the feast day of Saint Eligius, when monks' "woke up" the saint, thereby setting into motion a series of private celebrations within the abbey's community. On the afternoon of June 27, members of the Lieven confraternity arrived at the abbey, circling its walls in a procession before entering. At midnight, after the Benedictines and the confraternity brothers honored their ritual union with an evening meal, a priest celebrated midnight mass in the crypt of the abbey's church. At its conclusion, monks opened the abbey church's door, and throngs of city pilgrims entered to hear a public mass.⁴⁵

The early-morning mass brought all worshipers together, and created the appropriate ritual unity to allow the procession to begin. Carrying Lieven's relics, monks left Saint Baafs' abbey followed by the abbot himself and magistrates of Saint Baafs' village. At the Jorispoot, the village's principal gate, the Benedictine community officially surrendered the relics to the confraternity brothers and to the host of worshipers gathered there. The fishmongers, prominent members of the Lieven confraternity, stood at the front and back of the reliquary. Once situated, the confraternity members

---

⁴² Gachard, ed., *Relation des troubles*, vol. 1, p. 104.

⁴³ For the statute, see RAG, K8065 f. 1r-5r; also transcribed in Trio, "Volksreligie," vol. 1, lxxii-lxxix.

⁴⁴ See *Een exstract uuten brieven van wylen H. Heynderic d'Hooge, oude costere, gescreven up de zelven*, in Phillippe A. G. Kervyn de Volkaersbeke, *Les églises de Gand*, vol. 1 (Ghent, 1857), p. 320. The sacristan is mentioned in Ghent's city accounts in 1452-53, paid 2 pound groot, along with a Lieven Van Hauwaert, for their help during Saint Lieven festivities; see SAG 400/17 327r. The Saint Lieven confraternity's statute was reconfirmed in 1438, and the brotherhood divided into "inside" and "outside" chapters. In all likelihood, this division reflected those members who lived within the village of Saint Baafs, and those who lived outside its seigneurie. For a discussion of the division, see Trio, "Volksreligie," vol. 3, pp. 336-42.

⁴⁵ RAG K.10672, f. 6v-8v. See also the excellent summary in Trio, "Volksreligie," vol. 2, pp. 96-111.

P. J. ARNADE

began the twenty-kilometer procession southeast to Houtem, leading a group that included young monks, representatives from the magistrates of Ghent and Saint Baafs, and thousands of pilgrims, armed with flags, candles, torches, and musical instruments.⁴⁶ On route to Houtem with the saint's relics, the procession passed through central Ghent. It crossed the Leie through the Jorispoort and headed into the center of the city via the Steendam, exiting to Houtem through the Keizerpoort southeast of the city's center, to return through Ghent the next day before winding up at the abbey.⁴⁷

Ghent's magistrates, though they contributed almost no money to defray the procession's costs, recognized its centrality. When pilgrims returned to Ghent with the saint's relics after an overnight stay in Houtem, the city's bailiff and a delegation of aldermen greeted the procession before it entered city space through the Lievenspoort.⁴⁸

Yet despite the supervision of the city's aldermen, the procession proved troublesome. In 1301, for example, pilgrims had come to blows with "rural men and others" on their way to Houtem.⁴⁹ The Lieven procession's reputation for boisterousness prompted Ghent's aldermen in 1337 to send two magistrates with it "in order to assure that no unrest might result."⁵⁰ By 1412 the aldermen of Ghent had experienced enough problems to decree that all pilgrims had to proceed "peacefully and in an orderly manner without provoking any fights or disputes," ensuring that no one was thrown "in garbage", nor would alter any customary practices which "might provoke rumors and unrest inside the city of Ghent, both coming and going with the aforementioned saint."⁵¹ In November 1414 the Bishop of Tournai purified the church of Saint Baafs' abbey, complaining that the unruliness of pilgrims

---

⁴⁶ RAG K. 10672, f. 9r-v. See also Gachard, ed., *Relation des troubles*, pp. 103-04.

⁴⁷ The route can be partially ascertained in RAG K10672. See also Trio, "Volksreligie," vol. 2, pp. 104-05 and Temmerman, "Feesten," p. 172 who gives incorrect information about the annual route of the procession.

⁴⁸ Trio, "Volksreligie," vol. 2, p. 109 and Gachard, ed., *Relation des troubles*, vol. 1, p. 106.

⁴⁹ See *Annales Gandenses*, ed. Fr. Funck-Brentano (Paris, 1896), p. 15.

⁵⁰ Trio, "Volksreligie," vol. 2, p. 92 and SR 1336-37 and 1340-41 in *ibid.*, n. 247.

⁵¹ SAG 108, no. 2 f. 32v, "Wij gebieden dat alle deghene die devocie hebben ende in meenighe zijn met Sente Lievine tHoutem te treckene, hemlieden paisivelic ende gheordinerdelic draeghen zonder ennighe empeersheede ofte parlement te makene, nocte niement in trecten ofte inct vule en draghe, nocte eenighe neuwichede in en bringhe daerof dat rumoer ofte onruste binner der stede van Ghend ghescepen ware te commen, gaende ofte keerende metten vornoemden Sant, die de contrarie dade, scepenen soudene also castien dat hi exempel ende spiegelhel sijn soude andere hemlieden van gheliken te wachtene."

rites of rebellion in the Ghent entry of 1467

during the Lievin procession had contributed to "the spilling of blood and of seed."⁵² His complaint was lacking in effect, it seems, since by 1442 a sermon preached under the bishop's orders in the parish church of Saint Jacob "in the vulgar tongue" denied rumors that pilgrims had been excommunicated for improper behavior during the procession.⁵³

The anonymous Lille critic, reflecting in 1541 on more than two centuries of trouble caused by the procession, lambasted it as "a pilgrimage more of malediction than devotion," a profane time when female worshipers were lucky to avoid rape.⁵⁴ Despite his censorious tone, the visitor understood well the connection between the saint's popularity and Ghent's civic world. So too did the fourteenth-century Ghent poet Boudewijn Vander Luere, whose poem *The Virgin of Ghent* describes how the sacred authority of at least twenty-five saints, including Lieven, contributes to Ghent's mightiness. Discussing an image of a Virgin, representing Ghent, sitting in an arbor (*prieel*), Vander Luere explains that the arbor symbolizes Ghent's market place, and that "the saints join to protect the city."⁵⁵ On April 4, 1452, the eve of the outbreak of armed conflict between Ghent and the Burgundian court, the city's ruling captains proved Vander Luere's point: they mobilized Lieven's relics for a city-wide procession to avert war and save Ghent.⁵⁶ Clearly, then, Lieven's sacrality, and the procession in his honor,

---

⁵² Text in Charles Diericx, *Mémoires sur la ville de Gand*, vol. 1 (Ghent, 1814) p. 392, n. 1, ". . . quod ecclesia dicti monasterii, si, et in quantum ad praesens, effusione sanguinis, aut emissione seminis, vel aliter fuerit aut sit, per concursum populi, ibidem diebus festorum Sanctorum Bavonis, Macharii et Livini ac aliorum, in maxima copia seu quantitate confluentium, polluta, et reconciliatione indigeat . . . ."

⁵³ Text in *ibid*, vol. 1, pp. 399-401, n. 1, "Quamvis ex aliquorum malo intellectu, per aliquot annos, aliqua vulgaris fama volavit quod omnes transeuntes cum Beato Livino versus Hauthem sunt excommunicati, vel possunt excommunicari, illa tamen fama non est vera, si de justa excommunicatione intelligatur. Secunda propositio: devote transeuntes cum Beato Livino versus Hauthem non possunt juste excommunicari. Tertia propositio: quod sacrum corpus Beati Livini omni anno portatur versus Hauthem, ac etiam in vigilia apostolorum Petri et Pauli, et in festivitate apostolorum reportatur, plus quam aliis diebus, non est sine rationabili causa, ac licite et virtuose potest fieri. Quarta propositio: si aliquis transiret cum Beato Livino versus Hauthem in contemptum indulgentiarum cuiuscumque ecclesiae, aut e converso, tunc indebet procederet ac peccaret, et posset excommunicari ab illo qui potestatem haberet eum excommunicandi."

⁵⁴ Gachard ed., *Relation des troubles*, vol. 1, pp. 106-7.

⁵⁵ See J. Reynaert, "Boudewijn Vander Luere en zijn 'Maghet van Ghend,'" *Jaerboek van De Fonteyne* 31 (1981), pp. 119-20; pp. 126-27 for the relevant passage.

⁵⁶ *Dagboek*, vol. 2, pp. 11-12, and SAG 400/17 f. 169v.

affected both how Ghentenaars perceived their civic culture and how they conducted their political life.

Negotiation and Reconciliation

The revolt of Lieven's worshipers on June 29, 1467 resulted from the careless joining of two ritual times, ducal and civic. But the conflict over ritual priorities in itself was not the only condition that gave rise to an armed rebellion. The very nature of both the joyous entry and the Lieven procession offered pilgrims suitable forums to air grievances; the former because it was a traditional vehicle to issue urban demands, the latter because its symbolic activity altered the usual social boundaries for its duration by mixing rich and poor, young and old, women and men together. Once on the Vrijdagmarkt, the worshipers manipulated both Lieven's relics and public space to buttress their legitimacy. Installed on the traditional spot in Ghent for rallies, and commanding the sacred power of Saint Lieven, the protestors refused to disband. Instead, they demanded Charles the Bold's attention.

Now upstaged by the very celebration they had tried to control, neither the duke nor the aldermen knew how to respond. Charles the Bold, advised of the insurrection while at court in Ghent, immediately wanted to confront the protestors, because, as Chastellain remarked, "it seemed to him that this indeed was a strange and difficult entry."⁵⁷ But Lodewijk Gruuthuse, a close Flemish advisor to the duke, advised caution, warning him that "your life and ours rest upon your careful behavior."⁵⁸ Chastellain reports that the duke heeded Gruuthuse's sage advice, and sent him in his place to the market place. But two Flemish accounts both dispute Chastellain's chronology, claiming that it was in fact Charles who first arrived on the Vrijdagmarkt.⁵⁹

Whoever appeared first, both Charles and Gruuthuse addressed the assembled crowd within hours of one another. Gruuthuse, a Fleming in service of the court, hoped to reconcile the protesters rallying around Saint Lieven's reliquary with the duke's men. He chastised the Ghentenaars for

---

⁵⁷ Chastellain, *Oeuvres*, vol. 5, p. 262.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 263. The Gruuthuse family enjoyed a long history as close advisors to the Burgundians. Lodewijk's grandfather served as a negotiator between Louis de Male and Ghent in 1382, and his father was a top councilor to Philip the Good. Lodewijk himself was knighted for his participation in the Ghent War, and became a member of the prestigious Order of the Golden Fleece in 1463. See Alphonse Wauters, "Les seigneurs de la Gruythuyse," *Biographie Nationale*, vol. 8 (Brussels, 1885): 381-90.

⁵⁹ Chastellain, *Oeuvres*, vol. 5, p. 263 on Gruuthuse; for the reports that suggest a different sequence of events, see Van de Letuwe, "Rapport," p. 417; and *Kronyk van Vlaenderen*, vol. 2, p. 260. See also *Dagboek*, vol. 1, p. 207. Van de Letuwe noted that the duke had sent two trustworthy men, Jan Petitpas and Rykewaet Uutenhove, before him to test the waters.

rites of rebellion in the Ghent entry of 1467

burdening a "good, debonair and honest" young prince with their complaints. The crowd responded that it was not the duke who was the object of its vituperation, but the greedy aldermen who had overtaxed citizens to enrich their own pockets.⁶⁰ Gruuthuse had argued that an entry ceremony was not a suitable occasion to riot because it was a time to honor the duke. The protestors, cleverly, did not reject this point, but instead seized upon its logic to appeal to the duke's legal obligation to protect them, a promise Charles had sworn a day earlier, and a political pillar of the respect Ghentenaars owed him.

Charles' appearance, however, upset the delicate standoff between himself and the Ghentenaars, undermining Gruuthuse's mediation and any hope for a peaceful outcome. Marching onto the Vrijdagmarkt at the head of an armed troop of archers and knights, the duke, dressed in black and brandishing a sword, pushed through the crowd, shouting, "What are you up to? Who has inspired you bad people to revolt?" In his anger Charles even struck one passerby with his weapon, knocking him senseless. Gruuthuse was so disturbed by this display of recklessness that he immediately scolded the duke, reminding him that "our lives and yours hang on a thread."⁶¹ He urged the duke to act calmer, "in order to save your life and your honor."⁶²

Members of the boatmen's, butchers' and fishmongers' guilds, prominent corporations in Ghent, escorted the duke through the market place to the Tooghuis to ensure his safety among the crowd. Chastellain reports that Charles addressed the crowd in Flemish, appealing to the protestors as "my children," and promising his support for their grievances.⁶³ But Charles' charitable mood changed considerably when a Ghentenaar, a certain Hoste Bruneel, described in one account as a "man-servant," upstaged him. Improbably, Bruneel had managed to enter the Tooghuis, and appeared beside the prince in its window. Facing the crowd, Bruneel demanded that Charles punish the city's aldermen, abolish the hated indirect taxes known as *cueillotes*, allow guildsmen to have their banners, reopen three gates that had been forced closed since the end of the Ghent War, and restore Ghent's political and legal autonomy that Philip the Good had restricted in 1453.⁶⁴

---

⁶⁰ Chastellain, *Oeuvres*, vol. 5, pp. 264-65.

⁶¹ *Ibid.*, pp. 266-67; cf. Van de Letuwe, "Rapport," pp. 417-18, who reports that the duke struck the bystander after he had addressed the crowd.

⁶² Chastellain, *Oeuvres*, vol. 5, p. 268.

⁶³ *Ibid.*, pp. 269-70. See also, Van de Letuwe, "Rapport," p. 418; *Kronyk van Vlaenderen*, vol. 2, pp. 260-61 which report the same.

⁶⁴ Chastellain, *Oeuvres*, vol. 5, pp. 271-72; *Kronyk van Vlaenderen*, vol. 2, p. 260 which describes Bruneel as a "knecht." For the treaty of Gavere that concluded the Ghent War, see L. P. Gachard, *Collection de documents inédits concernant l'histoire de Belgique*, vol. 2 (Brussels, 1835), pp. 143-154.

Having failed to subdue the crowd on the Vrijdagmarkt, Charles departed in a furious mood, incredulous that a mere citizen had seized the initiative. The aldermen and many of Ghent's guild deans, also powerless to intervene, watched with a sense of resignation.⁶⁵ The protestors, in contrast, grew even bolder. Several tried to storm the city's Belfry to ring its bell, as they had done during the Ghent War to assemble crowds on the Vrijdagmarkt. Finding its entrance closed, several men entered the parish church of Saint Jacob, and sounded the church's bell. Many more city guildsmen responded to the call, and joined the other armed protestors on the market place.⁶⁶

The diverse crowd of Lieven pilgrims, laborers and rank-and-file guildsmen who swelled the Vrijdagmarkt, certain of their success, remained there overnight after Gruuthuse, returning to the market place, advised them to put their grievances in writing.⁶⁷ The following day Ghent's aldermen conferred with Charles the Bold and suggested that the only way to disband the rioters was to return their banners. Without banners, the aldermen argued, the protestors lacked the formal means to depart. The duke, desperate, consented, but the result was the opposite of what he had intended. Unfurling their banners for the first time in fourteen years and rallying around Lieven's reliquary, the Ghentenaars, now conjoining sacred and secular emblems of power, stubbornly refused to leave the Vrijdagmarkt.⁶⁸ By evening, an official delegation of city and court officials which included Gruuthuse, Claeys Triest, the bailiff of Ghent, Ghent's aldermen, and Jan Petitpas, the ducal secretary, arrived on the market place. Conceding defeat, they announced to the crowd that Charles the Bold had agreed to all of their demands except Ghent's control over its Quarter, a condition which a special court committee would later examine.⁶⁹ The crowd responded with jubilation. Rebellious citizens had not only successfully wrested civic space away from the duke and his ceremony. Equally significant, they had regained their right to banners, their secular emblem of authority, with the help of Saint Lieven,

⁶⁵ Van de Letuwe, "Rapport," p. 418; *Kronyk van Vlaenderen*, vol. 2, p. 261; *Dagboek*, vol. 2, p. 207; Chastellain, *Oeuvres*, vol. 5, p. 272-73.

⁶⁶ This description is given by Charles the Bold himself in a letter dated July 1467 pardoning the Ghentenaars. See Archives Départementales du Nord, Lille, France (hereafter cited ADN), B1609, f. 30r-32v, also published in L. P. Gachard, ed. *Analectes historiques*, vol. 5 (Brussels, 1857), pp. 109-16; esp. p. 110 on ringing the bell. On assembling guildsmen during the Ghent War by sounding the Belfry's alarm, see *Dagboek*, vol. 1, p. 238.

⁶⁷ Van de Letuwe, "Rapport," p. 418; *Kronyk van Vlaenderen*, vol. 2, p. 261.

⁶⁸ Gachard, *Analectes historiques*, vol. 5, p. 111. See also Van de Letuwe, "Rapport," pp. 418-19; *Kronyk van Vlaenderen*, vol. 2, p. 262.

⁶⁹ *Kronyk van Vlaenderen*, vol. 2, pp. 262-63; Van de Letuwe, "Rapport," pp. 418-19; Chastellain, *Oeuvres*, vol. 5, pp. 277-78. See also Fris, "Restriction de Gand," p. 64.

rites of rebellion in the Ghent entry of 1467

their sacred repository of power. Disbanding from the market place, scattered groups of protesters celebrated their victory by attacking another tax booth in central Ghent and smashing it to pieces; they then headed for the Spitaalpoort, a gate sealed shut since the end of the war in 1453, and forced it open. Meanwhile, members of the Lieven confraternity returned Saint Lieven's reliquary to the abbey of Saint Baafs now that his holy work had been done.⁷⁰

If many were rejoicing, neither the duke nor Ghent's aldermen were pleased. The ceremonial and political ambitions of the duke's entry had been checked, if not completely overturned. The French chronicler Philip de Commines, with great insight, had emphasized the importance of Charles' first joyous entry into Ghent. Other cities, Commines reasoned, would watch it carefully, in order to judge how to behave in their formal relations with the new Burgundian duke.⁷¹ Because of this attention to Ghent, Charles' entry was to have been the model, a quiet sequel to the Ghentenaar's spectacular submission in 1458. Instead, events proved that the pageantry of the previous Ghent entry, the stylized unity it suggested, was no more than a veneer. Even worse, Commines' prediction proved true, and mini-rebellions shook several cities following the disaster in Ghent.⁷² The 1467 *joyeuse entrée* proved disastrous on two fronts: it failed to create a single urban voice and, secondly, it brought two ritual times into direct confrontation.

Charles and his men departed Ghent on July 1, leaving behind a fractured community whose political leaders were deeply disturbed by the insurrection. True, the urban rebellion had forced Charles to grant concessions much desired by all Ghentenaars. But the aldermen and leading guild deans knew well that political relations between Ghent and the Burgundian court could proceed only if Ghentenaars resumed a subordinate position, and somehow exculpated themselves from what had happened. They were in a delicate position, trapped between the scorn of the duke and the radical politics of the city's rank-and-file guildsmen. Several aldermen and guild deans confronted Charles as he left Ghent, their request reflecting the difficulty of their position. They offered profuse apologies for the rebellion, but also pleaded with Charles to put his concessions immediately on paper to protect them from the wrath of the common folk.⁷³

---

⁷⁰ Van de Letuwe, "Rapport," p. 419; *Kronyk van Vlaenderen*, vol. 2, p. 263; *Dagboek*, vol. 2, p. 208.

⁷¹ Commines, *Mémoires*, vol. 2, pp. 119-20.

⁷² Richard Vaughan, *Charles the Bold: The Last Valois Duke of Burgundy* (London, 1973), pp. 9-10. There was trouble in St. Omer, Antwerp, Brussels, Leuven, and Mechelen.

⁷³ Van de Letuwe, "Rapport," pp. 419-20, who witnessed the city officials' request; Chastellain, *Oeuvres*, vol. 5, pp. 273-74;

But Ghent's elite knew that no amount of imploring would heal the rift that the rebellion had produced. Since civic ritual and its symbols had given city protestors the means to articulate their dissent, it would have to be ritual that provided the means to reconcile formally. On July 28, the duke issued Ghentenaars a pardon for their rebellion, officially reopening Ghent's three sealed gates, and once again allowing its citizens the use of guild and civic banners.⁷⁴ At the same time, Charles insisted on a ceremony of ritual repentance in which Ghent's political elite would pay for the insubordination of the lowly. The duke demanded that sixty-three leading townsmen kneel bareheaded before him and solicit his grace.⁷⁵ On August 8, 1467, four of Ghent's aldermen, its two head guild deans, and fifty-seven patricians and top guildsmen, divided into three groups of nineteen, submitted before the duke. Unlike the humiliation ceremony in 1453 which had taken place right outside Ghent's walls, Ghentenaars traveled to the ducal court in Brussels to abase themselves before top court officials.⁷⁶ Intense negotiations had preceded this submission; delegations from Ghent had beseeched the duke's forgiveness, at one point arguing that "Ghent is not Sodom and Ghomorra," but instead a town ready to repent.⁷⁷

The shame of a humiliation ceremony outside Ghent on the court's terms and in the court's domain was balanced by the gains secured by Ghentenaars from Charles the Bold. True, the ritual censure of Ghent's aldermen and guild leaders was an especially painful reminder of the submission imposed on them by Philip the Good in 1453. What is more, forcing Ghentenaars to genuflect before the duke in Brussels underscored a mood of a defeat, for it denied townsmen their own meaningful space. In fact, the choice of the court for the reconciliation ensured that there would be no civic symbols save the Ghentenaars themselves. But in the eyes of Ghent's leaders, the weight of this burden of shame was matched by the political concessions the Lieven protestors had won for the city. Indeed, the revolt had secured the duke's promise to overturn the Treaty of Gavere's most cumbersome stipulations--something the aldermen themselves had failed to do. The Brussels' humiliation was a distasteful but highly effective means to restore Ghent's civic autonomy.

Many of Ghent's city leaders doubted, however, that the Burgundian duke would let them off so lightly. Serious unrest in Liège occupied Charles the Bold throughout much of the rest of 1467 and 1468, ending unhappily for the

---

⁷⁴ SAG 93bis/15, *kleine cartularia*, dated July 28, 1467.

⁷⁵ Gachard, *Analectes historiques*, vol. 5, pp. 109-115, from ADN 1609, f. 30r-32v.

⁷⁶ *Ibid.*, pp. 115-16.

⁷⁷ Chastellain, *Oeuvres*, vol. 5, p. 300. For the negotiations, see Fris, "Restriction de Gand," pp. 65-66.

rites of rebellion in the Ghent entry of 1467

city with its near destruction by the duke's forces in late October 1468.⁷⁸ Predictably, after the conclusion of the brutal Liège campaigns, Charles once again turned his attention to Ghent, now ready to throw his full weight behind punishing this errant city.

Ghentenaars needed no hints from the court about what to do, however. The aldermen had sent a messenger to attend the sacking of Liège on October 28 who had stayed long enough to witness the utter destruction. Terrified by what the messenger had seen, Ghent's political elite overreacted, quickly suggesting to Charles their own willingness to submit before his full sovereign authority. On November 22, they sent a delegation to Liège to congratulate the duke on his campaign there. On December 22, city representatives met in the Collatie, Ghent's deliberative body, and agreed to a series of anti-agitation measures, promising to relinquish guild banners, to close the three city gates opened after the revolt, and to punish severely any urban unrest. They admonished guildsmen in particular to avoid any armed gatherings or political protest, threatening torture, banishment, and the loss of guild membership. At the same time, they reminded all Ghentenaars--"men, wives, young and old"--that no one would escape the full measure of the law.⁷⁹

A second and more substantial humiliation ceremony at the Burgundian court in Brussels on January 8, 1469 capped the duke's tardy punishment of the Ghentenaars for their inversion of his entry ceremony a year and a half earlier.⁸⁰ Ghent's aldermen, fifty-three of its guild deans and some lesser jurors all gathered outside the court in Brussels on the Coudenberg square, forced to wait in the snow for over an hour and a half. Chronicler Olivier de La Marche and Pierre Bladelin, *maitres d'hôtel* for the Burgundian court, finally arrived to meet the Ghent delegation. They led the wet and cold Ghentenaars inside the court's central hall, now packed with prominent officials and over seventeen foreign ambassadors, and decorated lavishly with fine tapestries of classical rulers. Each guild dean carried an unfurled guild banner as he approached the central hall with other city officials. All

---

⁷⁸ Vaughan, *Charles the Bold*, pp. 11-37; P. Henrard, "Les campagnes de Charles-le-Téméraire contre les Liégeois, 1465-68," *Annales de l'académie royale d'archéologie de Belgique* 23 (1867): 581-678.

⁷⁹ For the chronology of event, see Fris, "Restriction de Gand," pp. 72-73, reconstructed from Ghent's city accounts; for the Collatie measures, see *Dagboek*, vol. 2, pp. 218-20. See also Despars, *Chronijcke*, vol. 4, pp. 46-47. Already by December 31, 1468, Charles the Bold had sent officials to Ghent to certify that the the three gates in question had been reclosed. See, ADN B1609, f. 21v-22r.

⁸⁰ For the best description, see "Relation de l'assemblée solennelle tenue à Bruxelles," in Gachard, *Documents inédits*, vol. 1, pp. 204-09; Commynes, *Mémoires*, vol. 6, pp. 120-22; *Dagboek*, vol. 2, pp. 221-22; Wielant, *Antiquités de Flandre*, pp. 325-27; and ADN B1609 f. 33r-v.

Ghentenaars knelt thrice before entering, and carefully laid down their banners, crying "mercy," in unison, much like they had done after the Ghent War in 1453.⁸¹

Entering the grand hall, the humbled Ghentenaars saw Charles the Bold seated on an elevated throne magnificently covered with golden cloth. Charles immediately ordered his senior chancellor Pierre de Goux to shred Ghent's privilege of 1301, the bedrock of the city's right to self-governance, thereby annulling it forever before the full court.⁸² In a rare move, the duke then directly addressed the vanquished Ghentenaars; he complained about their two decades of misbehavior and denounced furiously their subversion of his entry ceremony in 1467. Charles had come to Ghent "to swear to maintain and respect its privileges," but city folks had responded by profaning his honor. His only choice, therefore, was to enforce their obedience, and to hope that they would henceforth promise to be "good people and good children."⁸³

In the wake of this second humiliation ceremony, Ghent lost all claims to political autonomy. Its patrician and guild elites were forced to witness the physical and symbolic laceration of their legal privilege that granted them power in a ceremony designed to etch indelibly in their minds the price of failing to prevent political unrest. In April 1469, Charles even restored the much maligned *cueillote*, and in August, he selected Ghent's aldermen without any participation of the local political elite.⁸⁴ With three of Ghent's gates reclosed and with the ritual surrender of banners, the city's guildsmen had once again forfeited some of their most powerful symbols. To these setbacks, Ghent's aldermen legislated further restrictions on the Lieven procession. They forbade pilgrims to carry the reliquary, and demanded that they place it upon a wagon, apparently to lessen actual physical contact with the saint's relics.⁸⁵

Banners and relics--the secular and sacred tools behind Ghent's rebellion--were casualties of the peace that followed. So too was the right to assemble unquestioned in public, and, generally, the right of Ghentenaars to control their own urban space. On May 20, 1469, the city pacified, duchess Margaret of York visited Ghent. Eleven days later Charles himself entered; city leaders feted him properly with gifts and guildsmen welcomed him with *tableaux*

⁸¹ "Relation de l'assemblée," pp. 204-07, which mistakenly gives the figure of fifty-two guild deans. SAG 400/22 f. 62v gives the correct number.

⁸² *Ibid.*, pp. 207-08.

⁸³ *Ibid.*, p. 209.

⁸⁴ Vaughan, *Charles the Bold*, p. 9; Fris, "Restriction de Gand," pp. 75-76.

⁸⁵ *Dagboek*, vol. 2, p. 224; *Memorieboek der stad Ghendt*, ed. P. C. Van der Meersch, vol. 1 (*Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen*, vol. 2, no. 15), (Ghent, 1859), p. 276.

rites of rebellion in the Ghent entry of 1467

vivants. Ghentnaars even organized a water tournament on the Leie river in which guildsmen and those in the ducal retinue competed for prizes awarded for the best processional entries.⁸⁶

The ritual interaction between Ghentnaars and the ducal family expressed in these two entries helped to erase, but did not eradicate, the discord produced by the entry that had gone awry. The 1469 entries, following on the heels of two humiliation ceremonies, certainly restored the fiction of consensus these festivities aimed to create, but only at the expense of Ghent's public life. Burgundian entries into Ghent, as we have seen, were key moments in helping shape political relations between the court and the city, offering a formal means to articulate consent or discord, and providing a ritual format that spawned both conflict and reconciliation.

Still, historians of the late-medieval and early-modern entry ceremonies too often see these festive events as essentially descriptive. Entries, so it is assumed, merely reflect political and social life, and do so in a highly useful way; as cultural representations, they portray a community's ideal self-image.⁸⁷ By laboring to construct a harmonious portrait of the political groups which staged and manipulated entry celebrations, historians of European urban ritual routinely abstract ceremony from the realities of social and political conflict. The example of Ghent suggests that entry ceremonies were deeply embedded in the political process they represented, and were dynamic in both structure and function. Exactly because they dramatized political relations so vividly, entries became powerful tools in transforming social and political identities, offering a rare occasion to size up the status quo and even to seek change. Far from revealing civic unity, entries opened up the means among various urban groups to articulate conflicting goals and diverse interests.⁸⁸

Ghent's troubles in 1467 perfectly illustrate the plurality of political ambitions that entries tried to deny. The city's elites desperately sought to

---

⁸⁶ SAG 400/22 f. 39v for the duchess' entry; f. 41r-v, f. 81v, f. 88r-v for the duke's entry. See also *Dagboek*, vol. 2, pp. 222-23.

⁸⁷ This assumption is particularly evident in the works of Bryant, *The King and the City*, Guenée and Lehoux, *Les entrées royales*, and Jacquot and Kongison, *Les fêtes*. It is not hard to detect the structural-functionalist assumptions of such interpretations of ceremony. For the classic statement of functionalism, see E. E. Evans-Pritchard, *The Nuer* (Oxford, 1940).

⁸⁸ The notion of crowd action as purposeful has long been assumed by social historians. See in particular, George Rudé, *The Crowd in the French Revolution* (Oxford, 1959) and his *The Crowd in History: 1730-1848* (New York, 1964). The divergent interests of the crowd, however, has often been overlooked. For a strong statement of this problem, see Suzanne Desan, "Crowds, Community, and Ritual in the Work of E. P. Thompson and Natalie Davis," *The New Cultural History*, ed. Lynn Hunt (Berkeley, 1989): 47-71.

P. J. ARNADE

flatter the duke but, in the end, were forced to pay for the transgressions of guildsmen and other city folk—including women, unpropertied laborers and youth— they were unable to police properly. The aldermen wanted to renew Ghent's political order by winning Charles' approbation, but mistakenly disrupted the city's civic calendar to achieve it. Guildsmen and pilgrims reacted by reasserting their claim to Ghent's streets and squares, and rested their political action upon the ritual efficacy of local emblems of power.

Most ceremonial entries of late-medieval and early-modern Europe proceeded without the serious mistakes committed by Charles the Bold and Ghent's aldermen. For that reason, perhaps, historians have too confidently assumed their passive function. Scholars have skillfully charted and catalogued the powerful symbols manipulated during entries, and read these ceremonies with the utmost care for what they reveal about the manifold parts of a political community. But if nothing else, the two-year long conflict that ensued between Ghent and the Burgundian court after banners, a saint's reliquary, and a ducal entry clashed demonstrates that symbols, like those who wield them, have a flesh-and-blood meaning behind them. Entries in late-medieval Flanders might have been crafted as testaments to unity but, in reality, they were no more stable than the urban communities that sponsored them.

Prosopografie en middeleeuwse geschiedenis: een onmogelijke mogelijkheid?

Hilde DE RIDDER-SYMOENS*

De aanleiding voor het schrijven van deze bijdrage is de publikatie in 1988 van het biografisch repertorium van de prosopografische studie van J. Pycke, *Répertoire biographique des chanoines de Notre-Dame de Tournai, 1080-1300*, Université de Louvain. Recueil de Travaux d'Histoire et de Philologie 35 (Louvain-la-Neuve/ Bruxelles 1988). In 1986 was het beschrijvend gedeelte verschenen: *Le Chapitre Cathédral Notre-Dame de Tournai de la fin du XIe à la fin du XIIIe siècle. Son organisation, sa vie, ses membres*, Université de Louvain. Recueil de Travaux d'Histoire et de Philologie 30 (Louvain-la-Neuve/Bruxelles 1986). Dit laatste deel is in de *Handelingen* van 1987 besproken door Th. de Hemptinne.¹

De beide boekdelen van J. Pycke kunnen beschouwd worden als een prosopografische modelstudie. Om deze bewering te staven zal eerst een overzicht volgen van wat mijns inziens onder prosopografie moet verstaan worden. Aan het einde van dit overzicht zal dan nader toegelicht worden waarom de studie van J. Pycke als voorbeeld kan dienen.

Wat is prosopografie?

De etymologie van het woord is *prosopon graphein* of beschrijving van het aangezicht.²

---

* Bevoegdverklaard Navorsers NFWO-RUGent en hoogleraar middeleeuwse geschiedenis Vrije Universiteit Amsterdam.

¹ Th. de Hemptinne, Over kanunniken en intellectuelen in de middeleeuwen. Nota's bij recente publikaties aangaande kapitels, prosopografieën en dataverwerking, *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 41 (1987) 195-199.

² Algemene literatuur over prosopografie: L. Stone, *Prosopography, Historical Studies Today*, ed. by F. Gilbert and S. Graubard (New York 1972) 107-140; ook gedrukt in *Daedalus*, 100 (1971) 76-99; T.F. Carney, *Prosopography: Pitfalls and Payoffs, The Phoenix*, 27 (1973) 156-179; G. Beech, *Prosopography, Medieval Studies, an Introduction*, ed. by J.M. Powell (Syracuse 1974) 151-183; D.J. Roorda, *Prosopografie, een onmogelijke wetenschap, Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 94 (1979) 212-225; G. Beech, *The Scope of Medieval*

HILDE DE RIDDER-SYMOENS

Een prosopografie is een kollektieve of groepsbiografie waarin de eksterne karaktertrekken van een populatie die iets gemeenschappelijk heeft (beroep, sociale of geografische oorsprong, leeftijd, opvoeding, enz.) beschreven wordt. Aldus worden gemeenschappelijke kenmerken van een groep *actores* in de geschiedenis bloot gelegd. Een prosopografische studie is een studie die, vertrekkend van een vragenlijst, biografische gegevens verzamelt over een welomschreven groep mensen en op grond van deze verzamelde gegevens antwoorden vindt op historische vragen.

Het verschil met een biografie is dat deze laatste zich niet beperkt tot de eksterne karaktertrekken maar ook aandacht besteedt aan de motivatie van het handelen, psychologie, mentaliteit, enz. van de beschreven persoon. Prosopografie vormt echter een perfecte aanvulling voor een biografie en een genealogie omdat de persoon en familie beter in hun tijds kader kunnen geplaatst worden als de groep waarin het individu zich beweegt gekend is.³

In Duitsland maakt men een onderscheid tussen *Prosopographie* en *Historische Personenforschung*. Onder *Prosopographie* verstaat men een kollektieve biografie, nl. een verzameling van alle personen van een levenskring die naar ruimte en tijd omschreven is. Met *Historische Personenforschung* bedoelt men de bewerking en historische interpretatie van het prosopografisch materiaal, de syntese. Aldus is de *Prosopographie* als het ware een hulpwetenschap van de *Personenforschung*. De huidige Duitse prosopografen van de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd volgen de terminologie die gehanteerd wordt in de Angelsaksische landen, Frankrijk, België en Nederland: onder prosopografie wordt zowel de kollektieve biografie als de interpretatie verstaan.

Prosopografie als kollektieve biografie is dus een soort hulpwetenschap van de historicus, een gegevensverzameling. Dit bracht L. Stone - die zelf niet in de waarde van prosopografie gelooft, of althans geloofde - tot volgende polemische uitspraak in zijn artikel *Prosopography* van 1971⁴: "In terms of psychological motivation, these obsessive collectors of biographical information belong to the same category of anal-erotic males as the collectors

---

Prosopography, *Medieval Prosopography*, 1.1 (1980) 3-7; F. Lequin, De prosopografie, *Spiegel Historiae*, 20.12 (1985), 543-546; N. Bulst, Zum Gegenstand und zur Methode von Prosopographie, *Medieval Lives and the Historian. Studies in Medieval Prosopography*, ed. by N. Bulst and J.-P. Genet (Kalamazoo 1986) 1-16.

³ Zie over de relatie biografie-prosopografie H. Millet, Notice biographique et enquête prosopographique, *La Prosopographie*. (noot 18), 87-111; H. Millet, L'ordinateur et la biographie ou la recherche du singulier, *Problèmes et Méthodes de la Biographie*. Actes du Colloque mai 1985 (Sources. Travaux Historiques, nr. 3-4; Paris, CNRS 1985) 115-127 en *De Biografie*, themanr. *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 15.1 (1989), en meer speciaal pp. 62, 71, 94.

⁴ L. Stone, *Prosopography* (noot 2), 49.

PROSOPOGRAFIE EN MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS

of butterflies, postage stamps, or cigarette cards; all are by products of the Protestant Ethic". Stone twijfelt er nl. aan of prosopografie nieuwe inzichten verschaft; het is te elitair; er zijn teveel irrelevante en onregelmatige gegevens; het betreft uitsluitend eksterne kenmerken, zonder inzicht in de eigen dynamiek, psychologische of andere factoren. Vooreerst kan hiertegen ingeroepen worden dat prosopografie gekompliceerder is dan het bijeensprokkelen van biografische gegevens. Men dient zich te houden aan strikte en noodzakelijke regels wil men dat de kollektieve biografie historisch verantwoord is en zijn vruchten afwerpt. Verder blijft ook in een groepsbiografie het individu centraal staan. Ondertussen is de toepassing van de prosopografische methode al derwijze ver gevorderd dat meer kwalitatieve kenmerken kunnen achterhaald worden. Dit zal verder nog ter sprake komen.

Historiek

Het woord *prosopographia* duikt voor het eerst op in 1537 in de titel van een beschrijving over illustere personen. Verder werd het woord in de 19de eeuw bij oudhistorici gebruikt: *prosopographia seu index personarum omnium*. Het betreft lijsten van namen van personen in een bepaalde kontekst.⁵

Kollektieve biografieën zijn niet nieuw. Bekend zijn *De vita Caesarum libri octo* en *De viris illustribus* van Suetonius (±75-150)⁶, de heiligenlevens in de *Acta Sanctorum*⁷, de levensbeschrijvingen van kunstenaars door Giorgio Vasari (1511-1574)⁸ en Carel van Mander (1548-1606)⁹.

Het is thans pas zinvol om van prosopografie te spreken als de groep homogeen is en men deze verzamelt met het oog op het beantwoorden van bepaalde historische vragen; zoniet moet men eerder spreken van biografische woordenboeken rond een thema of men belandt in wat Stone het postzegelverzamelen noemt. De probleemstelling is dus essentieel. Het is inderdaad zo dat vele oudere biografische repertoria niet direkt voor een prosopografische studie kunnen gebruikt worden omdat voor elke biografie niet dezelfde gegevens zijn onderzocht. Het is derhalve onmogelijk om op een korrekte manier de gegevens te kwantificeren. Deze repertoria blijven

---

⁵ Zie noot 2.

⁶ M. Van Uytvanghe, L'individu et l'histoire : réflexions didactiques sur les "Douze Césars" de Suétone, avec deux extraits commentés du Divus Augustus (ch.94, 1-6 et ch.28), *Didactica Classica Gandensia*, red. J. Veremans & F. Decreus, 20-21 (Gent 1980-1981) 437-458.

⁷ Nog steeds lopende verzameling van heiligenlevens opgezet door de Bollandisten; het eerste deel verscheen te Antwerpen in 1643.

⁸ *Le vite dei più eccellenti pittori, scultori e architettori* (1550; 2de uitgebreide druk 1564-1568).

⁹ *Het Schilder-boeck* (Haarlem 1604; reprogr. herdruk 1969).

HILDE DE RIDDER-SYMOENS

natuurlijk nuttig voor het samenstellen van een kollektieve biografie (zie verder).

In de 20e eeuw werd prosopografie aanvankelijk vooral toegepast door oudhistorici en door institutionalisten van de Nieuwe Tijd. Oudhistorici legden gegevensbanken aan van senatoren, enz.¹⁰ De modernisten bestudeerden vooral personen die werkzaam waren in centrale instellingen of actief waren in politieke groeperingen. Toonaangevend hier is het werk van Sir Lewis Namier over de Engelse parlementsleden in de 17de eeuw en van zijn opvolgers¹¹. Dank zij de toepassing van de prosopografie kwamen zij tot nieuwe inzichten in politieke structuren en mechanismen van het Engelse politieke leven in de Nieuwe Tijd.

De volgende stap werd gezet door de vroegmediëvisten. In zijn universiteitsrede van 1957 vat G. Tellenbach de betekenis van prosopografie voor de kennis van de vroege middeleeuwen samen.¹² In wat men kan noemen de *Freiburger Schule* van G. Tellenbach werd vooral onderzoek gedaan naar de aristocratie in de Merovingische en Karolingische tijd.¹³ In de jaren zestig werd eerst te Mannheim, dan te Münster, in samenwerking met het *Deutsches Historische Institut* te Parijs een *Prosopographia regnorum occidentalium* (PROC) opgestart.¹⁴

Vanaf de jaren zeventig kwam de prosopografische methode in een stroomversnelling terecht en veranderde de benadering, dit om verschillende

¹⁰ Vroege voorbeelden: J. Kirchner, *Prosopographia Attica*, 2 dln. (Berlijn 1901-1903); *Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III.*, uitgegeven door de Berlijnse Akademie van Wetenschappen (editio altera Berlijn/Leipzig 1933-1970); wordt voortgezet. Zie algemeen: C. Nicolet, *Prosopographie et histoire sociale: Rome et l'Italie à l'époque républicaine*, *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 25 (1970) 1209-1228 en A. Chastagnol, *La prosopographie, méthode de recherche sur l'histoire du Bas-Empire*, *ibid.*, 1229-1235.

¹¹ L.B. Namier, *The structure of Politics at the Accession of George III* (Londen 1929); G. Aylmer, *The King's Servants: the Civil Service of Charles I, 1625-1642* (Londen 1961; herziene druk Londen 1974). Voor meer gegevens zie G. Aylmer, *Prosopography and Early Seventeenth-Century England*, *L'état moderne* (noot 19).

¹² G. Tellenbach, *Zur Bedeutung der Personenforschung für die Erkenntnis des frühen Mittelalters* (Freiburger Universitätsreden NF 25; Freiburg i. Br. 1957).

¹³ Voor een overzicht zie: J. Petersohn, *Personenforschung im Spätmittelalter. Zu Forschungsgeschichte und Methode*, *Zeitschrift für Historische Forschung*, 2 (1975) 2-3.

¹⁴ K.-F. Werner, *Prosopographia regnorum occidentalium* (PROC), *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster*, 4 (1970) 418-421. In het jaarboek *Francia* van het Duits Instituut te Parijs wordt regelmatig verslag uitgebracht over de voortgang van het project.

PROSOPOGRAFIE EN MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS

redenen. Vooreerst deed de invloed van de sociale wetenschappen met een nieuwe vraagstelling zich gelden. Daaraan kan men onvrede met de traditionele institutionele en politieke geschiedenis die als "mensvreemd" wordt ervaren koppelen. De opmars van de computer in de menswetenschappen samen met de nieuwe technieken van kwantificering en statistische verwerking maakten het mogelijk om massa's gegevens te verwerken.

Opvallende is de groeiende belangstelling voor de prosopografie bij mediëvisten. In de jaren zeventig werden reeds meerdere sekties tijdens de *Deutsche Historikertage* gewijd aan prosopografie¹⁵ en grepen er Duits-Franse historische ontmoetingen plaats die o.m. door N. Bulst georganiseerd werden en thans geofficialiseerd zijn in het Max Planck Institut für Geschichte te Göttingen. In beide activiteiten speelden en spelen nog de mediëvisten een vooraanstaande rol.¹⁶ De polemische uitspraken van L. Stone hebben het tij duidelijk niet doen keren. Rond 1980 zijn in meerdere centra werkgroepen opgericht die zich actief bezig houden met de prosopografische methode.

Te Kalamazoo (Michigan) zijn in 1980 B. Bachrach, G. Beech en J. Rosenthal gestart met een tijdschrift *Medieval Prosopography* dat zich zowel richt op theoretische en methodologische aspecten van de prosopografie als op de resultaten van onderzoek (*case-studies*). Voor verschillende landen zijn reeds overzichtsbibliografieën verschenen.¹⁷

Binnen de Centre National de Recherche Scientifique (CNRS) te Parijs is een afdeling opgericht die zich specifiek bezighoudt met prosopografie en informatica (groupe UA 1004, *informatique et politique*). Deze staat o.l.v. J.-Ph. Genet. De groep werkt nauw samen met de "Equipe de traitement automatique des sources du moyen âge" die het blaadje *Le médiéviste et l'ordinateur* uitgeeft. Beide organisaties hebben dan weer goede contacten met de departementen geschiedenis van de universiteiten van Regensburg (G. Lottes) en van Bielefeld (N. Bulst). In Bielefeld werd in 1982 het eerste van

---

¹⁵ Bijvoorbeeld 'Personenforschung im Spätmittelalter'. Sektionsbeiträge zum 30. Deutschen Historikertag Braunschweig 1974 gepubliceerd in *Zeitschrift für Historische Forschung*, 2 (1975) 1-42; *Prosopographie als Sozialgeschichte? Methoden personengeschichtlicher Erforschung des Mittelalters*. Sektionsbeiträge zum 32. Deutschen Historikertag Hamburg 1978, mit einem Bericht über das Kommentierte Quellenwerk zur Erforschung der Personen und Personengruppen des Mittelalters 'Societas et Fraternitas' (München 1978).

¹⁶ K. Schmid, *Prosopografische Forschungen zur Geschichte des Mittelalters, Aspekte der Historischen Forschung in Frankreich und Deutschland. Schwerpunkte und Methoden* (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 39; Göttingen 1981) 54-78.

¹⁷ Een bibliografisch overzicht van prosopografische studies in de Nederlanden vanaf 1970 wordt voor dit tijdschrift voorbereid door de afdeling middeleeuwse geschiedenis van de Vrije Universiteit Amsterdam.

HILDE DE RIDDER-SYMOENS

een reeks colloquia over prosopografie georganiseerd.¹⁸ Het tot nu laatste in de reeks had plaats te Parijs in oktober 1991.¹⁹ Ook binnen de CNRS heeft het *Institut d'histoire moderne et contemporaine* in 1979 een project opgestart met het doel een prosopografie samen te stellen van de Franse elites van de 16de tot de 20ste eeuw. In dit kader verscheen in 1980 het boek *Prosopographie des élites françaises (XVI-XXe siècles). Guide de recherche* dat zeker voor de late middeleeuwen waardevolle informatie bevat.

In Engeland wordt op een minder gesystematiseerde basis en op minder groots opgezette wijze veel prosopografisch werk verricht. In België en Nederland wordt de laatste jaren vooral onder mediëvisten heel wat prosopografisch onderzoek gedaan. Het geheel moet nog in kaart gebracht worden.²⁰

Ondertussen blijven congressen, colloquia, ronde tafels enz. over dit thema populair. Uit de publikatie van de akten van deze bijeenkomsten blijkt hoe de belangstelling voor de prosopografische methode zich de laatste jaren stelselmatig uitbreidt en hoe ze de meest diverse domeinen van de geschiedsvorsing bestrijkt (zie verder).

Vormgeving

Er bestaan meerdere vormen van prosopografische verwerking, afhankelijk van de doelgroep en het bronnenbestand. De ene werkt met uitgebreide biografieën, de andere met lijsten van personen die slechts een of meerdere gemeenschappelijke kenmerken vertonen.

---

¹⁸ De akten van deze colloquia werden gepubliceerd: *Medieval Lives and the Historian. Studies in Medieval Prosopography*. Proceedings of the First International Interdisciplinary Conference on Medieval Prosopography, University Bielefeld, Dec. 1982, ed. by N. Bulst and J.-Ph. Genet (Kalamazoo 1986) (Review article (meerdere auteurs) in: *Medieval Prosopography*, 8.2 (1987) 41-84); *Prosopographie et genèse de l'état moderne*. Actes de la table ronde organisée par le CNRS et l'Ecole Normale Supérieure de Jeunes Filles, Paris, oct. 1984, éd. par F. Autrand (Collection de l'Ecole Normale Supérieure de Jeunes Filles 30; Paris 1986); *Informatique et prosopographie*. Actes du colloque de Paris, oct. 1984, éd. par H. Millet (Parijs 1985); *La Prosopographie. Problèmes et méthodes*. Actes du colloque de Rome, déc. 1985, gepubliceerd in *Mélanges de l'Ecole Française de Rome. Moyen Age - Temps Modernes*, 100.1 (1988) 7-288.

¹⁹ *L'état moderne et les élites : apports et limites de la méthode prosopographique*. Actes du colloque de Paris, octobre 1991, éd. par J.-Ph. Genet et G. Lottes (Parijs 1992).

²⁰ Voor publikatie in *Medieval Prosopography* stelt de afdeling middeleeuwen van de Vrije Universiteit Amsterdam een bibliografisch overzicht samen over prosopografische studies die in de Lage Landen vanaf 1970 gepubliceerd zijn.

PROSOPOGRAFIE EN MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS

Prosopografische studies kan men in verschillende publikatievormen aantreffen:

(1) Alleen biografische lijsten worden gepubliceerd, zonder commentaar; men bekomt een soort biografisch woordenboek; er bestaat een groot onderscheid tussen biografische repertoria die al dan niet zijn opgesteld voor prosopografische doeleinden²¹. De meeste bestaande biografische repertoria kunnen niet als prosopografie gebruikt worden omdat ze niet gekoncipieerd zijn op grond van een strikte vragenlijst. De samenstellers van de biografieën hebben - meestal op grond van eigen interesses - bepaalde aspecten van het individu belicht en andere weggelaten. Zo is het jammer dat de biografieën in de *Contemporaries of Erasmus*²² niet volgens een vast schema zijn opgesteld. Dit driedelig biografisch repertorium bevat levensbeschrijvingen - voor zover mogelijk - van alle in Erasmus' geschriften vermelde personen. Het dient ter ondersteuning van de Engelse vertaling van het verzameld werk van Erasmus dat in Toronto op stapel staat. Omdat de biografieën niet volgens de vereiste criteria (zie verder) zijn opgesteld is het repertorium niet bruikbaar voor echt prosopografisch onderzoek. Ze verschaffen wel het ruwe materiaal waarmee een kollektieve biografie kan samengesteld worden.

(2) Syntese studies die gebaseerd zijn op een volledige of op partiële kollektieve biografieën worden in boek- of artikelvorm gepubliceerd zonder dat het basismateriaal wordt opgenomen.²³

(3) De biografieën en de syntese of commentaar worden gepubliceerd, in één band of in twee separate banden; men treft synteses aan van zeer summier tot zeer uitgebreid.²⁴

---

²¹ Voorbeeld: P.-J. Schuler, *Notare Sudwestdeutschlands: ein prosopographisches Verzeichnis für die Zeit von 1300 bis ca 1520* (Stuttgart 1987); C.M. Ridderikhoff, H. De Ridder-Symoens & D. Illmer, *Premier Livre des procureurs de la nation germanique de l'ancienne université d'Orléans (1444-1546), 2e partie: Biographies des étudiants, vol. I, 1444-1515* (Leiden 1978); *vol. II, 1516-1546* (Leiden 1980); *vol. III, Tables* (Leiden 1985). G. Knod, *Deutsche Studenten in Bologna, 1289-1562. Biographischer Index zu den Acta nationis Germanicae Universitatis Bononiensis* (Berlin 1899) is niet bruikbaar als basis voor een prosopografische onderzoek.

²² *Contemporaries of Erasmus. The collected works of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*, ed. P.G. Bietenholz & Th.B. Deutscher, 3 vol. (Toronto 1985-1986).

²³ Voorbeelden: W.Th.M. Frijhoff, *La société néerlandaise et ses gradués, 1575-1814. Une recherche sérielle sur le statut des intellectuels à partir des registres universitaires* (Amsterdam/Maarssen 1981); K. Park, *Doctors and Medicine in Early Renaissance Florence* (Princeton, N.J. 1985); L. Martines, *Lawyers and Statecraft in Renaissance Florence* (Princeton N.J. 1968).

²⁴ Voorbeelden: S. Stelling-Michaud, *L'université de Bologne et la pénétration des droits romains et canonique en Suisse aux XIIIe et XIVe siècles* (Travaux d'Hum. et de Ren. XVII; Genève 1955) en S. Stelling-Michaud, *Les juristes suisses à Bologne (1255-1330)* (Travaux d'Hum. et Ren. XXXVIII;

Metode

Prosopografische studies over de oudheid of de vroege middeleeuwen vertonen hele andere karaktertrekken dan die over de late middeleeuwen, de nieuwe en nieuwste tijd. De vroegmiddeleeuwse prosopografen hebben belangrijke methodologische discussies gevoerd over mogelijkheden, bronnen, computergebruik. Zij hebben eigen technieken ontwikkeld met een specifieke vraagstelling en een aparte samenstelling van de bestanden.²⁵ Prosopografen van de periode na 1100 hebben zich veel minder ingelaten met grote methodologische vraagstukken. Het onderzoek gebeurt pragmatischer. Teoretische vragen komen voornamelijk aan bod in de discussies die volgen op de lezingen tijdens colloquia en dergelijke. Uitgevoerde studies krijgen dikwijls een voorbeeldfunctie. Dit betekent echter niet dat er geen nood is aan methodologische reflectie terzake.²⁶ Wat hier volgt heeft hoofdzakelijk betrekking op de periode na 1100.

Een goede prosopografie moet aan verschillende criteria voldoen.

(1) Essentieel voor een goede prosopografische studie is de vraagstelling: wat wil men onderzoeken met de hulp van de prosopografische methode? Van de vraagstelling hangt af welke biografische gegevens men gaat verzamelen.

(2) De onderzoeksgroep (populatie) moet goed omschreven en afgelijnd worden, geografisch, kronologisch en tematisch. Er is onder prosopografen al heel wat gediscussieerd over de aard van onderzoeks- of doelgroepen. Iedere populatie komt niet in aanmerking. Zo is het gemakkelijk om een beroepsgroep (bvb. raadsheren, stadsgeneesheren, professoren, notarissen, pastoors) te bestuderen. Veel moeilijker wordt de preciese omschrijving van

---

Genève 1960). P.-J. Schuler, *Geschichte des südwestdeutschen Notariats. Von seinen Anfängen bis zur Reichnotariatsordnung von 1512* (Veröffentlichung des Alemannischen Instituts Freiburg/Br. 39; Baden 1976) en P.-J. Schuler, *Notare Südwestdeutschlands: ein prosopographisches Verzeichnis für die Zeit von 1300 bis ca 1520* (Stuttgart 1987). C. Renardy, *Le monde des maîtres universitaires du diocèse de Liège 1140-1350. Recherches sur sa composition et ses activités* (Bibl. Fac. Phil. et Lettres de l'Univ. de Liège, fasc. CCXXVII; Parijs 1979) en C. Renardy, *Les maîtres universitaires dans le diocèse de Liège. Répertoire biographique 1140-1350* (Bibl. Fac. Phil. et Lettres de l'Univ. de Liège, fasc. CCXXXII; Parijs 1981). De beide delen van Pycke hier besproken.

²⁵ Zie bijvoorbeeld K. Schmid, Programmatisches zur Erforschung der mittelalterlichen Personen und Personengruppen, *Frühmittelalterlichen Studien*, 8 (1974); G. Althoff, Unerforschte Quellen aus quellenarmer Zeit (IV): Zur Verflechtung der Führungsschichten in den Gedenkquellen des frühen zehnten Jahrhunderts, *Medieval Lives* (noot 18), 37-71.

²⁶ In april 1992 zal aan de Vrije Universiteit Amsterdam een ronde tafel gehouden worden over mogelijkheden en beperkingen van het computergebruik bij prosopografische studies. Op grond van case-studies die thans in Nederland en Vlaanderen lopen, zal getracht worden om tot meer algemene uitspraken te komen. De akten zullen worden gepubliceerd.

PROSOPOGRAFIE EN MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS

een sociale groep (edellieden, boeren, ambachtslieden, burgerij, marginalen enz.), ook al beperkt men het geografisch kader (een stad of dorp, een heerlijkheid, een provincie enz.).

(3) Het is noodzakelijk een voorstudie te maken van de beschikbare bronnen om zeker te zijn dat voldoende gegevens kunnen gevonden worden om het onderzoek relevant te maken. Op die bronnen moet de historische kritiek zorgvuldig toegepast worden. Niet alle bronnen lenen zich tot prosopografische verwerking. Het gebruik van gediversifieerde bronnen is noodzakelijk; zich beperken tot één bron kan leiden tot foutieve interpretaties. Naast seriële, kwantitatieve bronnen, gebruikte men ook liefst meer kwalitatieve bronnen (testamenten, ikonografie, persoonlijke geschriften, enz.). Bij het gebruik van bestaande biografische repertoria voor de samenstelling van de gegevensbank moet eerst de kwaliteit van die repertoria nagegaan worden.

(4) Alle biografieën moeten volgens eenzelfde model worden samengesteld, model dat gebaseerd is op een vragenlijst. Als men de computer inschakelt is een strikte afbakening van velden absoluut noodzakelijk, maar ook bij een ambachtelijke verwerking levert alleen een strikte opbouw van de levensbeschrijving goede resultaten op.

Al naargelang de vraagstelling gaat men gegevens verzamelen over:

- juiste naamgeving met varianten
- levensdata
- geografische data
- antecedenten, ouders, broers en zusters
- uitgebreide familie
- sociaal milieu
- sociale status (geestelijke, leek)
- jeugd en opvoeding
- (universitaire) studies
- huwelijk en descendenten
- titel en bezit
- materiële positie
- carrière
- intellectuele activiteiten
- kulturele activiteiten
- sociale activiteiten
- vriendenkring (netwerk)
- ikonografie
- enz.

(5) De gegevens uit het biografisch repertorium worden vervolgens gegroepeerd en geordend, statistisch verwerkt en geïnterpreteerd. Ze kunnen

HILDE DE RIDDER-SYMOENS

aangevuld worden met gegevens van meer kwalitatieve aard en verwerkt in de eindsyntese.

Bij de statistische verwerking -met of zonder computer- steunt men op de ingevoerde bronnengegevens, niet meer op de originelen. Zorgvuldig omgaan met de bronnen is dus een vereiste. De kwantitatieve interpretatie van het statistisch materiaal laat toe de interne coherentie te ontdekken. Vervolgens zoekt men naar korrelaties tussen verschillende individuele gegevens en naar verschillen om hieruit significante elementen te destilleren. Aangezien een groep meer is dan een optelsom van individuen moet er nagegaan worden welke elementen kunnen binden (verwantschap, leenmanschap, patronage, broederschap, kollegialiteit enz.) en moet men zoeken naar mechanismen binnen de groep. De bekomen gegevens moeten ingekaderd worden in het (kronologisch) verloop van de geschiedenis en geplaatst in hun historische kontekst. De eindgegevens kunnen dan als basis dienen voor allerlei, meer gedetailleerde kwalitatieve studies. Als men beschikt over geschikte bronnen en over een uitgewerkte vragenlijst is het mogelijk om meer kwalitatieve gegevens via het databestand te achterhalen, zo bijvoorbeeld sociaal prestige, politieke trouw (*fidélité*) en waardeoordelen (via naamgeving, titulatuur, ikonografie), religieuze en sociale attitudes (via testamenten), intellectuele en kulturele belangstelling (maecenaat, boekenbezit, korrespondentie).

Bij het maken van een prosopografische studie kan men de hulp invoeren van: (1) *antropologen* voor de studie van kollektief gedrag, de rol van familie, parentela, netwerken, enz.; (2) *naamkundigen* voor de achtergronden en systemen van naamgeving²⁷; dit is zeker belangrijk voor onderzoek over de vroege middeleeuwen; (3) *genealogen* hebben reeds heel wat biografisch feitenmateriaal verzameld; ze zijn ook bedreven in het opstellen van stambomen; (4) bij *demografen* kan men te rade gaan voor een inzicht in familiestructuren, levensverwachting en mortaliteit, gezinsplanning, enz.²⁸ (5) *informatici* kunnen computer ondersteuning geven en aangepaste programma's uitwerken; computers zijn immers essentieel bij het samenstellen van grote databestanden²⁹; (6) statistici kunnen waardevolle informatie geven m.b.t. de statistische verwerking van grote massa's en de interpretatie op grond van statistisch verantwoorde steekproeven.

---

²⁷ G. Lind, Name giving styles and the perception of social reality, *L'état moderne* (noot 19).

²⁸ C. Klapisch-Zuber, Quelques réflexions sur les rapports entre prosopographie et démographie historique, *Medieval Lives* (noot 18), 29-35.

²⁹ Voor een algemeen recent overzicht en uitvoerige bibliografie zie R.W. Mathisen, Medieval Prosopography and Computers: Theoretical and Methodological Considerations, *Medieval Prosopography*, 9.2 (1988) 73-128.

PROSOPOGRAFIE EN MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS

Beperkingen

Er zijn allerlei beperkingen verbonden aan prosopografisch onderzoek. Vooreerst is het samenstellen van een biografisch repertorium zeer arbeidsintensief en dikwijls saai.

Omvangrijke populaties kunnen slechts bestudeerd worden in team verband en men moet de beschikking hebben over een technische infrastructuur: hard- en software, ondersteuning van statistici en informatici. Dit impliceert dat voor omvangrijke populaties kollektief onderzoek noodzakelijk is; als individueel onderzoeker, zonder infrastructuur, kunnen alleen kleine groepen onderzocht worden.

Men blijft afhankelijk van de beschikbare bronnen; daarom komen hoofdzakelijk elites in aanmerking voor prosopografisch onderzoek. Het zijn zij die in de bronnen voorkomen, zij bevolken de instellingen en zij hebben allerlei sporen nagelaten. Armen en marginalen moeten als een anonieme massa bestudeerd worden, als een kollektiviteit zonder individuele gezichten.

Vooraf voor de middeleeuwen met zijn beperkt aantal bronnen is het moeilijk om alle velden (variabelen) terug te vinden, waardoor de records onvolledig zijn; voor grotere bestanden kunnen met de hulp van statistische methodes en probabiliteitsberekeningen echter goede resultaten bekomen worden.

Historische relevantie

Al te dikwijls worden geïndividualiseerde gevallen waarover men (toevallig) over voldoende informatie beschikt veralgemeend. Dit maakt de resultaten ongeloofwaardig. Een kollektieve biografie daarentegen levert voldoende, op een analoge wijze behandelde gevallen op om veralgemeningen toe te laten. Een prosopografisch bewerkte populatie vormt de ideale achtergrond waarbinnen het individu geplaatst kan worden, dat aldus meer grijpbaar wordt.

Dank zij de prosopografie kunnen vele disparate of onvolledige gegevens samengebracht worden. In hun kontekst geplaatst, en in het geheel van een databestand, krijgen deze losse gegevens betekenis. Prosopografische studies over de vroege middeleeuwen steunen allemaal op fragmentaire gegevens. De basis van het bestand bestaat uit niet veel meer dan namen van personen. Door een combinatie van allerlei soorten gegevens komt men meer te weten over die personen dan gedacht. Voor de late middeleeuwen vormt de studie van Philippe Hamon over het lager personeel van financiën onder de Franse koning Frans I hier een mooi voorbeeld van.³⁰ Dank zij de prosopografie kon

---

³⁰ Ph. Hamon, *Le personnel financier subalterne sous François Ier: coeur ou marge de l'administration monarchique? Les apports de la prosopographie, L'état moderne* (noot 19).

deze beroepsgroep, waarvan de individuen nauwelijks sporen hebben nagelaten, gereconstrueerd en getypeerd worden.

Het bestuderen van populaties over een langere periode laat toe algemene trends te ontdekken, de *longue durée*. Grotere groepen worden in hun historische kontekst geplaatst, "milieu's" worden geschetst, toevallige varianten verdwijnen.

Recente studies tonen dat het mogelijk is meer kwalitatieve gegevens in een prosopografische studie te verwerken dan aanvankelijk gedacht. De vragen die men met dit doel stelt zijn erg ingewikkeld. Een artisanale bewerking van het materiaal en de combinatie met kwalitatieve, meer geïndividualiseerde gegevens leveren meer op dan een louter kwantitatieve bewerking met de computer. De meeste resultaten heeft men wellicht geboekt met netwerkonderzoek (zie elders).³¹

Domeinen van onderzoek

De domeinen van onderzoek zijn quasi onbepikt. Wat hier verder aan bod komt is zeker onvolledig. Door de verfijning van de technieken en de aanpassing van de vraagstelling worden steeds meer historische vragen "prosopografisch" behandeld. De voorbeelden die verder zullen volgen zijn louter illustratief; ze streven geen volledigheid na.

1) Sociale en mentaliteitsgeschiedenis

Binnen het onderzoek naar de werking en samenstelling van maatschappij en instellingen (de sociografie) zoekt men naar verbanden, relaties en structuren die mensen uit een welomschreven groep binden. Aldus krijgt men een beter inzicht in structuren en mechanismen van een gemeenschap en in de dagelijkse werking. Men streeft naar een beter inzicht in kollektief gedrag.³² Belangrijk in dit verband is het onderzoek naar patronage en netwerkvorming.³³ Hoe belangrijk die netwerkvorming is werd voor het eerst

³¹ R. Asch, Courtiers, Patronage and Faction in Early Stuart England. The Caroline Court and the Limits of Prosopography (c. 1625-40), *L'état moderne* (noot 19); W. Reinhard & W. Weber, Power Elites of Augsburg and Rome 1500-1600. Experiences with Prosopographical Research, *L'état moderne* (noot 19).

³² De bijdrage van M. Corbier, Pour une pluralité des approches prosopographiques, *La prosopographie* (noot 18) 187-197, laat voor de Romeinse Oudheid goed de diverse stappen in het prosopografisch onderzoek zien: van het seriële onderzoek naar individuen, over een analyse van de *gentes* naar een rekonstruktie van het sociaal milieu.

³³ Over netwerken en patronage bestaat reeds een uitgebreide literatuur. Meer theoretische beschouwingen in: W. Reinhard, *Freunde und Kreaturen. "Verflechtung" als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600* (Schriften der Philosophischen Fachbereiche der

PROSOPOGRAFIE EN MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS

door Sir Lewis Namier aangetoond in zijn studie *The Structure of Politics at the Accession of George III* (Londen 1929). Hij beschrijft daarin de verwantschap, relaties, patronage, ellebogenwerk, enz. die bestonden tussen de leden van de Engelse aristocratie en van het House of Commons onder de Hannoverers. Deze benadering wijkt sterk af van de traditionele instellingengeschiedenis die meer normerend en teoretisch is.

Van sociale groepen worden de sociale identiteit (rangen, standen en klassen) en de mogelijkheden van sociale mobiliteit onderzocht.³⁴ Er werd reeds gezegd waarom dergelijk onderzoek hoofdzakelijk voor elites gedaan wordt. Dank zij de verfijning van de methodologie en vooral van de vraagstelling kan het onderzoek uitgebreid worden naar de lagere sociale lagen van de maatschappij.

2) Professionele geschiedenis

De geschiedenis van beroepsgroepen leent zich bij uitstek voor prosopografisch onderzoek.

In de medische sektor is vrij veel onderzoek gedaan naar *doctores medicinae* (akademisch gevormde artsen), chirurgijns, barbiers.³⁵

Universität Augsburg 14; München 1979). Bundels: Y. Durand (éd.), *Clientèles et fidélités en Europe à l'époque moderne, Hommage à Robert Mousnier* (Paris 1981) en A. Maçzak (ed.), *Klientelsysteme im Europa der Frühen Neuzeit*, (Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien 9; Oldenbourg 1988); W.P. Blockmans, *Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden, Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 11 (1985) 231-247.

³⁴ Zie voorbeelden in Part IV. *Prosopography of Social Groups in Town and Countryside* van *Medieval Lives* (noot 18), 201-242. De *Werkgroep Elites* aan de R.U. Leiden doet veel aan prosopografie. Een systematische uitgave van het verzameld prosopografisch materiaal over de Gentse elite in de vorm van een data-bank (on line ter beschikking via de *medieval and early modern data bank* gehuisvest in de Rutgers-university, New Jersey) wordt door M. Boone (NFWO-Univ. Gent) voorbereid, in samenwerking met I. Schoups (ARA Brussel) en M. Van den Noortgate (Univ. Gent).

³⁵ E. Wickersheimer, *Dictionnaire biographique des médecins en France au Moyen Age*, 2 vols. (Paris 1936); nouvelle édition sous la dir. de G. Beaujouan (Paris 1979); supplément par D. Jacquart (Paris 1979). Hoewel niet als een prosopografie opgezet heeft dit repertorium geleid tot interessante gegevens over deze beroepsgroep in D. Jacquart, *Le milieu médical en France du XIIe au XVe siècle* (Genève 1981). Meer problemen geeft het biografisch repertorium van Lindeboom (G.A. Lindeboom, *Dutch Medical Biography. A Biographical Dictionary of Dutch Physicians and Surgeons 1475-1975*, Amsterdam 1984) De biografieën zijn te ongelijk om als basis voor een prosopografische studie te dienen. De studie van K. Park, *Doctors and Medicine in Early Renaissance Florence* (Princeton, N.J. 1985) draagt een prosopografische stempel.

HILDE DE RIDDER-SYMOENS

Over juristen zijn er wellicht de meeste prosopografische studies voorhanden; deze staan dikwijls in verband met studies over instellingen. In meerdere landen worden grote databestanden aangelegd, zo bijvoorbeeld in Duitland, Spanje en Portugal.³⁶

Over drukkers zijn meerdere repertoria verschenen, zij het dat deze niet met prosopografische doeleinden zijn samengesteld.³⁷ Dit is wel het geval met de studies van J. Briels over Zuidnederlandse migranten in het Noorden. Naast drukkers werden ook kunstenaars en schoolmeesters doorgelicht.³⁸

Naast schoolmeesters en -meesteressen³⁹ komen uiteraard allerlei andere beroepsgroepen in aanmerking, zoals pastoors⁴⁰, notarissen⁴¹,

---

³⁶ Reeds in de 19de eeuw had de Oostenrijker A. Luschin von Ebengreuth een database *avant-la-lettre* samengesteld van alle juristen uit het Duitse Rijk die in Italië hadden gestudeerd (zie hierover H. De Ridder-Symoens, Deutsche Studenten an italienischen Rechtsfakultäten. Ein Bericht über unveröffentlichtes Quellen- und Archivmaterial, *Jus commune*, 12 (1984) 287-315). Nauw hierbij aansluitend stelt een ploeg o.l.v. F. Ranieri in het Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte te Frankfurt/Main biografische repertoria samen van de Duitse geleerde juristen (zie hierover F. Ranieri, From Status to Profession: the Professionalization of Lawyers as a Research Field in Modern European Legal History, *Journal of Legal History*, 10.2 (1989) 180-190. Vertaling van: Vom Stand zum Beruf. Die Professionalisierung des Juristenstandes als Forschungsausgabe der europäischen rechtsgeschichte der Neuzeit, *Ius commune*, 13 (1985) 83-105). Voor analoge projecten in het Iberisch Schiereiland zie A. Pérez Martín, Proyecto de un "Corpus Iuristarum Hispanorum", *Anuario de Historia del derecho Español* 51 (1981) 859-862 en C. Araujo, P. Cardim et A.M. Hespanha, Les juristes portugais de l'Ancien Régime: une banque de données prosopographiques, *L'état moderne* (noot 19).

³⁷ A. Rouzet, *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et éditeurs belges des XVe et XVIe siècles* (Collection du Centre du Livre, 3; Den Haag 1975). De *Thesaurus 1473-1800. Nederlandse boekdrukkers en boekverkopers. Met plaatsen en jaren van werkzaamheid*, red. J.A. Gruys & C. de Wolf (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica 28; Den Haag 1989) is daarentegen slechts een lijst die als basis kan dienen voor het opzetten van een prosopografie.

³⁸ J. Briels, *Zuidnederlandse boekdrukkers en boekverkopers in de Republiek der Verenigde Nederlanden omstreeks 1570-1630. Een bijdrage tot de kennis van de geschiedenis van het boek*. Met in bijlage bio- en bibliografische aantekeningen betreffende Zuid- en Noordnederlandse boekdrukkers, uitgevers, boekverkopers, lettergieters etc., en andere documenten (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica 6; Den Haag 1974); J. Briels, Zuidnederlandse onderwijskrachten in Noordnederland 1570-1630. Een bijdrage tot de kennis van het schoolwezen in de Republiek, *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland*, 14 (1972) 89-169, 277-298; 15 (1973) 114-149, 263-297; J. Briels, *Vlaamse schilders in de Noordelijke Nederlanden in het begin van de Gouden Eeuw* (Antwerpen 1990).

³⁹ N. Orme, English Schoolmasters, 1100-1500, in: *Medieval Lives* (noot 18) 303-312.

⁴⁰ In A.-J. Bijsterveld, Analyse prosopographique du clergé paroissial comme groupe professionnel: le Brabant du Nord aux XVe et XVIe siècles,

PROSOPOGRAFIE EN MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS

ambachtsmeesters, handelaars⁴², stedelijke, provinciale en centrale ambtenaren⁴³, enz.

Elke geschiedenis van een universiteit bevat een hoofdstuk over professoren, de beroemdste wel te verstaan. Als groep zijn ze nog onvoldoende bestudeerd.⁴⁴ In Frankrijk is wel een project gestart voor de 19de en 20ste eeuw.⁴⁵ Ook het onderzoek van W. Weber over Duitse hoogleraren geschiedenis in de 19de en 20ste eeuw toont de mogelijkheden van dergelijk onderzoek.⁴⁶ Voor de middeleeuwen is de studie van de professoren als beroepsgroep zeer gekompliceerd. Professoren waren dikwijls geestelijken (regulieren en sekulieren); ze kumuleerden hun ambt met andere ambten (als jurist, arts, teoloog, raadsheer); het professoraat is dikwijls maar een stap in de politieke of administratieve carrière.

3) Politieke en institutionele geschiedenis

Politiek wordt gemaakt door mensen; instellingen veranderen traag; mensen en opinies wijzigen zich sneller; de spanning tussen beide is voorwerp van onderzoek. Wanneer men mechanismen van opstanden bestudeert moet men de leiders ervan kennen: origine, opleiding, sociaal milieu, ideologie, strategie enz. Hoe verlopen politieke wisselingsregimes? Grijpt er dan een wisseling van personeel, van machthebbers plaats. W. Blockmans heeft dergelijk onderzoek uitgevoerd voor de jaren 1477 (dood van Karel de

---

L'état moderne (noot 19) stelt de auteur zijn promotieonderzoek aan de Vrije Universiteit Amsterdam voor.

⁴¹ Over notarissen bereidt A. van den Bichelaer aan de Vrije Universiteit Amsterdam een proefschrift voor. Een ander voorbeeld over notarissen: H. Saradi-Mendelovici, *Notes on a Prosopography of Byzantine Notaries, Medieval Prosopography*, 9.2 (1988) 21-49 en Schuler, *Notare* (noot 24).

⁴² Zie noten 66-68.

⁴³ Zie voor de Nederlanden de voorbeelden gegeven in: H. De Ridder-Symoens, *Possibilités de carrière et de mobilité sociale des intellectuels-universitaires au moyen âge*, in: *Medieval Lives* (noot 18) 343-357; H. De Ridder-Symoens, *"Tot nut of onnut van 't algemeen". De functie van de universiteit in de Middeleeuwen*, Inaugurale rede Vrije Universiteit Amsterdam, 9 oktober 1986 (Amsterdam 1987).

⁴⁴ J. Verger, *Peut-on faire une prosopographie des professeurs des universités françaises à la fin du moyen âge?* *La Prosopographie*. (noot 18) 55-62. Een aanzet tot een meer globale aanpak vindt men bij J. Roegiers, *Professorencarières aan de Oude Universiteit Leuven, Liber Amicorum Dr. J. Scheerder*, red. A. Jans e.a. (Leuven 1987) 227-240.

⁴⁵ C. Charle, *Une enquête en cours: le dictionnaire biographique des universitaires français aux XIXe et XXe siècles*, *La Prosopographie*. (noot 18), 63-68.

⁴⁶ W. Weber, *Biographisches Lexicon zur Geschichtswissenschaft in Deutschland, Oesterreich und der Schweiz. Der Lehrstuhlinhaber für Geschichte von den Anfängen des Faches bis 1970* (Frankfurt a.M. 1984).

HILDE DE RIDDER-SYMOENS

Stoute) en 1482 (dood van Maria van Boergondië).⁴⁷ Aan de Universiteit van Gent werden twee proefschriften gewijd aan de politieke regimewisselingen in de Zuidelijke Nederlanden tussen ±1790 en ±1850 (achtereenvolgens Oostenrijks, onafhankelijk, Frans, Oostenrijks, Frans, Hollands, Belgisch).⁴⁸ Het ware wenselijk dat een dergelijk onderzoek meer systematisch en grondig zou gedaan worden voor de periode van de Nederlandse Opstand.

Wellicht het meeste prosopografisch onderzoek wordt thans verricht m.b.t. staatsvorming. De reeds geciteerde afdelingen van de CNRS hebben twee colloquia gewijd aan prosopografie en staatsvorming.⁴⁹ Dank zij het prosopografisch onderzoek krijgt men meer greep op de mensen achter de schermen; de netwerken en het patronagesysteem spelen daarbij een essentiële rol. Het prosopografisch onderzoek in dit aandachtsveld is al dermate ver gevorderd en verfijnd dat ook kwalitatieve gegevens over de te onderzoeken personen bijeengebracht worden en kwantitatief verwerkt. Meestal echter wijdt de auteur een apart hoofdstuk(ken) aan meer kwalitatieve aspecten die dan op een meer traditionele manier nagezocht zijn.⁵⁰

---

⁴⁷ W.P. Blockmans, Mutaties van het politiek personeel in de steden Gent en Brugge tijdens de periode van de regimewisselingen : het laatste kwart van de 15de eeuw, *Bronnen voor de geschiedenis van de instellingen van België* (Brussel 1977) 92-103.

⁴⁸ H. Balthazar, *Het sociaal-politiek wisselingsproces op het einde van de 18de eeuw. Casus: de Gentse collatie, instrument van politieke doorbraak* (onuitgegeven proefschrift Univ. Gent 1970); H. Balthazar, *Het komen en gaan van het politieke personeel in de Zuidelijke Nederlanden doorheen tien regimewisselingen (1787-1848)* (O.S.G.G. Postgraduate onderwijs in de recurrente geschiedenis 6; Gent 1978). L. François, Elite en gezag. Analyse van de Belgische Elite in haar relatie tot de politieke regimewisselingen, 1785-1835, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 18 (1986) 537-540, samenvatting van het proefschrift.

⁴⁹ Bundels: *Prosopographie et genèse de l'état moderne*, éd. par F. Autrand (Collection de l'Ecole Normale Supérieure de Jeunes Filles 30; Parijs 1986) en *L'état moderne et les élites : apports et limites de la méthode prosopographique*. Actes du colloque de Paris, octobre 1991, éd. par J.-Ph. Genet et G. Lottes (Parijs 1992).

⁵⁰ Zie een voorbeeld van geïntegreerd onderzoek ter zake bij M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren, jg. 52, nr. 133, (Brussel, 1990), passim. Twee deelaspecten (elk gebaseerd op aparte prosopografische lijsten) werden behandeld in M. Boone, Dons et pots-de-vin, aspects de la sociabilité urbaine au bas moyen âge. Le cas gantois pendant la période bourguignonne, *Revue du Nord*, 70 (1988) 477-486 en M. Boone, Triomferend privé-initiatief versus haperend overheidsoptreden? Over pachters van indirecte belastingen in laatmiddeleeuwse steden, *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 15 (1989) 122-134.

PROSOPOGRAFIE EN MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS

Instellingengeschiedenis leent zich bij uitstek voor prosopografisch onderzoek. Her en der worden instellingen en vooral de leden die haar bevolken onder de loep genomen. Ook bij studies die verschenen zijn voor 1970 werden reeds biografische lijsten in bijlage gegeven.⁵¹ De meer recente benadering van de instellingen en van haar leden draagt de stempel van de prosopografie. De nieuwe tijden krijgen in dit verband meer belangstelling dan de middeleeuwen. Nochtans is het zeer goed mogelijk middeleeuwse instellingen prosopografisch door te lichten, zoals enkele recentere studies bewijzen.⁵²

4) Religieuze geschiedenis

Kerkelijke elites zijn een zeer dankbaar terrein voor prosopografisch onderzoek, de Romeinse curie, bisschoppelijke curies, katedraalkapittels.⁵³ Allerlei andere religieuze gemeenschappen, kloosters, broederschappen, de Duitse Orde,⁵⁴ enz. zijn bij uitstek geschikt om prosopografisch door te lichten.

Ook de samenstelling van de algemene concilies en de rol van academici in het conciliarisme zijn reeds onderwerp van onderzoek geweest.⁵⁵

---

⁵¹ Voorbeelden: M. Baelde, *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II (1531-1578)* (Verhandelingen Koninklijke Academie, Kl. der Letteren 60; Brussel 1965); A. Gaillard, *Le Conseil de Brabant. Histoire-Organisation-Procédure*, dl. 3 (Brussel 1902) 335 e.v.

⁵² Voorbeelden: N. Bulst, *Les députés aux États généraux de France de 1468 et 1484, La Prosopographie*. (noot 18), 265-272; W. Paravicini, 'Ordonnances de l'Hôtel' und 'Escroes des gaiges'. Wege zu einer prosopographischen Erforschung des burgundischen Staats im fünfzehnten Jahrhundert, *Medieval Lives* (noot 18), 243-266. Zie verder voor de Nederlanden de voorbeelden gegeven in H. De Ridder-Symoens, *Possibilités de carrière et de mobilité sociale des intellectuels-universitaires au moyen âge, Medieval Lives* (noot 18) 343-358.

⁵³ Zie voorbeelden in Part III. *Prosopography of Ecclesiastical Elites* van *Medieval Lives* (noot 18), 91-200 en in Th. de Hempinne, *Over kanunniken* (noot 1) en H. Millet, *Des fastes pour l'église de France, Revue Mabillon*, n.s. 1 (tome 62) (1990) 326-329.

⁵⁴ D. Wojtecki, *Studien zur Personengeschichte des deutschen Ordens im 13. Jahrhundert* (Quellen u. Studien z. Geschichte des östlichen Europa 3; Wiesbaden 1971) en K. Scholz, *Beiträge zur Personengeschichte des deutschen Ordens in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, Phil. Diss. Münster 1969 (Quellen u. Studien z. Geschichte des östlichen Europa 4; Wiesbaden 1976); H. Boockman, *Die Rechtsstudenten des Deutschen Ordens, Festschrift Hermann Heimpel*, dl.2 (Göttingen 1972) 313-375.

⁵⁵ H. Müller, *Zur Prosopographie des Basler Konzils: Französische Beispiele, Annuarium Historiae Conciliorum*, 14 (1982) en H. Millet, *Les Français du Royaume au Concile de Pise (1409), Crises et réformes dans l'église. De la réforme grégorienne à la préréforme*. 115e Congrès national des

5) Kunstgeschiedenis

Kunstenaars worden meer en meer als een kollektiviteit, als een beroepsgroep beschouwd.⁵⁶ Verhelderend op dit gebied is P. Burke's studie over de Italiaanse Renaissance die uitvoerig steunt op prosopografisch onderzoek (600 schilders, beeldhouwers, schrijvers, wetenschappers en musici).⁵⁷ Dank zij deze aanpak krijgen we een indringend beeld van de verschillen in sociale achtergrond en opleiding van enerzijds de kunstenaars (handarbeid) en anderzijds de humanisten en wetenschappers (geestesarbeid) en een goed inzicht in de werking van het maecenaat.

Op meer bescheiden basis kwam E. Cornelis tot analoge konklusies dank zij het doorlichten van alle leden van de Sint-Lucasgilde in het laat-middeleeuwse Gent.⁵⁸

6) Humanisme

Burke's benadering van het humanisme is nog niet populair onder historici. Wel bestaan er voor verschillende landen repertoria van humanisten. Deze zijn dikwijls niet echt met prosopografische doeleinden samengesteld waardoor hun direkte bruikbaarheid voor prosopografisch onderzoek beperkt blijft. Zo bestaat er voor Italië een volledig bio-bibliografisch repertorium van de Italiaanse humanisten en van allen die iets met de studie der Antieken te maken hebben.⁵⁹ Voor de Nederlanden beschikken we over het bio-bibliografisch repertorium van A. Gerlo en L. Vervliet, met supplement van M. De Schepper.⁶⁰ De gegevens zijn te summier en te ongelijk om als basis voor prosopografische studies te dienen. Het biografisch repertorium van alle humanisten uit Bohemen daarentegen maakt het wel mogelijk om een

---

sociétés savantes, 1990, Avignon, Eglise au Moyen Age (Parijs 1991) 259-285.

⁵⁶ X. Barral I Altet (éd.), *Artistes, artisans et production artistique au moyen âge. Vol. I: Les hommes. Colloque international CNRS- Rennes II, mai 1983* (Paris 1986).

⁵⁷ P. Burke, *The Italian Renaissance* (Londen 1987); op blz. 251-252 geeft Burke een korte beschrijving van zijn populatie.

⁵⁸ E. Cornelis, De kunstenaar in het laat-middeleeuwse Gent. I. Organisatie en kunstproductie van de Sint-Lucasgilde in de 15de eeuw, *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 41 (1987) 97-128; II. De sociaal-economische positie van de meesters van de Sint-Lucasgilde in de 15de eeuw, *ibidem*, 42 (1988) 95-138.

⁵⁹ 5 dln, ed. Cosenza, 21967.

⁶⁰ *Bibliographie de l'humanisme des anciens Pays-Bas avec un répertoire bibliographique des humanistes et poètes néo-latins, supplément 1970-1985, avec compléments à l'édition de A. Gerlo et H.D.L. Vervliet (Bruxelles 1972)* sous la rédaction de Marcus De Schepper, avec la collaboration de C.L. Heesakkers (Kon. Vlaamse Acad.; Brussel 1988).

PROSOPOGRAFIE EN MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS

systematisch beeld te krijgen van origine, opleiding, beroep en activiteiten op intellectueel en cultureel vlak van de Boheemse humanisten.⁶¹

7) Intellectuele en wetenschapsgeschiedenis

Zoals kunsthistorici hebben ook cultuur- en wetenschapshistorici de neiging om zich hoofdzakelijk te concentreren op het leven en werk van corypheeën en hun epigonen. Systematisch onderzoek naar een groep wetenschappers is zeldzaam. Uiteraard komt de prosopografie hiervoor in aanmerking. Een interessant voorbeeld geeft het onderzoek dat thans lopend is over astrologen in Europa.⁶² Dergelijke overzichtsstudies vormen de ideale achtergrond om de individuen, die zeker nog hun biografen verdienen, te plaatsen.⁶³

8) Universiteitsgeschiedenis

Een van de meest dankbare onderzoeksgebieden voor de toepassing van prosopografie is de universiteitsgeschiedenis: studies over professoren, wetenschappers, studenten en afgestudeerden. Grote databases worden thans aangelegd.⁶⁴ Dank zij de toepassing van de prosopografie is de belangstelling voor universiteitsgeschiedenis sterk toegenomen. Ze is zich meer naar de

---

⁶¹ *Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*, Opus ab A. Truhlar et K. Hrdina inchoatum, J. Hejnic et J. Martínek continuaverunt, 5 vol. (Praag 1966-1982). Zie hierover F. Smahel, L'Université de Prague de 1433 à 1622: recrutement géographique, carrières et mobilité sociale des étudiants gradués, *Les Universités européennes du XVIe au XVIIIe siècle. Histoire sociale des populations étudiantes*. Tome 2. Etudes rassemblées par D. Julia & J. Revel (Recherches d'hist. et de sc. sociales - Studies in History and Social Sciences 18; Parijs 1989) 82-84.

⁶² J.-P. Boudet, Les astrologues européens et la genèse de l'état moderne (XIIIe-XVIIe siècles): une première approche, *L'état moderne* (noot 19)

⁶³ Zie voorbeelden in Part VI. *Prosopography of Intellectual Elites van Medieval Lives* (noot 18), 303-358. Het nummer 9.1 (1991) van *Batavia Academica* bespreekt de lopende onderzoeksprojecten van de Fryske Akademy m.b.t. Friese intellectuelen in de middeleeuwen en de nieuwe tijd.

⁶⁴ P. Denley, University records, Social History, and the Creation of Large Databases, *History of Universities*, 8 (1989) 219-229 (Essay Review). S. Zijlstra, Studie en carrière van de Friezen 1200-1650: Problemen en perspectieven, *Batavia Academica*, 9.1 (1991) 3-12 stelt het prosopografisch onderzoeksproject voor dat beoogt alle Friezen die tot 1650 een universiteit bezochten te achterhalen en te identificeren. Een vergelijkbaar onderzoek voor Beieren is enkele jaren geleden opgestart aan de katholieke universiteit van Eichstätt; het project o.l.v. H. Dickerhof en R. Müller en H. Schmid wordt eveneens besproken in *Batavia Academica*, 9.1 (1991) 38-40. Voor Engeland: R. Evans, The Analysis by Computer of A.B. Emden's Biographical Registers of the Universities of Oxford and Cambridge, *Medieval Lives* (noot 18) 381-394; J.K. McConica, The prosopography of the Tudor University, *Journal of Interdisciplinary History*, 3.3 (1973) 543-554.

HILDE DE RIDDER-SYMOENS

sociale geschiedenis gaan oriënteren zonder dat intellectuele, institutionele en professionele aspecten verwaarloosd worden.

Tot nu toe zijn de meeste studies gewijd aan de samenstelling van de studentenbevolking in een universiteit, natie of college, de geografische herkomst van de studenten, de latere carrières, de relatie universiteit-maatschappij. Zoals reeds vermeld is men ook gestart met prosopografisch onderzoek naar professoren.⁶⁵

9) Financiële en economische geschiedenis

Er is relatief weinig prosopografisch onderzoek gedaan naar economische en financiële middens, bankiers⁶⁶, ondernemers en handelaars⁶⁷, wisselagenten, hereboeren (eigenerfden), enz. Nochtans lenen deze groepen zich uitstekend voor dergelijk onderzoek.⁶⁸

10) Militaire geschiedenis

Ook hier zijn talrijke toepassingen mogelijk, vooral van het hoger kader zoals bewezen wordt door de studies van G. Lind voor Skandinavië, weliswaar voor de nieuwe tijd.⁶⁹

11) Vrouwengeschiedenis

De vrouwen zijn eerder stiefmoederlijk behandeld wat nog niet betekent dat prosopografen ze helemaal verwaarlozen. Kloosterzusters genieten zeker het meeste aandacht⁷⁰. Daarnaast krijgen ook Hollandse gravinnen⁷¹ en zelfs travestieten⁷² prosopografische belangstelling.

---

⁶⁵ Voor methodologische aspecten en resultaten zie J. Verger, *Problèmes et limites de la prosopographie universitaire à partir des institutions universitaires elles-mêmes* en H. De Ridder-Symoens, *Reconstruction du milieu universitaire au niveau régional: possibilités et limites*, beide in *L'état moderne* (noot 19).

⁶⁶ A. Esch, *Bankiers der Kirche im Großen Schisma, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 46 (1966) 277-398.

⁶⁷ J. Bottin, *Elites marchandes et connaissance du grand commerce au début de l'époque moderne: Bilan provisoire d'une expérience rouennaise*, *L'état moderne* (noot 19).

⁶⁸ W. von Stromer, *Wirtschaftsgeschichte und Personengeschichte, Zeitschrift für Historische Forschung*, 2 (1975) 1-42.

⁶⁹ In het Engels verschenen: G. Lind, *Military and absolutism. The army officers of Denmark-Norway as a social group and political factor, 1660-1848*, *Scandinavian Journal of History*, 12 (1987) 221-243.

⁷⁰ J.A. Nichols, *Why found a medieval cistercian nunnery?*, *Medieval Prosopography*, 12.1 (1991) 1-28; E. Koch, *Aspecten van de kloosterintrede van adellijke vrouwen in de late Middeleeuwen; het Norbertinessenklooster van Sint-Gerlach te Houthem, circa 1200-1600*, *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* (Jaarboek van het Sociaal-Historisch centrum voor Limburg), 33 (1988) 1-61. E. Koch bereidt aan de Vrije

PROSOPOGRAFIE EN MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS

12) Varia

De overzichten van prosopografische arbeid die per land in *Medieval Prosopography* verschijnen en de bijdragen in de kongresbundels geven blijk van veel verbeeldingskracht bij historici. Er zijn nog weinig onderwerpen die prosopografisch onberoerd blijven. Zo tracht G. Lind voor de vroegmoderne tijd met de hulp van prosopografie en de computer sociale realiteiten te achterhalen via naamgeving en heeft M. Ornato een programma ontwikkeld om de vermeldingen in de middeleeuwse bronnen van de zeer gekompliceerde verwantschappen (*parentés*) met de computer te identificeren en te uniformeren.⁷³

Zoals reeds gezegd is deze opsomming niet exhaustief. Ze wil slechts aantonen dat er weinig terreinen in de geschiedbeoefening zijn waarvoor prosopografisch onderzoek onmogelijk is. Of al deze experimenten het historisch onderzoek echt vooruit helpen zal de toekomst uitwijzen. Dit type onderzoek leent zich in ieder geval uitstekend als kwantificeerbaar onderdeel van een omvattend (kwalitatief) onderzoek. Zuiver prosopografische studies hebben uiteraard een even goede reden van bestaan. Op welke wijze ze kunnen ingezet worden tonen de twee grote Europese projecten die thans op stapel staan nl. de *A History of the University in Europe* in vier banden onder de patronage van de *Conférence Européens des Recteurs* (CRE) te Genève gevestigd⁷⁴ en *The Origin of the Modern State in Europe* in acht banden onder de patronage van de *Fondation européenne de la science* (*European Science Foundation*, ESF) gevestigd te Straatsburg.⁷⁵

Universiteit Amsterdam een proefschrift voor over de kloosterintrede van adellijke vrouwen in Oost-Nederland. Het onderzoek draagt een sterk prosopografische stempel.

⁷¹ E.H.P. Cordfunke, *Gravinnen van Holland. Huwelijk en huwelijkspolitiek van de graven uit het Hollandse huis* (Zutphen 1987).

⁷² R. Dekker & L. van de Pol, *Vrouwen in mannenkleren. de geschiedenis van een tegendraadse traditie in Europa 1500-1800* (Amsterdam 1989).

⁷³ G. Lind, Name giving styles and the perception of social reality, *L'état moderne* (noot 19); M. Ornato, Un outil pour la prosopographie de l'entourage royal français à la fin du Moyen Age : PERSONPUB., *L'état moderne* (noot 19).

⁷⁴ De eerste band over de middeleeuwen is in november 1991 bij Cambridge U.P. verschenen (eindredactie H. De Ridder-Symoens). Band twee over de Nieuwe Tijd moet einde 1992 verschijnen. Banden drie en vier (19de en 20ste eeuw zijn in voorbereiding).

⁷⁵ De algemene leiding van dit projekt berust bij W. Blockmans. Alle banden zijn nog in voorbereiding. Het is vooral het boekdeel dan handelt over *Elites and State Building in Europe (13th-18th centuries)* dat sterk de stempel van de prosopografie zal meedragen.

Het Doornikse kapittel en zijn kanunniken

Komen we terug naar de beide boekdelen van J. Pycke. Deze bevatten vooreerst de elementen die iedere goede wetenschappelijke studie moet bevatten: een voorstelling van het onderzoek, een overzicht van het gedane voorwerk (*status quaestionis*), een bespreking van de beschikbare en gebruikte bronnen, de kronologische afbakening, analyse en syntese, tabellen, kaarten, bijlagen (*listes et pièces justificatives*) en indices.

Volgende elementen maken deze studie, bestaande uit een deel biografieën (*Répertoire*) en een deel syntese (*Le Chapitre*) tot een volwaardige prosopografische studie:

1. Er is een duidelijke probleemstelling, nl. organisatie, werking en ledenbestand van het Doornikse katedraalkapittel (*Le Chapitre*, p.V-IX).
2. De te onderzoeken doelgroep is duidelijk omschreven: de kanunniken en daarbinnen meer speciaal de dignitarissen van het kapittel (*Répertoire*, p.XI-XIII).
3. Het biografisch repertorium is in extenso uitgegeven (het volledige deel *Répertoire*).
4. Er is een duidelijke presentatie van de vragen die gesteld worden aan de doelgroep wat leidt tot een systematische en uniforme opbouw van de biografieën (*Répertoire*, p.XIV-XVIII). Pycke volgt hier het model van de nieuwe reeks van de *Germania Sacra*; de presentatie van de biografieën is derhalve tematisch en niet literair.⁷⁶
5. De syntese (het volledige deel *Le Chapitre*) bevat veel meer dan de gegevens die voortvloeien uit de biografieën. Volgende aspecten komen er in aan bod:

- een grondige analyse van de bronnen; dit is noodzakelijk en ook verhelderend voor een prosopografische studie die betrekking heeft op de periode van de hoge middeleeuwen (late 11de-13de eeuw);
- het historisch kader, hier de bisschopsstad Doornik (kerkelijke, politieke en institutionele organisatie, sociale en beroepsstructuren);
- de samenstelling, benoeming, geografische en sociale achtergrond en beroepsactiviteiten van de kanunniken buiten het kapittel;
- organisatie en werking van het kapittel met ondermeer aandacht voor de dignitarissen, economische en financiële aspecten (prebenden, inkomsten en uitgaven);
- taken van het kapittel en van haar leden, ondermeer tijdens het officie, in de zielzorg, het onderwijs, de armen- en ziekenzorg.

---

⁷⁶ H. Millet geeft een mooi voorbeeld van de presentatie van biografische gegevens in beide vormen in: *L'ordinateur et la biographie ou la recherche du singulier, Problèmes et Méthodes de la Biographie* (noot 3) 115-127.

PROSOPOGRAFIE EN MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS

Deze studie is dan ook meer dan alleen een prosopografisch onderzoek. De resultaten tonen hoe een klassieke studie over de geschiedenis van een kerkelijke instelling in de middeleeuwen aan mogelijkheden en rijkdom wint dank zij de toepassing van de prosopografische methode. En dat het ondanks de bronnenschaarste voor deze periode mogelijk is om voor welbepaalde onderwerpen grondige prosopografische studies te maken wordt door deze studie bevestigd. Door het publiceren van de biografieën waarop een deel van de syntese steunt, kan de lezer de gegevens beter plaatsen en natrekken.

En bovendien zal dit repertorium dankbaar geraadpleegd worden door eenieder die in een andere kontekst met Doornikse kanunniken te doen heeft. Dit is des te belangrijker als men weet dat slechts 40% onder hen uit het Doornikse stamt, ca 40% uit de rest der Lage Landen, ca 15% uit Frankrijk en 5,5% uit Italië.⁷⁷

Ik zou dit overzicht willen besluiten met nagenoeg dezelfde woorden als waarmee Th. de Hemptinne haar bespreking in 1987 eindigde: dank zij nieuwe methodes en verfijnde technieken worden boeiende historische studies geschreven die nieuw licht werpen op tot nu toe verborgen aspecten van de middeleeuwse maatschappij.

---

⁷⁷ Deze procenten zijn berekend op de 75% van de naar origine geïdentificeerde kanunniken, nl. 292 op 390. Wat de cijfers betreft raakte Pycke wat in de knoei: in het *Répertoire*, p. XI spreekt hij van 385 geïdentificeerde personen; de biografieën zijn genummerd van 1 tot 389 (hiervan zijn zes nummers niet gebruikt en zijn er twee bisnummers) en van 390 tot 440 (deze laatste behelzen de biografieën van geestelijken die uiteindelijk niet weerhouden zijn als kanunniken van Doornik). Bij de bespreking van de leden van het kapittel rekent hij met een populatie van 390 (*Le Chapitre*, p. 72, 74, 86).

Een nieuwe kijk op de middeleeuwse glaschilderkunst te Gent De vondst van glasraamfragmenten uit het Pand.

In het oud dominicanenklooster, het bekende "Pand" te Gent, werd op 19 april 1991 het "Museum Glasramen Pand" plechtig geopend. Men kan er voortaan een ruime selectie bezichtigen van de merkwaardige glasraamfragmenten die in 1982, tijdens de restauratie van het gebouw, werden gevonden.

Om deze kunsthistorisch belangrijke archeologische vondst toegankelijk te maken voor het publiek, werd, op initiatief van Staatssecretaris Jos. Dupré, een overeenkomst afgesloten tussen de overheidsparastatale de Regie der Gebouwen, die verantwoordelijk was voor de restauratie van het Pand, en de privé-onderneming Bekaert. Deze bekende multinational uit Kortrijk trad als sponsor of mecenas op en maakte de realisatie van het museum mogelijk. Ook de Koning Boudewijnstichting heeft daartoe bijgedragen.

De glasraamfragmenten staan voortaan in een passende en stemmige omgeving tentoongesteld. Voor dit klein museum, dat uniek is in zijn soort, heeft de Regie der Gebouwen immers de oude sacristie van het klooster ter beschikking gesteld.

Guido Bral, kunsthistoricus bedrijvig in de sector van de architectuur- en interieur-restauratie, die in het Pand aan het werk was toen de glasraamfragmenten in oktober 1982 werden gevonden, heeft zich van het eerste ogenblik af voor het behoud ervan ingezet. Hij begon met het classeren en bestuderen van de talrijke fragmenten en was spoedig overtuigd van hun uitzonderlijk belang. Professor A. de Schryver werd bij het onderzoek van de vondst betrokken. Na gezamenlijk een eerste evaluatie en interpretatie van de kunsthistorische betekenis van de fragmenten te hebben afgesloten, werd de ontdekking en de resultaten van de eerste studie ervan nationaal en internationaal bekend gemaakt, voornamelijk door een mededeling aan de Klasse der Schone Kunsten van de Koninklijke Academie van België in 1986 en, o.m., op het 14de internationaal colloquium van het "Corpus Vitrearum" in Amsterdam in 1987. Later werd ook Professor Yvette Vanden Bemden van de Universitaire faculteiten van Namen, internationaal secretaris van het

A. DE SCHRYVER

"*Corpus Vitrearum*", bij het verder onderzoek van de vondst betrokken. Uit de samenwerking van deze drie auteurs kwam een eerste algemene analyse en situering tot stand. Die werd ter gelegenheid van de opening van het glasramen-museum door De N.V. Bekaert in boekvorm uitgegeven. Dit werk, dat gelijktijdig in een Nederlandse, Franse en Engelse uitgave verscheen, biedt meteen een ruime illustratie in kleur van een groot aantal stukken uit die vondst. Het verscheen onder de titel "Drolierieën te Gent. De vondst van middeleeuwse glasraamfragmenten uit het dominicanenklooster." *

Bij de officiële opening van het nieuw museum en op de pers-conferentie die eraan voorafging en die door de N.V. Bekaert op touw was gezet werden verschillende toespraken gehouden. De heer G. De Neve, adviseur op het Kabinet van Staatssecretaris Jos. Dupré, sprak er namens de heer Staatssecretaris. Ook de Heer R. Van Quaquebeke, Schepen van Cultuur van de Stad Gent en de Heer J. Rath, Algemeen Secretaris van de N.V. Bekaert hebben er het woord gevoerd. Sprekend in naam van de drie auteurs van het boek en van allen die bij de realisatie ervan en bij de behandeling en presentatie van de glasraamfragmenten waren betrokken geweest, heeft Professor A. de Schryver bij die gelegenheid voornamelijk de betekenis en het belang van de vondst van het Pand toegelicht. Dit deel van zijn toespraak dat hij ter publicatie aan onze "Handelingen" heeft aangeboden wordt hierna ongewijzigd in zijn aansprekende vorm gepubliceerd. Met het oog op deze publicatie werden er in voetnoot enkele toelichtingen en verwijzingen aan toegevoegd.

*

* * *

Vanuit Keulen kwamen zich op deze plaats, enkele jaren voor 1228, de eerste dominicanen in Gent vestigen¹. Ik zal niet uitwijden over hun eerste behuizing en de uitbreiding ervan met het aanpalend goed der uten Hove's naast Sint-Michielskerk. Met het overnemen van dit goed beschikten de dominicanen over de oude gebouwen waar, door de uten Hove's, het hospitaal werd gesticht dat naar de Bijloke-gronden buiten de stadsomwalling werd verplaatst.

---

* De titels van de Franse en Engelse uitgave van het boek luiden respectievelijk: *Drôleries à Gand. La découverte de fragments de vitraux médiévaux au couvent des dominicains.* - *Gothic Grotesques in Ghent. The Medieval Stained-Glass Fragments found in the Dominican Monastery.*

¹ W. SIMONS, *Stad en apostolaat. De vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca. 1225-ca. 1350)*, Brussel, 1987, (*Verhandelingen Koninklijke Academie, Klasse der Letteren*, nr. 121), pp. 108-109.

DE MIDDELEEUWSE GLASSCHILDERKUNST

Nieuwe kloostergebouwen zouden worden opgericht. De kerk eerst, ten zuiden van het beschikbare terrein: het werd een merkwaardige gotische zaalkerk². De bouw ervan werd wellicht rond 1280 voltooid. Ook de sacristie, naast het koor van de kerk, de ruimte die vandaag glasramen-museum wordt, ontstond in die vroegste bouwcampagne³.

De verdere uitbreiding en aanpassing van het eigenlijk klooster ontwikkelde zich dus tussen de merkwaardige gotische zaalkerk, die ongelukkig in 1860 gesloopt werd, en de parochiale Sint-Michielskerk. Niet de Sint-Michielskerk van nu maar de romaanse kerk van de 12de eeuw die pas zou verdwijnen bij het bouwen van de zeer late Sint-Michielkerk die we kennen.⁴ De vertrouwde oude gravures van het Pand illustreren dus wel goed de inplanting van de gebouwen maar, tot het einde van de middeleeuwen, was het stadsbeeld toch heel anders toen de romaanse kerk ten Noorden nog de tegenhanger was van de gotische kloosterkerk.

---

² Zaalkerken vonden de dominicanen bijzonder geschikt voor predicatie omdat niets er het zicht over de hele ruimte belemmerdde.

³ Deze sacristie van twee traveeën is de oudste bewaarde zaal van het Pand. Ze werd samen met de kerk in de 13de eeuw opgetrokken en stond in verbinding met het koor van de kerk. Haar oorspronkelijke overwelling werd in de 14de eeuw door de huidige vervangen. In de loop van de tweede helft van de 15de eeuw werden die gewelven beschilderd. Steekproeven, die men tijdens de restauratie had ondernomen, hadden het bestaan van die schilderijen, onder meerdere kalklagen aan het licht gebracht. Wellicht waren die sinds de troebelen van de 16de eeuw overschilderd. Ze werden nu zoveel mogelijk opnieuw vrijgemaakt en gefixeerd. Men ziet er o.m. de H. Dominicus uitgebeeld en musicerende engelen. Sommige delen van de gewaden van de engelen vertonen een plooienspel van uitzonderlijke kwaliteit. Deze gewelfstofferings is dan ook bijzonder waardevol en tevens representatief voor een type van schilderijen waarvan slechts zeldzame voorbeelden bewaard bleven. Hoewel het geheel niet volkomen gaaf en ongehavend tot ons is gekomen kan men zich, bij het zien van de huidige toestand, het fraai en kleurrijk oorspronkelijk uitzicht van de gewelven vrij goed indenken. Zie W. SIMONS, G.J. BRAL, J. CAUDRON, J. BOCKSTAELE, *Het Pand. Acht eeuwen geschiedenis van het oud-dominicanenklooster te Gent*, Tielt, 1991, pp. 73-76 met 6 kleurafb. van de schilderijen.

⁴ Begonnen in de 15de eeuw aan de Westzijde. Het laat-gotisch koor werd pas in 1623-1650 opgericht! F. DE POTTTER, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, dl. 7, Gent, 1893-1894, pp. 384-401; *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Stad Gent*, deel 4na, Gent, 1976, pp. 460-464 (met voornaamste vroegere bibliografie, op DE POTTER na); B. DE KEYZER, *De St. Michielskerk te Gent*, Gent, 1979, pp. 5-26.

A. DE SCHRYVER

Met behoud van enkele resten van vroegere constructies, werd de vleugel langs de Leie, met o.m. deze kapittelzaal⁵, in de 14de eeuw opgericht. De binnenhof hier vlakbij was aan de straatzijde afgesloten door een meer bescheiden gebouw, evenwijdig met deze vleugel. Het vormde, zoals deze Leie-vleugel, een rechte hoek met de zijgevel van de kerk tegen dewelke het kwam aansluiten.

In 1474 werd die straatvleugel langs Onderbergen aanzienlijk uitgebreid. Dank zij de steun verleend door Margareta van York, echtgenote van Karel de Stoute, werd langs de bestaande straatvleugel, aan de kant van de binnenhof een gebouw opgetrokken, waarvan de hertogin zelf de eerste steen kwam leggen.⁶ In die vleugel van Margareta van York werd op de eerste verdieping de bibliotheek ingericht die zij ook zou begiftigd hebben. Boven de bibliotheek van zeven overwelfde traveeën, kwam nog een tweede verdieping.

Vooraleer de bevoering kon gelegd worden van de lokalen boven de bibliotheek, dienden uiteraard de gebogen gewelfvlakken eerst te worden opgevuld. Bij de zavel die hiertoe werd gebruikt werd op bouwplaatsen vaak allerlei klein afvalmateriaal gestort dat in de nabijheid lag en dat men toch op een of andere wijze moest zien kwijt te spelen. In oktober 1982, bij de restauratie van die vleugel moest die opvulling uit de 15de eeuw, de onderlaag dus van de bevoering van de tweede verdieping, boven de gewelven van de bibliotheek, verwijderd worden. Tussen de zavel en ander materiaal van die opvulling, kwamen bij dit werk de glasraamfragmenten aan het licht.

Hoe kwamen die glasstukken en scherven van glasramen daar terecht? Die plaats zelf en de kennis van het gebouw en zijn geschiedenis suggereren een verklaring die wij voor vrij waarschijnlijk houden.

De bibliotheekvleugel kwam tegen de Noordflank van de kerk aansluiten en het is in de twee traveeën van het gebouw, in de onmiddellijke nabijheid

---

⁵ Het is in de oude kapittelzaal van het dominicanenklooster dat de zitting plaats vond waarop deze uiteenzetting werd gehouden.

⁶ Een koperen gedenkplaat die in het kloosterpand in de muur van het gebouw was aangebracht herinnerde hieraan. Die eerste steenlegging geschiedde "Int jaer M. CCCCLXXIIII, up den Derthienavend..." Gelet op de Paasstijl, dus op 6 januari 1474 en niet 1473 zoals de meeste auteurs aangeven. De gedenkplaat is verloren gegaan, haar stenen omlijsting is nog terplaatse in de muur te zien. Het opschrift is gepubliceerd: F. DE POTTER, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, deel 8, Gent, 1901, pp. 104-105. Het lange opschrift zinspeelt ook op nodige verstevigingswerken aan de kerk die dank zij de steun van de hertogin konden worden uitgevoerd en op kostbare geborduurde liturgische gewaden die zij aan het klooster schonk.

DE MIDDELEEUWSE GLASSCHILDERKUNST

van de plaats van die aansluiting dat de vondst gebeurde. In het deel van de zijgevel van de kerk waar de bibliotheekvleugel bij kwam aansluiten waren er twee vensters die, door het optrekken van het nieuw gebouw, hun functie zouden verliezen. Uit die vensters zou geen licht meer in de kerk vallen daar zij nu rechtstreeks uitgaven op de binnenruimte van het nieuw gebouw. Beroofd van lichtinval, waren hun glasramen trouwens niet meer leesbaar en dus eveneens zonder nut geworden. Men besloot die twee vensters te dichtten. (Het had ook geen zin dat men vanuit de verdieping van de nieuwe vleugel door de beglazing heen uitzicht zou hebben in de kerk.)

De glasramen moesten dus vooraf gedemonteerd worden. Bij dergelijke situaties was het gebruikelijk dat men de panelen en onderdelen ervan recupereerde met het oog op herbruik. Dit zal hier ook gebeurd zijn. Bij dit werk werden wellicht bepaalde panelen gebroken of beschadigd en werden de stukken achtergelaten. Dit gebeurde voor men begonnen was met de opvulling van de gewelfvlakken van de bibliotheek. De stukken die gemaakt waren moesten zelfs niet opgeruimd of afgevoerd worden indien men die met ander puin ter plekke kon laten verdwijnen tussen de zavel die boven de gebogen gewelfvlakken werd gestort om een behoorlijke onderlaag te hebben voor het leggen van de bevloering van de tweede verdieping. Wellicht werden toen nog meer stukken gemaakt omdat men vooraf van die opgeofferde fragmenten zoveel mogelijk het lood heeft gerecupereerd dat gemakkelijk opnieuw bewerkt en herbruikt kon worden! Tussen die paar duizenden glasstukken en scherven lagen er inderdaad nauwelijks enkele loodresten.

Het geleidelijk sorteren van de duizenden stukken en het aan elkaar puzzelen van schijnbaar onbeduidende scherven tot leesbare en boeiende beeldfragmenten maakte het onderzoek mogelijk van de aangewende technieken, van de stijl en van de motieven. Er bleek al vlug dat we te maken hadden met bijzonder merkwaardige resten van beglazingen van de 13de en voornamelijk van het begin van de 14de eeuw⁷. Het feit dat, van de glasschilderkunst uit onze gewesten niets bewaard bleef uit die periode, maakt van deze vondst een bijzonder waardevol unicum waaruit heel wat af te leiden valt. Het is bijna alsof men de grote lijnen van een verloren en vaak vergeten hoofdstuk van onze kunstgeschiedenis nu aan de hand van concrete overblijfselen kan reconstitueren. Dat de historische en archeologische waarde en betekenis van die overblijfselen samengaat met, en ten dele ook berust op hun esthetische kwaliteit is ons een vreugde te meer.

---

⁷ Er kwamen ook enkele schaarse doch goede fragmenten uit de 15de eeuw voor.

A. DE SCHRYVER

Om de waarde en de betekenis van de nu voorliggende fragmenten te vatten moet men ze in de geschiedenis van de glasschilderkunst en in de algemene kunsthistorische context van de tijd situeren.

In de 13de eeuw opent de gotische architectuur zich steeds meer voor het licht. De nooit geziene afmetingen die de vensters aannemen, plaatsen de glazeniers, en in feite ook de bouwheren, voor een geweldige opgave. Het hele venster als één fonkelende kleurenmozaïek blijven opvatten zoals het tot dan toe was geweest, kon niet aangehouden worden. Men wilde trouwens ook meer licht laten binnenstromen in het gebouw. Zo ontstonden nieuwe formules van beglazingen. Het gebruik van gekleurd glas, dat dubbel zo duur was als blank glas, ging men beperken en uitsluitend gebruiken voor de religieuze scènes of figuren die het iconografisch programma had voorgeschreven. Daarboven en daaronder kwamen panelen van blank glas die met eenvoudig, vaak louter lineaire motieven in grisaille werden versierd. Een zeer aanzienlijk deel van de grote vensters werd met zulke panelen afgesloten. Meteen werden in de glasschilderkunst nieuwe mogelijkheden opengesteld voor die grote variatie in de ornamentiek, die trouwens de hele kunstproductie van de tijd kenmerkt.

Het type van beglazing, de aard van hun versieringen en decors werden dus ingegeven door esthetische overwegingen en stilistische wetmatigheden, al of niet verstrengd met economische motieven. Bij de dominicanen kon ook het nastreven van eenvoud en soberheid mede de aard van uit te voeren glasramen hebben bepaald, met het oog op de naleving van de voorschriften die binnen de orde hiertoe waren uitgevaardigd⁸. Die decoraties van grisaille op blank glas konden inderdaad soms met een sobere eenvoud worden aangewend, wat de kwaliteit van directe en gevoelige lijnvoering niet uitsluit. De overvloed aan fantastische motieven die de vondst biedt lijkt daarentegen wat moeilijker te verzoenen met voorschriften van soberheid en eenvoud. Het kwam eveneens soms voor dat er, omwille van de soberheid, ook voor de hoofdfiguren van het gebruik van kleuren werd afgezien. Uit de hier gevonden fragmenten blijkt dat bepaalde figuren, die niet tot het decoratief bijwerk maar tot de hoofdvoorstelling moeten hebben behoord, 'eenvoudig op blank glas in grisaille waren gepenseeld. Andere figuren blijken dan weer in kleur te zijn uitgevoerd en voor gekleurde achtergronden te zijn opgesteld.

---

⁸ Zo o.m. de voorschriften bekrachtigd door het generaal kapittel dat in 1263 in Parijs werd gehouden. G. MEERSSEMAN, *L'architecture dominicaine au XIIIe siècle. Législation et pratique*, in: *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 16 (1946), pp. 136-190; R.A. SUNDT, "*Mediocrates domos et humiles habeant fratres nostri*": *Dominican Legislation on Architecture and Architectural Decoration in the 13th Century*, in: *Journal of the Society of Architectural Historians*, 46 (dec. 1987), pp. 394-407.

1. Engel, symbool van de evangelist Mattheus (circa 1330).
Fragment van medaillon van 21 cm diameter.

A. DE SCHRYVER

2 en 3. Fragmenten van twee medaillons van 21 cm diameter met drolerieën (begin 14de eeuw).

4. In rechthoek ingeschreven medaillon met drolerie (begin 14de eeuw). 10 x 11,5 cm.

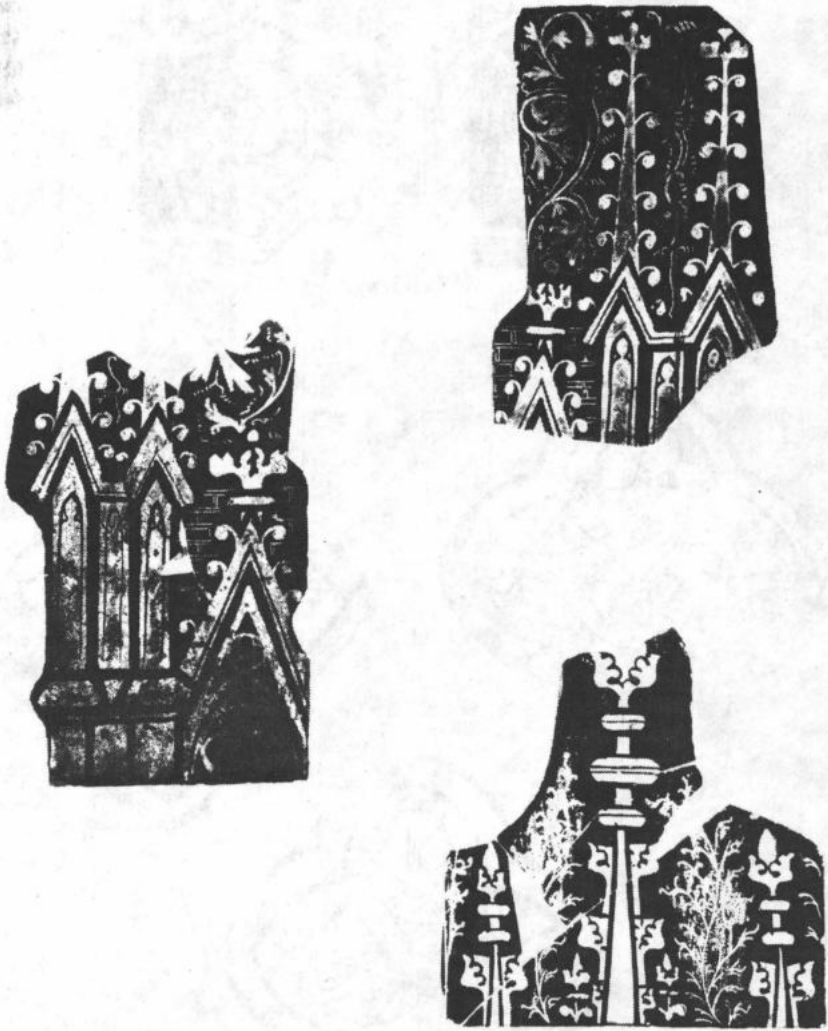
DE MIDDELEEUWSE GLASSCHILDERKUNST

5 en 6. In rechthoeken ingeschreven achtlobbige lijsten met drolerieën (circa 1320-1330). 10,2 x 8,8 en 10,5 x 10 cm.

7, 8 en 9. Vierlobben met drolerieën (circa 1320-1330). 12,7 cm (hoogte en breedte van volledig vierlob).

A. DE SCHRYVER

10. Fragmenten van architecturen (circa 1320-1330). Toepassing van afhalingstechnieken, o.m. voor de ranken die de donkere grisaille-grond sieren. Van boven naar onder resp. 16,5 x 10,8; 17,9 x 11,7 en 13 x 12,7 cm.

DE MIDDELEEUWSE GLASSCHILDERKUNST

Uit hetgeen gezegd werd over de omstandigheden van de vondst, zullen u wel de beperkingen van deze collectie glasraamfragmenten duidelijk zijn geworden. Een volledig tafereel of een onbeschadigde figuur zijn nauwelijks aanwezig. En toch biedt de vondst bijzonder fraaie fragmenten en een zeer merkwaardige verscheidenheid en rijkdom aan motieven en gegevens. Door analogie met gekende voorbeelden, uit het Franse maar ook uit het Engelse en Duitse glasramen-patrimonium en door behoedzame interpretatie leveren die ons meteen een hele rits gegevens op over de aard en de kwaliteit van het werk van de Gentse glazeniers op het einde van de 13de en voornamelijk tijdens de eerste decennien van de 14de eeuw.

Buiten het soms heel verfijnde bladwerk, de heraldische, geometrische en andere randmotieven, blijkt het decoratieve vocabularium van de glazeniers die hier hebben gewerkt bijzonder rijk te zijn geweest aan droleriemotieven. Dit verklaart de titel "Drolierieën te Gent" die voor het boek werd gekozen. "Drolierieën"? Het is de term die de moderne kunstgeschiedenis gebruikt voor die fantastische, hybridische, doch ook soms realistische figuurtjes die, voornamelijk in de 13de en 14de eeuw, in de marges van de verluchte handschriften getekend of geschilderd werden⁹. Het verschijnsel is eigen aan de tijd: men vindt de drolierieën toen zowat overal in de kunst terug: in de sculptuur bij voorbeeld of in werken van meerdere takken van de sierkunst en de kunstnijverheid, zoals hier nu in de glasschilderkunst. In dergelijke, vaak irrationele motieven schijnen kunstenaars zich ongeremd te hebben overgegeven aan hun verbeelding en hun fantasie, aan buitenissige invallen of ook aan speelse humor of milde ironie bij het aanschouwen van de menselijke gedragingen, bij het observeren van het gewone leven van elke dag. Dit genre, als ik het een genre mag noemen, heeft bijzonder gebloeid in Engeland, in onze gewesten en in het Noorden van Frankrijk. Dat we die motieven overvloedig aantreffen in onze glasvondst schijnt erop te wijzen dat ze bij ons, ook door de glazeniers bijzonder geliefd waren.

Als men de hier gevonden drolierieën bekijkt ziet men wel dat ze ten dele teruggaan op de vreemde imaginaire fauna van de romaanse kunst. De geslotenheid en onberoerdheid van sommige van deze drolierieën schijnen nog de romaanse geest en traditie op te roepen. De guitige lichtvoetigheid van

---

⁹ De Franse term "drôlerie" zelf is niet middeleeuws. Hij komt pas vanaf de 16de eeuw voor en is rabelaisiaans van oorsprong. - Over kunst- en cultuurhistorische betekenis en belang van de drolierieën zie vooral: J. BALTRUSAITIS, *Réveils et prodiges. Le gothique fantastique*, Parijs, 1960; V.-H. DEBIDOUR, *Le bestiaire sculpté du moyen âge en France*, Parijs, 1961; L.M.C. RANDALL, *Images in the Margins of Gothic Manuscripts*, Berkeley en Los Angeles, 1966.

A. DE SCHRYVER

andere, daarentegen, horen wel thuis in de wereld van de gotiek die dichter staat bij de natuur en oog heeft voor de werkelijkheid op zich. Ze getuigen van een vrije en frisse benadering van de realiteit, van de drang ook om het leven weer te geven ook al geldt het een vluchtig moment van een heftige of dartele beweging.

Algemeen kan men stellen dat, in het perspectief van de latere vormevoluitie en van de groeiende verruiming van de waaier van de uit te beelden thema's en onderwerpen, het spel der drolerieën een heel bijzondere betekenis heeft gehad in de kunst van de 13de en vooral van de 14de eeuw als kiem en aanzet van latere ontwikkelingen. Dat ook de glazeniers in Vlaanderen aan dit proces hebben deel gehad, is wel volkomen nieuw.

Zo is ook volkomen nieuw, dat een type van droleriepanelen, bekend door een beglazing in Saint-Quentin, en dat als een intrigerend alleenstaand geval gold in de Franse glasschilderkunst, nu ook in Gent blijkt te hebben bestaan.

Nieuw ook dat de beglazingen die Rogier Van der Weyden uitbeeldt bij het weergeven van de kamer waar Sint Lucas de Maria schildert, motieven vertonen die letterlijk terug te vinden zijn in de Gentse glasvondst. Het type drolerieranden die het schilderij illustreert kan best eigen zijn aan de productie van onze gewesten. Voor zover bekend heeft men nergens kennis van analoge produkties.

Dit zijn maar een paar voorbeelden uit de reeks boeiende vaststellingen die konden worden gemaakt. Te lang ben ik bij die drolerieën blijven staan, terwijl andere aspecten van de vondst minstens evenzeer aandacht verdienen. De architecturen bij voorbeeld, die deel uitmaakten van de nissen en baldakijnen waarin de personages of tafereelen stonden opgesteld en, tenslotte, die figuren zelf. De ene en de andere zijn vaak van zeer goede kwaliteit. Deze kwaliteit en de volkomen beheersing van diverse technieken die men vaststelt, wijzen op de activiteit in Gent van een aantal geroutineerde en bijzonder getalenteerde glazeniers, die een goed, en misschien wel lang gevestigde traditie voortzetten. Een belangwekkende vaststelling!

De prachtige engel, symbool van de evangelist Mattheus, en de fragmenten van draperingen van meer belangrijke figuren zijn allen door enkele zeer bedreven handen gepenseeld. In de veelheid van de decoratieve elementen komen, naast buitengewoon goed gevatte en zeer expressieve figuren, vaker al eens stukken voor van wat minder bedreven of minder begaafde handen. Dit laat zich licht verklaren. Door de omvang van het werk aan de toenmalige beglazingen was de meester-glazenier aangewezen op een

DE MIDDELEEUEWSE GLASSCHILDERKUNST

vrij complexe werkverdeling. De omstandigheden waarin hij zijn kunst moest uitoefenen waren heel verschillend van die waarin veel andere kunstenaars of ambachtlieden werkten. Ze gelijken op die van de loges of bouwhutten van de metselaars en van de steenhouders op de middeleeuwse bouwplaatsen. Er konden op eenzelfde bouwplaats gemakkelijk meerdere meester-glazeniers aan het werk zijn, elk met hun gezellen en andere helpers.

Om zich een idee te vormen van de omvang van de uit te voeren opdrachten, volstaat het te bedenken dat, voor een enkele venster van de kerk van de dominicanen hier, er al 40 rechthoekige panelen nodig waren van 70 cm hoogte om de lichtbanen tussen de monelen af te sluiten. Daarbij kwamen nog de meer ingewikkelde panelen die het maaswerk aan de spits van de venster en van de lancetten zouden afsluiten. (De vensters waren 9.50 m hoog, 3.60 m breed).

De studie van deze vondst moet ook een feit onder de aandacht brengen dat onze historische kennis, ook wel zonder die vondst kon vaststellen maar dat al te zeer vergeten en verwaarloosd wordt. Het feit namelijk dat, in een stad zoals Gent, na Parijs de meest bevolkte stad benoorden de Alpen in de periode die ons hier bezighoudt, dat in die stad de niet zelden drukke bouwactiviteit van de 12de, 13de en 14de eeuw niet denkbaar was zonder de aanwezigheid van bekwame en ervaren glazeniers. Buiten enkele schaarse namen in de archieven en o.m. de vermelding van glazeniers uit Gent die in Doornik, Rijsel, Dowaaï en Kamerijk aan het werk waren, weten we zeer weinig over hun aantal en hun activiteit. De hele artistieke productie die ze moeten hebben voortgebracht heeft de historische wisselvalligheden niet overleefd. Dat een van die historische wisselvalligheden er dan toch voor gezorgd heeft dat enkele resten van hun werk ons werden teruggeschonken na meer dan vijf eeuwen onvermoed en verborgen bestaan tussen deze muren, kan ons slechts verheugen, ook al laat die vondst ons pas beter inzien hoe groot het verlies wel is dat de produkten van deze meest kwetsbare van alle kunststukken in onze gewesten heeft geleden. Het maakt tevens duidelijk hoe verantwoord en gelukkig de initiatieven waren die deze kostbare vondst thans toegankelijk maken, en hoe groot de verantwoordelijkheid en eervol de taak van hen die er zullen zorg voor dragen.

A. DE SCHRYVER

Het archief van de priorij Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove te Waarschoot, later te Gent (1445-1796) en zijn mogelijkheden voor de historiografie

Marc HAEGEMAN

Men kan niet zeggen dat al veel aandacht naar de priorij van Waarschoot is uitgegaan. Kenmerkend voor het gebrek aan interesse is dat tot voor kort het archief van dit Cisterciënzerklooster in het Rijksarchief Gent (verder afgekort RAG) bewaard werd onder de citeertitel "Abdij van Waarschoot", een lapsus die toe te schrijven is aan de enigszins verwarde klasseringsijver van de Franse Domeinadministratie op het einde van de 18de eeuw¹. De weinige bijdragen gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove beperken zich dan nog voornamelijk tot het feitenrelaas. Weliswaar beschikt men dankzij de uiteenzetting van Achiel De Vos in het *Monasticon belge* over een goed historisch overzicht², doch afgezien daarvan moet de geïnteresseerde al naar Frans De Potter teruggrijpen³. Vanuit de enge "histoire événementielle"-

---

¹ Zie : M. HAEGEMAN, *Inventaris van het Archief van de Priorij van Waarschoot*, onuitg. lic. verh. Vrije Universiteit Brussel, 1990, pp 18-19. Deze inventaris werd bij het Algemeen Rijksarchief ingediend met het oog op publikatie. De verwijzingen in dit artikel hebben betrekking op de onuitgegeven licentiaatsverhandeling.

² A. DE VOS, *Prieuré de Notre-Dame Ten Hove à Waarschoot, plus tard à Gand*, in : *Monasticon belge*, VII, Province de la Flandre Orientale, vol 3, Liège, 1980, pp 271-286.

³ Zie : F. DE POTTER, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, dl VIII, Gent 1901, pp. 260-270; of F. DE POTTER & J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen*, 1ste reeks, Arrondissement Gent, dl 7, Gent, 1865, pp. 76-101. L. & J. HYE-DE CROM, *Abbaye de Waarschoot et dépendances à Gand*, Gent, 1899, vergenoegden zich met de vertaling van het werk van De Potter. Oppervlakkig door het opzet van het boek is : J.-M. CANIVEZ, *L'Ordre de Cîteaux en Belgique des origines (1132) au XXe siècle. Aperçu d'histoire monastique*, Forges-Lez-Chimay, 1926. Voor de geschiedenis van de priorij voor de verplaatsing naar Gent (midden 17de eeuw) : A. CASSIMAN, *Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove of de priorij van Waarschoot*, in : *Appeltjes van het Meetjesland*, I, 1949, pp. 11-26. Beperkt en niet altijd even nauwkeurig is tenslotte : P. VERHAEGEN, *Le Prieuré Gantois de Waarschoot*, in : *Apollo. Chronique des Beaux-Arts*, 15 oct. 1942, pp. 6-10.

MARC HAEGEMAN

optiek levert de geschiedenis van deze kleinschalige kloostergemeenschap dan ook nauwelijks uitschieters. Eén van de weinige keren dat Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove als het ware Europees nieuws werd, was toen een monnik op het einde van de 17de eeuw heel wat deining veroorzaakte door met allesbehalve pieuze bijbedoelingen zijn overste valselijk van Jansenisme te beschuldigen, zowat de enige episode die een paar detailstudies uitlokte⁴.

Daarenboven is het opvallend dat de bestaande bijdragen in hoofdzaak steunen op een vrij beperkt gedeelte van het bewaarde kloosterarchief. Gelet op de invalshoek van de vorsers is het evenwel logisch te noemen dat hun aandacht niet verder reikte dan de historiografische werken (kroniek en memorieboek) en de oorkonden in verband met de oprichting van de priorij. Men ontkomt met andere woorden niet aan de indruk dat de mogelijkheden van dit kloosterarchief nog moeten worden benut.

Dit artikel wil dan ook in eerste instantie een overzicht verschaffen van het beschikbare bronnenmateriaal. De inventarisatie van het priorij-archief⁵ gaf de gelegenheid om de voorhanden documenten door te lichten en naar waarde te schatten. Anderzijds leverde de beschrijving van de archiefbescheiden gegevens inzake de archiefvormer op die in het kader van de inventaris, welke enkel en alleen de toegankelijkheid van het archief beoogt, niet steeds een plaats vonden. Het is niet de bedoeling hier de geschiedenis van de priorij te herschrijven, doch in deze bijdrage zullen een aantal thema's, die in de bestaande historiografie niet aan de orde komen, summier worden uitgewerkt in de hoop nader onderzoek te bevorderen.

Ieder historisch onderzoek grijpt terug naar de bron. Hiermee wil ik geen open deur intrappen, doch slechts het volgende aanstippen. Een archief biedt een verzameling van bronnen, met tal van gegevens betreffende de geschiedenis van de archiefvormer, i.c. het klooster van Waarschoot. De waarde van een archief voor het historisch onderzoek steekt echter voor een groot deel in de mogelijkheden die het biedt om dat ene onderzoeksobject te overstijgen en andere topics, niet noodzakelijk nog verband houdend met de archiefvormer, te belichten. Dat een archief oorspronkelijk niet met het oog op de historiografie, maar enkel en alleen ten dienste van de archiefvormer tot stand kwam, blijkt in dit opzicht paradoxaal genoeg de vorser te bevoordelen. In dit overzicht van het archief van Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove wordt

---

⁴ L. CEYSSENS, *Het Jansenisme van Johannes Richart, prior van het Cisterciënzer klooster van Waarschoot te Gent (1675-1691)*, in : Cîteaux in de Nederlanden, IV, 1953, pp. 5-28, 77-100 (overigens een zeer degelijke studie); D. VERSTRAETE, *Ruzie in het klooster te Waarschoot*, in: Vrij Maldegem, nr. 19, Maldegem, 1972.

⁵ M. HAEGEMAN, *op. cit.*

HET ARCHIEF VAN DE PRIORIJ TEN HOVE TE WAARSCHOOT

bijgevolg ook aandacht besteed aan zijn mogelijkheden voor onderzoek buiten het kader van de archiefvormer.

Het lijkt nuttig er vooraf op te wijzen dat men hier te maken heeft met een hoogst onvolledig bewaard archief, wat uiteraard de mogelijkheden van het onderzoek beperkt, vooral dan inzake de archiefvormer zelf. Een brand op het einde van de 15de eeuw, de verwoesting van het klooster door de Gentse Calvinisten in 1580, de Franse bezetting culminerend in de opheffing van de gemeenschap en de confiscatie van de documenten in 1796, zijn slechts de gekende feiten die voor de huidige toestand van het archief in rekening kunnen worden gebracht. Ironisch is overigens dat - zoals wel meer werd vastgesteld - de monniken zelf hebben bijgedragen tot het verlies van hun archief, door het uit veiligheidsoverwegingen uiteen te halen in de hoop een confiscatie door de Franse Domeinadministratie te voorkomen⁶. Het archief van de priorij was duidelijk reeds voor de opheffing in september 1796 door de kloosterlingen verspreid geworden en naar veiliger oorden gebracht, vermits de eerste inventaris opgemaakt door de directie van de Nationale Domeinen in het Schelde-departement in diezelfde maand melding maakt van welgeteld 28 archiefbescheiden⁷. Zelfs wanneer men weet dat de Fransen voornamelijk uit waren op archivalia die inzicht in het vermogen van het klooster konden verschaffen, is dit een opmerkelijk gering aantal. Achteraf wist de Domeinadministratie nog gedeelten van het archief te recupereren met het oog op zijn schifting⁸. Weliswaar is het bij vernietiging op papier gebleven, maar

---

⁶ L. VAN MEERBEECK, *Les fonds ecclésiastiques aux Archives de l'Etat*, in: Archief- en Bibliotheekwezen in België, extranummer 1, *Religieuze archieven en bibliotheken in België*, Brussel, 1968, p 104. Een interessante reconstructie van een door de geestelijken zelf verspreid kloosterarchief, vindt men in: G. VENNER, *Het archief van de Munsterabdij te Roermond in de negentiende eeuw*, in: *Nederlands Archievenblad*, 93, 1989, pp. 64-75. Men vergelijkte met de lotgevallen van de archieven van de abdijen van Ename en Boudelo: M. NUYTENS, *Inventaris van het archief van de abdij van Ename*, Brussel, 1980, pp. 7-8; C. VLEESCHAUWERS, *Het archief van de abdij van Boudelo te Sinaai-Waas en te Gent*, deel II, *Regesten der oorkonden*, band 1, Brussel 1983, pp. 15 e.v.

⁷ RAG, *Archief van het Schelde-departement*, 2180/10 (17 september 1796): deze "inventaire des titres et papiers" vermeldt hoofdzakelijk akten van verpachting.

⁸ *Inventaire des titres et papiers provenant de la ci-devant abbaye de Waerschoot à Gand* vermeldt 104 nummers. De stukken werden er op grond van hun inhoud gegroepeerd in de gebruikelijke afdelingen "domaniaux", "ordre judiciaire", "histoire", "progrès des arts" en "rebut". Gezien zijn opzet is deze inventaris te situeren na de wet van 26 oktober 1796 (of 5 brumaire jaar V, in onze gewesten van kracht op 6 november 1796 of 16 brumaire jaar V), die zowel de centralisatie als het selecteren ter vernietiging van de archieven voorschreef. Deze *Inventaire* werd ingebonden in de Franstalige

de aanvullingen door het Rijksarchief in de loop van de 19de en 20ste eeuw hebben het kloosterarchief toch niet meer in zijn geheel hersteld.

Hoeveel er precies verloren ging valt bij gebrek aan een inventaris of overzicht van het archief van voor de komst der Fransen niet te bepalen. Algemeen kan men stellen dat de 17de en 18de eeuw het best gedocumenteerd zijn. Behalve oorkonden (de oudste dateert van 1312), die dankzij een aparte opberging de ergste calamiteiten hebben overleefd⁹, zijn er vrijwel geen archiefstukken van voor deze eeuwen bewaard gebleven. Enkele sterk beschadigde uittreksels uit 16de-eeuwse cijnsboeken en een heel wanordelijk cartularium van omstreeks 1500 vormen hierop gelukkige uitzonderingen¹⁰.

Toch vertoont ook het 17de- en 18de-eeuwse archief grote lacunes, zoals b.v. in de boekhouding : er zijn slechts een handvol rekeningen en omzeggens geen registers uit de 18de eeuw¹¹ en uit interne verwijzingen blijkt dat de registers uit de 17de eeuw indertijd talrijker waren dan nu¹². Van één of meer cartularia bestaan thans nog enkel de sporen op oorkonden¹³. En van de resoluties van het convent tenslotte is slechts één katern uit 1695-1712 behouden. Het ware ondenkbaar dat alleen in die periode de besluiten werden opgetekend¹⁴.

Het archief van de priorij wordt zoals gezegd bewaard in het RAG. Dit is evenwel niet de enige bronnenverzameling die de onderzoeker ter beschikking staat. Instellingen die op de een of andere manier met Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove in contact kwamen, bezitten in hun archieven stukken die aanvullende informatie over het klooster kunnen bevatten. Een opsomming van de elders

handschriftelijke inventaris van het einde der 19de eeuw en is terug te vinden als nummer 0 (!) in de leeszaalinventaris nr. 38 van het RAG.

⁹ Een onderzoek van de 18de-eeuwse ordening van het archief maakte duidelijk dat de archiefvormer zijn charters gescheiden van de rest van zijn archief bewaarde. De privileges en eigendomsbewijzen borg hij op in "scrinia" of charterkasten, terwijl de overige documenten in loketkasten werden gerangschikt, zie : M. HAEGEMAN, *Inventaris*, pp 24-45 en Idem, *De inventarisatie van het archief van de priorij Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove te Waarschoot, later te Gent (1445-1796)*, in : J. BAERTEN, F. SCHEELINGS, J. VERHELST (eds.), *Archiefinitiatie(f) - Archiefproblemen en -oplossingen*, Brussel, 1991, pp. 25-32.

¹⁰ RAG, *Archief van de Priorij van Waarschoot*, nrs 1, 285-287 (voortaan afgekort : RAG, *Archief...Waarschoot*).

¹¹ *Ibidem*, nrs 495, 505-513.

¹² Kwitanties uit de tweede helft der 17de eeuw verwijzen b.v. naar een "liber sylvarium", een "liber utensilium", een "liber fabricque" en een "liber bassecurie", zie : RAG, *Archief van de Priorij van Waarschoot*, nrs 567, 573.

¹³ Dorsale notities op de oorkonden wijzen op een registratie verschillend van het bewaarde cartularium (RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 1), zie : M. HAEGEMAN, *Inventaris*, pp. 29-41.

¹⁴ RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 2.

HET ARCHIEF VAN DE PRIORIJ TEN HOVE TE WAARSCHOOT

bewaarde documenten vindt men in het Monasticon¹⁵. Het nu volgende overzicht heeft enkel betrekking op de archivalia beschikbaar in het RAG.

In de Centrale Bibliotheek van de Gentse Rijksuniversiteit werden enkele boeken uit de voormalige kloosterbibliotheek ondergebracht¹⁶.

Essentieel voor het feitenrelaas van de archiefvormer zijn de kroniek en het memorieboek van de priorij, beide begonnen door Judocus Van der Cruyden, van 1695 tot 1706 prior van Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove¹⁷.

In de Latijnse kroniek of de "Historia chronologica Monasterii Beatae Mariae de Waerschoot" gaat Van der Cruyden terug tot 1419, dus bijna dertig jaar voor de oprichting van de priorij, en beschrijft het wedervaren van het klooster tot in zijn eigen tijd¹⁸. Voor de reconstructie van de gebeurtenissen in de vroegere eeuwen baseerde hij zich op stukken uit het kloosterarchief (akten van oprichting, statuten, privileges, koop- en transportakten), meteen een buitenkans om de auteur te controleren. De toekomstige prior was duidelijk niet altijd even nauwkeurig. Zo kon de priorij onmogelijk op 23 april 1499 afgebrand zijn, vermits op die datum door Filips de Schone toestemming tot de heropbouw werd gegeven¹⁹. Overigens gaven ook moderne auteurs door deze passage kritikeloos voor goede munt aan te nemen de laat-middeleeuwse communicatiemedië wat al te veel krediet²⁰. De precieze datum van de brand is niet bekend, doch moet blijkens de akte van de vorst in de burgeroorlog van 1482-92 gesitueerd worden.

De kroniekschrijver hield daarenboven geen rekening met de Paasstijl, hetgeen vooral de reconstructie van de chronologie betreffende de stichting van het klooster parten heeft gespeeld. Moderne vorsers blijken hier immers andermaal blindelings in het geschreven woord te hebben geloofd (cf. infra).

Het memorieboek van de priorij²¹ kan geconsulteerd worden voor de jaren 1690 tot 1792. Het bevat gegevens betreffende goederentransacties, geschillen en processen waarin het klooster betrokken was. Door de aantekeningen over

¹⁵ A. DE VOS, *op. cit.*, pp 272-273.

¹⁶ Zie : Hs. 113, 212, 259, 357, 1287, 3796 in de Centrale Bibliotheek van de Gentse Rijksuniversiteit; vgl A. DE VOS, *op. cit.*, p 274.

¹⁷ RAG, *Archief...Waarschoot*, nrs 677, 678.

¹⁸ RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 677 : werd in 1672 op verzoek van prior Jan Richart (1672-1695) door Judocus Van der Cruyden geschreven. Achteraf werd de kroniek op onregelmatige tijdstippen aangevuld, tot een jaar na het overlijden van Van der Cruyden.

¹⁹ RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 677, f°9, vgl. nr 358 (23 april 1499).

²⁰ A. DE VOS, *op. cit.*, p 276.

²¹ RAG, *Archief ... Waarschoot*, nr 678 : "Memorieboek van het clooster van Waerschoot tsedert den 1en januarius 1690". Begonnen door Van der Cruyden, na 1706 voortgezet door prior Leo Cambier tot 1767 en door prior Ludovicus Wauters tot 1796 (op grond van identificatie der handschriften).

MARC HAEGEMAN

leden van de gemeenschap (intrede, professie, wijding, overlijden) is dit memorieboek ook een belangrijke bron voor de kloosterbevolking in de 18de eeuw.

Aanvullende informatie voor een deel van de 18de eeuw, meer bepaald 1741-67, vindt men in het dagboek van de administrateur van de priorij Charles Beydens (1723-66), doorspekt met tal van faits divers van in en om het klooster²².

Naast deze historiografische werken kan men voor de geschiedenis van de archiefvormer terecht in een aantal afdelingen van het priorijarchief stricto sensu.

Allereerst dienen de archivalia aangeduid die niet op één specifiek onderwerp betrekking hebben, de zo geheten "Stukken van algemene aard" in de inventaris²³. Meer bepaald het reeds vermelde cartularium uit de late 15de of vroege 16de eeuw, dat zijn waarde hoofdzakelijk dankt aan de afschriften van stukken in verband met de oprichting van het klooster, die niet altijd in origineel tot ons kwamen²⁴.

Uniek in dit archief is zoals gezegd de katern met resoluties van het convent, aangevat ten tijde van prior Judocus Van der Cruyken en met onderwerpen variërend van de intrede en de professie van kloosterleden tot problemen in verband met het goederenbeheer²⁵.

Uit de 17de en 18de eeuw bleef een groot aantal brieven bewaard, ontvangen door de priors²⁶. Deze stukken werden - wellicht mede door de slordige ordening uit de late 19de eeuw²⁷ - nog nooit in het onderzoek naar de priorij betrokken.

In de tweede plaats bieden de stukken gegroepeerd in de rubriek A : "Stichting, organisatie en privileges van de priorij" de nodige gegevens inzake het kader waarin Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove werd opgericht (toestemming van kerkelijke en wereldlijke overheid, statuten, schenkingen en privileges)²⁸.

Dat, ten derde, de boekhouding ook heel wat mogelijkheden biedt voor de reconstructie van het feitenrelaas is wel minder vanzelfsprekend. De journalen

---

²² RAG, *Archief... Waarschoot*, nr 680. Charles Beydens was volgens het Memorieboek afkomstig van Aalst en overleed in de priorij op 16 maart 1766. Zijn dagboek werd reeds sedert 1 december 1759 aangevuld door prior Cambier tot 5 april 1767 (identificatie der handschriften).

²³ M. HAEGEMAN, *Inventaris*, pp 62-64.

²⁴ R.A.G, *Archief ... Waarschoot*, nr 1, f°12-21, f°40-41 (van de moderne doorlopende nummering). Voor de structuur van dit cartularium, zie : M. HAEGEMAN, *Inventaris*, pp 32-37.

²⁵ *Ibidem*, nr 2.

²⁶ *Ibidem*, nrs 3-97 (1596-1796) inkomende briefwisseling; de uitgaande briefwisseling is veel minder talrijk bewaard, nrs 98-108 (1591-1766).

²⁷ M. HAEGEMAN, *Inventaris*, pp 21-24.

²⁸ R.A.G, *Archief... Waarschoot*, nrs 112-130.

HET ARCHIEF VAN DE PRIORIJ TEN HOVE TE WAARSCHOOT

en manualen uit de tweede helft van de 17de eeuw, waarin de priors eigenhandig en vaak uiterst gedetailleerd de kloosterfinanciën bijhielden, vormen eveneens een nog te ontginnen aanvulling op de louter historiografische werken²⁹.

Uiteraard kan de boekhouding nog voor andere doeleinden dan een reconstructie van de feiten aangeboord worden. De registers bevatten o.a. de sommen die de monniken over hadden voor de minstbedeelden en laten de priorij van een minder bekende zijde zien. Dat b.v. in april 1660 aan de voorzitter van de Raad van Vlaanderen twee "bussekens" asperges werden gepresenteerd (overigens een courante praktijk), hoeft geen verdere uitleg wanneer men weet dat de priorij op datzelfde ogenblik in een proces gewikkeld was³⁰. Grappig is ook te vernemen dat in juli 1661 het overlijden van een medebroeder aanleiding gaf tot een allesbehalve karige maaltijd³¹. De toevallige bewaring van een groot aantal hulpdagboeken van de keuken en de bakkerij uit de 18de eeuw levert een concreet beeld van de eetgewoonten in een Cisterciënzerklooster³².

Wellicht is de boekhouding door een te beperkte bewaring minder geschikt voor een studie van de eigenlijke kloosterfinanciën, althans niet voor langdurige periodes (cf. infra). Wel beschikt men voor de 18de eeuw over een serie rekeningen, waaronder een tweetal opgemaakt telkens na het overlijden van de prior en bestemd voor de centrale overheid. Hiermee kan men vrij snel een kijk op de financiële situatie van de priorij krijgen, zij het voor een eerder korte periode³³. Voor vroeger eeuwen zijn gelijkaardige bronnen niet bewaard, met uitzondering van een rekening uit 1619-1621³⁴. De registers uit de 17de eeuw belichten elk slechts een gedeelte van de kloosterfinanciën.

De boekhouding is tenslotte een bron die toelaat het beperkte kader van de archiefvormer te doorbreken. In de 17de-eeuwse registers komen b.v. zowel de honoraria voor de "visiten" van een "doctor in medicinen"³⁵, als de

---

²⁹ *Ibidem*, nrs 496, 498, 499, 501. Vermits dit voorval ook de priorij in de kosten stak, wordt b.v. de visitatie van de Cisterciënzerkloosters in het Gentse door de abt van Cîteaux Claude Vaussin in het najaar van 1663 uitvoerig in de boekhouding behandeld (*Ibidem*, nr 499, november 1663).

³⁰ *Ibidem*, nr 499, april 1660.

³¹ *Ibidem*, nr 499, juli 1661.

³² *Ibidem*, nrs 444-477.

³³ *Ibidem*, nrs 505-513 : rekeningen (1749-1759) van Charles Beydens, procurator en ontvanger van de priorij. Nrs 514 en 515 zijn rekeningen van alle inkomsten en lasten van de priorij, respectievelijk opgemaakt na het overlijden van prior Cambier (1768) en van prior Wauters (1792). In 1795 werd een gelijkaardige rekening opgemaakt op bevel van de Franse Republiek (nr 516).

³⁴ *Ibidem*, nr 504.

³⁵ *Ibidem*, nr 499, augustus 1661.

daglonen van een metsersknaap³⁶ voor. De nauwkeurige aantekeningen van prior Jan Watervliet (1645-71) (met data, prijzen en lonen) bieden mogelijkheden voor een kwantitatieve benadering.

Bij wijze van illustratie kan hier even uitvoeriger worden ingegaan op de mogelijkheden van de boekhoudkundige stukken voor een reconstructie van de interne organisatie in de priorij, een onderwerp dat in de bestaande historiografie zelfs niet wordt gesuggereerd. Door de onvolledige bewaring moet de focus noodgedwongen worden gericht op twee periodes uit de geschiedenis van het klooster : de tweede helft van de 17de en de tweede helft van de 18de eeuw.

Uit de registers begonnen tijdens het prioraat van Jan Watervliet (1645-1671) blijkt dat de prior persoonlijk inkomsten en uitgaven bijhield³⁷. Hij noteerde de financiële verrichtingen uiterst gedetailleerd in chronologische orde, telde ze onderaan ieder folio samen en berekende maandelijks het totaal. Het saldo werd daarentegen niet bepaald. Watervliet legde voor verschillende zaken een afzonderlijk journaal aan : bewaard bleven die voor de keuken; voor het onderhoud van gebouwen en meubilair; voor kleding, huisraad, gezondheid, reizen, proceskosten en zielzorg; en tenslotte voor karweien. Zoals hoger reeds aangestipt kan uit interne verwijzingen worden afgeleid dat nog andere registers hebben bestaan³⁸.

Opmerkelijk is dat een groot aantal van de posten in deze journalen van de prior betrekking hebben op verrichtingen van andere kloosterlingen. In het journaal van inkomsten en uitgaven voor karweien duikt b.v. regelmatig de volgende vermelding op : "Tnavolghende is verleijdt bij damp Gabriel Page van A tot B, tzijdert den [datum] tot ende met den [datum] daernaer...", waarop diens uitgaven volgen³⁹. In de overige journalen van Watervliet wordt hetzelfde vastgesteld.

De prior hield ook een journaal bij, waarin hij de wekelijkse bedragen noteerde die hij aan een of meer leden van de priorij ter beschikking stelde ter vergoeding van alledaagse aankopen en onkosten⁴⁰. Indien men mag afgaan op een hulpdagboek van inkomsten en uitgaven van de keuken dat uit deze periode bewaard bleef⁴¹, dan hielden deze "administrateurs" zelf nauwgezet hun financiële transacties bij. In het genoemde hulpdagboek b.v. bestaan de inkomsten uitsluitend uit de wekelijkse voorzieningen door de prior, terwijl

³⁶ *Ibidem*, nr 498, april 1652.

³⁷ RAG, *Archief...Waarschoot*, nrs 490-493, 496-502.

³⁸ Zie noot 12.

³⁹ RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 501 : van juli 1645, augustus 1645, etc. tot oktober 1651 wordt Gabriel Page vermeld; daarna worden sommen besteed aan Pierre Du Corron.

⁴⁰ *Ibidem*, nr 502.

⁴¹ *Ibidem*, nr 444.

HET ARCHIEF VAN DE PRIORIJ TEN HOVE TE WAARSCHOOT

de uitgaven in rubrieken gegroepeerd werden (vlees, vis, wijn, brood, groenten, etc.) en vervolgens chronologisch aangevuld. De totaaluitgaven werden door de prior in zijn journaal van uitgaven en inkomsten voor de keuken overgeboekt⁴². Het totaal aan onkosten van de keuken in de periode september 1664-juli 1665 b.v. vindt men terug in het journaal van Watervliet in de maand juli 1665⁴³. Waarschijnlijk vormde de rekening van de administrateur een tussenschakel. Er is met name een rekening van Gabriel Page wegens het beheer van de keuken in 1668 bewaard⁴⁴, doch van datzelfde jaar is geen hulpdagboek voorhanden. Toch kan de volgorde van het functioneren als volgt schematisch worden voorgesteld :

ADMINISTRATEUR	Hulpdagboek
	Rekening
PRIOR	Journaal
	(Algemene rekening)

Dit deels hypothetische schema is gebaseerd op de stukken in verband met het beheer van de keuken. Of dit ook voor andere soorten van uitgaven geldt, of er niet één maar meerdere personen belast waren met het goederenbeheer van het klooster, is bij gebrek aan bronnen niet zeker. De aantekeningen in de journalen van Watervliet lijken wel te wijzen op een verdeling van de uitgaven naar soort, maar beheerd door één en dezelfde administrateur, die waarschijnlijk voor iedere categorie (zoals de prior) een afzonderlijk hulpdagboek bijhield en rekeningen voorlegde. Gelet op het kleine aantal leden in de priorij is dit eerder logisch.

Men zou hierbij kunnen gewagen van twee kassen : de centrale kas onder toezicht van de prior en de kas van de administrateur voor de alledaagse uitgaven, deels gespijst uit de centrale kas, deels uit eigen hand. B.v. tussen april en augustus 1668 ontving administrateur Page voor de keuken ruim 59 pond vanwege de prior, doch aangezien zijn onkosten in die periode 84 pond beliepen diende het nadelig saldo achteraf door de prior vereffend⁴⁵. Een strikte scheiding tussen de prior, die in eerste instantie superviseerde en de administrateur die uitvoerde, was er evenwel niet. Uit de journalen van

⁴² *Ibidem*, nr 496.

⁴³ Vgl RAG, *Archief...Waarschoot*, nrs 444 en 496.

⁴⁴ RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 486.

⁴⁵ *Ibidem*, nr 486.

Watervliet kan immers worden afgeleid dat de prior ook zelf uitgaf voor de keuken of voor andere zaken.

Het logische eindpunt zou de algemene rekening moeten zijn, doch hiervan zijn voor de tweede helft van de 17de eeuw geen exemplaren bewaard.

Het archief bevat daarentegen wel algemene rekeningen uit het prioraat van Leo Cambier (1749-1768). Uit de tweede helft van de 18de eeuw zijn bovendien de series hulpdagboeken van keuken en bakkerij voorhanden⁴⁶. Ook deze stukken geven enige inlichtingen over de organisatie in de priorij.

De rekeningen opgemaakt door de "procurator" Charles Beydens, die hier voor het eerst opduikt, volgen elkander op van bij de aanvang van het prioraat van Cambier (26 oktober 1749) tot 31 december 1759, met uitzondering van de periode 1 november 1752 tot en met 31 oktober 1753. Deze stukken hebben geen vaste registratiewijze, net alsof men experimenteerde en zocht naar de meest geschikte vorm. Inkomsten en uitgaven staan in alle gevallen duidelijk gescheiden, doch telde Beydens in de eerst bewaarde rekening⁴⁷ slechts grote posten (b.v. huisgelden, openbare verkopen, cijzen, etc.) samen, dan schreef hij vanaf de tweede⁴⁸ alle verrichtingen afzonderlijk in chronologische orde op, net als in een journaal, zodanig dat met behulp van de dateringen elke kwitantie van het overeenkomstige rekeningjaar kan worden teruggevonden⁴⁹. De registratiewijze veranderde echter opnieuw in 1753-54⁵⁰, vanaf welk ogenblik enkel nog maandtotalen werden opgetekend. Ook het boekjaar evolueerde binnen dit korte tijdsbestek. Tussen 1749 en 1754 liep dit van 1 november tot en met 31 oktober, terwijl vanaf 1755 voor het kalenderjaar werd gekozen.

De hulpdagboeken van de keuken en de bakkerij bleven eveneens vanaf 1749 bewaard en lopen tot 1765. Inkomsten en uitgaven werden er nauwgezet in genoteerd om maandelijks het saldo te berekenen. Deze stukken werden door steeds dezelfde twee - onbekende - personen bijgehouden.

Er bestond dus in het midden van de 18de eeuw nog steeds een vorm van werkverdeling, zoals ten tijde van Watervliet kon worden vastgesteld, in die zin dat keuken en bakkerij in ieder geval apart werden beheerd. De persoon belast met de keuken ontving, zo blijkt uit zijn hulpdagboeken, wekelijks een bedrag voor zijn onkosten. Deze sommen werden door de "procurator" in rekening gebracht. Een vergelijking met de 17de eeuw is niet helemaal mogelijk, vermits men van Cambier geen journalen bezit, zodat de rol van de prior in deze periode in het duister blijft. Bovendien is er nu ook de procurator, een figuur die weliswaar in het 17de-eeuwse bronnenmateriaal niet

---

⁴⁶ *Ibidem*, nrs 446-477.

⁴⁷ *Ibidem*, nr 505.

⁴⁸ *Ibidem*, nr 506.

⁴⁹ *Ibidem*, nrs 648, 649.

⁵⁰ *Ibidem*, nr 508.

HET ARCHIEF VAN DE PRIORIJ TEN HOVE TE WAARSCHOOT

voorkomt, maar daarom nog niet noodzakelijkerwijze een 18de-eeuwse creatie is. Misschien was hij ook al in de 17de eeuw verantwoordelijk voor de algemene rekeningen.

De momentopnamen van de interne organisatie, die met behulp van de boekhouding worden verkregen, blijven uiteraard wazig. Doch waarschijnlijk zouden deze summiere gegevens kunnen aangevuld worden na een vergelijkend onderzoek van de archieven van de andere Cisterciënzerkloosters.

Voor wie het goederenbezit van de priorij wil bestuderen zijn er eerst en vooral zeven manualen van ontvangen cijzen of pachten beschikbaar⁵¹. Het oudste, sterk beschadigd, dateert van het tweede kwart van de 16de eeuw, terwijl het meest recente door de Franse Domeinadministratie in 1796 werd afgesloten. De gebruiker moet er rekening mee houden dat enkel het laatste manuaal het volledige goederenbezit van het klooster bevat. In de oudere registers wordt nu en dan verwezen naar een "liber magnum" of "grooten bouck"⁵², dat niet tot ons is gekomen. Een onderlinge vergelijking leerde verder dat de structuur van deze manualen identiek bleef van de 16de tot de eerste helft van de 18de eeuw, maar dat onder prior Ludovicus Wauters (1764-1792) een grondige verandering werd doorgevoerd. De oudere indeling was meer bepaald gebaseerd op zowel de ligging van de goederen als op het tijdstip waarop diende betaald (i.c. 25 december of 1 oktober). Door het gelijktijdig hanteren van een geografisch en een chronologisch criterium komen sommige lokaliteiten meer dan eens voor en ontstaat een weinig overzichtelijke structuur⁵³.

Het nieuwe manuaal dat Wauters in 1768 begon, was grondig voorbereid door het opmeten en het in kaart brengen van de bezittingen van het klooster⁵⁴. De stukken die hierbij tot stand kwamen zijn van groot belang voor een studie van het grondbezit van de priorij in de 18de eeuw⁵⁵. De indeling van het nieuwe register, uitsluitend op de ligging van de goederen gebaseerd, is dientengevolge veel overzichtelijker. Telkens staan de afmetingen vermeld en wordt verwezen naar de bijbehorende kaart.

Naast deze registers kan de vorser gebruik maken van de koop- en transportakten uit dit archief, welke door hun talrijke inhoudselementen evenzeer geschikt zijn voor onderzoek buiten het kader van de archiefvormer⁵⁶. De draagwijdte van de oorkondenschat - en de facto van het volledige archief - is in hoofdzaak beperkt tot de driehoek Zomergem - Eeklo

⁵¹ *Ibidem*, nrs 285-288, 291-293.

⁵² *Ibidem*, nr 288, nr 291, f° 38.

⁵³ Zie : M. HAEGEMAN, *Inventaris*, pp 38-41.

⁵⁴ RAG, Archief...Waarschoot, nr 293.

⁵⁵ *Ibidem*, nrs 294-296 : staten van de bezittingen van de priorij met landmeterkaarten (1778).

⁵⁶ *Ibidem*, nrs 155-281.

MARC HAEGEMAN

- Lembeke, met Waarschoot als kern en met Kaprijke, Bassevelde en Gent als uitschieters.

Opmerkelijk in dit verband is dat vrij veel oorkonden in dit archief dateren van voor de stichting van de priorij in 1445. Per definitie zijn dit allemaal retroacta, eigendomsbewijzen of transacties van vroegere eigenaars, ook al ontbreekt in sommige gevallen de uiteindelijke aankomsttitel van het klooster en kan de band met dit archief enkel uit de notities "in dorso" worden afgeleid⁵⁷. Wat meteen de mogelijkheden voor onderzoek verruimt. Aan de hand van deze retroacta kan b.v. de accumulatie van grond in de streek door de stichter van de priorij Simon Utenhove in de jaren 1430-40 worden bestudeerd (cf. infra), of de aanwezigheid van andere Gentse poorters (b.v. Roels)⁵⁸ en instellingen (Onze-Lieve Vrouwenbroeders)⁵⁹ opgespoord.

In het kader van de inventarisatie van dit archief werden de oorkonden met het oog op hun ordening geconfronteerd met de hierboven vermelde cijnsboeken. Daaruit kon niet alleen worden afgeleid dat, zoals gezegd, deze registers geen volledig overzicht van het grondbezit bieden, maar dat daarin anderzijds lokaliteiten vermeld staan (Oostwinkel, Ronsele, Ursel) waarvan helemaal geen oorkonden bewaard zijn⁶⁰. Een duidelijke aanwijzing dat de oorkondenschat al evenmin volledig tot ons is gekomen.

Samenvattend kan men stellen dat het priorij-archief hoofdzakelijk het goederenbeheer en zijn verantwoording belicht. Men verneemt daarentegen nauwelijks iets over het kerkelijk leven in het klooster. Het archief bevat wat informatie over de leden van de gemeenschap (naast de reeds aangestipte bronnen zijn er een paar akten van installatie van priors en enkele stukken van uiteenlopende aard met betrekking tot de toelating van religieuzen⁶¹), maar over de uitoefening van de eredienst, over eventuele pastoraten, of over de inrichting van onderwijs⁶² in het klooster, zijn weinig of geen directe bronnen voorhanden. Wel steken een aantal merkwaardige documenten in het archief, die ons over de betrekkingen met andere kloosters - met name Boudelo - inlichten (cf. infra).

Tot slot worden in dit exposé nog een aantal thema's uit de geschiedenis van Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove bekeken. Om te beginnen de oprichting en de incorporatie van de priorij. Zoals hierboven reeds vermeld kan de onderzoeker vrij veel informatie over dit onderwerp in het priorij-archief

---

⁵⁷ Zie : M. HAEGEMAN, *Inventaris*, pp 89-90.

⁵⁸ RAG, *Archief...Waarschoot*, nrs 189-190.

⁵⁹ *Ibidem*, nrs 197-200, 241.

⁶⁰ M. HAEGEMAN, *Inventaris*, pp 38-39.

⁶¹ RAG, *Archief...Waarschoot*, nrs 131-152.

⁶² RAG, *Archief...Waarschoot*, nrs 675-676.

HET ARCHIEF VAN DE PRIORIJ TEN HOVE TE WAARSCHOOT

vinden. Nochtans - of misschien juist daarom - zijn de bestaande bijdragen vrij verwarrend, vooral wat de chronologie betreft. Derhalve lijkt het aangewezen de feiten betreffende de stichting van het klooster hier nog eens op een rijtje te zetten.

De stichting van de Cisterciënzerpriorij Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove in Waarschoot is een duidelijke manifestatie van de heropbloei en tegelijk vernieuwing die het kloosterleven in het algemeen tijdens de late 14de en 15de eeuw in de Nederlanden heeft gekend⁶³. De funderingen van het klooster werden in de jaren 1440 gelegd. De Gentse patriciër Simon Utenhove en zijn vrouw Margriete De Busere besloten in 1444 op hun grond in Waarschoot een kleinschalige religieuze gemeenschap op te richten⁶⁴. Simon Utenhove, gewezen baljuw van Eeklo (1429-1438)⁶⁵ en vermeld als "escuier de cuisine" in de hofordonnantie van hertog Filips de Goede uit 1433⁶⁶, had niet alleen in Waarschoot maar tevens in de naburige parochies Eeklo, Lembeke, Bassevelde en Kaprijke stukken grond en renten geaccumuleerd, welke hij in een later stadium aan de priorij zou overdragen⁶⁷. Filips de Goede amortiseerde de grond in Waarschoot op 24 april 1444⁶⁸, terwijl de bisschop van Doornik zijn fiat aan het initiatief verleende op 20 maart 1445, datum die als de officiële stichtingsdatum kan gelden⁶⁹. Na de incorporatie in de

---

⁶³ Zie : E. PERSOONS, *Oude en nieuwe vormen van religieus leven 1384-1512*, in : *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, IV, Bussum, 1980, pp 396-404; L.J. LEKAI, *De Orde van Cîteaux. Cisterciënsers en Trappisten. Idealen en werkelijkheid*, Abdij Achel, 1980, pp 135-139.

⁶⁴ Op 16 maart 1444 werden door Simon Utenhove en de pastoor van Waarschoot de respectieve plichten en rechten van parochie en priorij vastgelegd (RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 1, f°14-15; nr 677, 16 maart 1443). Moderne auteurs (DE POTTER, CASSIMAN, DE VOS) situeerden deze overeenkomst ten onrechte in 1453, als gevolg van een verkeerde interpretatie van de datum van de akte in het cartularium. In margine werd daar inderdaad door een onbekende hand in potlood "1453" genoteerd.

⁶⁵ J. VAN ROMPAEY, *Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Boergondische periode*, Brussel, 1967, p 625.

⁶⁶ W. PARAVICINI, *Die Hofordnungen Herzog Philips des Guten von Burgund. Edition IV*, in : *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, 15, 1987, Sigmaringen, 1988, p 203, nr 177 (met dank aan Marc Boone voor deze bijkomende informatie); vgl. J. VAN ROMPAEY, *op. cit.*, nr XVIII, pp 556-558.

⁶⁷ RAG, *Archief...Waarschoot*, nrs 159-164 (Bassevelde); 182-184 (Eeklo-Lembeke); 232 (Kaprijke); 237-240, 242, 243, 245-248, 257 (Waarschoot).

⁶⁸ *Ibidem*, nr 114 (uitgegeven door F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *op. cit.*, pp 78-81). De akte van amortisatie wordt ook in het archief van de Rekenkamer van de hertog bewaard : Archives Départementales du Nord, Rijsel, B 1606, f°240v-241r (met denk aan Marc Boone voor deze bijkomende informatie).

Cisterciënzerorde (1447) namen monniken uit de priorij te Warmond in het graafschap Holland hun intrek in het nieuwe klooster. De overste van Warmond verkreeg in september 1449 het recht op toezicht en visitatie⁷⁰.

Via het klooster van Warmond behoorde Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove tot de zo geheten congregatie van Sibculo, de in de loop van de 15de eeuw steeds talrijker wordende groep priorijen in de Nederlanden die zich, mogelijk geïnspireerd door de Moderne Devotie, kenmerkte door een streven naar een zuiverder religiositeit⁷¹. Wat het klooster te Waarschoot betreft, waren naast de band met Warmond en de eeuwige trouw aan de Regel, vooral de voorkeur voor een kleinschalige gemeenschap en de vrije keuze van de prior in dit opzicht karakteristiek⁷².

Voor zover kon worden nagegaan telde de priorij van Waarschoot doorgaans een zevental monniken, ofschoon dit aantal in minder gunstige tijden tot vier of minder kon dalen⁷³.

Door een beperkt ledental en de vrij gekozen oversten meenden de kloosters zich voldoende te kunnen afschermen van externe invloeden, doch er

⁶⁹ RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 112 (uitgegeven door F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *op. cit.*, pp 77-78). Op 24 maart 1445 werden kerk, altaar en kerkhof van de nieuwe priorij door de bisschoppen van Doornik en van Sarepta gewijd : *Ibidem*, nr 113. Moderne auteurs hielden hier geen rekening met de Paasstijl (cf. CASSIMAN, VERHAEGEN).

⁷⁰ Voor de incorporatie zie : RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 1, f°12-13; voor de toekenning van het visitatierecht : *Ibidem*, nr 1, f°19 (uitgegeven door F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *op. cit.*, p 81). De priorij van Warmond of Mariënhaven (bij Leiden, in de huidige provincie Zuid-Holland, Nederland) was zelf een dochterklooster van de abdij van Kempen of Altenkamp/Camp (bij Krefeld, Noordrijn-Westfalen, Duitsland; en niet Kampen in Overijssel, Nederland, zoals gesteld door F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *op. cit.*, p 81 en A. DE VOS, *op. cit.*, p 275). Via Warmond behoorde Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove tot de linie van Morimond, de vierde dochterstichting van Cîteaux, zie : L. H. COTTINEAU, *Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés*, II, Mâcon, 1937, kol 3424; M. SCHOENGEN, *Monasticon Batavum*, Verhandelingen der Nederlandse Akademie voor Wetenschappen, afdeling Letterkunde, n.r. XLV, Amsterdam, 1942, p 129.

⁷¹ L.J. LEKAI, *op. cit.*, p 135-139.

⁷² Zie : RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 119.

⁷³ Voor het aantal monniken zie : *Ibidem*, nrs 119, 272, 442. In 1539 was er een prior, een onder-prior, een "kelderwaerder" en 4 andere monniken. In een akte van 1553 is er sprake van een prior, een sub-prior, een "kelderwaerder", een "wijnwaerder" en 3 monniken. Ten tijde van het Calvinistische bewind te Gent (1577-1584) telde de priorij slechts 3 monniken en 2 lekebroeders (Stadsarchief Gent, *reeks 94bis*, nr 12). Op het moment van de opheffing in 1796 werden er 7 monniken, 2 novicen en 4 knechten geteld (RAG, *Schelde departement*, 2180/10, d.d. 22 september 1796). Voor het ledental in de 17de eeuw zie ook verder.

HET ARCHIEF VAN DE PRIORIJ TEN HOVE TE WAARSCHOOT

zijn aanwijzingen dat in Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove dergelijke idealen vrij vlg in de dagdagelijkse realiteit werden uitgehoud.

Over de relaties van de priorij met de buitenwereld, en meer bepaald met wereldlijke overheden en andere kloosters is vrij veel in het archief bewaard.

Allereerst stelt men vast dat het klooster in de tweede helft van de 15de eeuw, naar verluidt om het hoofd boven water te houden, zijn grondbezit bestendig heeft uitgebreid⁷⁴, wat evenwel al vroeg aanleiding gaf tot conflicten met de parochie Waarschoot. Reeds in 1486 diende een aantal punten van onenigheid tussen de priorij en de dorpelingen bijgelegd : het lezen van de mis kwam ter sprake, doch in de grond draaide alles rond de voorgehouden fiscale immuniteit. Wrijvingen met de parochie Waarschoot naar aanleiding van de taxatie lopen van dan af aan als een rode draad doorheen de geschiedenis van Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove. In 1486 kregen de monniken nog vrijstelling van heffingen op hun grondbezit, mits ze dat niet meer uitbreidden⁷⁵. Ruim twee eeuwen later werden nog steeds processen voor de Raad van Vlaanderen aanhangig gemaakt betreffende dezelfde problematiek: in die fase bestreed de priorij evenwel niet langer het principe van het bijdragen in de belastingen, maar enkel nog de quota en de basis van de heffing.

Een grondige studie van de procesdossiers ter zake in het priorij-archief bewaard⁷⁶ moet toelaten deze evolutie nauwkeuriger te schetsen. Wanneer werd b.v. de vrijstelling van belasting daadwerkelijk afgeschaft ? Gold dit voor alle soorten belastingen ? Welke argumenten haalden de monniken in de betwistingen aan (canonieke theorieën of meer realistisch zoals het voortbestaan van de gemeenschap) ? In het Gentse Stadsarchief worden een aantal stukken bewaard die deze problematiek in de verhoudingen priorij-stad Gent en priorij-centrale overheid belichten⁷⁷.

---

⁷⁴ RAG, *Archief...Waarschoot*, nrs 195, 196, 209-211, 214-216 (verwerving van grond in Eeklo-Lembeke); nrs 258, 261, 263, 264, 268-270 (verwerving van grond in Waarschoot).

⁷⁵ RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 416.

⁷⁶ *Ibidem*, nrs 416-419, 422-425, 428-430. Voor de processen uit de late 17de en 18de eeuw zal de onderzoeker er goed aan doen het memorieboek van de priorij te consulteren (*Ibidem*, nr 678). Met de notities van de priors over het verloop van sommige geschillen kan de chronologie van de dikwijls uitermate complexe processen worden gereconstrueerd. In dit verband zullen ook de registers der boekhouding hulp bieden (*Ibidem*, nrs 490-495, 499, 500). Voor de processen gevoerd voor de Raad van Vlaanderen kan terloops verwezen worden naar het archief van deze instelling (zie : J. BUNTINX, *Inventaris van het Archief van de Raad van Vlaanderen*, 7 dln, Brussel, 1964-1977).

⁷⁷ Stadsarchief Gent, *Archief van de Priorij van Waarschoot*, reeks XIII, nrs 2, 3, 5-11, 13.

Daarnaast werd de autonomie van de priorij aangetast door het verdwijnen van het principe der vrije keuze van de prior. Judocus Van der Cruyken benadrukte in zijn kroniek dat in 1530 de nieuwe prior Jacob De Draeyere (1530-1551) niet zoals naar goede gewoonte door het convent, maar door de generaal-overste van de Orde werd verkozen, met de bekrachtiging door de keizer⁷⁸.

Dit feit hield voor Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove nog in een andere zin verregaande consequenties in, vermits met deze benoeming een geestelijke uit de abdij van Boudelo zijn intrede had gedaan⁷⁹. Het overlopen van de lijst van priors aangelegd door De Vos in het Monasticon maakt niet alleen duidelijk dat de abdij van Boudelo vanaf 1530 tot 1628 het priorschap van Waarschoot wist te monopoliseren, maar laat bovendien veronderstellen dat dit met de medewerking, zo niet met de instemming van de centrale overheid gebeurde⁸⁰.

Jacob De Draeyere werd reeds voorgesteld. Wanneer in 1551 de opvolging werd betwist, dan was het Frans De Winter (1551-1556), de kandidaat gesteund door de centrale overheid, die het haalde. Toevallig of niet was ook hij een monnik uit Boudelo. Zijn opvolger Jan Van Nieulande (1556-1559) werd prior nadat de abt van Boudelo en een raadsheer van de Raad van Vlaanderen de priorij hadden bezocht. Andreas Coymans, prior van 1561 tot 1571, kwam uit Boudelo en werd benoemd door de vorst. In 1571 waren de twee kandidaten die zich voor de opvolging aandienden geestelijken in Boudelo, doch het ware hoogst onwaarschijnlijk geweest dat Filiep De Steercke (1572-1587) niet was benoemd : zijn vader was thesaurier van de Orde van het Gulden Vlies, een van zijn broers was griffier in de Rekenkamer, een ander was baljuw van het Oudburg, en zijn schoonbroer was raadsheer in de Raad van Vlaanderen⁸¹.

De connectie liep nog verder, zelfs na het Calvinistische intermezzo te Gent (1577-1584), tijdens hetwelk zowel de abdij van Boudelo als de priorij van Waarschoot droeve tijden hebben gekend⁸². Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove was zo goed als met de grond gelijk gemaakt en na het overlijden van prior De Steercke in 1587 verkreeg, bij ontstentenis van een opvolger, de abt van Boudelo van Filips II het beheer over de goederen van de geruïneerde priorij, met de bedoeling ze opnieuw te doen bloeien⁸³. Wanneer in 1595 uiteindelijk

⁷⁸ RAG, *Archief... Waarschoot*, nr 677, f°10.

⁷⁹ Prior De Draeyere had in 1510 in Boudelo geprofest en werd in 1551 abt verkozen (G. ASAERT, *Abbaye de Baudelo à Sinaai-Waas, puis à Gand*, in *Monasticon belge*, VII, Province de la Flandre Orientale, vol 3, Liège, 1980, p 259).

⁸⁰ A. DE VOS, *op. cit.*, pp 277-280.

⁸¹ *Ibidem*, p 278.

⁸² V. FRIS, *Histoire de Gand*, Bruxelles, 1913, pp 226-227.

⁸³ C. VLEESCHAUWERS, *op. cit.*, nr 1146, p 797 (29 april 1588).

HET ARCHIEF VAN DE PRIORIJ TEN HOVE TE WAARSCHOOT

toch een prior werd benoemd, dan was dit Willem (Guilielmus) De Castillo, een vertrouweling van de abt van Boudelo. Vanaf 1600 cumuleerde De Castillo zijn priorschap met de functie van coadjutor en vanaf 1610 zelfs met die van abt van Boudelo, hetgeen uiteraard vragen doet rijzen bij het plichtsbesef van dit individu. Zijn opvolgers in Waarschoot Filips Boonen (1619-1621) en Jacob Van der Beke (1622-1628) waren eveneens uit Boudelo gerecruteerd en garandeerden dat deze situatie van quasi-incorporatie nog een tijdlang voortduurde⁸⁴.

Voor Judocus Van der Cruyden, de prior-historicus was er inderdaad op dit punt geen twijfel mogelijk : de abdij van Boudelo stuurde in de decennia na de vernieling door de Gentse "geuzen" (1578 en 1580) doelbewust aan op een inlijving van de zieltogende priorij. Van zijn hand is in het priorij-archief een nota bewaard gebleven⁸⁵, waarin hij op vrij directe wijze de nadelen van de nauwe band die tussen de priorij en Boudelo was gegroeid op een rijtje zette. De reden waarom Van der Cruyden hieraan zo zwaar tilde moet worden gezocht in het feit dat Boudelo in zijn tijd (1695-1706) nog steeds op Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove aasde. Dat de prior, kennelijk op het einde van zijn dagen, moest vaststellen dat er onder zijn kloosterlingen een strekking was gegroeid die hem niet vlug genoeg kon zien verdwijnen om hem door iemand van Boudelo te vervangen, gaf deze kwestie een wel heel dramatische klank. Een uiterst subjectief betoog dus, dat echter voor een deel steunt op verloren gegane documenten en nog meer op een goede brok gezond verstand.

Het staat vast dat de benoeming van geestelijken uit Boudelo tot prior van Waarschoot uiteindelijk gepaard ging met de overdracht van het visitatierecht op deze abdij. Nog in 1553 visiteerde de prior van Warmond Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove⁸⁶, doch in 1561 werd Jacob De Draeyere, toen abt van Boudelo, met deze taak belast⁸⁷. De tijd van de congregatie van Sibculo was definitief voorbij.

Door de monopolisering van het priorschap tijdens de 16de eeuw zouden de abten van Boudelo zich bovendien steeds meer beschouwd hebben als effectieve oversten van de kleine priorij, wat door Van der Cruyden onmogelijk werd geacht, gezien de verschillende filiaties van de beide kloosters⁸⁸. Een argument dat de abt van Boudelo er echter in 1572 niet van weerhield om zich in zijn aanstellingsakte van De Steercke als "abbas

---

⁸⁴ A. DE VOS, *op. cit.*, pp 279-280. Voor De Castillo, zie : G. ASAERT, *op. cit.*, pp 260-262.

⁸⁵ RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 135. Deze nota dateert oorspronkelijk van 1704; het bewaarde stuk is een afschrift uit ca. 1706.

⁸⁶ RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 117.

⁸⁷ C. VLEESCHAUWERS, *op. cit.*, nr 1100 (3 september 1561).

⁸⁸ Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove ging zoals gezegd terug op Cîteaux, terwyl Boudelo tot de filiatie van Clairvaux behoorde (*ibidem*, nr 135).

MARC HAEGEMAN

monasterii de Baudeloo ordinis cisterciensis, monasterii de Waarschoot superior" bekend te maken⁸⁹.

De crisis op het einde der 16de eeuw zou, steeds volgens de prior-historicus, voor de abdij van Boudelo het teken zijn geweest om de teugels nog strakker aan te halen. Van der Cruycken was ervan overtuigd dat Boudelo, zoals bekend belast met de heropbouw van Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove, het snode plan had beraamd om door een danig wanbeheer de onleefbaarheid van de priorij als zelfstandige gemeenschap in het daglicht te stellen, ten einde tot de incorporatie te kunnen overgaan. Wellicht deed Van der Cruycken in het vuur van zijn betoog de waarheid geweld aan door prior De Steercke alleen verantwoordelijk te stellen voor de schuldenlast van het klooster en niet de confiscatie en vernielingen door de Gentse Calvinisten in rekening te brengen. Maar dat het beheer van Boudelo achteraf, op zijn minst, te wensen overliet, lijkt wel vast te staan. De Castillo en zijn opvolgers Boonen en Van der Beke zouden het niet eens nodig geacht hebben om in Waarschoot zelf te verblijven - gelet op de cumulatie van de eerstgenoemde was dit ook niet mogelijk - en systematisch de inkomsten van de priorij met die van Boudelo verward hebben. Misschien kan de vermenging van archivalia van de beide kloosters uit deze periode nog het best deze beweringen van Van der Cruycken hard maken⁹⁰.

Een rekening van prior Filips Boonen b.v. stak tot vrij recent in het archief van de abdij van Boudelo⁹¹. Dit voor de periode in kwestie unieke document werpt enig licht op de wijze waarop Boudelo de administratie van het klooster te Waarschoot aanpakte. In een eerste post van de inkomsten noteerde Boonen "dat in voorgaende jaeren des voorseits scoosters goedren [Waarschoot] bij laste van mijn heer den prelaet van Baudeloo geadministreert zijn geweest bij jonker Jan De Castille, neve van den voorseiden heer prelaet, die mets zijn sober gestaethede wel heeft ontfanghen maer gheen ghelt overgetelt (...)". Van der Cruycken citeert in zijn nota uit een rekening van prior Van der Beke de volgende passage : "dienvolghende heeft heer Philippus Van Boonem onsen predecesseur, ghepromoveert wesende tot prior van het

---

⁸⁹ RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 135. Over de juridische gronden van deze titulatuur kan men zich terecht vragen stellen. Wel werd de abt in 1569 als "Commissarius Ordinis generalis" in de Nederlanden voorgesteld en belaste men hem in 1575 met het herstel van de priorij van Sibculo (G. ASAERT, *op. cit.*, pp 259-260).

⁹⁰ RAG, *Archief...Waarschoot*, nrs 98, 137, 504 werden in 1984 uit het archief van de abdij van Boudelo in het priorij-archief ingevoegd.

⁹¹ *Ibidem*, nr 504 : rekening van prior Boonen, 1 januari 1619-7 november 1621.

HET ARCHIEF VAN DE PRIORIJ TEN HOVE TE WAARSCHOOT

clooster van Pieter Pots tot Antwerpen⁹², in onse handen ghelevert alle de boecken, brieven ende munimenten den voorn. clooster van Waarschoot angaende, nemaer heeft niet ghegheven eenigh gelt, affirmerende datter geen en was⁹³. Dit is des te merkwaardiger, wanneer men vaststelt dat de rekening van prior Boonen met een positief saldo van ongeveer 206 pond werd afgesloten⁹⁴.

Waar gingen de inkomsten van de priorij dan naar toe ? Van der Cruycen geeft het antwoord door enkele uittreksels uit de rekening van Van der Beke aan te halen, waaruit duidelijk blijkt dat de inkomsten aan persoonlijke onkosten of aan de abdij van Boudelo werden besteed.

Het voornemen van De Castillo in 1609 om de priorij daadwerkelijk bij zijn abdij in te lijven zou niet alleen op het verzet van de parochie Waarschoot zijn gestuit, maar tevens in Rome geen goedkeuring hebben gevonden⁹⁵.

Achteraf beschouwd was 1609 een keerpunt in de verhouding Waarschoot-Boudelo. Op het voornemen van De Castillo volgde een onderzoek dat aldus Van der Cruycen ruim negen jaar in beslag nam en kennelijk meteen ook de kerkelijke hiërarchie bewust maakte van hetgeen er zich te Waarschoot afspeelde. In zoverre dat na het overlijden van prior Van der Beke (1628) - de laatste Boudelo-prior voor bijna een eeuw - de vicaris-generaal van de Zuidelijke Nederlanden er bij de landvoogdes op aandrang een geestelijke uit de abdij van Ten Duinen voor het vacante ambt te benoemen, mits hij ook daadwerkelijk in de priorij zijn intrek nam en enkele monniken meebracht om de gemeenschap aldaar nieuw leven in te blazen⁹⁶.

Deze benoeming en de opeenvolgende prioraten van geestelijken die niet uit Boudelo afkomstig waren (Theodoor Pybes, Judocus Du Corron, Jan Watervliet, Jan Richart en Judocus Van der Cruycen werden hetzij uit Ten Duinen, hetzij uit de priorij zelf gerecruteerd) luiden volgens Judocus Van der Cruycen een periode van herstel in na het wanbeheer van de laatste decennia. De abten van Boudelo behielden ongetwijfeld veel invloed in de organisatie van het kerkelijk leven in Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove⁹⁷, in die mate zelfs dat ze in het begin van de 18de eeuw opnieuw vat kregen op het

---

⁹² Het Sint-Salvatorclooster te Antwerpen, gesticht door Pieter Pot in 1446. Filips Boonen werd in 1628 tevens coadjutor in Boudelo (A. DE VOS, *op. cit.*, p 280).

⁹³ RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 135.

⁹⁴ *Ibidem*, nr 504.

⁹⁵ *Ibidem*, nr 135; nr 677, f°13.

⁹⁶ *Ibidem*, nr 135. Vgl J. VAN STATEN, *Theodorus Pybes. Monnik van Ter Duinen (1583-1632)*, in : *Cîteaux in de Nederlanden*, V, 1954, pp 261-262.

⁹⁷ G. ASAERT, *Abbaye de Boudelo à Sinaai-Waas, puis à Gand*, in *Monasticon belge*, VII, Province de la Flandre Orientale, vol 3, Liège, 1980, pp 263-265.

MARC HAEGEMAN

priorschap (Andreas Goethals, Leo De Mahieu en Leo Cambier)⁹⁸. Ofschoon bij iemand als Van der Cruycken nog duidelijk de vrees leefde dat een Boudelo-prior een herhaling van de moeilijkheden uit het begin van de 17de eeuw zou betekend hebben, was er blijkbaar van incorporatie helemaal geen sprake meer.

Deze minder bekende episode uit de geschiedenis van de priorij van Waarschoot roept nog enkele vragen op. Meer bepaald wat het subjectieve betoog van Van der Cruycken betreft. Strookt zijn zwart-wit voorstelling van de feiten met de werkelijkheid of dikte hij zijn verhaal aan als reactie op de gebeurtenissen in de priorij in zijn eigen tijd? Indien Boudelo moedwillig het beheer van de priorij verwaarloosde met het oog op een incorporatie, wat verklaart dan deze houding? Volstaat het om de benarde situatie van de abdij op het einde der 16de eeuw in herinnering te brengen⁹⁹?

Naast de getuigenis van prior Van der Cruycken versterkt het grotere aantal archiefstukken, waarover de onderzoeker vanaf ca. 1650 kan beschikken, de indruk dat door het verdwijnen van Boudelo-priors voor Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove inderdaad een periode van herstel, zelfs bloei aanbrak, in fel contrast met de voorafgaande "duistere" jaren. Uit de nu voorhanden boekhouding en cijnsboeken werpen de 17de-eeuwse priors Watervliet, Richart en Van der Cruycken zich als nauwgezette beheerders op. De talrijke ingekomen brieven, de archivalia betreffende de Staten van Vlaanderen¹⁰⁰, betreffende de organisatie van onderricht in de filosofie en de theologie door de monniken¹⁰¹, het initiatief tot het schrijven van de geschiedenis van het klooster, zijn stuk voor stuk getuigen van hun veelzijdigheid, vitaliteit en brede intellectuele vorming.

Weerspiegelt deze kwantitatieve groei van het archief inderdaad een efficiëntere administratie en een diversificatie van de activiteiten in de priorij, zodat ook in Waarschoot van een heropleving kan gesproken worden¹⁰², of is dit een valse indruk en het resultaat van toevallige bewaring? Beperken we ons hier tot een aantal bedenkingen.

Allereerst met betrekking tot de kwestie die de verhouding Waarschoot-Boudelo had beheerst: kon Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove zich als zelfstandige

⁹⁸ A. DE VOS, *op. cit.*, pp 280-285.

⁹⁹ G. ASAERT, *op. cit.*, p 260.

¹⁰⁰ Zie : M. HAEGEMAN, *op. cit.*, p 169 : Archief van de prior van Waarschoot als vertegenwoordiger van de geestelijke stand. Zie ook : *Dagh-register van alle de gedenckweirdige saecken voorengewallen in de vergaderinghe der Staeten van Vlaenderen...*, (1780-1789), bijgehouden door prior Ludovicus Wauters (1768-1792), Rijksuniversiteit Gent, Centrale Bibliotheek, Hs. 3796.

¹⁰¹ RAG, *Archief... Waarschoot*, nr 677, f°20; nrs 675-676.

¹⁰² E. PERSOONS, *Panorama van de reguliere clerus in de 17de eeuw*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, VIII, Bussum, 1979, pp 383-384.

HET ARCHIEF VAN DE PRIORIJ TEN HOVE TE WAARSCHOOT

gemeenschap handhaven? Boudelo beweerde van niet; Van der Cruyden was ervan overtuigd dat dit wel kon, indien het beheer maar ernstig werd opgevat, wat onder zijn onmiddellijke voorgangers ook was gebeurd¹⁰³. Toch blijkt hij een detail te vergeten. Toen Van der Cruyden zijn anti-Boudelo nota schreef, was de priorij al ruim vijftig jaar in Gent ondergebracht. In het geïsoleerde Waarschoot was een kloostergemeenschap inderdaad niet langer leefbaar. Het herhaalde bezoek van de Gentse Calvinisten had dit genoegzaam aangetoond. Het voorbeeld van Boudelo en andere kloosters werd uiteindelijk door Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove gevolgd; in 1650, onder prior Watervliet, verlieten de monniken de "dangereuse plaetse" en verhuisden naar de uitgebreide refuge binnen de muren van Gent, waar ze nog tot 1663 moesten wachten vooraleer alle betrokken overheden met de nieuwe situatie hadden ingestemd¹⁰⁴. In zoverre was de houding van de Boudelo-priors toch realistisch geweest.

Uiteraard kunnen de reeds vermelde wrijvingen met wereldlijke overheden naar aanleiding van de taxatie van de priorij met dit vraagstuk in verband worden gebracht. Het is een te onderzoeken hypothese of het voortdurend beknibbelen van de quota, het steeds herhaalde beroep op de bedreigde leefbaarheid van de gemeenschap en op de beperkte mogelijkheden van het "temporel" door de monniken meer dan slechts ongegronde pogingen en loze argumenteringen waren om aan de belastingen te ontsnappen. Voor de 17de eeuw bleven zoals bekend geen algemene rekeningen bewaard, doch een studie van de overige boekhouding uit deze periode zou wellicht aanwijzingen kunnen verschaffen.

Er dient vervolgens opgemerkt dat het aantal kloosterlingen in sommige periodes van de 17de en 18de eeuw beduidend laag was, wat rekening gehouden met de algemene tendens¹⁰⁵ al evenmin als een teken van bloei kan beschouwd worden. In 1672 b.v. telde de priorij 4 monniken en Van der Cruyden heeft het in zijn nota van 1706 over slechts 3 geestelijken¹⁰⁶.

Blijkbaar waren ze toch met genoeg om onderling te ruziën. In die mate zelfs dat Van der Cruyden op het einde van zijn priorschap van factievorming kon gewagen. De interne verdeeldheid had een hoogtepunt bereikt in 1676 toen monnik Frans Van Ravenbroek na prior Richart van Jansenisme te hebben beschuldigd een tijdlang het beheer over het klooster in handen

¹⁰³ RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 135.

¹⁰⁴ *Ibidem*, nr 118; zie ook : nr 677, f°16-17. Vgl F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *op. cit.*, pp 90-93. Over het toevluchtshuis van de priorij in Gent, gesitueerd tussen de Stoppelstraat en de Iepenstraat, zie : P. VERHAEGEN, *Le Prieuré gantois*, pp 6-10 (weliswaar met voorzichtigheid te hanteren).

¹⁰⁵ E. PERSOONS, *De reguliere clerus : een statistische benadering*, in : *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, IX, Bussum, 1980, pp 391-392.

¹⁰⁶ A. DE VOS, *op. cit.*, p 282 (1672); RAG, *Archief...Waarschoot*, nr 135 (1706).

MARC HAEGEMAN

kreeg¹⁰⁷. Ook onder de opvolger van Van der Cruyken, Andreas Goethals (1706-1719) was de sfeer in de priorij niet altijd even sereen. Naar verluidt leidden Goethals pogingen om de kloostertucht te doen eerbiedigen tot beschuldigingen van machtsmisbruik¹⁰⁸. Goethals was zoals bekend een geestelijke uit Boudelo en het is te onderzoeken of de aantijgingen door monnik Gillis Van den Brande geen naweeën waren van de rivaliteit tussen Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove en Boudelo.

Het archief van de priorij van Waarschoot heeft ongetwijfeld nog mogelijkheden voor historisch onderzoek. Algemeen moet worden toegegeven dat het te fragmentair bewaarde bronnenmateriaal geen onderzoek over langdurige periodes toelaat. De eerste 150 jaar van de kloostergeschiedenis blijft een vrij duistere periode. Vanaf de 17de eeuw echter, een tijdstip dat toevallig of niet samenvalt met het verdwijnen van de Boudelo-priors, zijn voldoende mogelijkheden voorhanden om een aantal momentopnamen uit de geschiedenis uit te werken. De betrekkingen met de wereldlijke overheid b.v. kunnen nog worden uitgediept, evenals de verhouding tot andere kloosters, inz. Boudelo. De relatie Waarschoot-Boudelo tijdens de late 16de-vroege 17de eeuw kwam hierboven wat uitvoeriger aan bod, doch het ware interessant de lijn door te trekken en deze problematiek te confronteren met de interne spanningen in de priorij tijdens de laatste decennia van de 17de eeuw. De nog quasi maagdelijke briefwisseling van de priors zou alleszins in het onderzoek moeten betrokken worden.

Het archief bevat voldoende materiaal voor een poging tot reconstructie van het grondbezit van het klooster, vooral in de 18de eeuw. Ook over het kloosterleven zelf is men nog niet uitgepraat. De boekhouding en andermaal de ingekomen brieven zullen op dit vlak hun dienst bewijzen.

De charters en de boekhouding bieden tenslotte stof voor onderzoek buiten het kader van de archiefvormer.

De eerder slordige inventarisatie van het priorij-archief uit de late 19de eeuw was weinig gebruiksvriendelijk en in geen geval bevorderlijk voor het onderzoek. Hopelijk heeft de herinventarisatie van 1990 hieraan verholpen.

---

¹⁰⁷ Zie : L. CEYSSENS, *art. cit.*; Frans Van Ravenbroek, die zich door de laatste priorverkiezingen gepasseerd voelde, werd tijdens de afwezigheid van de prior belast met het goederenbeheer van het klooster (1676-1677), zoals blijkt uit : RAG, *Archief...Waarschoot*, nrs 489, 500.

¹⁰⁸ A. DE VOS, *op. cit.*, p 284.

De Luitenant-Civil van de Indaginghe te Gent en te Dendermonde Vorstelijke rechtbanken voor verbintenissen in Vlaanderen (16e-18e Eeuw)

P. LENDERS*

Over sommige gespecialiseerde rechtbanken - ook vorstelijke - is niet altijd veel geweten, vooral niet zo deze een beperkte opdracht bezaten en binnen een welomschreven territorium functioneerden. Zo is het met de rechtbanken, die te Gent en te Dendermonde onder het gezag van Luitenant-Civil van de Indaginghe werkten. Niet onmiddellijk terugwijsbaar in de bekende hiërarchische structuren worden zij - niet ten onrechte - wel eens buitengewone rechtbanken geheten zoals de Hofrechtbank, de Rechtbank van de Reninge, de Hoven van de Dode Hand in Henegouwen e.a.

De beide rechtbanken van de indaginghe - of van de dagvaarding - werden door keizer Karel V ten gerieve van de Gentse poorters opgericht en zijn een uitloper van de bestraffing van de Arteveldestad na haar opstandigheid in 1537-1540. Men kent in de andere vorstendommen geen gelijkaardige gerechtelijke instanties.

Heel veel is niet over deze rechtbanken geschreven. De Vlaamse jurist Jan Antoon Knobbaert (†1677) schreef met heel veel bewondering over de Gentse instantie in de zeventiende eeuw¹. Sindsdien is de studie van die instelling verwaarloosd. Zelfs L.P. Gachard vermeldt in zijn grote publikatie waarin hij meer dan 400 documenten over de Gentse opstand openbaar maakt, haar oprichting niet. Alexandre Henne spreekt er wel over, ook E. Defacqz in zijn bekende studie over het oude recht en natuurlijk V. Fris in zijn werk over het Gentse verleden. Anderhalf decennium geleden brachten archivarissen een

---

* Gebruikte afkortingen

O.P.B.: *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*; Deuxieme série: 1506-1700. Zeven dln. (Brussel, 1893-1978). Règne des Archiducs: 1597-1621. 2 dln. (Brussel, 1909-1912).

O.P.B.A.: *Recueil des ordonnances des Pays-Bas Autrichiens*; Troisième série: 1700-1804. Vijftien dln. (Brussel, 1860-1942). *Pl.v.Vl.: Placcaerten van Vlaenderen*. Dertien dln. (Gent, 1639-1786).

¹ J.A. KNOBBAERT, *Jus civile Gandensium, hoc est usus moresque eorum in populo nati, a principe confirmati et observationibus illustrati*. 2e uitg. (Brussel, 1700), 466-472. Zie over hem E. VAN ARENBERGH in *Biographie nationale*, X (Brussel, 1889), 790-791.

P. LENDERS

stereotiep beeld van de instelling en onlangs werd er in het *Liber Amicorum Achilles De Vos* een kleine studie aan gewijd, die inzake jurisdictie en werking niet veel nieuwe elementen aanbracht². Van de Dendermondse evenknie werd tot nog toe geen melding gemaakt.

Als machtige en rijke stad had Gent in de middeleeuwen zijn gezag tot ver buiten de muren kunnen vestigen. Die extra-territoriale rechtsmacht gaf de schepenen van de Keure de bevoegdheid om tegen de gewone rechtsregels in mensen van buiten de stad in burgerlijke zaken te dagvaarden. Hun rechtsgebied - de "ommesaete" - besloeg een ruim deel van Vlaanderen. Zo'n extra-stedelijk machtsgebied was niet zo uitzonderlijk: zij kwam ook elders voor. Zo achtten de drie Brabantse hoofdsteden zich alleen en met uitsluiting van alle anderen bevoegd in geschillen, waarin hun poorters als aanleggers betrokken waren³.

Dit vexerende recht was al lang een doorn in het oog van de Bourgondische vorsten. Zij waren ook niet gelukkig met het feit dat de stad Gent haar eigen magistraat via commissarissen zelf aanstelde. Zij waren het nog minder met het verworven recht van deze autonome instantie, dat haar toeliet tot ver buiten de banmijl gerechtelijk gezag uit te oefenen ten nadele van de rechten van de plattelandsbewoners en hun onderworpenheid aan de heerlijke, plaatselijke of regionale rechtspraak. "In actien personele", schreef de bekende civilist Philip Wielant (1442-1520), "die heesschere moet volgen den Juge van den verweerdere". Maar hij voegde eraan toe: "De verweerdere is oock betreckelijck voor zijnen niet-Juge uyt causen van privilegiën van den heeschere"⁴.

De rechtsmacht ten voordele van de Gentse poorters leek de vorst niet alleen een onrechtmatige heerschappij over de dorpen, hij was ook op de hoogte van het feit dat dit gezag meer dan eens misbruikt werd in vonnissen, die dan ten voordele van rijke, bevriende poorters geveld werden of zelfs ten voordele van eigen leden van de zetelende magistraat, die als aanlegger partij

---

² L.P. GACHARD, *Relation sur les troubles de Gand sous Charles Quint*. (Brussel, 1846). Alleen een gepubliceerde akte van 4 juli 1542 vermeldt de luitenant-civil als deelnemer aan een verhoor - samen met de raadsfiscaal - van een verdachte van opstandige agitatie (p. 473). A. HENNE, *Histoire du règne de Charles Quint*, VII (Brussel-Leipzig, 1859), 113-114. E. DEFACQZ, *Ancien droit belge*, I (Brussel, 1873), 110-111. V. FRIS, *Histoire de Gand* (Gent, 1930), 182. *Het Rijksarchief in de Provinciën. Overzicht van de Fondsen en Verzamelingen. I De Vlaamse Provinciën* (Brussel, 1975), 183. J. BUNTINX, De luitenant-civil van de Indaginghe van Gent. In *Liber Amicorum Achilles De Vos* (Evergem, 1989), 61-66.

³ R. VAN UYTVEN, Imperialisme of Zelfverdediging. De extra-stedelijke Rechtsmacht van Leuven. In *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 58 (1975), 7-70.

⁴ Ph. WIELANT, *Practijcke civile*, (Antwerpen, 1573; anastatische uitg., 1968), 55-56.

DE LUITENANT-CIVIL VAN DE INDAGINGHE

waren, en mede konden rechter zijn ⁵. Zo hij deze toestanden oogluikend geduld had bij goede verstandhouding met de bewindvoerders van de Arteveldestad, moest deze abnormale rechtsmacht mikpunt worden van het repressief optreden bij opstandigheid. Dat gebeurde door de Carolijnse Concessie van 30 april 1540 ⁶.

Het artikel 63 zegt zeer duidelijk "*lesdits bourgeois et manans de notre ville de Gand ne jouiront d'oresnavant des indaginghes et ne pourront faire adjourner ou attraire audit Gand leurs censiers et debtours demeurans hors de ladite ville et eschevinage de Gand, ne lesdits eschevins en avoir court et connoissance, mais seront tenez les poursuivre en première instance pardevant les juges de leurs résidences, ne fut que lesdits censiers et debtours se fussent obliger et soubmis à payement du deu pardevant nosdits eschevins de Gand.*" Artikel 65 gaat daarover verder "*Pardessus ce pour le bien, repos et tranquillité de nostredit Pays de Flandres et à fin d'éviter que lesdites divisions et commotions passées plus n'adviennent, ordonnons et déclarons que lesdits de notre ville de Gand n'ont, ny auront doresnavant jurisdiction, autorité, prééminence ne supériorité sur le Vieu-bourg de Gand, les villes et chastellenies de Courtray, Audenarde, Tenremonde, Alost, Grandmont, Nienove, quatre mestiers et Pays de Waze, et généralement tout ce que l'on avoit accoustumé dire et appeller chastellenies et quartier de Gand, lesquels sont et à perpétuité demeureront séparés et distraicts desdits de Gand, sans pouvoir avoir recours à iceux, et sans que lesdits de Gand les puissent appeller ou invoker vers eux, soit pour le fait d'aydes ou autre*". De beide artikels laten aan duidelijkheid niets te wensen over. Aan de Gentse schepenbank werd alle rechtsmacht ontnomen, die zij vroeger bezat in het gebied van het huidige Oost-Vlaanderen en de streek rond Kortrijk. De ingebreke gestelden werden naar hun eigen, natuurlijke rechters verwezen; daar moesten de Gentse eisers de processen aanleggen. Verdere elementen van de bestraffing voorzagen dat de schepenbanken alleen en rechtstreeks door de vorst zouden aangesteld worden en dat de neringen alle politieke invloed zouden verliezen.

Daarmee leek de zaak afgedaan. De bestraffende regeling hield alleen rekening met politieke principes et structuren. De economische realiteit was daarbij uit het oog verloren. Die zou al vlug haar eisen stellen en te Brussel wilde men haar ontwikkeling niet verhinderen. Gent was immers een heel belangrijk regionaal economisch en financieel centrum.

---

⁵ J. BUNTINX, *o.c.*, 61.

⁶ O.P.B. IV, 181-190. Cfr. ook N. MADDENS, De opstandige Houding van Gent tijdens de Regering van Keizer Karel V (1515-1540). In *Oostvlaams Verbond van Kringen voor Geschiedenis*. Voorlichtingsreeks, nieuwe reeks, 17 (Maldegem, 1978).

DE VORSTELIJKE VERBINTENISSENRECHTBANK TE GENT

De politieke *diminutio capitis* van de stad Gent had zware gevolgen voor de talrijke zakenlieden en grootgrondbezitters, die met buitenlieden pachtcontracten en andere zakelijke regelingen afsloten, en voor de corporaties, die aan het platteland hun produkten afleverden. Voor deze economisch-actieve bovenlaag betekende de beperking van de rechtsmacht van het college van de Keure zoveel als een ramp. Bij het niet-nakomen van verplichtingen van de dorpsbewoners moest zij nauwkeurig uitzoeken onder welke rechtbanken de in-gebreke blijvenden ressorteerden en welke rechtbanken alleen voor feodale of correctionele zaken bevoegd waren en welke in burgerlijke aangelegenheden. Op het einde van het Ancien Regime telde Ph. Van Hille in Vlaanderen meer dan 2500 rechtbanken⁷. Dit hoge cijfer werd weliswaar opgetekend in een periode, die ongeveer twee en een halve eeuw op de Carolijnse Concessie volgt. Toch laat het vermoeden dat circa 1540 het aantal rechtbanken ook al heel hoog geweest moet zijn.

Een bijkomend euvel bestond erin dat men van machtige dorpsheren en boeren bij ingewikkelde betwistingen moeilijk een correcte uitspraak bekwam en nog moeilijker een vlotte uitvoering van het vonnis. Op het platteland was men veel nonchalanter dan in de steden. Daarbij betekende het veroordelen of zelfs het sturen van een dagvaarding naar een vooraanstaande van het dorp of naar een bekende pachter een blijvende vijandschap. De Vlaamse jurist J.A. Knobbaert drukte in een van zijn rechtstudies daarom de wens uit dat de vorst alle lokale rechtbanken zou afschaffen en vervangen door enkele eigen rechtsprekende kamers: "*Meo iudicio perutile foret rei publicae, si omnis iurisdictio rusticis magistratibus auferretur, applicaturque quatuor proto-collegiis in suo respective districtu exercenda*"⁸. De Franse jurist Charles Loyseau (1566-1627) wijdde zelfs een hele studie aan de plattelandsrechtbanken: "*Discours sur l'abus des justices de village*".

Te Brussel realiseerde men zich al heel vlug het probleem van de rechtspraak inzake verbintenissen van stedelingen. Aan de nieuwe procedure hadden de plattelandsbewoners geen boodschap: vooreerst omwille van de afkeer voor de rijke poorters, verder ook omdat het hun bij gebrek aan gevormde juristen veelal moeilijk was begrip op te brengen voor juridische spitsvondigheden en clausules. Het is in elk geval verrassend hoe vlug men op de protesten van Gent in deze aangelegenheid inging. Reeds in het begin

---

⁷ Ph. VAN HILLE, *De gerechtelijke Hervorming van Keizer Jozef II.* (Tielt, 1973), 14.

⁸ J.A. KNOBBAERT, *o.c.*, 471.

DE LUITENANT-CIVIL VAN DE INDAGINGHE

van het jaar dat volgde op de afkondiging van de Carolijnse Concessie werd een regeling getroffen, nl. op 14 februari 1541 (n.s.)⁹.

De Oprichting van de Rechtbank

Het college van de Keure, dat de protesten van zakenlieden, eigenaars en corporaties gesteund had, kreeg niet wat het verhoopt had: het herstel van de extraterritoriale rechtsmacht. De landvoogdes en de vorstelijke raadsheren wilden het economisch leven wel zekerheid en veiligheid waarborgen, maar waren na de zware incidenten van 1537-1540 niet bereid de stad opnieuw gezag te geven over het omliggende platteland. Een compromis werd gevonden in de oprichting van een vorstelijke rechtbank te Gent met dezelfde bevoegdheid als de schepenen van de Keure inzake verbintenissen van poorters bezaten t.o.v. hun medecontractanten uit de dorpen: dat werd de rechtbank van de indaginghe of dagvaarding door de luitenant-civil¹⁰.

Het principe waarop de rechtsmacht van de luitenant-civil berustte was eenvoudig en deed een beroep op bestaande overheidsstructuren: het gezag van de hoogste vorstelijke officier te Gent, de hoogbaljuw, werd uitgebreid en deze nieuwe attributie gedetacheerd naar een nieuwe officiehouder. De hoogbaljuw, die te Gent geen voorzitter was van de magistraat, bezat er wel - samen met zijn substituut, de onderbaljuw - een belangrijke taak in de

---

⁹ O.P.B. IV, 275-277. *Pl.v.VI. II*, 283-287.

¹⁰ Wij vermelden hier eens en voor goed de maatregelen betreffende de oprichting van de Gentse kamer van indaginghe en hun vindplaatsen.

Ordonnantie 14 februari 1541 (n.s.): O.P.B. IV, 275-277.

Decreet 13 mei 1541: O.P.B. IV, 300 ; *Pl.v.VI., II*, 283-287.

Decreet 31 mei 1541: O.P.B. IV, 300-301.

Decreet 14 december 1541: O.P.B. IV, 342-343.

Ordonnantie 7 maart 1544 (n.s.): O.P.B. V, 12-13. *Pl.v.VI. II*, 287-289.

Decreet 14 maart 1544 (n.s.): O.P.B. V, 14-15.

Decreet 2 juni 1544: O.P.B. V, 59-60.

Ordonnantie 9 december 1544: O.P.B. V, 108-109. *Pl.v.VI. II*, 290-291.

Decreet 9 november 1545: O.P.B. V, 191.

Decreet 14 november 1545: O.P.B. V, 192-195.

Ordonnantie 8 maart 1552 (n.s.): O.P.B. VI, 227-228. *Pl.v.VI. II*, 291-293.

Ordonnantie 25 februari 1557 (n.s.): O.P.B. VII, 159-164. *Pl.v.VI. II*, 293-300.

Ordonnantie 6 april 1562: *Pl.v.VI. III*, 198-201.

Verder zijn er vier wetteksten betreffende de oprichting van de rechtbank van de luitenant-civil van de indaginghe te Dendermonde:

Ordonnantie 4 mei 1544: O.P.B. V, 33-34. *Pl. v. VI. II*, 300-302.

Ordonnantie 4 juni 1544: O.P.B. V, 60-63.

Decreet 2 januari 1546 (n.s.): O.P.B. V, 208-209.

Akte 25 februari 1546 (n.s.): O.P.B. V, 209.

P. LENDERS

stedelijke rechtbanken, die boetstraffelijke zaken behandelden. Hij moest de vervolging instellen, de straffen requiren en de vonnissen uitvoeren. Door de ordonnantie van 14 februari 1541 werd een uitbreiding van bevoegdheid toegekend aan zijn ambt. Zij betrof burgerlijke aangelegenheden en werd onmiddellijk overgedragen aan een aparte officier. Deze werd in de ordonnantie omschreven als "Juge gheheeten lieutenant civil van onsen balliu van Ghent".

De rechtbank, die door deze man als plaatsvervanger van de hoogbaljuw werd voorgezeten, kreeg alleen bevoegdheid inzake verbintenissen zoals leningen, pachtcontracten, schulden, geschreven beloften van hulp of van bijdragen e.d. De oprichting ervan was een teken van welwillendheid voor de Gentse zakenlieden en corporaties: het maakte het de Gentse schuldeisers gemakkelijk bij het bekomen van hun recht en beknotte ten hunnen behoeve de bevoegdheid van de kleine plattelandsgerechten. Zo was trouwens ook het octrooi niet zo lang daarna verleend om de Sassevaart - het kanaal van Gent naar Sas van Gent - te graven en een verbinding met de Westerschelde te realiseren een teken dat de keizer de economische ontwikkeling van de Arteveldestad niet wilde afremmen.

De Organisatie

De voorzieningen voor een goede werking van een totaal nieuwe rechtbank waren talrijk en van uiteenlopende aard. Te Gent was de toestand na de zware repressie van keizer Karel in april 1540 nog steeds gespannen. Dat maakte het opstarten van een nieuwe instelling niet gemakkelijk: zij werd immers eerst als bestraffing en daarna pas als tegemoetkoming aangezien. Te Brussel was men er zich van bewust dat men heel wat kon leren van de werkwijze van het college van de Keure. Men wilde dan ook een vlot werkende en efficiënte rechtbank creëren, die de Gentse aanleggers geen reden tot het betreuren of het terugblikken naar vroegere verworvenheden zou geven.

Dat het nochtans niet allemaal van een leien dakje liep, wordt duidelijk uit het aantal wetgevende ordonnanties en uitvoeringsdecreten. Op 21 jaar tijd - van 1541 tot 1562 - moest de regering 17 verordeningen uitvaardigen. Misschien zouden er nog meer opgemaakt geweest zijn, maar na het vertrek van Filips II naar Spanje werd de aandacht veel meer opgeëist door de zorgwekkende religieuze ontwikkelingen en de weinig soepele politiek van kardinaal de Granvelle. Zo moest de vorstelijke overheid overgaan tot de oprichting van een zelfde rechtbank te Dendermonde om een vlotte rechtsbedeling te verzekeren. De Gentse zakenlieden verlangden zelfs nog meer dergelijke rechtbanken voor de realisatie van hun contracten, maar alle mooie beloften ten spijt werden die nooit opgericht.

DE LUITENANT-CIVIL VAN DE INDAGINGHE

Een aantal van de betreffende overheidsmaatregelen werden in de verzameling van de Plakkaten van Vlaanderen opgenomen. Zij zijn veelal in het Nederlands gesteld. De *Recueil des Ordonnances*, die de regering van Karel V en Filips II bestrijkt, publiceerde er ook een aantal. Meermaals werden de daar afgedrukte akten in het Frans weergegeven, vooral wanneer ze reeds in het Nederlands in de plakkatenuitgave voorkwamen.

Het Personeel

De organisatie van de nieuwe rechtbank te Gent had oog voor een drietal belangrijke deelgebieden. De staf, zijn bezoldiging en de zetel van de nieuwe instelling maakten een eerste voorwerp uit van de vorstelijke belangstelling, de bevoegdheid en de procedures een tweede en de uitgebreidheid van het rechtsgebied een derde.

De voorzitter, luitenant-civil van de indaginghe geheten, vertegenwoordigde te Gent als vorstelijk officiehouder het soeverein gezag in de betwistingen, die hem werden voorgelegd. De vorst kon in zijn ambt zo maar niet *ad nutum* iemand benoemen. Vooreerst - en dat realiseerden zich de juristen van de Geheime Raad heel goed - sloeg het verbintenissenrecht op een ingewikkelde materie. Daarom moest men er steeds op toezien dat geroutineerde, universitair geschoolde juristen benoemd werden. Verder moest de benoemde een Vlaming zijn: dat wilde het ongeschreven recht. In 1620 benoemden de aartshertogen een Antwerpenaar Aurelius Augustus Malinaeus zonder rekening te houden met de grondwettelijke regels. Zij moesten hem na korte tijd naar de Raad van Brabant overplaatsen. In Vlaanderen was er ernstig verzet gerezen tegen deze aanstelling: men aanvaardde er immers geen Brabander in een overheidsambt¹¹.

Ten slotte moest de luitenant-civil aan de persoonsvereisten voldoen, die aan elke rechter gesteld werden. Het decreet van 2 januari 1546 vroeg voor het bekleden van het officie van luitenant-civil te Dendermonde *sens, prudence, littérature et expérience en fait de justice*. De kandidaat moest daarenboven blijk geven van *loyauté et bonne diligence*. Het zelfde zal ook wel voor de functie te Gent gevraagd zijn, waar de eerste titularis Meester Adriaen de Pamele heette.

Het ambt van luitenant-civil stond in hoog aanzien. In 1620 verliet Charles Triest na de verwijdering van Malinaeus zijn zetel in de Raad van Vlaanderen om die van luitenant-civil te bezetten. En in 1706 werd Antoon Sersanders de Luna rechtstreeks van luitenant-civil tot voorzitter van de Raad van Vlaanderen bevorderd¹². De advocaat J.A. Knobbaert kon dan ook op

¹¹ Ph. VAN HILLE, *o.c.*, 12.

¹² J. BUNTINX, *Inventaris van het Archief van de Raad van Vlaanderen*, I (Brussel, 1964), 75-76 .

P. LENDERS

het einde van een lange carrière getuigen dat de titularissen van de Indaginghe te Gent steeds voorname persoonlijkheden waren: "*Minime itaque mirandum quod multi viri celebres et praeclari hoc munere fuerint functi*"¹³.

Naast het ambt van voorzitter was er een plaats van griffier voorzien. Hij was met het schrijf- en registreerwerk belast. Antoon de Hille was de eerste van een lange reeks. In 1557 blijkt hij een bediende te hebben. De ordonnantie van 25 februari van dat jaar voorziet immers dat hij optreedt "gheassisteert met eenen clerck hem verstaende in het faict van practijcke". Er moet wel veel werk op de rechtbank geweest zijn.

De beide magistraten - luitenant-civil en griffier - kregen dezelfde fiscale exempties als de raadsheren van Vlaanderen. Zelfs de ceremoniële *préséance* werd geregeld. Aan de voorzitter gaf de keizer rang na de onderbaljuw van de stad en aan de griffier na de griffiers van de Raad van Vlaanderen.

Voor het uitdragen van de dagvaardingen op het platteland mocht de voorzitter een beroep doen op de boden van de Raad van Vlaanderen. De uitvoering van zijn vonnissen moest hij aanvankelijk toevertrouwen aan deurwaarders van de Raad. In 1547 kreeg hij de beschikking over twee eigen deurwaarders. In elk geval mochten de deurwaarders voor de uitvoering van hun soms moeilijke opdracht een beroep doen op plaatselijke gerechtsdienaars. De executoriale brieven van de luitenant-civil kregen dezelfde kracht als die van de Raad van Vlaanderen.

De rechtbank moest twee maal per week zitting houden. Aanvankelijk was daarvoor een grote zaal in het Gravensteen te Gent aangewezen, waarin op andere dagen het hoofdcollege van de Oudburg als rechtbank zetelde. Het Gravensteen was vooral bekend als het gebouw, waar het hoogste gerechtshof van het graafschap, de Raad van Vlaanderen, en het opperste leenhof, de Wetachtige Kamer, zetelden. De zaal leek echter na een korte inlooperperiode niet ideaal voor de rechtbank van de indaginghe. Nog het jaar van de oprichting vroeg de pasbenoemde voorzitter om een rustiger lokaal. De ruimte waarin hij moest zetelen, werd nog al eens ingenomen door procureurs en advocaten van de Raad van Vlaanderen en door allerlei sollicitanten en volksmensen. De kastelein van het kasteel wilde hem alleen een andere zaal reserveren, indien de vorst het goed vond. Het decreet van 14 december 1541 ging op het verzoek in: het voorzag een kleine zittingzaal, een bureel en een kamer met een toonbank.

Overeenkomstig de wensen van de Gentenaars was de nieuwe rechtbank opgericht om "grootte costen" te vermijden en "grootere schaede" te

---

¹³ J.A.KNOBBAERT, *o.c.*, 466. Ofschoon aangaande het personeel van de rechtbank nog alles te doen is, vindt men toch - voor een eerste kennismaking namen van luitenanten-civil, griffiers en deurwaarders in J. BUNTINX, *o.c.*, VIII, 355. Voor Dendermonde vindt men dezelfde naamgegevens *Ibid.*, VIII, 165.

DE LUITENANT-CIVIL VAN DE INDAGINGHE

voorkomen na de bestraffing van de Gentenaars. Haar werking mocht dus niet duur uitvallen en moest heel vlot zijn. Aanvankelijk lagen de werkingskosten erg laag. Zoals in het Ancien Régime gebruikelijk, werden alle personeelsleden *ad casum* betaald. Dit casueel inkomen steeg of daalde met het ritme van de behandelde zaken. Voor de vergoedingen van voorzitter en griffier was de voorziene mondelinge procedure een streep door de rekening. Met verloop van jaren werd die procedure echter meer en meer schriftelijk: consultaties, adviezen, tussenvonnissen, bezwaarschriften en andere omstandigheden brachten dit meer en meer mee.

Toch bleek de voorziene vergoeding te laag. Na circa drie jaar - op 14 maart 1544 - werd zij aangepast. In de ordonnantie kregen de deurwaarders het verwijt dat zij nog al eens te veel vroegen voor de uitvoering van hun opdrachten. Ook de luitenant-civil en zijn griffier werd dat aangewreven, maar in minder sterke termen. Het vragen van te hoge casuelen was een euvel, dat men in veel rechtbanken van voor de Franse Revolutie tegenkwam. Om verdere misbruiken te voorkomen werden de handelingen, waaraan een vergoeding verbonden was minutieus omschreven en getarifiseerd. De vorst stipuleerde heel duidelijk dat hij wilde *pourvoir au désordre qui cy apres à cause desdictz difficultez pourroit advenir et désirant éviter que ses subjectz ayans à faire desditz indaginghe ne soyent exactionnez oultre raison...*¹⁴. Zo moesten de documenten van de griffier minstens 26 regels van 7 woorden tellen om voor een vergoeding van een vol blad in aanmerking te komen.

De ambten verbonden aan de rechtbank van de indaginghe werden zeker in de zeventiende eeuw - en wellicht reeds vroeger - aan het heersende regime van venaliteit der officies onderworpen. De resignatie van het ambt van luitenant-civil van Dendermonde in januari 1546 doet vermoeden dat er voor het aanstellen in die functie betaald was. Door de resignatieprocedure kon de bezitter van een officie zijn opvolger aanduiden en ontving hij een derde van de koopsom. De overblijvende twee derden gingen naar de benoemende overheid, die de transactie moest bekrachtigen en de nieuwe titularis goedkeuren. De wettiging van de resignatie vanwege de vorst werd in de *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas* onder datum van 2 januari 1546 (n.s.) opgenomen¹⁵. In elk geval werd de functie van de laatste luitenant-civil te Gent voor de Jozefistische hervormingen duur verkocht. Pieter-Jozef van Hoorebeek telde er fl. 5670 voor neer en kreeg de voorkeur op de concurrerende kandidaat L.J. Bouvy, die fl. 600 meer bood, maar zo goed als

---

¹⁴ Decreet 14 maart 1544 (n. s.)

¹⁵ Zie over het procédé, dat officieel *resignatio in favorem tertii* heet: P. LENDERS, De Ambtenaar en zijn Statuut op het Einde van het Ancien Régime. In *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 67 (1984), vooral 80-89 .

P. LENDERS

onbekend was aan raadsfiscaal J.F. Dierickx ¹⁶, die betreffende de geschiktheid van de kandidaten geconsulteerd werd.

Procedureregelingen

De procedureregelingen waren een technische aangelegenheid. Zij boeiden weinig mensen, wellicht alleen enkele juristen en procureurs, maar waren onontbeerlijk om een vlot en eerlijk functioneren van de rechtspleging te waarborgen. Meester Jan de Blasere, opvolger van de eerste titularis van de rechtbank der indaginghe, had er tijdens zijn inrijperiode werk van gemaakt alles op te tekenen wat voor verbeteringen vatbaar was. Hij had een lange lijst van richtlijnen en verbodsbepalingen opgemaakt, die hem nodig leken om de rechtbank een vlotte werking te verzekeren. Zij bevatte 47 artikels, in het geleerde jargon van de tijd opgesteld en nu zelfs voor rechtshistorici niet altijd onmiddellijk duidelijk. Zij betroffen zo wel het instellen van een geding als het verloop van de gerechtszitting en de uitvoering van de vonnissen en beoogden vooral het uitschakelen van veel voorkomende misbruiken ¹⁷.

Een van de primaire bekommernissen van de Blasere - en wellicht van de hele Gentse zakenwereld - was het vlugge verwerken van klachten, eisen en betwistingen inzake verbintenissen. Daarom verlangde hij dat men niet meer dan acht dagen uitstel zou verlenen na de dagvaardingsdatum en dat de betrokken procureur of pleitbezorger zou aanwezig zijn. Hij alleen zou het risico van de afwezigheid dragen. Een ander artikel regelde procedureel het verstek van een der partijen. De aanlegger moest zijn eisen duidelijk formuleren en meteen het hele dossier voorleggen. Anderzijds mochten de deurwaarders niet tot de uitvoering van de vonnissen overgaan zonder van de rechtbank een schriftelijke opdracht gekregen te hebben.

Een delikaat punt lijkt de goede trouw en de eerlijkheid van partijen en procureurs geweest te zijn bij hun verschijnen en optreden voor de rechtbank. De procureurs moesten zich goed op de hoogte stellen van alle aspecten van de zaak, die zij verdedigden. Zij moesten de betwisting ernstig onderzoeken en de oorsprong van de eis of van de schuld vermelden. Zij mochten geen steekpenningen van de tegenpartij aannemen en moesten desgevallend van hun basisdocumenten inzage geven aan de verweerder. Op straffe van boete mochten zij zonder gegronde redenen niet de onbevoegdheid van de rechtbank ter verweer opwerpen. Zij moesten door de voorzitter aanvaard worden en mochten geen documenten achterhouden en die pas op het einde voorleggen om te mogen tripliceren. Zo'n derde tegensprakelijke confrontatie was in deze

---

¹⁶ Raad van Financiën (Algemeen Rijksarchief te Brussel) 3915: Decreet 1 september 1768. Geheime Raad 468: benoeming van Hoorebeek.

¹⁷ Ordonnantie 4 juni 1544.

DE LUITENANT-CIVIL VAN DE INDAGINGHE

rechtbank uitgesloten: zij wilde immers een snel werkende instantie zijn. Verder werd het na een minnelijke schikking onmogelijk gemaakt een nieuw proces in te spannen om de kosten van het voorafgaandelijke procederen te verhalen: die werden voortaan geacht in de overeenkomst ingebouwd te zijn.

Een laatste groep maatregelen betrof de uitvoering van de vonnissen. Zij handelden over het opstellen van de tekst en het registreren ervan door de griffier. Verder kwamen de beledigingen na de uitspraak en tijdens de debatten ter sprake. Het pandnemen en het beslagleggen werden geregeld. Aan de deurwaardersexploten en de dwangbevelen werd veel aandacht besteed. Wij vermeldden reeds dat de deurwaarders maar betalingsbevelen mochten uitvoeren na schriftelijke opdracht van de rechter. Bij een gerechtelijke verkoop was het hun alleen toegelaten vee onder de hamer te brengen, indien alle andere "kateilen" (roerende goederen) verkocht waren en de opbrengst onvoldoende bleek. Met de inning van de boeten moest de ontvanger van de exploit van de Raad van Vlaanderen belast worden.

Tegen de vonnissen van de luitenant-civil was geen beroep in de strikte zin mogelijk d.i. met opschorting van het vonnis. Wel was er "reformatie" voorzien door de Raad van Vlaanderen. Deze procedure, die men alleen in Vlaanderen aantrof, schortte de uitvoering van het vonnis niet op, maar bood toch mogelijkheid tot verbreken ervan door een arrest. Deze rechtspraktijk werkte afschrikwekkend en kon ernstige problemen meebrengen in verband met de geleden schade, indien de Raad van Vlaanderen het vonnis verbrak. Daarom werd alleen een pandgeving toegepast. De vorstelijke ordonnantie van 4 juni 1544 drukte het zo uit: "*Des sentences, qui se rendront par ledit lieutenant civil n'y aura appel; ainsi seulement seront réformables au Conseil de Flandres*"¹⁸.

De procedurevoorschriften gaven blijk van ontwikkelde gerechtelijke gewoonten. De grote werken van Philip Wielant voor burgerlijke en boetstraffelijke procesvoering in het begin van de zestiende eeuw tonen trouwens aan dat Vlaanderen een grote ontwikkeling kende inzake rechtspleging. Het blijkt hier dat het niet alleen om theorie ging, maar dat die ook in de praktijk werd omgezet.

Het Rechtsgebied

Zo de technische regeling van de gerechtelijke actie weinig interesse verwekte, waren de vragen en betwistingen betreffende de uitgebreidheid van het territoriale bevoegdheidsgebied erg talrijk en met veel aandrang gedaan. De stelling van V. Fris moet in dit verband genuanceerd worden. Hij vond dat er gewoon een overdracht van gezag geweest was van de Gentse magistraat naar de luitenant-civil: "*Son autorité sur le Vieux Bourg et les villes et*

---

¹⁸ Zie over de "reformatie": J. BUNTINX, o.c., VI, 6.

P. LENDERS

châtellenies de Courtrai et de la Flandre orientale lui est définitivement enlevée et attribuée au luitenant civil"¹⁹.

De ordonnantie van 14 februari 1541 had het gebied, dat vroeger onder de Gentse magistraat ressorteerde en dat werd overgedragen aan de luitenant-civil, erg ingeperkt. Het grootste gedeelte ervan was naar zijn natuurlijke rechter verwezen en niet meer aan de nieuw gecreëerde gerechtsinstantie onderworpen. De stichtingsakte had slechts 68 dorpen als territoriale basis voor de "indaginghen" weerhouden, veelal gelegen binnen de grenzen van de Oudburg en minder dan drie mijl (circa 17 km.) van de stad verwijderd. Een maand later herinnerde de ordonnantie van 7 maart 1541 er nog eens voor alle duidelijkheid aan dat het alleen ging om "*débiteurs demourans au plat pays ès paroiches et limites cy-dessuz désignez dextendue de trois lieues et en dessoubz et à lenviron de nostre dicte ville de Gand*".

De Gentse zakenwereld had er erg ontgoocheld op gereageerd en aangedrongen op de uitbreiding van het gerechtelijk territorium tot aan de grenzen van het oude kwartier van Gent. Zij vonden de nieuwe regeling erg nadelig: "*à cause de quoi leur a convenu et convient procéder contre leurs dictz débteurs ès lieu de leur demeure à grandz coustz, frayz et despens*"²⁰. Hun vraag was duidelijk: "*amplier et étendre lesdictes indaginghes et si loings que les dictz suppliants en soullaient user auparavant*". En als het ware om alle misverstand uit te sluiten hadden de Gentenaars eraan toegevoegd "*que de notre présente grace, ottroye et concession, aux conditions et en la manière dicte, ils faicent, seuffrent et laissent lesdictz de nostre ville de Gand plainement et paisiblement joyr et user, sans leur faire, mettre ou donner, ne souffrir estre faict, mis ou donné aulcun trouble ou empeschement au contraire*"²¹.

Samen met de Gentse magistraat hadden de zakenlieden ook het intrekken van het artikel 59 van de Carolijnse Concessie gevraagd, althans voor de toegang tot de rechtbank van de indaginghe. Dit had aan de buitenpoorters, die zo wat overal in Vlaanderen woonden, de privileges van de Gentse burgers ontnomen. Nu had een groot aantal mensen juist dit statuut aangevraagd omwille van de voordelen van het recht van indaginghe.

Maar ook het platteland had zich niet onbetuigd gelaten. Het had al bij voorbaat positie ingenomen tegen een verder herstel van de Gentse machtspositie. Zo groot was de vrees daarvoor dat een aantal rijkere landslieden meteen al getracht hadden zich aan de jurisdictie van de nieuwe

---

¹⁹ V.FRIS, o.c., 182.

²⁰ Zij voegden er zeer vriendelijk bij "*Les très nobles prédécesseurs de Vostre Majesté leur eussent accordé certain privilege, appelé en thiois l'indaginghe....*": ordonnantie 7 maart 1544 (n.s.). Cf. Decreet 14 november 1545.

²¹ Ordonnantie 7 maart 1544 (n.s.).

DE LUITENANT-CIVIL VAN DE INDAGINGHE

rechtbank te onttrekken. Zij vroegen bij een dagvaarding aan de besturen van nabije steden als Aalst, Dendermonde, Geraardsbergen, Kortrijk en Oudenaarde een attest, dat bevestigde dat zij hun poorter waren. Daarmee hadden zij alle oproepen van de luitenant-civil afgewezen ²².

De ordonnantie van 7 maart 1544 bracht een antwoord op een dubbele bekommernis. Het veroordeelde het dubieuze procédé van de valse attesten. Het ging verder ten dele in op het verzoek van de Gentenaars. Het schonk aan de luitenant-civil weliswaar niet het hele gebied van het vroegere kwartier van Gent als gerechtsterritorium terug; het breidde dit landschap wel uit door de inlijving van 86 dorpen, veelal in het Land van Aalst en de Kasselrij van Oudenaarde gelegen. De vorst verruimde het bevoegdheidsgebied principieel door de drie-mijlsstraal te vervangen door een vier-mijlsstraal. In de kwestie van de buitenpoorters kwam geen klaarheid: klaarblijkelijk vond men te Brussel de regeling van artikel 59 van de Carolijnse Concessie duidelijk genoeg en verlangde men geen verandering.

Zowel Gent als het platteland reageerden onmiddellijk op de nieuwe beslissing. De stad drong aan op een verdere verruiming van het bevoegdheidsgebied. Uit de plattelandsomschrijvingen was het Vrije van Brugge, een der vier Leden van Vlaanderen, er het eerste bij om te protesteren: de ordonnantie van 7 maart 1544 schond zijn privileges en rechten. Wellicht onbewust had de Geheime Raad een gehucht van het Vrije aan de luitenant-civil onderworpen. Dat heette beroving van de inwoners van hun natuurlijke rechter! Het verzet betrof het dorp Ursel. Dit ressorteerde ten dele onder het Brugse Vrije (Ursel-'t Vrije) en ten dele onder de Oudburg van Gent (Ursel -'t Gentse). Het hoofdcollege bekwam heel vlug rechtsherstel: alleen de bewoners van Ursel-'t Gentse werden duidelijkheidshalve op 2 juni 1544 aan de rechtbank van de luitenant-civil onderhorig gemaakt.

Heel wat dorpsbaljuws en plaatselijke overheidspersonen volgden de richting, die door het Vrije aangegeven was en opperden juridische bezwaren tegen hun afhankelijkheid van een Gentse dagvaarding. De ordonnantie, die het bevoegdheidsterritorium omschreef en daaronder *nominatim* 86 nieuwe dorpen onderbracht, had in een slotclausule vermeld dat al die dorpen in een straal van vier mijl rond de stad Gent moesten gelegen zijn: "*pourvu que nulle desdictes paroiches ne soit distante de nostredicte ville de Gand plus de*

---

²² "*Mais en ce faisant treuvent que iceulx debtors, après plusieurs délay et subterfuge se dyent bourgeois de noz villes d'Alost, de Grandmont, d'Audenarde, de Tenremonde, Courtray ou d'autres villes voisines et en vertu des lettres closes quilz obtiennent des gens de loy de leur prétendue bourgeoisie font cloire la voye de justice aux loix de leurs demeures. Tellement que ceulx de nostredite ville de Gand sont contrains daller procéder de nouveau ès lieux ou villes de leur prétendue bourgeoisie à leur très grand grief, dommage et intérêt*": Ordonnantie 7 maart 1544. Aan de klacht wordt opnieuw aandacht besteed in het decreet van 14 november 1545.

P. LENDERS

*quatre lieues selon commune estimation, interdisant et défendant ausdictz de Gand de user desdictes indaginghes èsdictes paroiches scituées plus loing dicelle ville que quatre lieues, à peine de perdre leffect de cestes"*²³. Nu waren er dorpen of buurtschappen, die buiten deze straal lagen en toch in de lijst opgenomen waren. Even gretig om hun onderhorigheid af te wijzen waren de plaatselijke besturen, die wel binnen de vier-mijl-straal gelegen, maar niet met name vernoemd waren. De afkeer en vrees voor de Gentse dominantie en de zucht naar autonomie moeten wel heel sterk geweest zijn.

Die protestbewegingen dwongen de vorst al vlug tot een duidelijke stellingname. Op 9 december 1544 besliste hij dat alle reeds vermelde dorpen onder de jurisdictie van de Gentse kamer van indaginghe bleven ressorteren, ook indien zij meer dan vier mijl van de stad verwijderd lagen. Hij hief daarom die grens op. Verder kwam er echter geen concentratie op Gent. Na een half jaar aarzelen, op 4 juni 1545, werd er wel een gelijkaardige rechtbank te Dendermonde opgericht: daar konden de Gentse poorters terecht met hun eisen inzake niet nagekomen verplichtingen. Wij komen er verder op terug.

Daar de nieuw opgerichte rechtbank van Dendermonde alleen in het oostelijk gebied van Vlaanderen rechtsmacht bezat en het platteland, dat zuidelijk van Gent lag, economisch en financieel heel wat belangrijker was voor de stad, drong men opnieuw aan om de oude toestand te herstellen, zij het dan ten voordele van een vorstelijk rechter. Op 5 november 1545 werd het verzoek principieel afgewezen. Wel werd er door de Geheime Raad bij deze globale afwijzing een opening gelaten: de stad mocht eventueel de lijst van de dorpen aangeven, die vroeger onder haar jurisdictie vielen.

De stadsmagistraat ging onmiddellijk op deze suggestie in en stelde zonder dralen de nodige documenten op. Hij liet niet alleen één lijst maar drie lijsten opmaken en aan de Geheime Raad presenteren.

De eerste lijst somde de dorpen op, die "jeghenwordelic indaginghe an deselve Majesteit begheeren". Zij waren met 132 en gaven de voorkeur aan de eenvormige rechtspraak van een vorstelijke rechtbank in de Vlaamse hoofdstad. Men vindt in die lijst merkwaardig genoeg een groot aantal gemeenten uit het Kortrijkse als Waregem, Izegem, Harelbeke, Kuurne, Vichte, Zwevegem.

Op de tweede plaats bracht het Gentse document de lange lijst van de lokaliteiten, die weleer het kwartier van Gent uitmaakten. Zij werden in kringen van mijlzones gerangschikt, van vier tot zeven mijl (23 tot 40 km.). Men telt er respectiefflijk 13, 37, 32 en 70 dorpen of gehuchten: sommigen waren reeds dagvaardbaar, anderen niet.

De derde lijst bracht de reeks "parochies", die niet dagvaardbaar waren en die terug aan de jurisdictie van een te Gent zetelende rechter konden onderworpen worden. Men telt er 133.

---

²³ Ordonnantie 7 maart 1544.

DE LUITENANT-CIVIL VAN DE INDAGINGHE

Vijf dagen na de eerste afwijzing werd ook het tweede verzoek volledig verworpen. Wel werd in de apostille van 14 november 1545 de belofte gedaan elders rechtbanken van indaginghe onder leiding van een luitenant-civil op te richten, parallel met die van Dendermonde: *On ne treuve raisonnable dextendre siavant lindaginghe et seroit par trop grande charge pour les povres gens de les attraire en toutes petites causes si loing hors de leur domicile. Mais pour soullaiger les supplians et les bourgeois de Gand, lon trouveroit convenable de mectre aucuns lieutenans en aultres lieux pardevant lesquels les bourgeois pourroient attraire leurs debteurs comme on a fait à Tenremonde.*

24

Toen de nieuwe rechtbanken er niet kwamen, gingen de Gentenaars opnieuw ten aanval over. Koppig drongen zij opnieuw aan op het herstel van hun oude gezagszone. Die omvatte - zo specificeerden zijn zelf - met uitzondering van de besloten steden de kasselrijen van de Oudburg, van Oudenaarde en van Kortrijk en die van het Land van Waas, van Dendermonde en van Aalst. Zij strekte zich verder benoorden de Arteveldestad uit over de Vier Ambachten (Axel, Assenede, Boekhoute en Hulst).

De moeilijke tijdsomstandigheden brachten mee, zo argumenteerden de Gentse verzoekschriften, dat er veel slechte betalers waren en dat maakte het opzoeken van de plaatselijke rechters erg tijdrovend. Tot overmaat van ramp waren de burgerlijke gedingen in de regio van de Vier Ambachten gebonden aan trimestriële zittingsperioden van de rechtbanken, "Havegedingen" geheten, en dat was bijzonder hinderlijk voor het zakenleven.

Het feit dat de buitenbevolking zich in de stad moest komen verantwoorden voor niet nagekomen verplichtingen woog minder zwaar - zo voorkwamen de Gentenaars een opwerping van de Geheime Raad - dan het onderbreken van de continue handelsstroom met het platteland.

In het voorjaar van 1562 vond het Gentse aandrigen uiteindelijk gehoor. Op 6 april 1562 werden 72 verdere dorpen en gehuchten bij het rechtsgebied van de Gentse indaginghe ingelijfd. In Oost-Vlaanderen liep nu de grenslijn tot Zarlardinghe, Hemelveerdigem, Sint-Maartens-Lierde en in West-Vlaanderen tot Waregem en Desselgem. Volgens het getuigenis van een latere ordonnantie van 4 februari 1612 had men daarmee een zesmijlszone willen uitbouwen.

Na deze territoriale afbakeningen was er nog een vraag die om antwoord of verduidelijking vroeg: aan de buitenpoorters dezelfde toegang tot de rechtbank van de indaginghe verschaffen als aan de echte poorters. Met verloop van tijd was het verzoek voor gelijkberechtiging verwickeld geraakt in een nieuwe juridische spitsvondigheid. Vooral buitenpoorters, - maar daarna ook gewone

---

²⁴ Verzoekschrift met apostille-decreet 14 november 1545. Van de 132 dorpen, die onder de Gentse luitenant-civil verlangden te ressorteren, waren er 50 op meer dan zes mijl afstand van Gent gelegen.

P. LENDERS

landslieden, - droegen meer dan eens hun rechten over aan een volberechtigde poorter, opdat deze voor hen voor de snelle en efficiënte rechtbank van de luitenant-civil zou procederen. Was dit toelaatbaar of was het een omzeilen van de wet?

Het antwoord op de beide vragen viel op 8 maart 1552. De vorstelijke beslissing verwees de buitenpoorters met hun eisen naar de rechtbanken van de verweerders, zoals het algemeen rechtsgebruik wilde. Eén uitzondering werd hierop gemaakt voor de buitenpoorters, die een geding inspanden, maar zelf binnen het jurisdictiegebied van de luitenant-civil woonden: zij kregen wel toegang tot de Gentse vorstelijke instantie. De ordonnantie bracht daarmee een verzachting van het bestraffende artikel 59 van de Carolijnse Concessie, dat de buitenpoorters alle poortersrechten ontnam. Maar verder wees de vorst alle fictieve overdrachten van vreemden aan poorters af: afspraken van die aard gaven geen recht op een behandeling door de vorstelijke rechtbank van de luitenant-civil.

Door al deze maatregelen waren zowel de bevoegdheidszone van de Gentse luitenant-civil van de indaginghe vastgelegd als de vereiste qualificaties van de eisers en verweerders om toegang te krijgen. De volgende decennia zou het land - en niet het minst de stad Gent - een zware crisis doormaken ten gevolge van de godsdienststroebeelen. Tot aan de regering van de aartshertogen bleef alles bij het oude. Door een resolutie van de Staten-Generaal der Nederlanden kregen de Gentenaars in oktober 1577 de privileges terug, die hun in 1540 ontnomen waren met één beperking "*moyennant qu'ils ne soyent préjudiciables aux aultres provinces, villes ou chastellenies*"²⁵. De rechtbank van de luitenant-civil bleef verder functioneren onder het gezag van de vorst en kwam niet terug in de handen van het college van de Keure: dat werd niet door de kasselrijen aanvaard.

DE VORSTELIJKE RECHTBANK VAN DE INDAGINGHE TE DENDERMONDE

De oprichting van een vorstelijke rechtbank voor geschillen inzake verbintenissen te Dendermonde bracht een hulpinstelling tot leven, die de vernietiging van de jurisdictie van het Gentse college van de Keure over het platteland moest opvullen en hulp bieden aan de economische ontwikkeling van de keizerlijke geboortestad. Tevens wilde zij de verweerders - ruimtelijk gezien - dichter bij de rechtbank brengen.

---

²⁵ L.P. GACHARD, *Notice historique et descriptive des archives de la ville de Gand* (Extrait des mémoires de l'Académie royale de Belgique, XXVII, 1852) 16.

DE LUITENANT-CIVIL VAN DE INDAGINGHE

Dendermonde was in de jaren voor de crisis van 1540 een rustige stad gebleven: zij had niet mee gedaan aan de roerige emancipatie-activiteiten van andere Vlaamse steden. Daar werd zij nu voor beloond.

Op 4 mei 1544 werd in de stad een rechtbank opgericht zoals te Gent en onder het voorzitterschap van een eigen luitenant-civil gesteld²⁶. Het initiatief van de vorst sproot voort uit een dubbele bekommernis: vooreerst voorkomen dat de Gentenaars moesten "procederen voor de sulbalterne jugen vanden voorseyden dorpen"²⁷ en verder ook "opdat henlieden corte expeditie van rechte behoorelijcke geadministreert sy". De geboortestad van de keizer mocht in geen geval door de slechte werking van de rechtbanken van het platteland gehinderd worden. De dagvaarding te Dendermonde werd voorbehouden aan de Gentse poorters. Toch mochten ook de burgers van Dendermonde er met hun klachten over de uitvoering van verbintenissen procederen.

Als jurisdictionele zone werden 74 steden, dorpen en gehuchten opgesomd, waaronder Sint-Niklaas, Lokeren en Ninove, maar ook bijzonder veel kleine, nauwelijks bekende gehuchten als Puverbeke, Paddeschoot en Aarschot (alle drie onder Sint-Niklaas gelegen), Zwijveke (Sint-Gillis-bij-Dendermonde) e.a., zodat deze lijst minder indrukwekkend is dan de lijsten met de dorpen, die aan Gent voorbehouden waren. De nieuwe rechtbank mocht geen inbreuk plegen op de rechtsmacht van de plaatselijke magistraat, ook niet zo die in bepaalde gevallen gezag bezat over de dorpen van het Land van Dendermonde. Wel werd uitdrukkelijk gestipuleerd dat het buitenpoorterschap van andere steden geen beletsel vormde om gedagvaard te worden, zo de bezitters van dit poorterschap in het beschreven rechtsgebied woonden.

Een maand na de oprichting, op 5 juni 1544, volgde een ordonnantie met procedureregelingen en voorschriften. De wet maakte duidelijk dat het de bedoeling van de vorst was het Land van Waas, van Dendermonde en van Bornem als territorium aan de pas opgerichte rechtbank te geven. Zij kreeg een eigen griffier, maar moest voor het uitdragen van de dagvaardingen een beroep doen op de stedelijke messagiers. Opnieuw werd een snelle afwerking der behandelde klachten bevolen, zoals te Gent reeds gebruikelijk was. Evenmin als de collega van de Arteveldestad was het de Dendermondse luitenant-civil toegelaten een *vue de lieu* te doen; het ging immers om verbintenissen en niet om waarde-schattingen. Zo de luitenant-civil dit toch

---

²⁶ Betreffende de wetsregelingen noot (10).

²⁷ Dit thema komt herhaaldelijk terug in de officiële documenten. Zo schrijven de aartshertogen in hun ordonnantie van 4 februari 1612: "*Lesquels ne font si prompte expédition, ny si peu couteuse aux parties, que les officiers de l' Indaginghe*". In *Pl. v. Vl. III*, 201.

deed, mocht hij daarvoor niet vergoed worden. Verder regelde de ordonnantie in de detail de procedures bij afwezigheid van de gedaagde.

VERDERE ONTWIKKELING DER BEIDE RECHTBANKEN NA 1585

Na het herstel van de rust in de Zuidelijke Nederlanden hebben de beide rechtbanken van de Indaginghe rustig verder gewerkt. Parallele gerechtelijke instanties werden niet meer opgericht. De aandacht ging vooral naar de uitbreiding van het rechtsgebied en de aanpassing van de gerechtskosten aan de stijgende levensduurte, die het gevolg was van de prijsrevolutie der zestiende eeuw.

De werking van de beide rechtbanken had na een halve eeuw orde gebracht in de wereld van contracten en pachten. Men had met verloop van jaren geleerd wat voor de geldigheid ervan nodig was om als volwaardige verbintenis door de rechtbank erkend te worden. Dat bleek zo'n belangrijke verworvenheid te zijn dat de Gentse contracterende partijen meer en meer in de verbintenissen de clause inlasten dat bij betwisting alleen de Gentse luitenant-civil bevoegd was om over de naleving uitspraak te doen. In feite werd daarmee het territorium van de rechtbank steeds meer uitgebreid. Dit leidde tot moeilijkheden. In 1612 moesten de aartshertogen regulerend in deze zaak tussenkomen. Zij bepaalden dat de clause alleen geldig was, zo de contractspartner niet buiten een zesmijlzone (35 km.) van Gent verwijderd leefde²⁸.

Niet alle instanties waren gelukkig met deze beschikking. Het gebeurde dan ook wel eens dat een plaatselijke overheid ertegen op kwam. Zo verzette de provoost van de heerlijkheid van het Gentse Sint-Pieters zich in de jaren zeventig van de achttiende eeuw zo heftig tegen de dagvaarding van een van de inwoners dat twee vorstelijke tussenkomsten nodig waren om hem tot de aanvaarding van de rechtsmacht van de luitenant-civil te brengen. Zo wel Maria-Theresia in 1779 als Jozef II in 1785 herhaalden dat bij opname in het contract van de clause van dagvaarding door de luitenant-civil alleen de zesmijl-zone gold²⁹.

Betwistingen over het bevoegdheidsgebied deden zich ook voor tussen de twee collega's-rechters te Gent en te Dendermonde. Een Gents verzoekschrift van 14 november 1544 had reeds de aandacht getrokken op het feit dat door

---

²⁸ Ordonnantie 12 februari 1612 in *Pl. v. Vl.* III, 201. Er werd heel duidelijk gesteld dat het alleen ging om "*personnes qui par contract se sont soumises à la jurisdiction dudit lieutenant civil*" of "*qui par les contracts en question ont expressément avoué la jurisdiction dudit suppliant*"

²⁹ O.P.B.A., (3e série) XI, 376-377 en XII, 439.

DE LUITENANT-CIVIL VAN DE INDAGINGHE

een beschikking van de vorst een aantal dorpen tot het rechtsgebied van de beide rechtbanken behoorden. Het werd een touwtrekken tussen de twee collega's wie wat tot zijn jurisdictionele zone mocht rekenen. Een oplossing werd pas na een eeuw gebracht. Het was de enige waardevolle landvoogd in de zeventiende eeuw tussen de aartshertogen en de Beierse keurvorst Max-Emmanuel, de Duitse aartshertog Leopold-Willem van Oostenrijk (1647-1656), die daarvoor zorgde.

De eerste maatregel werd op initiatief van de regering genomen. Het decreet van 1 december 1653 verbood de luitenant-civil van Dendermonde nog dagvaardingen uit te schrijven voor inwoners van Wetteren en een vijftal dorpen uit de omgeving ³⁰.

De tweede regeling kwam er waarschijnlijk op voorstel van de luitenant-civil van Dendermonde Jean-Baptiste de Roy, kamerheer van de landvoogd. Hij poogde de hangende problemen door onderlinge afspraak te regelen. Zijn Gentse collega-rechter Jacques-Philippe Van der Beken, die wellicht onder druk gezet was, wilde niet zelf aan de onderhandelingstafel gaan aanzitten. Hij vaardigde daartoe de pensionaris van Doornik af, Louis d'Errembault (1625-1695), de later omstreden voorzitter van de Raad van Vlaanderen ³¹. Een eerste overeenkomst van 15 december 1655 kon zijn instemming niet wegdragen. Twee maanden later, op 19 februari 1656, kwam een nieuw akkoord tot stand over de jurisdictiezones van de beide rechtbanken. Nu aanvaardde de Gentse luitenant-civil het wel. Voor alle zekerheid liet men de overeenkomst door de landvoogd bekrachtigen: dat werd de inhoud van het decreet van 24 maart 1656. De afspraak voorzag dat de inwoners van Lokeren, Eksaarde (fusiegemeente Lokeren) en Moerbeke-Waas voortaan alleen te Gent dagvaardbaar waren en dat de Dendermondse kamer van de indaginghe Erembodegem (fusiegemeente Aalst), Lede en Wichelen tot zijn rechtsgebied mocht rekenen ³².

Niet alleen de rechters kibbelden om hun rechtsgebied, ook de deurwaarders bestreden elkaar. Hier kwam de echte reden van het conflict duidelijker op de voorgrond: het persoonlijke financiële voordeel. In het Gentse betrof de onenigheid de activiteit van de deurwaarders van de Raad van Vlaanderen. Klachten over het optreden van de deurwaarders van de luitenant-civil werden naar de Raad van Vlaanderen gedraineerd, zodat de deurwaarders van de Raad mochten optreden. Uiteindelijk werd op 24 december 1653 te Brussel beslist dat klachten over het optreden van de deurwaarders van de indaginghe alleen tot de luitenant-civil mochten gericht worden ³³.

---

³⁰ *Pl. v. Vl. III*, 202-203.

³¹ Zie E. DE BORCHGRAVE in *Biographie nationale*, VI (Brussel, 1878) 685-693.

³² *Pl. v. Vl. III*, 203-205.

³³ *Pl. v. Vl. III*, 203.

P. LENDERS

De boden van de Raad van Vlaanderen, die belast werden met het uitdragen van de dagvaardingen van de luitenant-civil, vonden reeds op het einde van de zestiende eeuw dat zij onvoldoende vergoed werden. De klacht hield wellicht verband met de stijgende prijzen. Van af 1586 hadden zij van de vorst de toelating bekomen om gedurende zes jaar een tariefverhoging toe te passen. Naderhand was deze toelating regelmatig verlengd. Na veertig jaar bekwamen zij dat de voorlopige tarifiering definitief werd. Een bijkomende reden voor de verhoging was - naast de inflatie - het feit dat streken benoorden Gent regelmatig door Hollandse troepen onveilig gemaakt werden als contributiegebied d.i. landstreek waar de vijand regelmatig onder allerlei bedreigingen opeisingen deed ³⁴. Zo kon deze verhoging tevens als "bibbergeld" of vergoeding voor werk in gevaarlijke zones aangezien worden ³⁵.

In het algemeen heeft men de indruk dat de rechtbank van Dendermonde het minder druk had dan die van Gent. Bepaalde delen van het Waasland en van het Land van Dendermonde waren meer op Antwerpen georiënteerd dan op Gent. Wellicht is de vroege resignatie van de eerste luitenant-civil van Dendermonde Jacques de Schoonhove na anderhalf jaar zetelen een teken van het beperkte werk en het lagere inkomen.

Uit de mooie inventaris van J. Buntinx van de archieven van de Raad van Vlaanderen blijkt dat door de Raad vier maal meer zaken in reformatieberoep werden behandeld tegen vonnissen van Gent dan tegen vonnissen van Dendermonde. De respectieve cijfers 75 en 19 geven wellicht een beeld van de relatieve belangrijkheid en activiteit van de beide rechtbanken.

Alles goed en wel beschouwd werd er eigenlijk weinig verzet aangetekend tegen de uitspraken van de Gentse luitenant-civil. Dit heeft ten dele te maken met de keurigheid van de procedures en van de uitspraken en met de vorm van het beroep, de reformatie, maar voorzeker ook met de veel opgenomen clausules dat bij betwisting over de uitvoering van het contract alleen de luitenant-civil van Gent bevoegd was. Dit verzekerde niet alleen een vlugge beslissing, het sloot ook de kosten van een beroep uit en verruimde het bevoegdheidsgebied tot zes mijl, ook ten nadele van Dendermonde. Op die manier won Gent een deel van het invloedsgebied terug dat haar in 1540 ontnomen was.

---

³⁴ Zie over de contributielanden in oorlogstijd H. VAN HOUTTE, *Les occupations étrangères en Belgique sous l'Ancien Régime*. I (Gent, 1930) 144-156.

³⁵ Decreet 27 juli 1626 in *Pl. v. Vl.* III, 205-206.

DE LUITENANT-CIVIL VAN DE INDAGINGHE

BESLUIT

Het traditionele beeld van de Kamer van Indaginghe onder leiding van de luitenant-civil, zoals het in *De Rijksarchieven in de Provinciën* voorkomt, is aan herziening toe. Er was er meer dan één: drie jaar na die van Gent werd die van Dendermonde opgericht in 1544. Nog andere werden beloofd, maar kwamen nooit tot stand.

Deze rechtbanken hoorden tot de categorie der *tribunaux particuliers*, zoals P. de Neny het formuleerde. Die werden geleid door *juges délégués*³⁶. De ordonnantie van 9 december 1544 stelde duidelijk dat de luitenant-civil een afgevaardigd of gecommiteerd rechter was: "by Ons gecommiteert op de indaginghe derselve stede", heette het. Vóór 1540 had de stad Gent zelf die rechtsmacht bezeten. In de strijd van de vorst tegen haar suprematie had die haar dat overwicht en gezag ontnomen en door de benoeming van een rechter op twee plaatsen zelf de jurisdictie uitgeoefend.

De rechtshistoricus E. Defacqz plaatste de instelling van de luitenanten-civil bij de uitzonderingsrechtbanken, die hij enerzijds zag functioneren naast "natuurlijke en gewone rechters" maar verder omschreef als "*tout régime, qui n'a pas pour base l'exacte égalité des membres d'une même nation, tout système, qui établit soit pour les personnes, soit pour les choses une règle, qui n'est pas la loi commune*"³⁷.

De oprichting van de vorstelijke kamers van de indaginghe is wel eens de meest efficiënte maatregel van bestraffing voor Gent geheten³⁸. Toch is de stad ze niet steeds zo blijven zien. In de loop van de jaren heeft zij haar oordeel herzien en is zij de werking van de rechtbanken van de luitenant-civil - vooral die van Gent - niet meer als een beknotting van haar rechtsmacht, maar als een voorrecht en een beveiliging gaan zien. Die veranderde houding komt o.m. duidelijk tot uiting in de capitulatie van de stad na de slag bij Ramillies (1706), die het Anjoubewind verdreef. Bij zijn overgave aan het Anglo-Bataafse opperbevel vroeg Gent uitdrukkelijk de instelling van de luitenant-civil te mogen bewaren. Ook bij de tweede capitulatie op 1 januari 1709 kwam het behoud van de rechtbank op haar lijst van privileges voor³⁹.

Te Brussel wist men zeer goed dat de stad erg gebrand was op het bezit van de instelling. Na de verrassingsinname en bezetting van de stad door de

---

³⁶ P. DE NENY, *Mémoires historiques et politiques des Pays-Bas autrichiens*. (Neuchâtel, 1784), 347.

³⁷ E. DEFACQZ, *o.c.*, I, 58-59.

³⁸ *Het Rijksarchief in de Provinciën. I. De Vlaamse Provinciën*. (Brussel, 1975), 183.

³⁹ J.E. NEVE, *Gand sous l'occupation de Louis XIV. 1678-1679, 1701-1706, 1708*. (Gent, 1929), 324. Ph. KERVYN DE VOLKAERSBEKE, *La capitulation de Gand de 1709*. In *Messenger des sciences historiques de Belgique*, 1875, 429 en 474.

krijgsmacht van Lodewijk XIV op 5 juli 1708 vaardigde de Anglo-Bataafse Conferentie in naam van onze vorst Karel III (later Karel VI) bij wijze van bestraffing en sanctie een ordonnantie uit, die de rechtbank schorste. Haar jurisdictie werd overgedragen aan de luitenant-civil van Dendermonde, stad die nog in handen was gebleven van de coalitie. Alleen daar konden de Gentse poorters hun dagvaarding wettelijk deponeren⁴⁰. Het baart dan ook geen opzien dat bij hun capitulatie op 1 januari 1709 de Gentenaars de reïnstallatie van de vorstelijke rechtbank van de indaginghe op hun verlangenslijstje hadden gezet.

Die houding stak nochtans schril af tegen de positie, die zij aannamen tegen een andere rechtbank van gedelegeerde rechters, die haar in 1709 werd opgelegd en die het stadsbestuur inzake collaboratie voor de periode juli-december 1708 moest beoordelen. Die werd radikaal afgewezen omdat het om een rechtbank ging, die niet uit "natuurlijke rechters" bestond⁴¹.

In elk geval is van de Gentse rechtbank van de luitenant-civil een ruim archief bewaard. Het berust in het rijksarchief te Gent en telt circa 1200 nummers, waarvan er 472 ontleed zijn en op steekkaarten gebracht. Er bestaat een handschriftelijke inventaris⁴². Ook in het Gentse stadsarchief vindt men nog een waardevol bestand in de reeksen 5bis en 5ter. Het zijn veelal documenten uit de achttiende eeuw⁴³. In het algemeen rijksarchief te Brussel vind men in de bestanden van de collaterale raden hier en daar sporen van de Vlaamse instellingen van de indaginghe: zo in de Raad van State nr. 183 gegevens over de kandidaten, die zich voor een aanstelling aanmeldten en in de Geheime Raad nr. 468 en de Raad van Financiën nr. 3915 over de geboden koopsommen. Van de archivalia van de rechtbank van de Dendermondse luitenant-civil is heel weinig overgebleven. Het stadsarchief brandde in 1914 uit. Alleen het archief van Land en Leenhof van Dendermonde, dat in het rijksarchief van Beveren-Waas berust, bevat nog enkele stukken o.m. de nrs. 258-259 met procesbundels uit 1761-1777⁴⁴.

De rechtbanken van indaginghe blijken een weldaad geweest te zijn voor de economische ontwikkeling van Gent en werden uiteindelijk minder als sanctie dan als hulp ervaren.

⁴⁰ O.P.B.A., II (Brussel, 1867), 169: Ordonnantie 9 augustus 1708.

⁴¹ J.E. NEVE, o.c., 172-175.

⁴² *Het Rijksarchief in de Provinciën*. I, 183.

⁴³ J. DECAVELE & J. VANNIEUWENHUYSE, *Stadsarchief Gent. Archiefgids*. I (Gent 1983) 35 en 77.

⁴⁴ Met onze oprechte dank aan de stadsarchivaris van Dendermonde, Dr. A. Stroobants, voor de informatie betreffende de archivalia van de stedelijke kamer van indaginghe.

De Notabelen van het Eerste Keizerrijk (1804-1814). Het Schelvedepartement.

Conny DEVOLDER¹

Begrenzing en samenstelling van de onderzochte groep. Methodologie en bronnen.

Zoals de titel laat vermoeden, kadert deze studie in een breder, internationaal gericht opzet. L. Bergeron (directeur van de Ecole Pratique des Hautes Etudes, VIe section) en G. Chaussinand-Nogaret lagen aan de basis van dit project. Anno 1973 nam het Centre National de la Recherche Scientifique het onderzoek op zich². Studie-object vormen 'de notabelen', een vage, veelduidige, maar operationele notie. Waarom behoort men tot de notabiliteit? Het antwoord ligt vervat in de lijsten van de arrondissementele en departementale kiescolleges, van de 600 meest belasten per departement. Deze bronnen werden aan een kwantitatief onderzoek onderworpen. Naarmate de studie vorderde, tekenden zich de krijtlijnen af van een welbepaalde economisch-fiscale categorie.

Na het waarom, het hoe. Hoe wordt men notabele? Langs welke wegen, volgens welke strategieën. Bij dergelijke, geïndividualiseerde aanpak, dringt zich een verdere begrenzing van het onderzoeksobject op. Onze collectieve biografie, een typologie van de notabelen, kadert in deze onderzoeksfase. Ze wil een antwoord zijn op laatstgenoemde vraagstelling. We zullen onze aandacht toespitsen op de 'grote notabelen', de meest notoire, de sociaal-politiek invloedrijkste notabelen. Hun namen halen we uit vier zogenaamde

---

¹ Dit artikel is een bewerking van mijn licentiaatsverhandeling C. DEVOLDER, *De notabelen van het Eerste Keizerrijk (1804-1814). Het Schelvedepartement*, Gent, R.U.G., 1990, 3 delen, XXIV + 773 p. Voor een uitgebreid voetnotenapparaat verwijzen we naar de corresponderende biografieën (delen I en II), evenals naar de prosopografische analyse van de notabelen (deel III).

² De onderzoeksresultaten worden gepubliceerd naarmate het onderzoek vordert. Daarenboven opteert het C.N.R.S. voor een regionale groepering van de studies. Concreet betekent dit dat het Schelvedepartement zal gebundeld worden met 2 Waalse departementen. De publicatie wordt in de loop van 1992 verwacht.

CONNY DEVOLDER

basislijsten : 1°. Lijst van de 30 meest belasten van het Schelvedepartement, 18 vendémiaire - 20 brumaire XII [11-10-1803 - 12-11-1803], 2°. Lijst van diegenen die zich onderscheiden door hun talenten of bewezen diensten, doch niet opgenomen zijn in de lijst van de meest belasten van het Schelvedepartement, 5 Brumaire an XII [28-10-1803] [5 personen], 3°. Lijst van de 60 meest vooraanstaande (qua fortuin, publieke en private deugden) eigenaars van het Schelvedepartement, 27 prairial an 13 [16-6-1805], 4°. Lijst van de meest markante personen van het Schelvedepartement, 19-7-1812 [62 personen] ³. De aldus bekomen groep omvat 105 notabelen ⁴.

De 'Lijst van de 60' moest tenminste 20 personen bevatten die een groot deel van hun fortuin in nationale goederen hadden ⁵. Bij het opstellen van de lijst, kwalificeert de prefect van het bestudeerde departement 22 notabelen als voornaam bezitter van nationale goederen. Uit het onderzoek blijkt dat 29 verwervers van in het Schelvedepartement gesitueerde nationale goederen ingeschreven staan op de 'Lijst van de 60'. Drie onder hen kopen echter pas na de redactie van voornoemde lijst. De resterende 26 vertegenwoordigen 43 % van de lijst. We noteren eveneens dat 28 verwervers van zwarte goederen ingeschreven staan op de 'Lijst van de markante personen'. Ze vertegenwoordigen 45 % van laatstgenoemde lijst.

Uit de 'Lijst van de meest markante personen' worden de voorzitters van de kantonale vergaderingen, evenals de leden van de kiescolleges, gerecruiteerd ⁶. De minister van binnenlandse zaken gaf volgende instructies: "*La deuxième liste désignera les personnes les plus marquantes de votre département; de ce nombre sont : 1°. Les membres des premiers corps de l'état originaires du département ou qui y ont fixé leur domicile politique : il faut en excepter les membres du Corps législatif, lesquels, d'après les dispositions de l'article 34 de l'acte des constitutions de l'Empire, en date du 16 thermidor an 10, ne peuvent, pendant la durée de leurs fonctions législatives, voter dans leurs collèges électoraux, ni à plus forte raison les présider; 2°. Les fonctionnaires*

---

³ RAG, *Fonds Schelvedepartement*, 2219/1, 3175/3. AN, F 1cIII Escout 3.

⁴ Twee notabelen, vermeld op eerstgenoemde lijst, konden we niet identificeren, nl. Dhaene, door de prefect gekwalificeerd als "Homme d'esprit. Vit for Retiré" en Du Vasier, "Vieillard inferme". De 'Lijst van de 60' maakt gewag van een zekere Schamp-Vaernewyck Jean. De verstrekte identificatiegegevens laten niet toe uit te maken of het hier Jean-Baptiste dan wel Jean-Gilles Schamp, twee broers, getrouwd met twee zusters, betreft. Beiden werden weerhouden. Voor een naamlijst van de notabelen, zie bijlage.

⁵ A. MAUREAU, G. PEYRON-MONTAGNON, *Grands notables du Premier Empire. 1. Vaucluse, Ardèche*, Paris, C.N.R.S., 1978, p. IX.

⁶ A. MAUREAU, G. PEYRON-MONTAGNON, *Grands notables...*, p. IX.

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

*militaires ou civils les plus distingués, les propriétaires les plus considérables, les hommes issus des familles les plus illustres, les uns et les autres, soit qu'ils soient originaires du département, soit qu'ils y avaient fixé leur domicile politique. Cette liste devra contenir 60 personnes au moins (...)"*⁷.

Zoals gezegd bestaat de gevolgde methode in het opmaken van biografieën van vornoemde personen. Deze werkwijze maakt het mogelijk zowel de gemeenschappelijke kenmerken van de groep als de unieke factoren van elk individu te onderscheiden. De identificatie van een notabele en de reconstructie van zijn levensloop kwam langzaam tot stand door het steeds weer raadplegen en vergelijken van primaire en secundaire bronnen, evenals accidentele vondsten. Tot eerstgenoemden rekenen we het Fonds Scheldepartement van het Rijksarchief van Gent (RAG, *F Sd*) en de reeksen F 1bII en F 1cIII van de Archives Nationales de Paris (AN). Bij het depouilleren van deze overheidsarchieven ging onze aandacht in de eerste plaats uit naar benoemingsbesluiten en lijsten van verkozenen, aangestelden of kandidaten voor één of andere politieke of juridische functie.

De geciteerde basislijsten gaven ons reeds een idee van wat dergelijke lijsten zoal aan inlichtingen kunnen verstrekken : (al dan niet juiste) familie- en voornamen, domicilie, geboorteplaats en -datum, burgerlijke staat (met inbegrip van het aantal kinderen), huidige functie, functies vóór en na 1789, informatie inzake inkomen of belastingsbedrag, toegewijdheid en genoten achting. Welke ook de onvolkomenheden van de bronnen zijn, toch vormen ze een goede sleutel tot een beter inzicht in de sociaal-politieke geschiedenis. Wanneer men de gegevens in een bredere context plaatst, kan een grote mate van correctheid bereikt worden. We wijzen er nog eens op dat de lijsten dateren uit de beginperiode van de administratieve statistiek, en daarmee is veel gezegd. Onmisbare gidsen waren eveneens de doctoraatsverhandeling van Prof. dr. H. Balthazar, de werken van P. Van Hille en J. Nève, de Gentse Wegwijzer, de ruim voorhanden zijnde genealogische staten... om er maar enkele te noemen⁸.

---

⁷ RAG, *F Sd*, 4537/24, De minister van binnenlandse zaken aan de perfect van het Scheldepartement, Parijs, 9-7-1812.

⁸ H. BALTHAZAR, *Structuren en mutaties bij het politiek personeel. Een studie over het sociaal wisselingsproces te Gent in de vormingsjaren van de Hedendaagse Tijd (1780-1850)*, Gent, R.U.G. (onuitgegeven doctoraatsverhandeling), 1970, I + II, LX + 538 p. + III, 471 p. P. VAN HILLE, *Het Hof van Beroep van Brussel en de rechtbanken van Oost- en West-Vlaanderen onder het Franse Bewind - 1800-1814*, Handzame, Familia et Patria, 1970, VII + 212 p. J. NEVE, *Gand sous la domination française (1792-1814)*, Gand, A. Buyens, 1927, 401 p. *Nieuwen Almanach, curieus en util voor het*

Het geografisch kader : het Schelvedepartement.

Het bestudeerde departement is een microcosmos in het immense franse keizerrijk, maar voorwaar niet de eerste de beste ! Volgens het besluit van 9 floréal IV (9-5-1800) betreffende de verdeling van de persoonlijke, mobiliare en weeldebelasting over de 98 Franse departementen, komt het Schelvedepartement met 868.000 fr. op de vierde plaats, na de departementen van Seine (5.043.000 fr.), Seine Inférieure (1.340.000 fr.) en Nord (908.000 fr.)⁹. In hiernavolgende uiteenzetting schetsen we het ruimtelijk kader van onze studie : het bij decreet van de Nationale Conventie de dato 9 vendémiaire IV (1-10-1795) gecreëerde Schelvedepartement¹⁰.

Tijdens de tweede Franse periode wordt het oude graafschap Vlaanderen of tenminste het gebied dat de Habsburgers tevoren er nog van in handen hadden, opgedeeld in twee arrondissementen : Oost- en West-Vlaanderen, met als respectievelijke hoofdplaatsen Gent en Ieper (15-10-1794). Een goede maand later wordt Zeeuws-Vlaanderen voorlopig aan eerstgenoemd arrondissement toegevoegd (21-11-1794). Op 31 augustus 1795 wordt de administratie opnieuw gewijzigd en is er voor het eerst sprake van het 'arrondissement ou département de l'Escaut'. Deze benaming zal bewaard blijven tot het einde van het Franse bewind. Daarna spreekt men over de provincie Oost-Vlaanderen. Inmiddels is Zeeuws-Vlaanderen er wel van afgescheiden (1807).

Zeeuws-Vlaanderen krijgt zijn definitieve regionale indeling in februari 1796. Het gebied vormt, aangevuld met Kaprijke en Assenede het vierde arrondissement binnen het Schelvedepartement. De zetel van de onderprefectuur verhuist van Sas-van-Gent, een geïsoleerd stadje, naar het belangrijkste Eeklo. De inlijving van Zeeuws-Vlaanderen in het departement is de integratie van twee gebieden die door geen natuurlijke grenzen gescheiden zijn en elkaar economisch completeren : het geïndustrialiseerde dichtbevolkte Vlaanderen en de vruchtbare Zeeuws-Vlaamse poldergronden.

Jaer ...ofte den getrouwen Wegwijzer der stad Gent, zoo voor Vremdelingen als voor de Inwoonders der selve stad, Gent, 1780-1839. F. - H. D'HOOP, La famille Van Alstein, ses ascendants, descendants et leurs alliés, Gand, Vandermeulen frères, 1891, 336 p. F.V. GOETHALS, Dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles du royaume de Belgique, Bruxelles, Polack-Duvivier, I, 1849, 750 p. ; II, 1849, 887 p. ; III, 1850, 914 p. ; IV, 1852, 1178 p. G. VAN HOOREBEKE, Le nobiliaire de Gand ou fragments généalogiques de quelques familles nobles qui ont résidé ou qui résident encore en cette ville, Gand, A. I. Vander Schelden, 1849, XIII + 215 p.

⁹ H. BALTHAZAR, *Structuren en mutaties ...*, II, p. 366.

¹⁰ T. VAN LANDEGEM, *Van het "ancien régime" naar de nieuwe tijd, ook te Beveren*, in *Het Land van Beveren*, IV, 1961, 4, p. 127.

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

Het Schelvedepartement, dat een oppervlakte van een 350.000tal ha (jaar IX) beslaat, bestaat uit vier arrondissementen : Gent, Oudenaarde, Dendermonde en Sas-van-Gent. Deze tellen in 1800 respectievelijk 219.360, 135.145, 180.689 en 59.524 inwoners, samen goed voor 594.619 inwoners. In 1814 bedraagt het totale aantal inwoners 599.663. Deze stijging is belangrijker dan op het eerste gezicht lijkt : in de 594.619 zijn ook de inwoners van Zeeuws-Vlaanderen begrepen. Het Schelvedepartement is één van de dichtstbevolkte gebieden van Europa; ca. 1796 wonen er gemiddeld 58 inw./km².

Gent is en blijft met 55.161 inwoners in 1800 en 58.100 inwoners in 1814 het belangrijkste centrum van het departement. In het Land van Waas bekleedt Lokeren de eerste plaats (1800 : 11.941 inw., 1814 : 12.864 inw.), gevolgd door St.-Niklaas (1800 : 10.890, 1814 : 11.510). De getalsterkte van Lokeren wordt het dichtst benaderd door Aalst (1800 : 10.927, 1814 : 12.151). Ronse komt in de buurt van de 10.000. Te Geraardsbergen stijgt de bevolking van bijna 6.000 in 1800 tot nagenoeg 6.600 in 1814, al blijft zij lager dan in de landelijke centra als Evergem (bijna 7.000 inw. in 1814) en vooral Hamme en Zele met elk ruim 8.000 inw. (in 1814). Die centra overtreffen ook de bevolking van de stad Eeklo (1814 : 6.269 inw.). Oudenaarde telt in 1800 4.267, en in 1814 5.048 inw., Dendermonde telt respectievelijk 5.028 en 5.796 inw.. Laatstgenoemden komen daarmee op ongeveer gelijke voet te staan met landelijke agglomeraties als Beveren, Kruishoutem. Nog veel geringer in aantal zijn Ninove (1814 : 3.315) en Deinze (1814 : 2.901) die wat inwoneraantal betreft door vele dorpen van het departement voorbijgestreefd worden ¹¹.

Onderwerp van deze studie vormen dus een honderdtal notabelen uit het Schelvedepartement. Het geografisch kader kan echter in grote mate gereduceerd worden tot het Gentse. Althans wat betreft de domicilie van de studieobjecten. Hier noteren we immers een uitgesproken overwicht van het arrondissement Gent, wat neerkomt op de Arteveldestad. Naarmate het Keizerrijk vordert, boet de hoofdstad van het Schelvedepartement aan belang in. Nieuwe centra (Oudenaarde, Dendermonde, Geraardsbergen, St.-Niklaas)

---

¹¹ H. COPPEJANS-DESMEDT, J. HUYGHEBAERT, *Het culturele leven in onze provincies onder Frans bewind. Het departement van de Schelde*, in *Gemeentekrediet van België. Driemaandelijks Tijdschrift*, XLII, 1988, 164, p. 55-57. H. ROTTIER, *Toegepast regionalisme in het departement van de Schelde*, in *Jaarboek Oudheidkundige Kring "De Vier Ambachten"*, 1970-1971, p. 20, 29. G. FAIPOULT, *Mémoire Statistique du département de l'Escaut, ingeleid door Dr. Paul Deprez*, Gent, Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis, 1960, p. 37-46, 149 (Documenten, III).

CONNY DEVOLDER

tekenen zich af. Een minderheid van de notabelen woont in 'niet-stedelijke gebieden'. Onderhavig cijfermateriaal kan één en ander verduidelijken...

1. Het belang van de voornaamste stedelijke centra.

Hieronder verstaan we de centra die in het jaar VIII 5.000 of meer inwoners tellen ¹². Ook Oudenaarde - standplaats van de onderprefect van het gelijknamig arrondissement, tevens één van de belangrijkste marktcentra van het departement, een stad die in het jaar VIII 4.267 inwoners telde en Beveren, een stad van 4.927 inwoners (jaar VIII), werden als voorname centra weerhouden. In onderstaande tabellen bekijken we de domicilie van de notabelen, ingeschreven op de 'Lijst van de 60' (eerste kolom), op de 'Lijst van de markante personen' (tweede kolom).

Domicilie	1805	1812
Gent	50	34
Kruishoutem	0	1
Totaal 1ste arr.	50 (92 %)	35 (70 %)
Ronse	0	1
Geraardsbergen	0	2
Oudenaarde	1	4
Totaal 2de arr.	1 (1 %)	7 (14 %)
Aalst	1	1
St.-Niklaas	0	2
Wetteren	1	0
Dendermonde	0	3
Beveren	1	1
Totaal 3de arr.	3 (5 %)	7 (14 %)
Eeklo	0	1
Totaal 4de arr.	0	1 (2 %)
Algemeen Totaal	54 (100 %)	50 (100 %)

Aanvankelijk wonen 54 van de 60 notabelen (90 %) in een stad van enig belang. 50 notabelen zijn gedomicilieerd in de stad Gent. Zij vertegenwoordigen 83 % van de op de lijst ingeschrevenen, 92 % van de notabelen-stedelingen. 50 markante personen (80 %) wonen in een stad van enig belang. 34 notabelen wonen in de stad Gent. Zij zijn goed voor 55 % van de ingeschrevenen, 68 % van de stedelingen.

¹² G. FAIPOULT, *Mémoire Statistique...*, p. 37-46.

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

2. Het belang van de overige domicilies.

Domicilie	1805	1812
arr. Gent	2	4
arr. Oudenaarde	2	3
arr. Dendermonde	1	1
arr. Eeklo	1	4
Totaal	6	12

Globaal gezien verdubbelen de 'niet-stedelijke gebieden' hun aandeel. Vooral het arrondissement Eeklo gaat erop vooruit.

3. Algemeen totaal.

Domicilie	1805	1812
arr. Gent	52 (86 %)	39 (62 %)
arr. Oudenaarde	3 (5 %)	10 (16 %)
arr. Dendermonde	4 (6 %)	8 (12 %)
arr. Eeklo	1 (1 %)	5 (8 %)
Totaal	60 (100 %)	62 (100 %)

Het arrondissement Gent boet dus een kwart in. Het zogenaamde 2de arrondissement verdrievoudigt zijn aandeel, het 3de verdubbelt het zijne. Het arrondissement Eeklo vervijfvoudigt zijn numeriek belang maar blijft een secundaire rol spelen.

Resten nog 5 notabelen die enkel voorkomen op de 'Lijst van de 30' of op de 'Lijst van de talenten'. Deze lijsten maken immers geen melding van de domicilie. Deze kan echter gedistilleerd worden uit tal van andere archieflijsten, waaruit blijkt dat allen verblijf houden in Gent, wat het Gentse overwicht nog versterkt.

Behoren de notabelen uit hoofde van geboorte tot wat later het Schelvedepartement zou heten? Zeker de helft van hen werd in de stad Gent geboren. 8 op de 10 behoren qua origine tot het bestudeerde departement. 7 notabelen werden in het binnenland, doch buiten het Schelvedepartement geboren: 3 in het departement van de Leie (Pierre Beyts, Guillaume Mesdach en Charles Oudaert), 2 in het departement van de Dijle (Pierre Van Gobbelschroy en Philippe Van Overloop), Albert Fonson zag het levenslicht in Bergen (departement Jemappes), Joseph Van Ertborn in Antwerpen (departement Twee Neten).

CONNIE DEVOLDER

Acht notabelen zijn van Franse herkomst: André Bazenerye (onderprefect van Eeklo, 1803-1814), Blémont (regeringscommissaris bij de pas opgerichte departementale rechtbank (1796), bij diens afschaffing aangesteld tot voorzitter van de criminele rechtbank (1800-1810)), Romain Chatillon (ondervoorzitter van de rechtbank van eerste aanleg van Gent, 1800-1806), Claude Esmangart, (achtereenvolgens plaatsvervangend rechter (1806-1808), substituut van de keizerlijke procureur (1807-1810) en voorzitter (1809-1814) van de rechtbank van eerste aanleg van Gent, tevens lid van de algemene raad (1811-1814)), Pierre Gervaise (directeur van de (directe) belastingen, 1806-1814), Jean Méaulle (procureur-generaal bij de criminele rechtbank (VIII-1810), regeringscommissaris bij het crimineel gerechtshof (IX-1804), crimineel procureur des keizers te Gent bij het Hof van Assisen en het Speciaal Gerechtshof van het departement (1811-1814), algemene raad (1802-1807)), Pierre Muguet (algemeen ontvanger van het Schelvedepartement (1801-1814), algemene raad (1812-1814)) en Pierre Tinel (secretaris-generaal van de prefectuur, 1803-1814).

Fortuin, macht en aanzien van de notabelen.

Uit ons onderzoek blijkt dat fortuin, macht en aanzien geconcentreerd zijn in handen van deze kleine, door verwantschap verbonden groep. Na de 18de brumaire steunt het absolute gezag van Frankrijk op de heerschappij van de aanzienlijken, gevormd door de rijke burgerij met grondbezit en industriële belangen en door de meewerkende adel. Tot die aanzienlijken behoort eveneens een bestuurlijke elite, civiel en militair personeel dat systematisch uit de besten wordt geselecteerd. In onderhavige hoofdstukken zullen we één en ander toelichten.

I. Socio-demografische gedragspatronen.

Algemeen kunnen we stellen dat de door ons bestudeerde notabelen in de toenmalige sociale structuur een minieme fractie uitmaken. De geboren en getogen Gentenaars behoren van huize uit veelal tot de (oude) aristocratie of tot de (al dan niet geadelde) handels- en nijverheidsburgerij. Onder de overige notabelen tellen we een zeer gering percentage dat op een adellijke status kan bogen. Wel behoren ze ongetwijfeld tot de lokale oligarchie. De aard - zowel kwantitatief als kwalitatief - van het bronnenmateriaal conditioneert hier echter ten zeerste onze kennis.

Globaal gezien stammen de notabelen uit een gezin van 5 à 6 kinderen. Bijna de helft onder hen zijn anno 1805 [datum waarop de 'Lijst van de 60' wordt opgesteld] de oudst levende zoon van de kroost (berekingsbasis : 70

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

notabelen). 8 op de 10 werden geboren gedurende de tijdsspanne 1740-1769. De levensverwachting bedraagt gemiddeld 70 jaar. Jacques de Naeyer wordt 90 jaar, Joseph Van Ertborn sterft reeds op zijn 45ste. Voor het einde van het Keizerrijk zijn minimum 18 (maximaal 33) notabelen overleden.

Geboortedata		Sterftedata	
klassegrenzen	frequentie	klassegrenzen	frequentie
1720-29	3 (2 %)	1800-09	4 (3 %)
1730-39	3 (2 %)	1810-19	16 (15 %)
1740-49	17 (16 %)	1820-29	19 (18 %)
1750-59	28 (26 %)	1830-39	20 (19 %)
1760-69	39 (37 %)	1840-49	10 (9 %)
1770-79	7 (6 %)	1850-59	5 (4 %)
1780-89	2 (2 %)	1860-69	1 (1 %)
1790-99	1 (1 %)	Onbekend	30 (28 %)
Onbekend	5 (4 %)	Totaal	105 (100 %)
Totaal	105 (100 %)		

Anno 1800 zijn de notabelen gemiddeld 42 jaar oud. Onze studieobjecten zijn dus eerder bezadigde heren. Hun houding tijdens het Napoleontisch bewind kan niet toegeschreven worden aan 'jeugdige overmoed'. De gemiddelde leeftijd van de personen, voorkomend op de 'Lijst van de 60' bedraagt (anno 1805) 51 jaar. Dit is meteen ook de gemiddelde leeftijd (anno 1812) van de personen, ingeschreven op de 'Lijst van de markante personen'. Het is dus evenmin zo dat een jonge, dynamische groep de oude garde aflost. Wel noteren we dat 7 van de 10 jongste notabelen voor het eerst van zich laten horen op de meest recente lijst. Onder hen bemerken we J. Van Ertborn (°1778, onderprefect te Oudenaarde (1809-1814)), P. Tinel (°1781, secretaris-generaal van de prefectuur (1803-1814)), P. Van Gobbelschroy (°1787, onderprefect te Gent (1811-1813)) en A. Vanderhaeghen (°1790, anno 1812 auditeur, onderprefect te Bergen). De vier benjamins van de groep scheren dus reeds op jeugdige leeftijd de hoogste toppen.

Sommige notabelen - 31 om precies te zijn (of 30 %) - zijn uit hoofde van geboorte nauw met elkaar verwant. We stellen vader-zoonrelaties vast tussen Emmanuel en Joseph della Faille, Philibert en Armand Vanderhaeghen, Jean-Baptiste en Antoine Versmessen. Volgende broers zijn eveneens in ons lijstje opgenomen : Beyens Albert - Constantin, Clemmen François - Jean, de Draeck Gaspard - Louis, de Loose Jean - Pierre, de Potter Edouard - Louis, Rodriguez Charles - Emmanuel, Vanderhaeghen Jean - Philibert (en Schamp Jean-Baptiste - Jean-Gilles). François de Thiennes en

CONNY DEVOLDER

Louis Van Rockolfing zijn stiefbroers, net als Louis en Philippe Van den Hecke. Anderen verhouden zich tot elkaar als oom en neef : Augustin en Emmanuel Piers, Edouard en Joseph Van Alstein, Charles en Philippe Vilain XIII. Jean-Baptiste-Jean de Ghellinck is een neef van Jean-Baptiste-Pierre de Ghellinck. We merken op dat laatstgenoemde categorieën voor uitbreiding vatbaar zijn : voor wat betreft de binding oom-neef en neven onderling, werden enkel de relaties tussen gelijknamige notabelen nagegaan.

41 notabelen zijn door huwelijken, aangegaan door henzelf, broers, zussen of kinderen, met elkaar gelieerd. Indien de door de notabelen - evenals de door hun broers en zussen - aangegane huwelijken ons een beeld schetsen van het milieu waarin voornoemden zijn opgegroeid, dan vervolledigen de huwelijken van hun kinderen de voorstelling. We krijgen immers een schets van de kring waarin onze notabelen zich bewegen, van de verdere ontwikkeling van hun status. Dat de huwelijken eventueel na het Keizerrijk gesloten worden, is derhalve van secundair belang. Het blijkt dus dat fortuin, politieke, administratieve en rechterlijke macht (infra), ... geconcentreerd zijn in handen van een kleine, door verwantschap verbonden groep, waarbij we dan nog vriendschapsbanden moeten voegen.

Bekijken we het huwelijksleven van de notabelen van dichterbij. Vooraf weze gezegd dat we een doorsnede maakten voor het jaar 1813, en wel om volgende reden. In een niet gering aantal gevallen weten we niet wanneer de echtgenote overlijdt. Voor het jaar 1813 beschikken we echter over de lijsten van de gardes d'honneur. Deze bevatten indicaties over de burgerlijke staat. Daar vele notabelen op deze lijsten ingeschreven werden, beschikken we over een zeer bruikbare bron, wiens gegevens daarenboven vergeleken kunnen worden met deze van de 'Lijst van de markante personen' (dd. 1812).

8 op de 10 notabelen treden voor of in de loop van voornoemd jaar in het huwelijk. Eén vijfde van de gehuwde notabelen is weduwnaar. De meeste notabelen trouwen op hun 27ste, hun bruid is 23 jaar (modus). De gemiddelde leeftijd bij het huwelijk bedraagt voor de notabelen 30 jaar, voor hun echtgenotes 23 jaar. Joseph Van Alstein trouwt reeds op zijn 18de, François Van Doorslaer pas op zijn 54ste. De bruid van Gaspard de Draeck is amper 16 jaar oud, de echtgenote van Alexandre de Baillet telt reeds 39 lentes. Emmanuel Blondel, Thomas Danneels, Emmanuel de Gage en François Van Doorslaer huwen een weduwe. Louis de Potter en Jean-Baptiste Soenens hertrouwen. Na het Keizerrijk zullen ook François Clemmen en Charles de Vaernewyck voor een tweede keer in het huwelijksbootje stappen. Charles Vilain XIII trouwt een gescheiden vrouw.

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

Globaal gezien bevestigen of versterken de notabelen door hun huwelijk hun maatschappelijke positie. Emmanuel della Faille bijvoorbeeld geeft grif toe dat zijn echtgenote meer in het huwelijk heeft ingebracht dan hijzelf. De notabelen, gesproken uit de rijke burgerij, vormen echter een interessanter onderzoeksvoorwerp. Zo zien we dat zowel Jean-Baptiste als Jean-Gilles Schamp huwelijken sluiten met afstammelingen van één van de oudste adellijke families van Vlaanderen (de Vaernewyck). Indien het niet tot een huwelijk komt met rasechte adel, zorgt men tenminste voor een huwelijk in gelijke stand. Getuige hiervan Pierre de Loose. Hij trouwt met Jeanne de Potter, dochter van een linnennegociant. Zoals op elke regel zijn er ook hier uitzonderingen. François Clemmen bijvoorbeeld huwt Colette Tricot, dochter van een minder bekende bankier. Tot slot vermelden we het geval Tinel. Deze geneesheer, loot van 'een oude en goede familie' uit Montpellier, wordt anno 1803 benoemd tot secretaris-generaal van de prefectuur. In 1811 wordt hij door zijn huwelijk met Marie-Thérèse Papeleu opgenomen in een rijke, in Gent zeer gewaardeerde familie. Een ambtenaar noteert : "*La position du titulaire [P. Tinel] n'a éprouvé de changement notable depuis son entrée dans la carrière administrative, autre que celui qui est résulté de son mariage (...)*".

11 % van de notabelen is vrijgezel, 15 % heeft een kinderloos gezin. 33 % heeft één of twee kinderen. Deze drie categorieën vertegenwoordigen 59 % van de totaliteit.

Aantal kinderen	Aantal gezinnen
0	11 (15 %)
1	13 (18 %)
2	11 (15 %)
3	10 (14 %)
4	10 (14 %)
5	8 (11 %)
6	3 (4 %)
7	2 (3 %)
8	2 (3 %)
9	1 (1 %)
Totaal	71 (100 %)

De modus is 1. De meeste gehuwde notabelen hebben anno 1813 één (in levend zijnd, al dan niet gehuwd) kind. Drie op de vier heeft een gezin van 0 à 4 kinderen. De mediaan is 3. Laten we de gehuwde notabelen zonder kinderen buiten beschouwing, dan komen we tot een mediaan met waarde 4.

¹³ We bestudeerden 71 notabelen of 80 % van de gehuwde notabelen.

CONNY DEVOLDER

Aantal kinderen	Klassemidden	Aantal gezinnen
0 - 2	1	35 (49 %)
3 - 5	4	28 (39 %)
6 - 8	7	7 (10 %)
9 - 11	10	1 (1 %)
Totaal		71 (100 %)

De resultaten van ons demografisch onderzoek stemmen dus overeen met de besluiten van F.G.C. Beterams in zijn werk over de notabelenlijsten van de jaren 1814-1815 : "*(...) ne jouissant que de quelque argent de poche, dont le montant dépendait de la parcimonie ou de la générosité paternelles, cette jeunesse se trouvait dans l'impossibilité de fonder un foyer, même d'y songer, avant d'avoir pris la succession, c'est-à-dire vers ou dans la trentaine, l'âge idéal pour le mariage, aussi bien pour cette classe privilégiée que pour les autres couches de la société, puisqu'une union tardive réduirait forcément la possibilité d'une progéniture encombrante. Le bien-fondé de ce raisonnement apparaît clairement de la lecture d'un tableau suggestif : les célibataires, les époux sans enfants, les mariages avec un ou deux enfants représentent plus de 60 % de cette société. Pareille tactique préservera la fortune d'un morcellement régulier, entraînant l'appauvrissement inévitable ou la déchéance pour certains rejetons.*"¹⁴.

Beschouwen we de adellijke status van de notabelen. 52 notabelen (of 58 %) genieten tijdens de Oostenrijkse periode een adellijke status. 29 onder hen kunnen zich laten voorstaan op een adellijke titel. De resterende 33 behoren tot de niet-getitelde adel. In deze categorie treffen we enkele geadelde negocianten aan (Jacques de Naeyer, Jean-Baptiste en Jean-Gilles Schamp...). Bij decreet van 19 juni 1790 worden feodale kwalifikaties en adellijke titels opgeheven. Na 1800 verzwakken de door de revolutionairen gepropageerde democratische opvattingen. Leden van de oude adel en van de hogere stedelijke burgerij worden opgenomen in het Erelegioen en de Keizerlijke adel.

De wet betreffende de oprichting van het Legioen van Eer wordt op 19 mei 1802 door de Eerste Consul afgekondigd. Militairen kunnen in het Legioen opgenomen worden omwille van oorlogsdaden of wegens bewezen diensten in vreedstijd. Burgers die grote diensten aan de Staat bewezen hebben, kunnen eveneens lid worden. Bij keizerlijk decreet van 1 maart 1808

¹⁴ F.G.C. BETERAMS, *The high Society Belgo-Luxembourgeoise (avec celle des arrondissements de Bréda, de Maestricht et de Ruremonde) au début du Gouvernement de Guillaume 1er, roi des Pays-Bas (1814-1815)*, Wetteren, Cultura, 1973, p. XI.

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

schept Napoleon zijn nieuwe adel. De leden van het Legioen van Eer dragen de titel van ridder van het Keizerrijk. Een opname in het Legioen betekent een verheffing in de adelstand. Men kan niet verheven worden in de adel van het Keizerrijk zonder voorafgaande opname in het Erelegioen¹⁵.

Tijdens de Napoleontische periode worden 18 notabelen (of 17 %) opgenomen in de Keizerlijke adel. Vier onder hen worden vereremerkt met de titel van baron : Pierre de Meulenaere (wetgever, 1803-1814), Pierre Muguët (algemeen ontvanger van het Schelvedepartement (1801-1814) en lid van de algemene raad (1812-1814)), Jean Vanderhaeghen (lid van de prefectuurraad (1808-1811) en burgemeester van Gent (1811-1814)), Philibert Vanderhaeghen (lid van de algemene raad, 1800-1814) en Joseph Van Ertborn (anno 1802 opgenomen in de algemene raad van het departement van de Twee Neten, tevens onderprefect van Oudenaarde (1809-1814)). Philippe Vilain XIII, lid van de algemene raad vanaf 1804 tot het einde van de Franse Tijd en gedurende twee maanden burgemeester van Gent (1808), wordt de 30ste juni 1811 graaf van het Keizerrijk. Voor elf notabelen was de verheffing in de adelstand een unicum : tijdens de Oostenrijkse Tijd behoorden ze niet tot de adel.

Anno 1803 wordt Charles Van Hulthem lid en adjunct-beheerder van de 'Société pour l'encouragement de l'industrie nationale' te Parijs. Hij behartigt er de belangen van de Gentse industriëlen, in het bijzonder van zijn vriend Liévin Bauwens. Bonaparte hecht groot belang aan deze instelling, neemt al haar leden - dus ook Van Hulthem, op in het Erelegioen. In de hoedanigheid van luitenant-kolonel van de erewacht, escorteert voornoemde Bauwens de keizer bij zijn bezoek aan Gent (1810). Napoleon bezoekt diens fabrieken, neemt de gewezen burgemeester (1800-1801) en raadsheer bij de algemene raad (1801-1808) op in het Legioen van Eer. In 1809 zetten de Engelsen voet aan wal op Walcheren. Vanuit het Land van Waas organiseren de Fransen de verdediging van Antwerpen. Sint-Niklaas is het verzamelpunt van de 'gardes nationales', artillerie, ruitery, foerage. Burgemeester Brusselman wordt opgenomen in het Erelegioen. Jacques Risseeuw wordt anno 1798 benoemd tot voorzitter van de municipale administratie van het kanton Oostburg. Twee jaar later wordt hij opgenomen in de arrondissementsraad. Hij draagt de

---

¹⁵ H. COPPEJANS-DESMEDT, J. HUYGHEBAERT, *Het culturele leven...*, p. 55. *Liste générale des familles nobles, légalement reconnues en Belgique*, Anvers, C. Van Merlen, 1856, p. I-II. *De erfenis van de Franse Revolutie 1794 - 1814*, tentoonstellingscatalogus (A.S.L.K., 17 maart - 11 juni 1989), p. 224-225. M. BERGE, *La création de la légion d'Honneur et la noblesse impériale en Belgique*, in *Revue nationale*, XXVI, 1954, 250, p. 363. *Annuaire de la Noblesse de la Belgique*, Bruxelles, Librairie Polytechnique de decq et duhent, 1874, p. 321-329.

CONNY DEVOLDER

burgemeesterssjerp van Oostburg (1801) tot zijn benoeming tot vrederechter van het gelijknamig kanton (1805). De diensten die Risseeuw tijdens de Revolutie heeft bewezen, zijn niet aflatende ijver bij het waarnemen van (onbezoldigde) administratieve posten, de genoten waardering, dit alles draagt ongetwijfeld bij tot zijn opname in het Erelegioen. Ook Alexandre De Vos, getypeerd als een excellente onderprefect (Dendermonde, 1800-1814), evenals Henri Van Raeden, 'een ijverig en toegewijd functionaris' (burgemeester van Hulst van 1808 tot het einde van het Keizerrijk, lid van de algemene raad vanaf 1812) en François de Naeyer, de toegewijde doch onbekwame Gentse burgemeester (1801) die weggepromoveerd wordt naar de prefectuurraad (1803-1814), worden gedecoreerd. Parijs is zo tevreden over het beheer van de Gentse burgemeester Joseph della Faille (1804-1808) dat deze aangesteld wordt tot officier en schatbewaarder van de derde cohorte van het Erelegioen. Louis de Potter en Jean Vanderhaeghen wonen de doopplechtigheid van de koning van Rome bij (1811). Beiden worden opgenomen in het Erelegioen. Norbert Van Aken en Charles de Vaernewyck, eveneens uitverkoren om deel uit te maken van de deputatie, geraken niet in Parijs, worden geen ster opgespeld...

II. Fortuin.

Voor vele notabelen betekent de Franse Revolutie een financiële aderlating. We zullen achtereenvolgens de quotisatie in de militaire contributie van 1794 en deze in de gedwongen lening van het jaar IV behandelen. Anderzijds opent de verkoop van nationale goederen nieuwe perspectieven : de domeingoederen worden immers aan zowat de helft van hun feitelijke waarde geveild. Ook vanuit een andere gezichtshoek biedt het koopgedrag van de notabelen een interessant onderzoeksthema : het kan een meter zijn van hun verkleefdheid aan het revolutionair regime, van hun gehechtheid aan de Republiek (die ze met hun verwervingen moreel en financieel ondersteunen), van hun vertrouwen in de duurzaamheid van de hervormingen, in het onaantastbaar bezit van de aankopen ¹⁶.

Anno 1794 belast de Franse Republiek de Belgische steden met een zeer hoge oorlogsschatting. Bij besluit van de Franse vertegenwoordiger Laurent dd. 3 fructidor II (22-8-1794), wordt het aandeel van Gent bepaald op 7 miljoen livres. De stadsmagistraat zal deze belasting omslaan over de clerus, de adel, de geprivilegieerden, de grote eigenaars en de rijken. De schattingen moeten binnen een korte termijn afgelost worden; in geval van vertraging zal

---

¹⁶ J. LAMBERT, *De verkoop van nationale goederen in het departement van de Schelde, 1796-1814, en in de provincie Oost-Vlaanderen, 1820-1821*, Gent, R.U.G. (onuitgegeven doctoraatsverhandeling), 1960, p. 191, 221, 370.

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

men gijzelaars nemen ¹⁷. Deze noodmaatregel wordt effectief uitgevoerd : Eugène Van Hoobrouck en Charles Van Hulthem moesten het aan den lijve ondervinden. Minimum 48 van de door ons bestudeerde notabelen worden aangeslagen. Zij vertegenwoordigen 46 % van de proefgroep.

Het Directoire vaardigt de 19de frimaire IV (10-12-1795) een gedwongen lening uit die 600 miljoen livres moet opbrengen. Het aandeel van de Belgische departementen wordt op 40 miljoen bepaald, waarvan het Scheldedepartement er 8 moet inzamelen. De gedwongen lening viseert de gegoeden. Worden beschouwd als dusdanig : het vierde deel van de burgers van elk departement dat het meest belast of belastbaar is. Het opstellen van de rollen gaat gepaard met vrij veel vergissingen. Hoe dan ook, het voorkomen van een notabele op de rollen van de gedwongen lening getuigt van een zekere inkomensstatus ¹⁸. Minimum 43 notabelen (of 41 %) worden geviseerd.

Het bestuur van het Scheldedepartement veilt in de periode 1796-1813 27.079 ha nationale goederen ¹⁹. 46 notabelen verwerven zwarte goederen. Zij vertegenwoordigen 44 % van de bestudeerde groep. 6 op de 10 zijn 'grote kopers' : ze verwerven 20 ha of meer. Onderhavige tabel geeft een overzicht van de kopers van nationale goederen, verdeeld naar verworven bezit.

---

¹⁷ H. BALTHAZAR, *Structuren en mutaties...*, II, p. 310. S. VERVAECK, *Enkele bronnen uit de Franse tijd. Hun belang voor de sociale geschiedenis*, Leuven/Parijs, Editions Nauwelaerts/Béatrice Nauwelaerts, 1962, p. 5 (Bijdragen van het Interuniversitair Centrum voor hedendaagse geschiedenis, XXII).

¹⁸ H. BALTHAZAR, *Structuren en mutaties...*, II, p. 325-331. S. VERVAECK, *Enkele bronnen...*, p. 19-27.

¹⁹ J. LAMBERT, *De verkoop van nationale goederen...*, p. 365.

CONNLY DEVOLDER

Aantal notabelen		Aantal notabelen	
≥ 250 ha		4	(9 %)
200	- < 250 ha	0	(0 %)
150	- < 200 ha	2	(4 %)
100	- < 150 ha	2	(4 %)
50	- < 100 ha	10	(22 %)
20	- < 50 ha	9	(20 %)
0	- < 20 ha	18	(40 %)
Onbekend		1	(2 %)
Totaal		46	(100 %) ²⁰

Constant Hopsomere, Philippe Van den Hecke, Philippe Van Overloop, Charles Oudaert en François Ottevaere zijn de onbetwiste nummers één. Hopsomere komt met 686 ha (1796-1798) vooraan op de lijst. Zijn naam bekleedt op 21-8-1796 de allereerste plaats van de kopers. Als voorzitter van de centrale administratie van het Scheldepartement geeft hij bijgevolg voortreffelijk de toon aan. Van den Hecke verwerft 643 ha (1797-1813), Van Overloop 301 ha (1798-1812), Oudaert 252 ha (1797-1811) en Ottevaere naast er 193 (1797-1803).

Ca. 84 % van de verworven oppervlakte wordt vóór het Concordaat gekocht. De notabelen kopen dus veel meer voor dan na het Concordaat. Vooral in de aanvangsperiode naasten ze zich nationale goederen toe. Het is tijdens deze periode - die algemeen bekend staat als de belangrijkste verkooptijd - dat de godsdienstige crisis zich het scherpst aftekent. De betekenis van het vredebrengend verdrag ligt vervat in het feit dat het de koper het blijvend bezit van de verworven goederen verzekert en dat het het geweten van de verwervers van de overblijvende 18 % kan sussen ²¹.

Conform aan de wet van 13 ventôse IX (4-3-1801) die voorziet in de vorming en vernieuwing van de kiezerslijsten, worden er anno 1801 gemeentelijke, departementale en nationale notabiliteitslijsten opgesteld. De

²⁰ Ter vergelijking : het aantal kopers van meer dan 150 ha, wonende in het Scheldepartement, geestelijken uitgezonderd :

kopers van meer dan 250 ha : 6

200 tot 250 ha : 3

150 tot 200 ha : 6

totaal

: 15 (J. LAMBERT, *Inbeslagname en verkoop*

van de nationale goederen, in *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, XIV, 1960, p. 196).

²¹ J. LAMBERT, *De verkoop van de nationale goederen...*, p. 112-114, 374.

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

notabelen die deel uitmaken van de gemeentelijke lijst, duiden één tiende uit hun midden aan om de departementale notabiliteitslijst te vormen. Evenzo duiden de notabelen die deel uitmaken van de departementale lijst één tiende uit hun midden aan om de nationale lijst te vormen. De senaat duidt uit die nationale notabelen de leden van het tribunaat en het wetgevend lichaam aan. De lijst van de notabelen van het Schelvedepartement, verkozen om op de nationale notabiliteitslijst te staan, bevat in totaal 98 personen²². 73 notabelen (70 % van de bestudeerde groep) prijken op de lijst van de gemeentelijke notabelen (waarvan 70 % op de lijst van het arrondissement Gent). 56 notabelen figureren op de departementale notabiliteitslijst, 30 op de nationale.

Na 1800 verzwakken de door de revolutionairen gepropageerde democratische opvattingen. De maatschappij krijgt een censitair karakter. Enkel zij die cijns betalen, hebben stemrecht, nemen deel aan het bestuur en genieten de gunst van Napoleon. Of nog anders gezegd : de criteria waarop kiezers en ambtenaren worden geselecteerd, zijn aanzien en bezit²³. De lijsten van de belangrijkste eigenaars, van de (600, 100, 60, 30, ...) meest belasten, van de markante personaliteiten - lijsten waarop we tal van notabelen terugvinden - zijn dus niet enkel en alleen te beschouwen als een loutere, vrijblijvende indicator van de fortuinstoestand van de bestudeerde notabelen. Ter illustratie halen we twee voorbeelden aan.

François de Naeyer, anno 1801 benoemd tot burgemeester van Gent, blijkt niet in staat een stad van dergelijk belang te representeren. De prefect kijkt uit naar een geschikte opvolger en draagt half oktober 1803, in een schrijven aan de minister van binnenlandse zaken, Eugène Van Hoobrouck voor. Deze notabele werd weliswaar bereid gevonden het burgemeestersambt op te nemen, doch hij figureert niet op één van de vier kantonale lijsten van de 100 meest belasten van de stad Gent : hij betaalt zijn belastingen in Moregem. Het sénatus-consulte van 16 thermidor X bepaalt dat de kandidaten

---

²² RAG, *F Sd*, 3095/54, Nationale verkiezingen van het jaar IX. Lijst van de notabelen van het Schelvedepartement, verkozen om op de nationale notabiliteitslijst te staan, conform aan de wet van 13 ventose IX die voorziet in de vorming en vernieuwing van de kiezerslijsten, 1 frimaire X. AN, F 1cIII Escaut 1, De minister van binnenlandse zaken aan de prefect van het Schelvedepartement, 21 floréal IX. P. POULLET, *Les Institutions Françaises de 1795 à 1814. Essai sur les origines des Institutions Belges contemporaines*, Bruxelles, Librairie Albert Dewit, 1907, p. 466. L. FRANCOIS, *Elite en gezag. Analyse van de Belgische elite in haar relatie tot de politieke regimewisselingen, 1785-1835*, Gent, R.U.G. (onuitgegeven doctoraatsverhandeling), 1987, I, p. 300.

²³ L. FRANCOIS, *Elite en Gezag...*, II, p. 859. H. COPPEJANS-DESMEDT, J. HUYGHEBAERT, *Het culturele leven...*, p. 55.

CONNIE DEVOLDER

voor de gemeenteraad gekozen moeten worden onder diegenen die deel uitmaken van de lijst van de 100 hoogst aangeslagenen van het kanton ²⁴. "*Je suis faché de cette circonstance; car M. De Mooregem est extrêmement recommandable par ses talens et par d'excellentes qualités*" aldus Faipoult, die ten lange leste Joseph della Faille voordraagt. Nauwelijks enkele dagen later bericht hij dat deze kandidaat evenmin in aanmerking komt : della Faille geniet een wankale gezondheid, zijn '*gout de campagne*' is onverenigbaar met het burgemeesterschap van Gent. Misschien kan men de Naeyer tot de algemene vernieuwing van de burgemeesters op post houden ? Een andere mogelijkheid bestaat erin hem te benoemen tot lid van de prefectuurraad, zonder evenwel te weten wie dan wel burgemeester mag worden. Binnenkort keert iedereen naar de stad terug. Eenmaal de plaats vacant is zal het trouwens makkelijker zijn om de bereidheid van de aanbevelenswaardige notabelen te kennen. De 3de december wordt Van Hoobrouck opgenomen in de algemene departementsraad, de 26ste wordt de Naeyer benoemd tot lid van de prefectuurraad. Begin januari stelt de prefect voor een uitzondering op de bestaande wetgeving te maken en Van Hoobrouck alsnog tot burgemeester te benoemen. Daartoe blijkt Parijs niet bereid : half februari 1804 wordt della Faille benoemd.

Om lid te kunnen worden van het departementaal kiescollege, moet men figureren op de lijst van de 600 hoogst aangeslagenen. Dergelijke lijsten bestaan uit 50 personen, voorgedragen door de prefect (wegens hun functie of een speciale verdienste). De overige 550 worden geselecteerd uit een groep van 730 die allen aan de voorwaarden voldoen. Aldus kunnen rijke politieke tegenstanders volkomen legaal gewerd worden. De leden van het college worden aangeduid door de kantonale vergaderingen. De Eerste Consul kan aan het departementaal kiescollege 20 personen toevoegen. Het betreft hier 10 personen die op de lijst van de 30 meest belaste van het departement prijken, en 10 anderen die deel uitmaken van het Erelegioen, of die bijzondere diensten hebben bewezen. De leden van de kiescolleges (arrondissementele zowel als departementale) worden benoemd voor het leven. Het lidmaatschap van een arrondissementeel kiescollege is onverenigbaar met dat van het departementaal kiescollege ²⁵. 59 notabelen (of 57 %) doen vroeg of laat (ten gevolge van de verkiezingen van het jaar XI, 1807 of 1812) hun intrede in het departementaal kiescollege. 28 notabelen zetelen vanaf het jaar XI onafgebroken (tot het einde van het Keizerrijk of tot hun overlijden) in voornoemd college. Albert Beyens' faillietverklaring betekent het einde van zijn lidmaatschap. 15

---

²⁴ S. VERVAECK, *Enkele bronnen...*, p. 79. P. POULLET, *Les institutions...*, p. 776.

²⁵ S. VERVAECK, *Enkele bronnen...*, p. 84-85. L. FRANCOIS, *Elite en Gezag...*, II, p. 879. P. POULLET, *Les Institutions...*, p. 544-553, 590-596.

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

notabelen maken in het jaar XI deel uit van een arrondissementeel kiescollege maar worden anno 1807 afgevaardigd naar het departementaal kiescollege. 30 notabelen zetelen nooit of te nimmer in een kiescollege.

Bekijken we de lijst van de 60 meest vooraanstaande eigenaars van het Scheldedepartement (16-6-1805) van dichterbij. Onderhavige tabel geeft een overzicht van de notabelen, verdeeld naar belastingsbedrag :

Belastingsbedrag [Frank]	Aantal notabelen
3.000 - < 4.000	2 (3 %)
4.000 - < 5.000	1 (1 %)
5.000 - < 6.000	6 (10 %)
6.000 - < 7.000	7 (11 %)
7.000 - < 8.000	0 (0 %)
8.000 - < 9.000	15 (25 %)
9.000 - <10.000	9 (15 %)
10.000 - <11.000	9 (15 %)
11.000 - <12.000	1 (1 %)
12.000 - <13.000	4 (6 %)
13.000 - <14.000	1 (1 %)
14.000 - <15.000	1 (1 %)
15.000 - <16.000	2 (3 %)
16.000 - <17.000	1 (1 %)
17.000 - <18.000	0 (0 %)
18.000 - <19.000	0 (0 %)
19.000 - <20.000	1 (1 %)
Totaal	60 (100 %)

Uit de cumulatieve verdeling blijkt dat één op de twee notabelen voor minder dan 9.000 fr. aangeslagen wordt. Negen op de tien betalen nog geen 13.000 frank.

De lijst van de meest markante personen van het Scheldedepartement (19-7-1812) verstrekt ons volgende gegevens:

RIJKSUNIVERSITEIT – GENT

SEMINARIE VOOR ALGEMENE EN
INSTITUTIONELE GESCHIEDENIS
DER MIDDELEEUWEN

Blandijnberg 2 – 9000 GENT

CONNLY DEVOLDER

Inkomen [frank]	Aantal notabelen
0 - < 10.000	16 (26 %)
10.000 - < 20.000	12 (19 %)
20.000 - < 30.000	13 (21 %)
30.000 - < 40.000	9 (14 %)
40.000 - < 50.000	0 (0 %)
50.000 - < 60.000	2 (3 %)
60.000 - < 70.000	6 (10 %)
70.000 - < 80.000	0 (0 %)
80.000 - < 90.000	1 (1 %)
90.000 - < 100.000	1 (1 %)
100.000	1 (1 %)
Onbekend	1 (1 %)
Totaal	62 (100 %)

Uit de cumulatieve verdeling blijkt dat 45 % een inkomen heeft van minder dan 20.000 fr. Acht op de tien notabelen heeft een inkomen dat de 40.000 grens niet overschrijdt. Beschouwen we de notabelen die enkel op de lijst van de markante personen voorkomen (die .a.w. op geen enkele andere basislijst figureren), dan komen we tot het besluit dat 41 % een inkomen heeft van minder dan 10.000 frank, en dat het inkomen van 83 % van de notabelen kleiner is dan 30.000 frank. Wanneer we de gegevens van de lijst van de markante personen aanvullen met deze van de lijst van de hoogst aangeslagenen van de stad Gent (15-5-1812), en aldus de berekeningsbasis optrekken tot 71 notabelen, dan komen we tot dezelfde conclusies (nl. 46 % met een inkomen < 20.000 frank en 82 % < 40.000 frank).

Op het einde van het Keizerrijk worden de notabelen van elk departement opgeroepen om mee te werken aan de vorming van de gardes d'honneur. Deze regimenten moeten het leger bijstaan in de verdediging van het keizerrijk. Door op de vooraanstaanden een beroep te doen wil men de publieke opinie gunstig stemmen ²⁶. 71 notabelen worden ingeschreven op de lijsten van de gardes d'honneur. Zij vertegenwoordigen 79 % van de anno 1813 nog in leven zijnde notabelen. De cumulatieve verdeling naar inkomen levert resultaten op, gelijklopend aan die van voorgaande lijsten : 44 % van de ingeschrevenen heeft een inkomen dat de 20.000-grens niet overschrijdt, 81 % verdient minder dan 50.000 frank.

²⁶ L. FRANCOIS, *Elite en gezag...*, IV, p. 1615.

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

III. Beroepsactiviteiten.

Prefect Faipoult typeert onze contreien als een "*pays riche et commerçant*". P. Goetghebuer noteert over Jacques Van Caneghem : "*Possesseur d'une immense fortune, qu'il devait tout entière à son génie et à son activité personnelle (...)*". De opsteller van de lijst van de 30 meest belasten schrijft bij François Ottevaere : "*sa fortune est son ouvrage*". Voor wie niet gespeend was van enige ondernemingszin, waren de tijdsomstandigheden inderdaad gunstig. Gedurende de periode 1735/45 - 1815 wordt de eeuwbevinging gekenmerkt door een hausse, van 1789 tot 1815 verkeren we in de opgaande fase van een Kondratieff. De Gentse suikernijverheid en de textielindustrie (katoendrukkerij) zijn twee nieuwe, kapitalistische nijverheden die onder de regering van Maria-Theresia een grote opbloei kennen. Het is precies in deze sectoren dat Guillaume Poelman, evenals François en Jean Clemmen, bedrijvig zijn. Tijdens Consulaat en Keizerrijk komt een tweede industrialiseringsfase tot bloei. Het is de tijd van Liévin Bauwens, de periode waarin Gent naar voor komt als pionier van de industriële revolutie op het Europese continent ²⁷.

Een kwart van de notabelen legt - al dan niet tijdens het Keizerrijk - enige economische bedrijvigheid aan de dag. Onder hen noteren we 7 negocianten-fabrikanten, 17 negocianten en 2 bankiers. De negocianten zijn - enkele uitzonderingen daar gelaten - gedomicilieerd in de steden Gent, Aalst en Oudenaarde, de marktcentra van het departement. Jacques Risseeuw is bierbrouwer, Charles Bogaert zoutraffineur en tabakhandelaar. Guillaume De Clercq blijkt molenaar, olieslager en groothandelaar in granen, hop en olie. Hij bevoorraadt de Oostenrijkse en Franse troepen, doet leveranties aan de stad Aalst. De Clercq financiert een graantransport naar Jemappes en onderneemt verscheidene zakenreizen naar Holland. Hij heeft eveneens belangen in de scheepvaart op de Dender. François Ottevaere doet zeer grote

---

²⁷ G. FAIPOULT, *Mémoire statistique...*, p. 12. P. J. GOETGHEBUER, *Biographie gantoise*, handschrift 19de eeuw, p. 125. RAG, *F Sd*, 2219/1, Nottes sur les 30 plus imposés du département de l'Escaut, 18 vendémiaire - 20 brumaire XII. H. BALTHAZAR, *Sociaal-politieke ontwikkeling en financiële instellingen te Gent van 1780 tot 1850*, Extrait de overheidsfinanciën Ancien Regime - Hedendaagse Overheidsfinanciën in België van 1740 tot 1860. Mutatieproces - Continuïteit en onderbrekingen. Gemeentekrediet van België, 1975, p. 352 (Historische Uitgaven Pro Civitate, XXXIX). H. COPPEJANS-DESMEDT, *Bijdrage tot de studie van de goeode burgerij te Gent in de XVIII eeuw. De vorming van een nieuwe sociaal-economische stand ten tijde van Maria-Theresia*, Brussel, Paleis der Academieën, 1952, p. 17, 189 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België, Klasse der Letteren, XIV, n°17). H. COPPEJANS-DESMEDT, J. HUYGHEBAERT, *Het culturele leven...*, p. 55.

CONNLY DEVOLDER

leveranties aan de Fransen. Philippe Van Overloop wordt op het einde van de 18de eeuw aangeklaagd als leverancier van de Engelsen, doch de overheid hecht aan deze beschuldiging geen geloof. Anders vergaat het Jacques Van Caeneghem, die op verdenking van smokkelarij uit de algemene departementsraad ontslagen wordt (1807). Anno 1816 richt deze groothandelaar te Ledeberg een katoenspinnerij op. Hubert De Smet is groothandelaar in wijn en laken. Ghisbert Van Cazele verhandelt lijnwaad en wijn, Jean de Loose granen. In 1807 vraagt Mathieu Ketele een exploitatievergunning voor steenkool aan. De concessie wordt hem toegekend doch de ondergrond blijkt niet rijk genoeg om aan een uitbating te beginnen. Pierre Muguet staat bekend als agent van de bank van Frankrijk. Constant Hopsomere heet bankier, beheerder van twee verzekeringsmaatschappijen : de 'Societeit der Assurantie' en de 'Vlaemsche Assurantie Societeit' (in vennootschap met Pierre Hamelinck en de weduwe Van Aken, moeder van Norbert) en van het 'Comptoir van de Zee-Assurantie der stad Gend' (in associatie met Pierre Hamelinck en François Van Aken). Voornoemde N. Van Aken treedt op als negociant, reder. Hij is geassocieerd in de anno 1808 door zijn schoonbroer te Gent opgerichte katoenweverij 'Gréban et Compagnie'.

Eén op de twee notabelen oefent een intellectueel beroep uit (of is op zijn minst als dusdanig geschoold). Pierre Beyts, Pierre Tinel, Jean Vanderbeken en Pierre Verberckmoes zijn geneesheer. 46 notabelen zijn rechtsgeleerde. Wijzen we erop dat noch de geneesheren, noch de rechtsgeleerden kunnen wedijveren met de bankiers, reders, industriëlen en handelaars. Misschien is dit de drijfveer achter de economische activiteiten die een vijftal notabelen-rechtsgeleerden aan de dag leggen. We hebben het hier meer bepaald over Thomas Danneels, Hubert De Smet, Albert Fonson, Jean Hoelands en Mathieu Ketele ²⁸.

Eén op de twee biedt de overheid (de Oostenrijkse, de Franse, de Hollandse of de Belgische) zijn diensten aan. Gedurende de periode 1800-1815 stelt de overheid 29 notabelen tewerk (28 %). De helft van de notabelen-rechtsgeleerden maakt carrière in de magistratuur. Spitsen we onze aandacht toe op voornoemde periode, dan komen we tot een kleine 40 %, of 17 notabelen. Onder de 10 magistraten, verbonden aan de rechtbanken van eerste aanleg van het Scheldepartement, tellen we vier voorzitters : Albert Beyens wordt anno 1800 benoemd tot voorzitter van de Gentse rechtbank van eerste aanleg. Eén maand na zijn faillietverklaring tekent hij zijn ontslag, Claude Esmangart volgt hem op (1809-1814). Ferdinand Eeman wordt anno 1800 benoemd te Dendermonde. In 1811 wordt hij (om redenen van onbekwaamheid ?) retrogradeerd tot rechter. Mathieu Ketele zit van 1811

---

²⁸ F.G.C. BETERAMS, *The High Society...*, p. X.

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

tot 1817 de Oudenaardse rechtbank van eerste aanleg voor. Bernard Van Wambeke zit deze van Antwerpen voor (1809-1819). Romain Chatillon is ondervoorzitter te Gent (1800-1806). Weer anderen blijken vrederechter (Pierre de Blondel van het kanton Ninove, Jean Hoelands van Axel, Jacques Risseeuw van Oostburg, Isaac Tegelberg van Hulst, ...). Blémont en Jean Méaulle zijn verbonden aan de criminele rechtbank, evenals aan het Speciaal Gerechtshof en het Hof van Beroep.

Een kwart van de notabelen worden betrokken bij het financieel beheer. Tijdens de periode 1800-1815 tellen we er 16 (15 %). Maes is betaalmeeester van het Schelvedepartement (1801-1814), Pierre Muguet algemeen ontvanger (1801-1814). Denis Papeleu staat bekend als ontvanger van de stad Gent (sinds 1785), Isaac Tegelberg als algemeen ontvanger van de polders. Pierre de Meulenaere is - evenals Jean-Baptiste d'Haene - (commissaris-)repartiteur van de grondbelasting van de stad Gent (1801-1812); voordien was hij commissaris van de huisgelden (1780-1794 : bediende bij het comptoir van de huisgelden), ontvanger van de twintigste penning, van het enregistrement. Pierre Gervaise blijkt speciaal commissaris voor de organisatie van de belastingen in België en Rome, directeur van de (directe) belastingen (1806-1814). Auguste Clavareau is achtereenvolgens directeur van de verenigde rechten (1808-1814), van de indirecte belastingen van het Schelvedepartement (1815), van de provincie Oost-Vlaanderen (1816-1820) en directeur van de in- en uitgaande rechten en acsijnzen van Oost-Vlaanderen (1821-1824). Eugène Van Hoobrouck - gewezen thesaurier-generaal van de stad Gent (benoemd in 1778), tevens hoogpointer van de kasselrij Oudenaarde (1779), wordt in 1804 benoemd tot directeur van de verenigde rechten in Brugge. Vanaf 1798 wordt Albert Fonson betrokken bij het financieel beheer van het Oudenaardse. Niet alleen is hij actief als ontvanger van registratie en domeinen; vanaf 1801 is hij tevens bewaarder van hypotheken. Deze functies zal hij ook tijdens de Hollandse tijd uitoefenen.

Twaalf notabelen nemen de wapens op. Enkel Armand Vanderhaeghen dient tijdens het Keizerrijk in het leger (cavalerie-officier). Alexandre de Baillet begint zijn militaire loopbaan als vaandeldrager bij de fuseliers van de Waalse gardes (1765). Twee jaar later is hij vaandeldrager bij de grenadiers. Anno 1768 wordt hij gepromoveerd tot onderluitenant, om in 1776 luitenant te worden. In 1787 verlaat hij het leger; hij komt terug naar de Nederlanden om in Aalst de zuster van zijn schoonzuster te trouwen. Voor het uitbreken van de Franse Revolutie is Pierre de Blondel officier in Oostenrijkse dienst. Henri Van Raeden dient tot het jaar 1796 in het Hollands leger. Hij is meer bepaald kapitein van de cavalerie. Een andere keer wordt hij getypeerd als officier van de infanterie, als luitenant ter zee. Charles Vilain XIII is

CONNY DEVOLDER

infanterie-officier van Clerfayt. Tijdens de Brabantse Revolutie schaart hij zich als vrijwilliger aan de zijde van de patriotten. Vanaf het begin van november 1789 zet hij zich in om de opstandige beweging in Noord-Vlaanderen aan te wakkeren. Daartoe stelt hij zich in verbinding met Rens, gelastigde van het comité van Breda. Hij recruteert te Lokeren een honderdvijftigtal partizanen en opereert in het Land van Waas, evenals in de streken van Hulst. Vervolgens neemt Vilain XIII deel aan de krijgsverrichtingen van majoor De Vaux tegen de stad Gent. Na de overwinning van de patriotten wordt hij adjudant van de graaf van Rosières en kwartiermeester van generaal-majoor Koehler (leger van de Verenigde Belgische Staten). Anno 1790 wordt deze Vonckist gepromoveerd tot majoor. Tijdens de Oostenrijkse Restauratie zoekt Charles Vilain XIII zijn toevlucht in het buitenland (Engeland ?). Hij staat bekend als auteur van geschiedkundige werken die de toenmalige militaire operaties behandelen.

IV. Politiek optreden.

De notabelen spelen een politiek belangrijke rol. In de aan het jaar 1800 voorafgaande periode oefent meer dan de helft van hen (56 %) een politiek mandaat uit. Bekijken we enkel en alleen de Franse Tijd, dan komen we op een 33 %. De periode vóór 1789 en de Oostenrijkse Restauraties scoren het hoogst. Tijdens eerstgenoemde periode zijn 34 notabelen (of 32 %) politiek actief, tijdens de Restauraties tellen we er 30. 22 notabelen treden tijdens de Eerste Franse periode op de voorgrond, 27 tijdens Conventie/Directoire. Het is dus opvallend dat een tijd, die op institutioneel en economisch vlak zo vernieuwend is, in een niet onbelangrijke mate aanleunt bij sociale middens die reeds voor de Brabantse Omwenteling een vooraanstaande plaats bekleedden²⁹.

We merken op dat 20 % van de notabelen bij het naderen van de Franse troepen hun toevlucht zoeken in het buitenland. De drijfveren variëren van loutere angst tot manifeste trouw aan het Oostenrijkse gouvernement. Het merendeel van de emigranten keert in de loop van juni-juli-augustus 1795 terug. Sommigen worden in het kader van de militaire contributie (Eugène Van Hoobrouck, Charles Van Hulthem), de Boerenkrijg (Jean de Kerchove, Joseph della Faille, Eugène Van Hoobrouck, Ignace Van Toers) of het 'Engels complot' (Bernard Van Wambeke) als gijzelaar weggevoerd.

Voor d'Hane de Steenhuyse verloopt de eerste kennismaking met het Franse regime allerminst goed : kort na de intocht van de Franse troepen in Gent belandt d'Hane - die algemeen bekend staat als behoudsgezind, wegens

---

²⁹ cfr. H. BALTHAZAR, *Structuren en mutaties...*, II, p. 392.

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

'hoogverraad tegen natie en vrijheid' in de gevangenis (november 1792). Tijdens de Oostenrijkse Restauratie houdt hij zich op het achterplan, bij de terugkomst van de Fransen emigreert hij naar de Verenigde Republiek, om in maart 1795 terug te keren. Het Directoire betekent een zware financiële dobber. d'Hane wordt bij elke belasting, ook bij de gedwongen lening, zwaar aangeslagen. Hij blijft echter in gebreke. Na de fructidoriaanse staatsgreep sluit regeringscommissaris Du Bosch hem op in een Parijse gevangenis. Na de Boerenkrijg herhaalt het scenario zich.

Niettemin evolueren notabelen als een d'Hane en Van Hoobrouck tot een soort aanvaarding van het regime : deze aristocraten, die tussen 1789 en 1815 optreden als conservatieve leiders, blijken tijdens Consulaat en Keizerrijk bereid tot het opnemen van politieke mandaten. Het regime beantwoordt wel niet aan alle verwachtingen, maar het is restaurerend genoeg om hen tot enige medewerking aan te zetten. Overtuigd van de soliditeit van het bewind spelen ze hun rol, erop rekenend dat dit hen en hun nageslacht ten goede zal komen. Joseph della Faille, schoonbroer van voornoemde d'Hane, verwoordt het als volgt : *"on n'oublierait jamais le Monarque bienfaiteur à qui notre patrie doit tout, le retour à l'ordre, aux moeurs, aux sentiments religieux et à qui elle devra bientôt la paix et son ancienne splendeur."*

Zes notabelen starten hun politieke carrière vóór 1789, en overleven alle regimewisselingen. Het zijn Constant Hopsomere, Guillaume Mesdach, Charles Oudaert, Emmanuel Piers, Philibert Vanderhaeghen en Jean-Baptiste Versmessen. Hopsomere en Piers behoren tot de groep die reeds van in den beginne onomwonden fransgezind is. Hopsomere wordt eind 1792 aangesteld tot Provisioneel Representant, Piers tot lid van de 26 Burgers. In juli 1794 maakt Hopsomere deel uit van de Commissie van Politie en Justitie, Piers van het Centraal Comité. Even later doet eerstgenoemde zijn intrede in de Municipaliteit van de 24ste messidor II. Zowel Hopsomere als Piers verblijven op de vooravond van de debatten in de Conventie over de vereniging met Frankrijk, in Parijs. Beiden zetelen achtereenvolgens in de administratie van het arrondissement Oost-Vlaanderen en de centrale administratie van het Scheldedepartement (Hopsomere : voorzitter (1795-1798), Piers : secretaris (1795-1797)). Allebei scharen ze zich aan de zijde van regeringscommissaris Du Bosch en prijken ze op de ledenlijst van de jacobijnse 'Cercle Constitutionnel' (1798). Met zijn 686 ha (1796-1798) is Hopsomere de grootste koper van nationale goederen, Piers verwerft 21 ha (1797-1800). Eerstgenoemde zetelt in de Raad der Ouden (1798-1799) en in het wetgevend lichaam (1799-1802). Piers wordt lid van de prefectuurraad (1800-1802). Beiden worden in het jaar XI afgevaardigd naar het departementaal kiescollege.

CONNIE DEVOLDER

Drie notabelen nemen tijdens de Eerste Franse Tijd voor het eerst een politiek mandaat waar : Bernard Van Wambeke, Norbert Van Aken en Pierre Beyts. Eind 1792 wordt Van Wambeke lid van de 26 Burgers, tijdens de Tweede Franse periode wordt hij opgenomen in de Commissie voor de Logementen (juli 1794) en aangeduid als secretaris van het Comité van de Keure. Vanaf december 1794 maakt Van Wambeke deel uit van de administratie van het arrondissement Oost-Vlaanderen. In november 1795 wordt hij benoemd tot lid van de centrale administratie van het Schelvedepartement. Hij zetelt er tot zijn benoeming tot hypotheekbewaarder te Gent (juni 1796-1799). In augustus 1799 volgt hij zijn tegenstander Du Bosch op als regeringscommissaris bij de centrale administratie. De staatsgreep van Brumaire maakt echter al gauw een einde aan zijn mandaat. Bernard Van Wambeke wordt benoemd tot lid van de prefectuurraad (1800), blijft aan tot zijn opname in het wetgevend lichaam (1803-1807). Anno 1803 wordt hij aangesteld tot voorzitter van het kanton Gent-Noord, anno 1813 wordt zijn mandaat verlengd. Voornoemd kanton vaardigt hem af naar het departementaal kiescollege (jaar XI). Tot slot blijkt Van Wambeke substituuat bij de Gentse (1809-1810) en voorzitter van de Antwerpse (1809-1819) rechtbank van eerste aanleg. Ook Van Aken zal nog van zich laten horen. Wel is hij bovenal koopman, net zoals Beyts' belangstelling in de eerste plaats academisch georiënteerd is (1801-1804 : professor aan de Centrale School van het Schelvedepartement, 1805-1811 : docent aan de Gentse School van Geneeskunde).

Zeven notabelen die gedurende de Tweede Franse Tijd een politieke functie uitoefenen, zijn nieuwkomers in het politieke firmament : Constantin Beyens is tijdens de Conventie magistraat van de stad en kasselrij Kortrijk. Anno 1796 wordt hij hoofd van de kantonale administratie van Deinze. Emmanuel Blondel en Charles Bogaert blijken tijdens het Directoire lid van de municipale administratie van het kanton Geraardsbergen, Guillaume De Clercq zetelt in Aalst, Philippe Van Overloop in Gent. Ferdinand Eeman en Albert Fonson staan bekend als commissaris. Noteren we eveneens dat Van Overloop anno 1799 opgenomen wordt in de centrale administratie van het departement. Tijdens het Keizerrijk wordt Beyens onderprefect van het arrondissement Oudenaarde. De Clercq, Eeman, Fonson en Van Overloop doen hun intrede in een arrondissementsraad, Bogaert wordt opgenomen in de algemene departementsraad; allen, met uitzondering van Eeman, worden aangesteld tot voorzitter van een kantonale vergadering.

10 % van de notabelen wordt tijdens de periode 1800-1815 rechtstreeks betrokken bij de nationale politiek. Charles Van Hulthem wordt anno 1802 lid van het Tribunaat. Hij blijft aan tot de opheffing van dit orgaan (1808).

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

Constant Hopsomere (1799-1802), Charles Oudaert (1803-1807), Bernard Van Wambeke (1803-1807), Pierre de Meulenaere (1803-1814), Joseph della Faille (1808-1814) en Louis de Potter (1808-1814) zetelen in het wetgevend lichaam. Geen enkele notabele wordt afgevaardigd naar de senaat. We tellen drie auditeurs : Armand Vanderhaeghen, Joseph Van Ertborn en Pierre Van Gobbelschroy.

30 % van de notabelen wordt benoemd in een functie op departementaal niveau. Onder de prefecten van het Schelvedepartement tellen we geen door ons bestudeerde notabelen. Deze functie werd voorbehouden voor Fransen als een Guillaume Faipoult (vanaf 1800), Frédéric d'Houdetot (vanaf 1808) en Bernard Desmousseaux (vanaf 1813). Pierre Tinel is van 1803 tot 1814 secretaris-generaal van de prefectuur. Als dusdanig is hij de rechterhand van de prefect. De prefectuurraad bestaat uit 5 personen. Emmanuel Piers wordt anno 1800 benoemd tot raadsheer. In 1802 dient hij, zich beroepend op een domicilieverandering (Brussel), zijn ontslag in. Louis de Potter volgt hem op, zetelt in de prefectuurraad tot zijn aanstelling tot wetgever (1808). Zijn plaats wordt ingenomen door Jean Vanderhaeghen, die in 1811 benoemd wordt tot burgemeester van Gent. Jacques Limnander volgt hem op, blijft aan tot 1814. Charles Oudaert wordt anno 1800 opgenomen in de prefectuurraad. Hij zetelt er tot zijn aanstelling tot wetgever (1803), wordt opgevolgd door Guillaume Mesdach die aanblijft tot 1814. Ook Bernard Van Wambeke wordt anno 1800 opgenomen in de raad, ook hij zetelt er tot zijn opname in het wetgevend lichaam (1803). François de Naeyer volgt hem op, zetelt er tot 1814. Anno 1800 volgt Norbert Van Aken Philippe Lippens - die bedankte voor de eer, op. Hij blijft raadsheer gedurende de hele Franse periode. De algemene departementsraad telt 24 leden. Hier nemen 22 notabelen zitting. Edouard Van Alstein weigert het mandaat op te nemen. Joseph Van Ertborn zetelt in de algemene raad van het departement van de Twee Neten ³⁰.

15 % wordt benoemd in een functie op arrondissementeel niveau. Onder de notabelen tellen we zes onderprefecten : André Bazenerye (Eeklo, 1803-1814), Alexandre De Vos (Dendermonde, 1800-1814), Constantin Beyens (Oudenaarde, 1800-1808), Joseph Van Ertborn die de overleden Beyens opvolgt (1809-1814), Pierre Van Gobbelschroy (in 1811 benoemd als eerste onderprefect van Gent, in 1813 overgeplaatst naar Deventer) en Armand Vanderhaeghen (Bergen, Leeuwarden). De arrondissementsraden bestaan uit 11 personen ³¹. Evenzoveel notabelen nemen er zitting. Enkel Fostier,

---

³⁰ P. POULLET, *Les Institutions...*, p. 760-768.

³¹ P. POULLET, *Les Institutions...*, p. 770-772.

CONNY DEVOLDER

Vanderhaeghen en Van Doorslaer zijn zowel op het departementaal als op het arrondissementeel niveau actief.

Jean Fostier wordt anno 1802 benoemd tot lid van de raad van het arrondissement Oudenaarde. Zes jaar later wordt hij opgenomen in de algemene departementsraad. De prefect maakt hem er echter attent op dat voornoemd mandaat onverenigbaar is met het lidmaatschap van de arrondissementsraad. Fostier opteert voor de algemene raad, alwaar hij zetelt tot het einde van de Franse Tijd. François Van Doorslaer wordt anno 1804 benoemd tot lid van de arrondissementsraad van Gent, vier jaar later tot lid van de algemene departementsraad. In beide instellingen zetelt hij tot het einde van het Keizerrijk ! Jean Vanderhaeghen wordt eveneens in 1804 aangesteld tot lid van de raad van het eerste arrondissement, blijft aan tot het einde van het Keizerrijk. Van 1808 tot 1811 is hij raadslid van de prefectuur.

Vier op de tien notabelen engageren zich in de gemeentelijke politiek. Eén op de vijf wordt betrokken bij het beheer van de hoofdstad van het Scheldepartement. Dertien notabelen zetelen in de Gentse gemeenteraad. de Thiennes, Van Cazele en Van Rockolfing weigeren dergelijk mandaat op te nemen. Ze beroepen zich op hun gevorderde leeftijd, hun wankele gezondheid, hun verlangen naar rust. Ook hun persoonlijke zaken eisen hun aandacht op. François Clemmen (1800-1804), François de Naeyer (1800-1801), Jacques Limnander (1802-1811) en Pierre de Loose (1804-1807) aanvaardden het mandaat van adjunct, de Vaernewyck weigert. Vijf notabelen dragen de burgemeesterssjerp.

Op een ogenblik dat velen afzien van een openbare functie, aanvaardt Liévin Bauwens het burgemeesterschap van Gent waartoe de consul hem op 22 juni van het jaar 1800 heeft geroepen (Philibert Vanderhaeghen heeft immers bedankt voor de eer). Hij beperkt zich tot het uitvoeren van de regeringsbesluiten. Zijn ontslag, dat hij eind april 1801 indient - deels om gezondheidsredenen, maar ook en vooral omdat zijn economische activiteiten prioritair zijn, komt dan ook ongelegen. Begin augustus wordt François de Naeyer benoemd. Deze toegewijde doch onbekwame burgemeester wordt weggepromoveerd naar de prefectuurraad (december 1803) en opgevolgd door Joseph della Faille (februari 1804) die vier jaar later, wanneer hij benoemd wordt tot wetgever, zijn ontslag geeft. Philippe Vilain XIII neemt de scepter over (april 1808), doch laat weten dat hij deze functie niet lang kan waarnemen. Hij beroept zich op het feit dat hij geen woning heeft te Gent; hij heeft er ook nooit zijn domicilie gehad. Zijn verblijf is een tiental mijl buiten de stad gelegen, temidden van zijn bezittingen, die al zijn aandacht opeisen. Daarenboven roepen persoonlijke zaken hem dikwijls buiten het

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

departement. Mogelijks is dit niet meer dan een drogreden en dient de echte beweegreden gezocht in het proces dat tussen hem en het bureau van weldadigheid (bij wie hij - als zoon van de overleden grootbaljuw Philippe-Mathieu Vilain XIII - in het krijt staat) aanhangig is. Vilain XIII draagt de sjerp amper twee maand. Zijn opvolger is Pierre-Joseph Pycke de ten Aerden. In februari 1811 volgt Jean Vanderhaeghen de tot prefect van het departement van de Mondingen van de Schelde benoemde Pycke op. Hij blijft aan tot februari 1814, datum waarop hij samen met de Franse functionarissen (waaronder de prefect) de stad verlaat.

Beschouwen we de andere steden en gemeenten, dan komen we tot de conclusie dat 31 notabelen er een municipale functie waarnemen. 26 notabelen dragen de burgemeesterssjerp. Acht onder hen staan aan het hoofd van één van de voorname centra van het departement : Charles Van der Meere (Kruishoutem, 1813-1825), Charles Bogaert (Geraardsbergen, 1808-1830), Mathieu Ketele (Oudenaarde, 1801-1811), Hubert De Smet (Oudenaarde, 1811-1813), Jean Brusselman (St.-Niklaas, 1808-1817), Charles Vilain XIII (Wetteren, 1803-1808), Pierre Verberckmoes (Dendermonde, 1800-1814), Jean-Baptiste Everaert (Beveren, 1812-1854).

Niet weinigen beschouwen het burgemeesterschap als een logische voortzetting van het ambt van 'heer', dat zij zonder de Franse Revolutie geërfd zouden hebben. We verwijzen onder andere naar Alphonse Baut, Octave de Blondel. Burgemeesters die de letter van de wet willen toepassen, krijgen meer dan eens hevige kritiek te verduren. François Van Doorslaer, burgemeester van Aalter (1805-1815) en Knesselare (1806-1815), treedt ongemeen streng op tegen dienstweigeraars en deserteurs. Deze houding wordt hem door de ingezetenen niet in dank afgenomen : zijn huis wordt tot tweemaal toe geplunderd, hijzelf moet de biezen pakken naar Gent (februari 1814). Charles Bogaert, burgemeester van Geraardsbergen (1808-1830) laat de wetten inzake de conscriptie uitvoeren en treedt hard op tegen de Stevenisten. Een anonieme tijdgenoot beschuldigt deze 'wraakzuchtige, door het publiek gehate persoon' van fraude, politiek gekonkel, noem maar op. De prefect stelt geen vervolging in; het komt zijns inziens wel meer voor dat de meest toegewijden worden aangeklaagd.

De mandatenhonger van de notabelen beperkt zich niet tot het louter politieke terrein. Ook in semi- of niet-politieke organismen nemen ze het heft in handen. Hierbij denken we vooral aan culturele en caritatieve organismen : academies van teken-, schilder-, beeldhouw- en bouwkunde, sociëteiten van schone kunsten, burgerlijke godshuizen, bureaus van weldadigheid, etc. Botanische-, onderwijs- kundige-, economische- en

CONNIE DEVOLDER

geneeskundige organismen kunnen zich eveneens verheugen in een levendige belangstelling. Aldus manifesteren Jean-Baptiste d'Hane, Jean Vanderhaeghen, Charles Van Hulthem en Ignace Van Toers,... zich in alle geledingen van het openbaar leven. Tot slot vermelden we dat 14 notabelen thuis zijn in het maçonnieke milieu. Als voorbeeld halen we Pierre Gervaise, een prominent vrijmetselaar, aan.

Algemeen besluit.

Fortuin, macht en aanzien zijn geconcentreerd in handen van deze kleine, door verwantschaps- en vriendschapsbanden verbonden groep, waarvan een grote meerderheid gedomicilieerd is in Gent, hoofdstad van het departement, geboortestad van zeker de helft van de 105 notabelen. Acht notabelen zijn van Franse herkomst. Anno 1800 zijn onze studie-objecten gemiddeld 42 jaar oud. Uit het onderzoek komt Napoleons streven om de grote eigenaars, negocianten en industriëlen, evenals de gefortuneerde en geachte personaliteiten aan het regime te hechten, duidelijk naar voor. Het is opvallend dat een tijd, die op institutioneel en economisch gebied zo vernieuwend is, in een niet onbelangrijke mate aanleunt bij sociale middens die reeds voor de Brabantse Omwenteling een vooraanstaande plaats bekleedden.

Bijlage : Naamlijst van de notabelen.

BAUT Alphonse
BAUWENS Liévin
BAZENERYE André
BEYENS Albert
BEYENS Constantin
BEYTS Pierre
BLEMONT
BLONDEL Emmanuel
BOGAERT Charles
BRUSSELMAN Jean
CHATILLON Romain
CLAVAREAU Auguste
CLEMMEN François
CLEMMEN Jean
DANNEELS Thomas
DE BAILLET Alexandre
DE BLONDEL Octave
DE BLONDEL Pierre

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

DE CLERCQ Guillaume
DE DRAECK Gaspard
DE DRAECK Louis
DE GAGE Emmanuel
DE GHELLINCK Jean-Baptiste-Joseph
DE GHELLINCK Jean-Baptiste-Pierre
DE JONGHE Théodore
DE KERCHOVE Jean
DE LICHTERVELDE François
DELLA FAILLE Emmanuel
DELLA FAILLE Joseph
DE LOOSE Jean
DE LOOSE Pierre
DE MEULENAERE Pierre
DE NAEYER François
DE NAEYER Jacques
DE POTTER Edouard
DE POTTER Louis
DE SMET Hubert
DE THIENNES François
DE VAERNEWYCK Charles
DE VOS Alexandre
DHAENE
D'HANE Jean-Baptiste
DONS Jean
DU VASIER
EEMAN Ferdinand
ESMANGART Claude
EVERAERT Jean-Baptiste
FONSON Albert
FOSTIER Jean
GERVAISE Pierre
HOELANDS Jean
HOPSOMERE Constant
KERVYN Charles
KETELE Mathieu
LIMNANDER Jacques
LIPPENS Philippe
MAELCAMP Charles
MAES Pierre/Judocus
MEAULLE Jean
MESDACH Guillaume

CONNLY DEVOLDER

MOREL Alphonse
MUGUET Pierre
OTTEVAERE François
OUDAERT Charles
PAPELEU Denis
PIERS Augustin
PIERS Emmanuel
POELMAN Guillaume
RISSEEUW Jacques
RODRIGUEZ Charles
RODRIGUEZ Emmanuel
SCHAMP Jean-Baptiste
SCHAMP Jean-Gilles
SOENENS Jean-Baptiste
STALINS Charles
TEGELBERG Isaac
TINEL Pierre
VAN AKEN Norbert
VAN ALSTEIN Edouard
VAN ALSTEIN Joseph
VAN CANEGHEM Jacques
VAN CAZELE Ghisbert
VAN DEN HECKE Louis
VAN DEN HECKE Philippe
VANDERBEKEN Jean
VANDERHAEGHEN Armand
VANDERHAEGHEN Jean
VANDERHAEGHEN Philibert
VAN DER MEERE Charles
VAN DOORSLAER François
VAN ERTBORN Joseph
VAN GOBBELSCHROY Pierre
VAN HOOBROUCK Eugène
VAN HULTHEM Charles
VAN OVERLOOP Philippe
VAN RAEDEN Henri
VAN ROCKOLFING Louis
VAN SACEGHEM Thadée
VAN TOERS Ignace
VAN WAMBEKE Bernard
VERBERCKMOES Pierre
VERSMESSEN Antoine

DE NOTABELEN VAN HET SCHELDEDEPARTEMENT

VERSMESSEN Jean-Baptiste

VILAIN XIII Charles

VILAIN XIII Philippe

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1990-1991*

René DE HERDT en Johan VANNIEUWENHUYSE

MIAT en Stadsarchief Gent

Inventarissen, bibliografieën, regestenlijsten

1. BLOCKMANS W.P., *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen. Regering van Filips de Goede (10 september 1419-15 juni 1467). Deel I, Tot de onderwerping van Brugge (4 maart 1438), (Koninklijke Academie van België. Koninklijke Commissie voor Geschiedenis)*, Brussel, 1990, XX + 746 blz.

Onder meer op basis van excerpten uit de Gentse stadsrekeningen werden deze "Handelingen" samengesteld.

2. CLOET M., N. BOSTYN en K. DE VREESE, *Repertorium van dekenale visitatieverslagen betreffende de Mechelse kerkprovincie (1559-1801), (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, publicatie nr. 92)*, Leuven, 1989, 326 blz.

In de kerkelijke hiërarchie fungeerden de dekenen als tussenpersonen tussen de bisschoppen en de pastoors. Elke deken moest jaarlijks een geschreven verslag bezorgen aan zijn bisschop over de hem toevertrouwde parochies. Deze rapporten bevatten niet alleen gegevens over de materiële toestand van de parochies, maar ook over het morele en religieuze leven van de parochianen. In het repertorium werden alle bekende dekenale visitatieverslagen en de aansluitende documenten vermeld met hun huidige bewaarplaats. De p. 95-138 betreffen het

---

* Gebruikte afkorting : *HMGOG* = Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Uit vulgariserende werken en artikels werd slechts een keuze gemaakt. Een aantal niet opgenomen artikels en mededelingen kan men vinden in tijdschriften over heemkunde, toerisme, enz. Het opstellen van een volledige bibliografie vraagt heel wat opzoekingswerk. U kan het werk van de auteurs vergemakkelijken door uw boek of een overdruk van uw artikel te sturen aan het Stadsarchief, Abrahamstraat 13 te 9000 Gent. Het toegestuurd exemplaar zal ingeschreven worden in de bibliotheek van het Stadsarchief.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

bisdom Gent. Met indices op de parochie- en persoonsnamen en met kaarten van de bisdommen.

3. DE HERDT R. en J. VANNIEUWENHUYSE, *Bibliografie van de geschiedenis van Gent 1989-1990*, in *HMGOG*, XLIV, (1990), p. 169-203.
4. DESPRETZ A., *Moderne Gentse penningen*, Drongen, 1991, 206 blz. Catalogus van jetons uit de Gentse agglomeratie vanaf ca. 1870. De penningen werden gebruikt ter controle of om betalingen gemakkelijk en snel te laten verlopen. Geïllustreerd.
5. D'HUYS B., *Inventaris van de Voorgeboden. Regesten op de 18de-eeuwse Voorgebodenregisters, reeks 108 nrs. 4 tot 8*, (Stad Gent. Inventarissen en Indices gepubliceerd door het Stadsarchief), Gent, 1985, 172 blz.
6. *Tijdschriftencatalogus Rijksuniversiteit Gent 1990*, (Academia Press), Gent, 1990, 4 dln., IX + 2286 blz.
7. VAN DE WIELE J. en R. MERTENS, *Inventaris van het familiefonds d'Hane-Steenhuysse*, (Stad Gent. Inventarissen en Indices gepubliceerd door het Stadsarchief), Gent, 1985, II + 82 blz.
8. VAN DE WIELE J. en M. VAN DOORSELAER, *Inventaris van het Familiefonds - Handboeken*, (Stad Gent. Inventarissen en Indices gepubliceerd door het Stadsarchief), Gent, 1985, IV + 60 blz.
9. VANNIEUWENHUYSE J., *Inventaris van het archief van de Berg van Barmhartigheid*, (Stad Gent. Inventarissen en Indices gepubliceerd door het Stadsarchief), Gent, 1985, XI + 43 blz.
10. VERKERKEN D., *Sint-Stefanus, Parochie Gent. Doopregister (1817-1827)*, Gent, z.d.z.blz.
Alfabetische naamlijsten van de gedoopten.
11. VERKERKEN D., *Sint-Stefanus, Parochie Gent. Huwelijkenregister (1828-1866)*, Gent, z.d., 2 dln., z.blz.
Alfabetische naamlijsten.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

Algemeen

12. BOONE M., *Stedelijke nijverheid en het water. Gent*, in M. VAN ROOIJEN (red.), *Steden des tijds. Historische stadstypen in de Nederlanden*, (Teleac), Utrecht, 1990, p. 70-91.
Overzicht van Gents geschiedenis. Benadrukt wordt dat de ligging van de stad aan rivieren en kanalen bijzonder gunstig gebleken is voor de ontwikkeling van de lokale nijverheden. Met illustraties.
13. POELMAN R., *Misdaad en straf in het oude Gent. Deel II*, in *De Oost-Oudburg. Jaarboek*, XXVII, (1990), p. 5-57.
Bespreking van de strafmethoden toegepast bij misdadigheid te Gent tot vóór de 19de eeuw. Naast de doodstraf kende men lijfstraffen, schandstraffen, verbanningen, strafbedevaarten, gevangenisstraffen en geldboetes. Voor de lijfelijke straffen stond de scherprechter of stadsbeul in.

Archeologie

14. BAUTERS L., J. BOURGEOIS, P. DE MEESTER en G. DE MULDER, *De metaaltijden in de provincie Oost-Vlaanderen, een blik op 25 jaar onderzoek*, in *VOBOV-Info*, (1990), nrs. 38-40, p. 38-54. Geïllustreerd.
15. BROGET G., *Toen wegenwerken op de Poel en Sint-Michielsplein een stuk ver verleden blootlegden*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 5, p. 258-275.
Bij rioleringswerken op de Poel stuitte men in 1988 op restanten van de Torrepoort en van het vroeger kerkhof onder het Sint-Michielsplein. Geïllustreerd.
16. CROMBE P., *Het steentijdonderzoek in Oost-Vlaanderen*, in *VOBOV-Info*, (1990), nrs. 38-40, p. 29-37. Geïllustreerd.
17. DENYS L., *Diatomeeënonderzoek middeleeuwse grachtopvulling Gouvernmentstraat te Gent*, in *Stadsarcheologie*, 14, (1990), nr. 4, p. 51-67.
18. ERVYNCK A., *Een jaar vol botten, knoken en beenderen*, in *Archaeologia Mediaevalis*, 14, (1991), p. 10-11.
Onder meer in verband met vindplaatsen in de Gouvernmentstraat en de Kammerstraat te Gent.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

19. ERVYNCK A., *Een snorrobot uit de 9de-11de eeuw. Beenderresten uit de Gouvernmentstraat*, in *Stadsarcheologie*, 14, (1990), nr. 4, p. 39-42. Geïllustreerd.
20. GOUBITZ O., *Leder uit een beerput. Schepenhuisstraat, Gent*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 2, p. 16-19.
Schoeisels en schoeiselfragmenten uit de 15de, 17de en 18de eeuw. Geïllustreerd.
21. KERRINCKX H., *Archaeologische inventaris Vlaanderen. Band XII, Zaffelare, (Dissertationes ad Archaeologiam Flandriae Pertinentes)*, Gent, 1990, 307 blz.
Overzicht van de okkupatiegeschiedenis te Zaffelare. Vooral de middeleeuwse ontginningen op initiatief van de Sint-Baafs- en Sint-Pietersabdijen brachten spektakulaire veranderingen. Geïllustreerd.
22. LALEMAN M.C., *De Gouvernmentstraat in Gent. Denkwerk bij een noodonderzoek*, in *Stadsarcheologie*, 14, (1990), nr. 4, p. 3-11. Geïllustreerd.
23. LALEMAN M.C., *Een bericht over archeologisch onderzoek naar de middeleeuwen en moderne tijden in de provincie Oost-Vlaanderen, in VOBOV-Info*, (1990), nrs. 38-40, p. 71-81. Geïllustreerd.
24. LALEMAN M.C., *Maisons médiévales en pierre à Gand. Apport de l'archéologie urbaine*, in R. BAETENS en B. BLONDE (eds.), *Nouvelles approches concernant la culture de l'habitat. Colloque International*, Turnhout, 1991, p. 89-98.
Het recent stadsarcheologisch onderzoek te Gent laat reeds toe een beschrijving en een typologie van de middeleeuwse "Stenen" op te maken. Met kaart en plan.
25. LALEMAN M.C. en D. LIEVOIS, *Een 17de-eeuws bastion buiten de Kortrijkse Poort*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 1, p. 4-13. Geïllustreerd.
26. LALEMAN M.C. en P. RAVESCHOT, *Enkele kritische bedenkingen over Gentse ruitersstatuettes*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 1, p. 34-42.
Bedenkingen over de ruitersstatuette gevonden in Dobbelslot (burggraaf Zeger II?) en de ruitersstatuette van de Vrijdagmarkt. Geïllustreerd.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

27. LALEMAN M.C. en P. RAVESCHOT, *Gents duister verleden. Een bescheiden bijdrage van de archeologie voor de kennis over de ontwikkeling tussen 400 en 1200*, in *Archaeologia Mediaevalis. Colloquium Bruxellensis*, I, (1991), p. 23-28.
Syntheseartikel betreffende het archeologisch onderzoek te Gent. Met kaart.
28. LALEMAN M.C. en P. RAVESCHOT, *Stadsarcheologisch onderzoek in Gent (O.-Vl.)*, in *Archaeologia Mediaevalis*, 14, (1991), p. 45-47.
Overzicht van de archeologische prospecties in 1990 en van de onderzoeksresultaten. Met foto.
29. MOENS L. en K. ULENS, *Analyse van Chinees porselein*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 1, p. 52-53. Geïllustreerd.
30. PIETERS M., *Aardwetenschappen als partnerwetenschappen van de archeologie in Oost-Vlaanderen : een status quaestionis*, in *VOBOV-Info*, (1990), nrs. 38-40, p. 82-90. Met kaart.
31. RAVESCHOT P., *De oudste middeleeuwse vondsten. Gent, Gouvernementstraat 30-32*, in *Stadsarcheologie*, 14, (1990), nr. 4, p. 28-38. Geïllustreerd.
32. RAVESCHOT P., *Een eerste archeologisch onderzoek naar een middeleeuwse gracht in Gent*, in *Stadsarcheologie*, 14, (1990), nr. 4, p. 12-20.
Onderzoek naar de gracht van de vermoedelijk oudste middeleeuwse versterking in Gent. De grachtstructuur werd ontdekt ten zuiden van de Borreputsteeg en de Jodenstraat; ze doorsnijdt de Gouvernementstraat. Geïllustreerd.
33. ROGGE M., H. THOEN en F. VERMEULEN, *Oost-Vlaanderen in de Romeinse tijd*, in *VOBOV-Info*, (1990), nrs. 38-40, p. 55-70. Geïllustreerd.
34. THOEN H., *Protohistorische en Romeinse vondsten. Gent, Gouvernementstraat 30-32*, in *Stadsarcheologie*, 14, (1990), nr. 4, p. 21-27. Geïllustreerd.
35. VANDECASTEELE M., *De Gentse papiermolen in de 16de eeuw*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 2, p. 5-15. Met bijlagen en illustraties.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

36. VAN DER PLAETSEN P., *Het anthropologisch onderzoek in Oost-Vlaanderen*, in *VOBOV-Info*, (1990), nrs. 38-40, p. 103-104.
37. VAN DER PLAETSEN P., *Het onderzoek van organische resten in Oost-Vlaanderen*, in *VOBOV-Info*, (1990), nrs. 38-40, p. 91-102. Geïllustreerd.
38. VAN DE WALLE R., *Voorwerpen in pijpjarde uit de afvalput aan de Schepenhuisstraat*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 2, p. 20-28. Geïllustreerd.
39. VAN STRYDONCK M., *Radiokoolstofdateringen van materiaal afkomstig van de opgravingen in de Gouvernementstraat*, in *Stadsarcheologie*, 14, (1990), nr. 4, p. 43-46. Met grafieken en tabellen.
40. VAN VLAENDEREN L., *Oppervlakteprospectie in de vallei van de Kale-Moervaart*, in *VOBOV-Info*, (1990), nrs. 38-40, p. 16-23. Betreffende vindplaatsen in Mendonk en Sint-Kruis-Winkel. Geïllustreerd.
41. VERBRUGGEN C., *Palynologisch onderzoek Gouvernementstraat 30-32*, in *Stadsarcheologie*, 14, (1990), nr. 4, p. 47-50. Met diagrammen.
42. VERHULST A. en G. DECLERCQ, *Proeve van historische interpretatie van de vroegmiddeleeuwse halfcirkelvormige gracht te Gent*, in *Stadsarcheologie*, 14, (1990), nr. 4, p. 68-74. De gracht kan reeds vóór 851 hebben bestaan (hetgeen archeologisch niet is uitgesloten), doch waarschijnlijk werd de gracht gegraven tussen 851 en 879 ter verdediging van de bewoners van de portus.
43. VERMASSEN T., *Het porselein uit de beerput van de Schepenhuisstraat*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 1, p. 43-51. Bespreking van de 45 voorwerpen in Chinees porselein, waarvan er 39 konden geïdentificeerd worden (17de-18de eeuw). Geïllustreerd.
44. VERMEULEN F., *De Romeinse bewoning in het zuiden van zandig Vlaanderen*, in *XLIXe Congres van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België. Handelingen, II*, Namen, 1989, p. 163-182.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

Overzicht van het archeologisch onderzoek naar Romeinse nederzettingen ten zuidwesten van Gent, tussen de Leie en de Schelde. Met figuren en tabel.

45. *Vondstmeldingen*, in *Stadsarcheologie*, 14, (1990), nr. 3, p. 51-57.
Bespreking van waterput uit begin 20ste eeuw in Eekhout 12; kelder in Gouvernmentstraat 20; stenen stadshuis in Koestraat 25; mogelijke oostelijke afsluitmuur van de Romaanse kerk in Sint-Niklaaskerk op de Korenmarkt; vestingmuur in Kortrijksesteenweg 14-30; onderzoek van het bodemarchief in Waaistraat 1-3 (stenen stadshuis uit de 13de eeuw). Geïllustreerd.
46. *Vondstmeldingen*, in *Stadsarcheologie*, 14, (1990), nr. 4, p. 95-99.
Meldingen of bespreking van een raam in de oostelijke gevel van het Metselaarshuis in Cataloniëstraat 1; metalen voorwerp met erotische symboliek uit mestput in Dobbelslot; Doornikse kalksteenmuur in de sakristie van de Sint-Niklaaskerk aan Goudenleeuwplein; kelder in Lange Kruisstraat 8-10; muren in Doornikse kalksteen in het dominikanenklooster op Onderbergen; stenen stadshuis op de plaats van het Hotel d'Hane-Steenhuysse in Veldstraat 55. Geïllustreerd.
47. *Vondstmeldingen*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 1, p. 56-64.
Bespreking van bodemonderzoek in de ziekenzaal aan de Bijlokekaai; van vondsten in het Drongenhof aan de Lange Steenstraat; in het Instituut Sint-Jan de Deo, Fratersplein 9; in de Gouvernmentstraat 10; van muurwerk en funderingen aan de Kantienberg en aan Koophandelsplein-Schouwburgstraat; van bijzettingen aan Sint-Veerleplein 4 en bodemonderzoek in de Slachthuisstraat. Geïllustreerd.
48. *Vondstmeldingen*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 2, p. 32-37.
Bespreking van citerne begin 19de eeuw aan de Bijlokekaai; ziekenzaal Bijlokekaai; kelder in zogenoemd Hotel de Hemptinne in de Koningstraat 1; konstruktie en beerput aan het Hof van Fiennes, Korenlei; grafresten aan de Nieuwe Beestenmarkt-Slachthuisstraat; donjon Gravensteen Sint-Veerleplein; kloostervleugel in het voormalig klooster van de geschoeide karmelieten in de Vrouwebroersstraat. Geïllustreerd.

Middeleeuwen

49. BOONE M., *Diplomatie et violence d'Etat. La sentence rendue par les ambassadeurs et conseillers du roi de France, Charles VII, concernant*

le conflit entre Philippe le Bon, duc de Bourgogne, et Gand en 1452, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, CLVI, (1990), afl. 1-2, p. 1-54.

In het konflikt tussen Gent en Filips de Goede, dat begonnen was om financiële eisen van de hertog, veroordeelden gezanten van de Franse koning op 4 september 1452 de stad. De tekst van de sententie of het vonnis werd uitgegeven en van een inleidende kommentaar voorzien.

50. BOONE M., *Gestion urbaine, gestion d'entreprises : l'élite urbaine entre pouvoir d'état, solidarité communale et intérêts privés dans les Pays-Bas méridionaux à l'époque bourguignonne (XIVe-XVe siècle)*, in S. CAVACIOCCHI (ed.), *L'impresa. Industria, commercio, banca, secc. XIII-XVIII*, Firenze, 1991, p. 839-862.

In Gent, de grootste stad van de Nederlanden, verwierven de korporatieve organisaties kort na 1300 politieke mondigheid. Hun machtsuitoefening werd via de Drie Leden dermate uitgebouwd dat ze vanaf 1385 het gehele openbare leven beheersten en dit tot aan de veldslag te Gavere (1453). Met grafiek en tabel.

51. BOONE M., *"Plus dueil que joie". Renteverkopen door de stad Gent in de Bourgondische periode : tussen private belangen en publieke financiën*, in *Driemaandelijks Tijdschrift Gemeentekrediet*, 45, (1991), nr. 176, p. 3-26.

Om financieringstekorten op te vangen namen de middeleeuwse steden veelal hun toevlucht tot het verkopen van renten met het stedelijk domein als onderpand. Onder dwang van hertog Filips de Goede moest Gent pas massaal met renteverkopen beginnen na de nederlaag van Gavere (1453). Op termijn verdween hierdoor een deel van de stedelijke welstand ten voordele van de schatkist van de Bourgondische hertogen. Met illustraties, tabellen en samenvattingen.

52. BOONE M., M.C. LALEMAN en D. LIEVOIS, *Van Simon sRijkensteen tot Hof van Ryhove. Van erfachtige lieden tot dienaren van de centrale Bourgondische staat*, in *HMGOG*, XLIV, (1990), p. 47-86.

Geschiedenis van het Hof van Ryhove in de Onderstraat te Gent en zijn opeenvolgende bewoners van de 14de tot het begin van de 16de eeuw. Geïllustreerd.

53. DE BACKER C.M.E., *Farmacie te Gent in de late middeleeuwen. Apothekers en receptuur*, Hilversum, 1990, 264 blz.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

In Gent zijn apothekers met naam bekend vanaf het eind van de 13de eeuw. Ze behoorden tot de ambachtsgilde van de kruideniers. In 1456 werd het beroep degelijk gereguleerd. Kollekties Latijnse recepten van apotheker Laurens Boele en Middelnederlandse recepten voor zieke monniken van de Sint-Pietersabdij zijn bewaard gebleven en worden in het boek uitgegeven. Met Nederlandse en Engelse samenvattingen, glossaria, index van plaats- en persoonsnamen. Geïllustreerd.

54. GYSSELING M., *De naam Oudburg, in De Oost-Oudburg. Jaarboek, XXVII, (1990), p. 96-100.*
Oorspronkelijk had de naam Oudburg alleen betrekking op de grafelijke enclave in Gent. Deze werd begrensd door vier waterlopen. In verband met deze begrenzing wordt de naam geïnterpreteerd als : ruime (= oud) omsluiting ter afweer (= burg).
55. GYSSELING M. en A. VERVAET, *De vroegste geschiedenis van Lochristi en Zaffelare, z.pl.z.d., 93 blz.*
Lochristi en Zaffelare waren afhankelijkheden van respectievelijk de Sint-Baafs- en de Sint-Pietersabdij. Geïllustreerd.
56. KOCH A.C.F., *Gent in de 9de en 10de eeuw. Enkele benaderingen, in Stadsarcheologie, 14, (1990), nr. 3, p. 3-43.*
Bijdrage over het vroegmiddeleeuwse Gent. De oudst bekende Karolingische niet-agrarische woonkern nabij de samenloop van Leie en Schelde dient gezocht te Gentbrugge. Na de Noormanneninvallen, waarbij de handelsplaats aan het Sint-Baafsklooster werd vernietigd, ontstond ca. 900 een nieuwe handelsplaats meer stroomopwaarts. Het werd de kern van het latere Gent. Een grafelijk castellum zou niet aan de Leie, maar aan de Schelde gelegen hebben. Geïllustreerd.
57. POPULER M., *Le conflit de 1447 à 1453 entre Gand et Philippe le Bon. Propagande et historiographie, in HMGOG, XLIV, (1990), p. 99-123.*
Het konflikt tussen Gent en hertog Filips de Goede, die een sterk centraal gezag in het Bourgondische rijk voorstond, eindigde met een nederlaag voor de stad (de Vrede van Gavere).
58. STINISSEN J., *De heren van Peer, Guy van Brimeu (1473-1477) en de Bourgondiërs (1500-1537), in Limburg, LXX, (1991), nr. 1, p. 41-56.*
Guy van Brimeu is in Gent beter gekend als Humbercourt. Hij werd in 1477 ter dood gebracht.

Moderne Tijden

59. LENDERS P., *De eerste Kamer van Koophandel te Gent (1729-1795) en de opkomst van de ondernemende burgerij*, in ID. (red.), *Het einde van het Ancien Regime in België. Colloquium, (Standen en Landen, XCIII)*, Kortrijk-Heule, 1991, p. 183-229.
De vroege industriële expansie te Gent werd gedragen door een dynamische en ondernemende burgerij. Om de eigen groepsbelangen te behartigen richtte ze een Kamer van Koophandel op (1729). Deze Kamer trachtte de industriële uitrusting en infrastructuur te verbeteren, streefde een gunstige fiscale wetgeving na en begon uiteindelijk politieke macht op te eisen.
60. LIS C. en H. SOLY, *Te gek om los te lopen? Collocatie in de 18de eeuw*, z.pl., 1990, 242 blz.
Omtrent het verschijnsel van de kollocatie of verplichte opsluiting in de steden Antwerpen, Brugge, Brussel en Gent tijdens de 18de eeuw. Geïllustreerd.
61. REININGHAUS W., *Kooplieden uit Iserlohn in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de achttiende eeuw*, in *HMGOG*, XLIV, (1990), p. 139-149.
Kooplieden uit Iserlohn (Westfalen-Duitsland) onderhielden vanaf ca. 1700 handelscontacten met Antwerpen, Brussel en Gent. Ze verhandelden vooral textielwaren. Met kaart.
62. VAN HEESVELDE P., *De glasnijverheid te Gent, 1693-ca 1730*, in *De Oost-Oudburg. Jaarboek*, XXVII, (1990), p. 58-78.
In 1693 begon Louis Marius een glasblazerij voor luxueuze drinkglazen en in 1709 startte François de Colnet een bedrijf waar flessen werden geblazen. Met de uitwijking van Arnout Colnet de Longchamps naar Brugge kwam een einde aan de Gentse glasblazerij. Met tabellen en grafieken.
63. VANNESTE D., *Residential reflection of socio-economic patterns in 18th century Belgian towns : the example of the town of Ghent*, in R. BAETENS en B. BLONDE (eds.), *Nouvelles approches concernant la culture de l'habitat. Colloque International*, Turnhout, 1991, p. 11-37.
De woning is de veruiterlijking van het socio-ekonomisch niveau van de bewoner(s). Door het bestuderen van de individuele woningen kunnen sociale categorieën binnen wijken en straten gelokaliseerd

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

worden. De auteur past dit toe op het pre-industriële Gent en meer speciaal op de Prinsenhofbuurt. Geïllustreerd.

Hedendaagse Tijd

64. BRUWIER M. en M. VAN AUDENHOVE, *De leningen aan gemeenten tussen 1830 en 1860, vóór de oprichting van het Gemeentekrediet*, in *Driemaandelijks Tijdschrift Gemeentekrediet*, 44, (1990), nr. 173, p. 11-38. Geïllustreerd.
65. *De bevrijding van Gent door de Polen in september 1944*, (Dienst voor Culturele Zaken. Stadsarchief - Museum Arnold Vander Haeghen), Gent, 1991, 16 blz.
Tussen 11 en 14 september 1944 vochten soldaten van de 1ste Poolse Pantserdivisie voor de bevrijding van Groot-Gent. De brochure bevat bijdragen van R. VERBEKE, *Historiek van de 1ste Poolse Pantserdivisie*, F. VERBEKE, *De Poolse soldaten te Drongen* en J. VANNIEUWENHUYSE, *Gent bevrijd door Britse en Poolse legereenheden*. Geïllustreerd.
66. DE MAEYER J. (red.), *Voor 's werkmans recht. De christelijke arbeidersbeweging in Gent 1890-1990*, (ACW-Verbond Gent. KADOC-Leuven), Gent, 1990, 167 blz.
Fotoboek uitgegeven naar aanleiding van de eeuwfeestviering van het Gentse ACW-Verbond.
67. DE MULDER B., *Uit het "syndikale" leven gegrepen : interviews met Gentse metaalbewerkers*, in *Roodgloeiend. Bijdragen tot de geschiedenis van de Centrale der Metaalbewerkers van België*, (AMSAB. C.M.B.), Gent, 1990, p. 479-497. Met tabellen en foto's.
68. *De Vrede van Gent, december 1814-december 1989*, in *HMGOG*, XLIV, (1990), p. 5-46.
De Vrede van Gent stelde een einde aan de Amerikaans-Britse oorlog, die in 1812 ontstaan was om de hegemonie op het Amerikaans continent. Op 14 en 15 december 1989 herdachten de Stad Gent en de R.U.G. de 175ste verjaring van de ondertekening van dit verdrag. De lezingen tijdens de herdenkingsdagen naar voor gebracht werden gepubliceerd : L. FRANCOIS, *Ten geleide* (5-6), R.C. VAN CAENEGEM, *De Vrede van Gent van 1814* (7-12), M. DE WAELE, *Het Verdrag van Gent in internationaal perspectief* (13-20), R.V.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

- REMINI, *The Treaty of Ghent. The American perspective* (21-33) en M. DUNNE, *The Treaty of Ghent : the British perspective* (35-46).
69. DE WILDE C., *De connecties van Gentse handelaars met Noord-West Afrika in de periode 1840-1850*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur*, 9, (1991), nr. 1, p. 17-25. Geïllustreerd.
70. *Gent en de Eerste Wereldoorlog. Het stadsleven in de jaren 1914-1918*, (Stadsarchief. Museum Arnold Vander Haeghen), Gent, 1991, 127 blz. Met foto's en teksten worden de Gentse oorlogsjaren in het boek geëvokeerd : de inval van de Duitsers, de militaire bezetting, de vervlaamsing van de universiteit, de activistische machtsgreep op het Stadhuis, de organisatie van de hulpverlening en de bevrijding. Andere behandelde thema's in de marge : de opeisingen, de prostitutie, de figuur van Heinrich Wandt en het Gentse oorlogsgeld. Met bijdragen van A. CAPITEYN, C. DE BACKER, A. DESPRETZ, D. VANACKER, C. VAN HOOREWEGHE en eigentijdse dagboekfragmenten.
71. GERARD E. (red.), *De christelijke arbeidersbeweging in België, 1891-1991*, (KADOC-Studies, 11), Leuven, 1991, 2 dln., 388 + 628 blz. Nieuw synthesewerk over de kristelijke arbeidersbeweging, uitgegeven naar aanleiding van de honderdste verjaardag van de encyclopedie *Rerum Novarum*. Met illustraties.
72. GUBIN E. en Y. LAMONDE, *Un Canadien français en Belgique au XIXe siècle. Correspondance d'exil de L.-A. Dessaulles 1875-1878*, (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis), Brussel, 1991, LII + 190 blz. De Canadese staatsambtenaar Dessaulles (Saint-Hyacinthe, Canada, 1818-Parijs, 1895) moest om financiële redenen zijn land verlaten. Begin oktober 1875 ontscheepte hij in Antwerpen en van eind december 1875 tot februari 1878 verbleef hij te Gent. Zijn vanuit België geschreven brieven, die in het boek uitgegeven worden, bevatten belangwekkende informatie over het dagelijks leven in de stad en in het land.
73. HENAU A., *De Belgische huishuren gedurende het Interbellum*, (K.U.L. Centrum voor Economische Studiën), Leuven, 1991, 29 blz. + diverse tabellen en grafieken.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

Analyse van de huishuurprijzen in Antwerpen, Gent, Leuven, Luik en in het mijnndorp Le Grand Hornu gedurende de periode tussen de twee wereldoorlogen.

74. HEYRMAN P., *Voor eigen winkel. Honderd jaar middenstand en middenstandsbeweging in Oost-Vlaanderen, (Bijdragen Museum van de Vlaamse Sociale Strijd, 7)*, Gent, 1991, 254 blz.
Kort voor de eeuwwisseling werd vanuit katholieke hoek getracht de middenstanders te organiseren. In de grote steden verschenen middenstandsbonden. In Gent ontstond door toedoen van Karel van der Cruyssen de vereniging God en Vaderland. Na Wereldoorlog I openden Fernand van Ackere, Camiel Struyvelt en Leo Joos aan de Gentse Lange Kruisstraat het Provinciaal Middenstandssekretariaat. Na 1945 trad men toe tot het nationale N.C.M.V. Met kaarten, tabellen, grafieken, foto's en indices.
75. MARTIN D., *Gemeentepolitiek en -politici tijdens het Interbellum in de grootste twee Vlaamse steden : poging tot situering, in Driemaandelijks Tijdschrift Gemeentekrediet, 44, (1990), nr. 174, p. 61-76.*
Analyse van de plaatselijke politieke ontwikkelingen in Antwerpen en Gent tussen 1921 en 1938. Zowel de politieke partijen als de individuele Raads- en Kollegeleden, die hieraan deelnamen met verschillende doelstellingen, worden besproken. Geïllustreerd.
76. *The Heymans Institute of Pharmacology 1890-1990. 100 years of teaching, research and service*, Gent, 1990, 164 blz.
Bundeling van artikels bij het 100-jarig bestaan van het Instituut voor Farmacologie (R.U.G.). Geïllustreerd.
77. VANACKER D., *De Vlaamse Verbonden in twijfel : actief of passief?*, in *Wetenschappelijke Tijdingen, L, (1991), nr. 2, p. 82-101.*
78. VANACKER D., *Het activistisch avontuur, (Stichting Mens en Cultuur)*, Gent, 1991, 423 blz.
In Gent hebben gedurende de jaren 1914-1918 niet alleen de radikale flaminganten van de groep Jong-Vlaanderen, maar ook meer gematigden gebruik gemaakt van de oorlogssituatie en de Duitse bezetting om de Vlaamse ontvoogdingseisen te realiseren. Dit mondde onder meer uit in de vervaamsing van de universiteit (1915), in een politieke aanwezigheid in het Gentse schepenkollege (1918) en in de

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

- daadwerkelijke vervlaamsing van het openbaar leven. Met de Duitse nederlaag vielen deze verworvenheden weg. Geïllustreerd.
79. VAN DE CASTEELE J., *Les intellectuels de Lootenhulle*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, L, (1991), nr. 2, p. 117-126.
Een frankofone schaar van Gentse intellectuelen, o.a. de leden van de Société de Médecine de Gand, negeerde de Nederlandstalige wetenschappers. Dit kwam o.m. tot uiting bij de weigering van een prijs voor een Nederlandstalige studie aan de student Martens tijdens de vergadering van 2 juli 1912.
80. VAN HOOREWEGHE C., *Het prostitutieel kader te Gent in de periode 1910-1932*, in *HMGOG*, XLIV, (1990), p. 151-167.
Vooral tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de prostitutie te Gent strikt gereguleerd en gecontroleerd. Niet alleen de reglementen zelf worden in het artikel beschreven, maar ook de levenswijze en de herkomst van de prostituees. Met tabellen.
81. VANSCHOENBEEK G., *Pioniers van de eerste mei. De Gentse socialistische metaalbewerders in de 19e en begin 20ste eeuw*, in *Roodgloeiend. Bijdragen tot de geschiedenis van de Centrale der Metaalbewerders van België*, (AMSAB. C.M.B.), Gent, 1990, p. 33-76.
In de 2de helft van de 19de eeuw was Gent een belangrijk centrum voor de konstruktie van machines en voor de produktie van spijkers, schroeven en kettingen. De geschiedenis van de socialistische Gentse metaalbewerdersbond neemt dan ook reeds een aanvang in 1882. Met tabellen en foto's.
82. VELLE K., *Het verenigingsleven van de Belgische geneesheren (19de en begin 20ste eeuw)*, een bijdrage tot de geschiedenis van het artsenberoep, in *Annalen van de Belgische Vereniging voor de Geschiedenis van de Hospitalen en de Volksgezondheid*, XXVI-XXVII, (1988-1989), p. 47-118.
In 1834 werd op initiatief van dr. Goethals de Société de Médecine de Gand opgericht. Het genootschap, dat naast het wetenschappelijke ook oog had voor de sociale facetten van de geneeskunde, groeide uit tot één van de voornaamste medische verenigingen in België. Daarnaast ontstonden nationale verenigingen voor geneesheren-specialisten en verenigingen ter bescherming van de beroepsbelangen, zoals de Union médicale de l'arrondissement de Gand (1847). Deze verschillende beroepsorganisaties kwamen van 1847 af geregeld bijeen in het

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

Congrès médical belge en van 1863 af in de Fédération médicale belge.
Met tabellen.

Kerkgeschiedenis, kloosters

83. BAILLIEUL B. en K. LEEMAN, *Klooster Zusters van Liefde J.M. te Gent. Geschiedenis, iconografie en stoffering van de opeenvolgende kapelinterieurs*, Gent, 1991, 96 blz.
De kongregatie werd in 1803 te Lovendegem gesticht door Petrus Jozef Triest. In 1805 kwam Triest met zes zusters naar Gent en betrok de oude cisterciënzerinnenabdij Terhagen aan de Molenaarsstraat. Daar groeide de gemeenschap uit en werd actief in het onderwijs, de zieken- en bejaardenzorg. Met schets van de kloostergeschiedenis en beschrijving van de neogotische kapel uit 1898. Geïllustreerd.
84. BOERRIGTER E. en J. DE GRAUWE, *Meerhem, toen en nu. Huize Sint-Jan de Deo Gent*, Gent, 1991, 126 blz.
Overzicht van zes eeuwen geschiedenis van en rond Sint-Jan de Deo aan het Meerhem, tevens katalogo van het Meerhemmuseum. Achtereenvolgens worden behandeld : de fraters van de derde orde (1456-1584), de kartuizers (1584-1783), kazerne, chartreuse en militair hospitaal (1783-1797), fabriek en woonst van Lieven Bauwens (1798-1814), de Vrede van Gent (1814), de broeders van Sint-Jan de Deo (1844-1946) en de broeders hiëronymieten (1946-). Geïllustreerd.
85. BRAEKMAN W.L., *Bedeveartlepels, -vaantjes en "tacken" van Sint-Lieven*, in *Oostvlaamse Zanten*, LXVI, (1991), nr. 1, p. 11-20.
Naar aanleiding van de jaarlijkse Gentse bedevaarten naar Sint-Lievens-Houtem werden allerlei pelgrimstekens in omloop gebracht. Geïllustreerd.
86. BRAL G.J. (red.), *Het Pand. Acht eeuwen geschiedenis van het oud dominicanenklooster te Gent*, Tielt, 1991, 144 blz.
Bevat hoofdstukken over de geschiedenis van de dominikanenorde in het algemeen en speciaal van de Gentse kloosterstichting door W. SIMONS (11-36 en 37-60), over de bouwgeschiedenis van het Gentse klooster door G.J. BRAL (61-96), over de lotgevallen van het gebouw sinds de Franse revolutie door J. CAUDRON (97-116) en over de restauratie door J. BOCKSTAELE (127-138). Geïllustreerd.
87. CLOET M., L. COLLIN en R. BOUDENS (red.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, 598 blz.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

- Meer dan twintig auteurs brengen een overzicht van de bisdomgeschiedenis. Niet alleen de opeenvolgende bisschoppen zelf en hun beleid worden besproken, maar ook de klerus en de zielzorg, het onderwijs, de sociale werken en het godsdienstig leven van de lekgemeenschap. Geïllustreerd.
88. COLLIN L., *De Zwarte God in het begijnhof O.-L.-Vrouw ter Hoyen te Gent en het mirakelboek*, in *Oostvlaamse Zanten*, LXV, (1990), nr. 3, p. 161-178.
Het kruisbeeld de "Zwarte God", afkomstig uit het penitentenklooster van Sint-Jakobs, bevindt zich sinds 1797 in het begijnhof. Aan het beeld, dat uit de eerste helft van de 14de eeuw blijkt te dateren, worden mirakuleuze krachten toegeschreven. Geïllustreerd.
89. DAEM M., *17e-eeuwse mirakelschilderijen in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Gent*, in *Oostvlaamse Zanten*, LXV, (1990), nr. 4, p. 227-251.
Bespreking van 5 votiefschilderijen die zich thans in de Onze-Lieve-Vrouwkapel van de Sint-Pieterskerk te Gent bevinden. De werken werden tijdens de 17de eeuw uit dankbaarheid voor bekomen gunsten geofferd aan Onze-Lieve-Vrouw ter Rive. Geïllustreerd.
90. MACKEN R. en L. HÖDL (eds.), *Henrici de Gandavo Summa (Quaestiones ordinariae) art. XXXI-XXXIV, (Ancient and Medieval Philosophy. De Wulf-Mansion Centre, series 2)*, Leuven, 1991, CLVIII + 266 blz. Geïllustreerd.
91. MEULEMEESTER J.L., *Het processie-album van de H. Macarius uit 1867. Brugge en Gent*, in *Oostvlaamse Zanten*, LXVI, (1991), nr. 1, p. 21-25.
Bespreking van een geïllustreerd herdenkingsalbum. Met foto's van enige originele platen.
92. MEYHOFFER J. (+), *Les pasteurs belges du XVIe siècle*, in *Bulletin de la Société Royale d'Histoire du Protestantisme Belge*, (1990), nr. 105, p. 9-38.
Hoewel de 16de-eeuwse protestantse predikanten in de klandestiniteit leefden en over een gering financieel inkomen beschikten, manifesteerden ze zich toch als bekwame theologen en wetenschappers. Met portretten van predikanten.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

93. OSSIEUR E.G.R., *De Status Animarum van de Gentse Sint-Niklaasparochie van 1681*, in *Vlaamse Stam*, 27, (1991), nr. 5, p. 193-222 en nr. 6, p. 249-270.
Uitgave van een *Status Animarum*, opgemaakt door pastoor Roger Nottingham en onderpastoor Jacob Pieron. Een *Status Animarum* is een lijst van de gezinnen in de parochie met kerkelijke gegevens over de gezinsleden. Geïllustreerd.
94. SIMONS W., *Een zeker bestaan : de Zuidnederlandse begijnen en de Frauenfrage, 13de-18de eeuw*, in *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 17, (1991), nr. 2, p. 125-146.
Onderzoek naar de eeuwenlange aantrekkingskracht van de begijnenbeweging en analyse van de motivaties tot toetreding. De auteur vergelijkt de vrouwenpopulatie in de begijnhoven (o.m. de Gentse) met het bevolkingsverloop tussen stad en platteland. Met tabellen.
95. STEEGHERS W., *Overleden begijntjes en personen van het Groot-Begijnhof Sint-Elisabeth te Gent, afkomstig uit het Land van Waas*, in *V.V.F.-Kroniek van het Land van Waas*, XIX, (1991), nr. 3, p. 15-16 en nr. 4, p. 21.
96. STEEGHERS W., *Overleden begijntjes en personen van het Groot-Begijnhof Sint-Elisabeth te Gent, afkomstig uit Lokeren*, in *V.V.F.-Kroniek van het Land van Waas*, XIX, (1991), nr. 1, p. 5-6 en nr. 2, p. 8-9.
97. STEEGHERS W., *Overleden begijntjes van het Groot-Begijnhof Sint-Elisabeth te Gent afkomstig uit Aalter, Bellem, Lotenhulle en Poeke in de 18de eeuw*, in *Appeltjes van het Meetjesland*, 41, (1990), p. 187-188. Geïllustreerd.
98. *Tentoonstelling Sint-Macharius in Oost-Vlaanderen*, Laarne, 1990, z. blz.
Bundeling van artikels betreffende de Sint-Machariusverering in de provincie. In verband met Gent : D. KETELAERE, *De Sint-Macariuskerk te Gent*, M. GYSSELING en R. POELMAN, *Geschiedenis van de Negenmeimarkt* en R. VAN AERDE (+), *De grote kavaleriekazerne, alias het pesthuis Sint-Macharius Gent*. Geïllustreerd.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

99. TRIO P., *Statuten van laatmiddeleeuwse broederschappen. Enkele Gentse voorbeelden*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, CLV, (1989), afl. 3-4, p. 279-308.
Uitgave van statuten van de Sint-Lievensbroederschap (in de Sint-Baafsabdijkerk), de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw op de Rade (in de Sint-Niklaaskerk) en de broederschap van de Heiligen Pieter en Pauwel (eveneens in de Sint-Niklaaskerk). Deze "wet"-gevende teksten bevatten inlichtingen over de organisatie, de religieuze praktijken en de sociale betekenis van deze instellingen. Met foto van het handschrift.
100. VANDE WINKEL G., *Een gelegenheidsgedicht voor Adrianus de Coninck, nieuwe abt van Drongen (1793) in het abdijarchief van Ninove*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 88-98. Geïllustreerd.
101. VERHULST A., *De restauratie van de abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs te Gent tijdens de 10e eeuw*, in *Feestbundel aangeboden aan prof. dr. D.P. Blok*, Hilversum, 1990, p. 336-342.
Na de Noormanneninvallen begon graaf Arnulf I met de geestelijke en materiële heropbouw van de twee benediktijnerabdijen. Hierbij werd de Sint-Pietersabdij duidelijk bevoordeligd.
102. WILSON G.A. (ed.), *Henrici de Gandavo Quodlibet VII, (Ancient and Medieval Philosophy. De Wulf-Mansion Centre, series 2)*, Leuven, 1991, LXXIX + 335 blz.

Industriële Archeologie

103. BOERJAN G., *Mariakerke en de textiel*, in *Marka. Notulenblad*, nr. 94-95, (1990), z.blz. Geïllustreerd.
104. CASSIMAN K., *Hilaire Grootaert. Fabrique de Couleurs-kleurfabriek*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 126-171.
Historiek van het bedrijf te Drongen, waar kleurstoffen werden aangemaakt voor de verf- en papiernijverheid. Met illustraties.
105. DE HERDT R., *De limonadefabriek "Ideal". Kernbestanddeel van het limonademuseum in het MIAT*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur*, 9, (1991), nr. 2, p. 34-39.
106. DE HERDT R., *Toeristisch ontsloten ... ons industrieel erfgoed*, in *Toerisme Oost-Vlaanderen*, 40, (1991), nr. 3, p. 5-15.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

Overzicht van de industriële relikten in de provincie Oost-Vlaanderen en de bezoekmogelijkheden. Geïllustreerd.

107. MARTENS R., *De oude sterrenwacht van de Rijksuniversiteit Gent*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur*, 8, (1990), nr. 4, p. 3-13. Geïllustreerd.
108. QUIENEN A., *Houten visserstreiler: N. 106, Zeemanshoop*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 104-109.
Beschrijving van een vissersboot gebouwd in 1942 op de werf van de gebroeders Coppens te Drongen. Met illustraties.
109. SCHOLTEN W.H.P. (red.), *Beelden uit het industrieel verleden van de kanaalzone*, Goes, 1990, 79 blz.
Het Zeeuwse gedeelte van het kanaal Gent-Terneuzen kwam vooral tot ontwikkeling na de aanleg van de spoorlijnen Gent-Terneuzen (in 1869) en Mechelen-Terneuzen (in 1871). Naast beschrijvingen van de kanaalinfrastructuurwerken zijn verschillende bedrijfsgeschiedenissen in de bundel opgenomen. Geïllustreerd.
110. VEREECKEN H., *"Puntfabriek" Gentbrugge 150 jaar*, in *Drie-maandelijks Tijdschrift Land van Rode*, 18, (1990), nr. 4, p. 75-86. Geïllustreerd.
111. VERHEEKE G., *Het minerale water. De botteling : het kogelflesje*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur*, 9, (1991), nr. 2, p. 27-31.
Met o.m. uitleg over de fabriek van minerale waters van Chaffart, waarvan afgeleid : chaffarkes en saffaarkes. Geïllustreerd.
112. *75 jaar Centrale Langerbrugge 1914-1989*, Langerbrugge, 1989, 64 blz.
In het fotoboek wordt de geschiedenis van de elektriciteitscentrale die in 1914 door de n.v. Centrales Electriques des Flandres opgetrokken werd, geschetst.

Gebouwen, monumenten, stadsbeeld

113. ADRIAENSEN F., *"Hotel Beyaert", Coupure Links 179-181, Gent*, in *Stadsarcheologie*, 14, (1990), nr. 3, p. 44-50. Geïllustreerd.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

114. BAILLIEUL B. en W. OERS, *Oranjeculturen buiten Gentse muren*, in *De Woonstede door de Eeuwen heen*, (1990), nr. 87, p. 47-53.
In de oranjerieën werden de gepaste klimatologische omstandigheden gekreëerd om exotische planten en bomen te telen. Geïllustreerd.
115. BOMBAY J., *Baarleveer : het schuilhuisje*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 99-102. Geïllustreerd.
116. *Brandstichting en monumentenzorg of immobiliënspeculatie en monumentenzorg in Vlaanderen : het geval d'Alcantara te Gent*, in *De Woonstede door de eeuwen heen*, (1991), nr. 89, p. 78.
117. CELIS M., *Van volkshuis tot schroot. Achtergronden van een kwarteeuw falen*, in *Monumenten en Landschappen*, 10, (1991), nr. 2, p. 23-35. Geïllustreerd.
118. COENE A. en M. DE RAEDT, *Bijdragen tot de stadsontwikkeling van Gent 1560-1990*, Gent, 1990, 164 blz.
Schets van de okkupatie en de topografische ontwikkeling in het Gentse. Alle belangrijke stadsplattegronden en panoramische gezichten vanaf de 16de eeuw zijn gereproduceerd en worden grondig besproken. Vooral spektakulair waren de 19de-eeuwse transformaties ingevolge het aanleggen van de grote "boulevards", het saneren van gehele wijken en het afbreken van de stadspoorten, waar de oktrooirechten geheven werden. Met Nederlandse, Franse en Engelse samenvattingen.
119. COLLEN-JANSSENS J., *Prinsenhofbuurt. Van prinselijke residentie tot arbeiderswijk*, in *G.O.V.-Heraut*, 26, (1991), nr. 1, p. 91-108. Geïllustreerd.
120. DAEM M., *Contract van gevelversiering Metselaarshuis, 1526*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 19, (1990), nr. 6, p. 341-355. Geïllustreerd.
121. DAEM M., *Kapelletje Schreiboorn te Gent*, in *G.O.V.-Heraut*, 26, (1991), nr. 1, p. 1-6. Geïllustreerd.
122. DAEM M., *Kapel Sint-Vincentius a Paulo, Sint-Antoniusskaai Gent*, in *G.O.V.-Heraut*, 26, (1991), nr. 3, p. 1-11. Geïllustreerd.
123. DE DECKER A., *Kroniek van de Gentse Heirnis*, Gent, 1991, 61 blz. Geïllustreerd.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

124. DE GROOTE S., *Praalmonument ter verheerlijking van de heldhaftige soldaten, gevallen voor het vaderland, en de martelaren der Duitse ontvoeringen*, in *Heemkundig Nieuws*, 19, (1991), nr. 2, p. 7-12.
Bespreking van het "Monument van de Gesneuvelden 1914-1918" in Sint-Amandsberg vervaardigd door Aloïs de Beule. Geïllustreerd.
125. DE HERDT R., *Het MIAT en Horta's volkshuis*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur*, 9, (1991), nr. 1, p. 5-10. Geïllustreerd.
Zie ook : *Nomade elementen feestzaal van Horta's volkshuis op definitieve locatie te Gent?*, in *it.*, 9, (1991), nr. 1, p. 11-15.
126. DEMEY A., *Interbellum Architectuur in Oost-Vlaanderen, (Provinciebestuur Oost-Vlaanderen)*, Gent, 1990, 32 blz.
De voornaamste architecten uit het Interbellum en hun realisaties in de provincie worden besproken. Geïllustreerd.
127. DESEYN G., *De Familiestères in Gent, 1852. Architect dr. Adolphe Burggraeve*, in *Vlaanderen*, 40, (1991), nr. 4, p. 6-7.
Het plan van Burggraeve om de Gentse arbeidersbevolking een ideale huisvesting te verschaffen, bleef onuitgevoerd. Met ontwerptekening.
128. DESEYN G., *Winkelgalerij in Gent, 1890. Architect Jacques vanden Broecke*, in *Vlaanderen*, 40, (1991), nr. 4, p. 8-9.
Het grootse plan om een galerij op te trekken tussen de Veldstraat, de Voldersstraat, de Mageleinstraat en de Cataloniëstraat werd niet gerealiseerd. Met ontwerpplan voor het gelijkvloers.
129. DE SMET Y., *De restaurateur ter tafel gebracht (6)*, in *Interbellum*, 10, (1990), nr. 5, p. 11-14.
Bespreking van het gerestaureerde woonhuis van professor en dokter Adriaan Martens (Bocholt, 1885-Astene, 1968) te Astene. Geïllustreerd.
130. DUBOIS M., *Tussen Art Nouveau en Art Deco. Interieur Renson te Gent 1914-1915, architect Albert Van Huffel*, in *De Woonstede door de Eeuwen heen*, (1991), nr. 90, p. 23-28. Geïllustreerd.
131. *Een remarquabel ambelissement. Gentse wooncultuur in Mozarts tijd*, Gent, 1991, 101 blz.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

Diverse auteurs brengen overzichten van het sociaal-ekonomisch leven, de architectuur, de muziek en de binnenhuisdekoratie te Gent in de 2de helft van de 18de eeuw. Met illustraties.

132. ERVYNCK A., M.C. LALEMAN, A. LENTACKER en P. RAVE-SCHOT, *Dobbelslot-ridderslot. Tentoonstelling Volkskliniek-Gent*, Gent, 1991, 17 blz.
Ontwikkelingsgeschiedenis van de stadswijk in en om Dobbelslot. Aan de hand van opgegraven materiële relikten kon de geschiedenis vanaf de middeleeuwen tot op heden gerekonstrueerd worden.
133. FORTIE L., *Plan parcellaire de la commune de Mariakerke par P.C. Popp*, in *Marka. Notulenblad*, nr. 98, (1991), z.blz. Geïllustreerd.
134. *Gent Steenrijk. II, Kerken, (Tafelronde - Gent 68)*, Gent, 1990, 53 blz. Geïllustreerd.
135. HOSTE L., *Rooigem en de Brugsepoort te Gent*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 19, (1990), nr. 6, p. 329-340 en 20, (1991), nr. 1, p. 42-53. Geïllustreerd.
136. HUYS P., *De Meerskantmolen te Drogen (1811)*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 112.
137. HUYS P., *Een stenen binnenkruier anno 1453 (de H. Arnoldus-miniatuur in het cartularium van het Gentse brouwersambacht)*, in *Molenecho's*, 19, (1991), nr. 1, p. 16-17. Geïllustreerd.
138. HUYS P., *Papierwatermolens in Oost-Vlaanderen in de 16e eeuw*, in *Molenecho's*, 18, (1990), nr. 4, p. 220-223.
Betreft onder meer een Gentse papiermolen, die zich omstreeks 1550 in de huidige Sint-Pietersnieuwstraat bevond.
139. *Inventaire Archéologique - Fiche nr. 433. Huis opgericht op de plaats van de drukkerij van Pieter de Keysere*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 19, (1990), nr. 6, p. 327-328.
Met foto van de woning op de hoek Sint-Veerleplein-Kraanlei.
140. JANSSENS S., *De stadsuurwerken die vroeger in de Gentse straten stonden*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 3, p. 122-129. Geïllustreerd.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

141. LABYN M., *Uit de geschiedenis van de Gentse bruggen*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 19, (1990), nr. 6, p. 355-365; 20, (1991), nr. 1, p. 2-10; nr. 2, p. 99-107; nr. 3, p. 160-166; nr. 4, p. 224-231; nr. 5, p. 293-296 en nr. 6, p. 337-345. Geïllustreerd.
142. LALEMAN M.C. en P. RAVESCHOT, *Nieuwe bevindingen over de donjon van het Gravensteen in Gent*, in *Stadsarcheologie*, 14, (1990), nr. 4, p. 86-94. Geïllustreerd.
Zie ook de p. 153, 156-157 en 160-164 in F. DOPERE en W. UBREGTS, *De donjon in Vlaanderen. Architectuur en wooncultuur*, Leuven, 1991, 269 blz.
143. MEERSSEMAN S., *Het Sint-Jacobsgodshuis te Gent*, in *Stadsarcheologie*, 14, (1990), nr. 4, p. 75-85.
Bespreking van het godshuis op Nieuwland. Geïllustreerd.
144. MEIRESONNE A. en B. BAILLIEUL, *Gentse kastelen*, Gent, 1990, 136 blz.
Pentekeningen van 37 kastelen en buitenplaatsen in en rond Gent werden in een boekwerk gebundeld en van kommentaar voorzien. Met Franse, Engelse en Duitse samenvattingen.
145. *Open Monumentendag. Gent*, Gent, 1991, 55 blz.
Beknopte voorstelling van het Openbaar Entrepot, het bedrijf en de directeurswoning Voortman, de fabriek van vuurvaste materialen aan de Groendreef, de brouwerij De Drie Sleutels, de voormalige spinnerij Desmet-Guequier (thans MIAT), de lage-druk machinezaal van de elektriciteitscentrale S.P.E., "Ons Huis, Socialistische Werkersverenigingen", het Huis Lousbergs of de Hemptinne, het Hotel Legrand, het Hotel Claes-de Cock, de voormalige drukkerij Het Licht en redaktielokalen van Vooruit, het Laboratorium Magnel en het Technisch Laboratorium Soete, het "Energeia"-Museum, de Droge Dokken, de windmolen van Zwijnaarde, de stoomturbine in het voormalig textielbedrijf E. De Porre en de begraafplaats Campo Santo. Geïllustreerd.
146. SLOCK W., *Een "evocatie" van de feestzaal uit het voormalige volkshuis te Brussel*, in *Monumenten en Landschappen*, 10, (1991), nr. 2, p. 36-43. Geïllustreerd.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

147. VAN BRUWAENE C., *Keizer Karel achterna. Gent in de eerste helft van de 16de eeuw. Educatieve wandelgids, (Dienst voor Culturele Zaken. Educatieve Dienst),* Gent, 1990, 29 blz.
Wandelgids uitgegeven naar aanleiding van de tentoonstelling *Keizer tussen stropdragers. Karel V en de Gentse opstand van 1539-1540.* Met illustraties.
148. VAN CLEVEN J., *Het huis Minard, Grote Huidevettershoek, Gent, in Monumenten en Landschappen,* (1991), extranr., p. 57-58. Geïllustreerd.
149. VAN DEN BOSSCHE H., *Het Hotel vander Meersche, in Monumenten en Landschappen,* (1991), extranr., p. 25. Geïllustreerd.
150. VANDENBREEDEN J., "Wilt gij het volkshuis van Brussel leren kennen?", in *Monumenten en Landschappen*, 10, (1991), nr. 2, p. 16-22.
Historiek van het volkshuis, waarvan de spanten van de feestzaal in het MIAT bewaard werden en dienstig waren voor een evokatieve rekonstruktie. Geïllustreerd.
151. VAN DE WIELE J., *De Rabotwijk. Ontstaan en evolutie van een wijk in de negentiende-eeuwse gordel van Gent,* Gent, 1990, 19 blz.
Historiek van de wijk rond de Wondelgemstraat. Geïllustreerd.
152. VAN DE WIELE J., *Van Vismarkt tot Groentenmarkt. Een plein in de Gentse kuip in historisch perspectief,* Gent, z.d., 16 blz. Geïllustreerd.
153. VAN DOORNE G., *Stad en monument. Het Metselaarshuis, in Stadsarcheologie,* 15, (1991), nr. 1, p. 54-56. Geïllustreerd.
154. VAN DOORNE G., *Stad en monument/2. Architectuur voor zieken en blinden, in Stadsarcheologie,* 15, (1991), nr. 2, p. 29-31. Geïllustreerd.
155. VANSCHOENBEEK G., *Onroerend Rood. Het Gentse oeuvre au rouge. Wandeling langsheen de bouwkundige geschiedenis van het socialistische Gent, (AMSAB),* Gent, 1991, 69 blz. Geïllustreerd.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

156. VERMEESCH K., *Gentse stadswijken en beluiken. De Sint-Lievenspoortwijk*, in *G.O.V.-Heraut*, 26, (1991), nr. 2, p. 109-128. Geïllustreerd.
157. WAEYTENS J., *Gentse wijken en beluiken. De Dampoortwijk*, in *G.O.V.-Heraut*, 25, (1990), nr. 6, p. 73-90. Geïllustreerd.
158. WYLLEMAN L., *Ten huize van katoenfabrikant Ferdinand Lousbergs (1799-1859)*, in *Monumenten en Landschappen*, (1991), extranr., p. 47-48.
Bespreking van de woning Lousbergs in de Keizer Karelstraat. Geïllustreerd.

Kunst, cultuur

159. BERNAUW P., *Mysteries van het Lam Gods*, Antwerpen-Amsterdam, 1991, 160 blz.
Fantasievolle zoektocht naar de betekenis en de lotgevallen van het veelluik Lam Gods.
160. BRAEKMAN W.L., *Hier heb ik weer wat nieuws in d'hand. Marktliederen, rolzangers en volkse poëzie van weleer*, (Stichting Mens en Cultuur), Gent, 1990, 639 blz.
Marktzangers vervulden eeuwenlang de rol van informant, opvoeder en entertainer. Tijdens hun optredens verkochten ze liedblaadjes. Deze vormen nu een belangrijke bron voor de studie van de volkskultuur. In het boek worden diverse liederen van de 16de tot de 19de eeuw uitgegeven en bekomentarieerd. Met inventaris van marktliederen bewaard in de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, alfabetisch geordende beginregels van de besproken liederen, plaats-, persoons- en zaaknaamindex, Franse, Duitse, Engelse samenvattingen en illustraties.
161. CAILLIAU A., *Psychiatrie in het museum. Het Museum Dr. Guislain te Gent*, in *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, 43, (1989), p. 224-229. Geïllustreerd.
162. CLAUWAERT J., *Kroniek over Jef Cricks Rubensroman*, in *Heemkundig Nieuws*, 19, (1991), nr. 4, p. 10-12.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

163. *De Gentse Vrijdagmarkt, (Het Toreken)*, Gent, 1991, 10 blz.
Kataloog bij een tentoonstelling van pentekeningen door Antoine Meiresonne en historische prenten uit het Stadsarchief.
164. DE HAAS F. en I. SMETS (o.l.v.), *Mozart in België. Een wonderkind op reis door de Zuidelijke Nederlanden, 1763-1766*, Antwerpen, 1990, 303 blz.
In verband met zijn verblijf te Gent van 4 tot 6 september 1765 : P. LENDERS, *Het economisch centrum van Vlaanderen (164-171)*, F. DELEU, *De beiaard van Gent (172-181)* en G. POTVLIEGHE, *Orgelstad Gent (182-183)*. Geïllustreerd. Zie ook I. SMETS, *Mozart in Vlaanderen, 1763-1766*, in *Monumenten en Landschappen*, 10, (1991), nr. 3, p. 10-24.
165. DEPREZ A. (red.), *Karel van de Woestijne. Verzameld journalistiek werk. Zesde deel, Zevende deel, (Cultureel Documentatiecentrum)*, Gent, 1990-1991, 2 dln, 699 + 719 blz.
166. DE SCHRYVER A., Y. VANDEN BEMDEN en G.J. BRAL, *Drolerieën te Gent. De vondst van middeleeuwse glasraamfragmenten uit het dominikanenklooster, Kortrijk*, 1991, 142 blz.
In 1982, tijdens de restauratiewerken aan het dominikanenklooster zijn heel wat glasraamfragmenten teruggevonden. Ze worden in het boek kronologisch en typologisch besproken. Met illustraties. Zie ook A. DE SCHRYVER, *Museum Glasramen Het Pand*, in *G.O.V.-Heraut*, 26, (1991), nr. 3, p. 1-6.
167. DE VOS J., *Het toneellevens te Gent 1988-1989*, in *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, 43, (1989), p. 81-89. Geïllustreerd.
168. DHANENS E., *De fontein op het Lam Godsretabel door de gebroeders Hubert en Jan van Eyck*, in *Academiae Analecta. Klasse der Schone Kunsten*, 50, (1989), nr. 2, p. 3-17. Geïllustreerd.
169. DHANENS E., *Het Aanschijn van Christus door Jan van Eyck en het concilie van Ferrara-Florence, 1438-1440*, in *Academiae Analecta. Klasse der Schone Kunsten*, 50, (1989), nr. 2, p. 43-64.
In de marge van het herenigingsconcilie tussen de Oosterse en Westerse kerken te Ferrara-Florence, dat voorgezeten werd door kardinaal Albergati, tekende of schilderde Van Eyck twee archetypes van het "Aanschijn van Christus". Geïllustreerd.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

170. DHANENS E., *Het portret van kardinaal Nicolò Albergati door Jan van Eyck (1438)*, in *Academiae Analecta. Klasse der Schone Kunsten*, 50, (1989), nr. 2, p. 19-41.
Van het portret bleven een potloodtekening te Dresden en een beschilderd paneel te Wenen bewaard. Met illustraties.
171. GAUS H., *De literatuurreceptie bij arbeiders in het midden van de negentiende eeuw te Gent*, in A. DEPREZ en W. GOBBERS (red.), *Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw*, Utrecht, 1990, p. 171-181.
De *Herinneringen* van Pol de Witte (1898) bevatten heel wat informatie over de aanwezigheid van literatuur in het arbeidersmilieu.
172. *Het Chinees Salon. Le Salon chinois. Der chinesische Salon. The chinese Salon*, (*Dienst voor Culturele Zaken. Museum Arnold Vander Haeghen*), Gent, 1991, 31 blz.
Gids voor de bezoeker aan het Chinees Salon in het Museum Arnold Vander Haeghen. Geïllustreerd. Zie ook N. DE BISSCOP, *Aspecten van het Chinees export-wandbehang*, in *Monumenten en Landschappen*, 10, (1991), nr. 5, p. 24-47, waarin de Chinese wandbehangen uit de 18de en de 19de eeuw, die thans nog in het Vlaamse landsgedeelte voorkomen, besproken worden. Met illustraties.
173. HOSTE L., *Gentse praalstoeten te water*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 6, p. 323-335. Geïllustreerd.
174. *Inventaire Archéologique - Fiche nr. 23. Grafplaat in gedreven messing van Margareta sBrunen, weduwe van Willem Wenemaer*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 6, p. 335-337. Met foto van de grafplaat.
175. *Inventaire Archéologique - Fiche nr. 75. De put van de St.-Baafsabdij*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 4, p. 205-207. Met foto.
176. *Inventaire Archéologique - Fiche nr. 268. Portret van Maria-Theresia, gezegd "met het kanten kleed"*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 5, p. 276-277.
Betreft een schilderij uit het Stadhuis (1743). Met foto.
177. *Inventaire Archéologique - Fiche nr. 299. De zoon, die zijn vader onthoofd door Pieter Pieters*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 2, p. 77-79.

RIJKSUNIVERSITEIT - GENT

SEMINARIE VOOR ALGEMENE EN
INSTITUTIONELE GESCHIEDENIS
DER MIDDELEEUWEN

Blandijnberg 2 - 9000 GENT

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

Bespreking van het schilderij dat de legende van de Hoofdbrug weergeeft.

178. *Inventaire Archéologique - Fiche nr. 330. Reuze open schoen van de nering der schoenmakers*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 1, p. 11-12. Met afbeelding van de schoen.
179. *Inventaire Archéologique - Fiche nr. 347. Lodewijk XVI - trapeinde, met medaillon van broeder Côme*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 3, p. 129-131. Met afbeelding.
180. *Kunst in Eekloos bezit*, Eeklo, 1990, 126 blz.
Kataloog van een tentoonstelling met werken van onder meer Joseph Geirnaert (1790-1859), George Minne (1866-1941), Jan Anteunis (1896-1973), Geo Verbanck (1881-1961), Aloïs de Beule (1861-1935), Madeleine van Thorenburg (1880-1961), Octave Landuyt (1922-), Jacques Godinau (1811-1873), Frans Anseele (1819-1897), Theodule Geirnaert (1830-1898), Albrecht de Vriendt (1843-1900), Armand Heins (1856-1938), Ferdinand Willaert (1861-1938), Theo van Rysselberghe (1862-1926), Georges Buysse (1864-1916), Albert Baertsoen (1866-1922), Jenny Montigny (1875-1937), Raphaël Willaert (1878-1949), Maurice Sys (1880-1971), Leon de Smet (1881-1966), René de Cramer (1876-1951), Karel van Belle (1884-1959), Gustave van de Woestyne (1881-1947), Maurice Dupuis (1882-1959), Dees de Bruyne (1940-), Pierre-François de Noter (1779-1842), Jules de Bruycker (1870-1945), Gust de Smet (1877-1943), Oscar Colbrandt (1879-1959), Cécile Cauterman (1882-1957), Jos Verdegem (1897-1957), Gerard Hermans (1901-1978) en Amedée Cortier (1921-1976). Geïllustreerd.
181. MUSSCHOOT A.M. (red.), *Jong, en Vlaams, en vrij. De Gentse Rijksuniversiteit in de spiegel van de literatuur*, (*Spiegel Historiaeel. Jaarboek 31*), Gent, 1991, 309 blz.
Bundel met verhalen van Vlaamse auteurs, die over hun studie- en studententijd in Gent rapporteren.
182. *Ook dit gebeurde in Oost-Vlaanderen*, in *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, 43, (1989), p. 267-272.
Gentse tentoonstellingen in 1989 : Open Mind (Museum van Hedendaagse Kunst en Museum voor Schone Kunsten) en De Vrede van Gent, 24 december 1814 (Stadsarchief). Geïllustreerd.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

183. *Schilders van het Leieland*, Deinze-Sint-Martens-Latem, 1991, z.blz.
Kataloog van de tentoonstellingen in zes expositieruimten gewijd aan het werk van de Leieschilders Albert Servaes (1883-1966), Leon de Smet (1881-1966), Gust. de Smet (1877-1943), Valerius de Saedeleer (1867-1941), Albijn van den Abeele (1835-1918), Gustave van de Woestyne (1881-1947), Constant Permeke (1886-1952), Frits van den Berghe (1883-1939), Jules de Sutter (1895-1970), Hubert Malfait (1898-1971), Emile Claus (1849-1924), Anna de Weert (1867-1950), Modest Huys (1874-1932), Jenny Montigny (1875-1937) en Albert Saverys (1886-1964). Geïllustreerd.
184. VANACKER H., *De taal- en letterkundige genootschappen in Vlaanderen : onderzoeksproblemen en -tendensen, met als voorbeeld "Regat Prudentia Vires"*, in A. DEPREZ en W. GOBBERS (red.), *Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw*, Utrecht, 1990, p. 25-44.
Het taal- en letterkundig genootschap Regat Prudentia Vires ontstond te Gent in 1821 onder meer door toedoen van priester-hoogleraar Jan Matthijs Schrant. Met grafieken.
185. VAN DEN KERKHOVE A., *25 jaar aanwinsten, (Stad Gent. Bijloekemuseum)*, Gent, 1991, 144 blz. Geïllustreerd.
186. *Van den vos Reynaerde. Het Comburgse handschrift*, Leuven, 1991, 248 blz.
Vermeedelijk in Gent ontstond tussen 1380 en 1425 een codex met meer dan 50 middelnederlandse werken, waaronder de *Reinaert* (geschreven ca. 1260). De universiteitsstudent en handschriftenverzamelaar Erasmus Neustetter verwierf tijdens een reis in 1541-1542 de codex en bracht deze uiteindelijk naar Comburg (Würtemberg-Duitsland). Met facsimile van het Reinaertdeel, transskriptie en kommentaar. Geïllustreerd.
187. VAN DRIESSCHE R.A.C., *Het mausoleum van Isabella van Oostenrijk (+ 1526) in de Gentse Sint-Pieters abdijkerk*, in *HMGOG*, XLIV, (1990), p. 125-138.
Isabella (Brussel, 1501-Zwijnaarde, 1526) was de jongste zuster van keizer Karel V. Ze werd uitgehuwelijkt aan Christiaan II, koning van Denemarken, Zweden en Noorwegen. Toen in 1523 een opstand tegen koning Christiaan uitbrak, begon ze een zwerftocht die haar in het kasteel van Zwijnaarde bracht, waar ze jong stierf. Ze werd in de Sint-Pietersabdijkerk met grote luister begraven. Geïllustreerd.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

188. VAN ELSLANDE R., *Het retabel van Philips Clincke en Jan van der Bruggen voor de kerk van Mere (1485)*, in *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, XXXI, (1991), nr. 1, p. 5-12.
Betreffende een houten retabel, gesneden door Philips Clincke en gepolychromeerd door Jan vander Bruggen. Geïllustreerd.
189. VAN ELSLANDE R., *Het retabel van Willem Brandius voor de kerk van Deftinge (1439)*, in *Het Land van Aalst*, XLII, (1990), nr. 5-6, p. 249-252.
190. VAN LENNEP J. (red.), *De 19de-eeuwse Belgische beeldhouwkunst*, Brussel, 1990, 2 dln., 636 blz.
Met onder meer teksten over leven en werk van Paul de Vigne (Gent, 1843-Schaarbeek, 1901), Gustave Kasteleyn (Gent, 1848-1900), Hippolyte Le Roy (Luik, 1857-Gent, 1943), George Minne (Gent, 1866-Sint-Martens-Latem, 1941), Constant Montald (Gent, 1862-Sint-Lambrechts-Woluwe, 1944) en Philippe Parmentier (Feluy, 1784-Gent, 1867). Geïllustreerd.
191. VAN PETEGHEM S., *Daisnes stille kracht*, in *Interbellum*, 11, (1991), nr. 4, p. 11-15.
Beschrijving van de zoektocht van Johan Daisne naar gegevens over de filmactrice Lilian Hall-Davis. Met illustraties.
192. VAN PETEGHEM S., *Vielen Dank Herr Daisne*, in *Interbellum*, 11, (1991), nr. 4, p. 7-9.
Johan Daisne (Gent, 1912-1978) is vooral bekend als romanschrijver. Daarnaast publiceerde hij ook over de film en legde een "filmarchief" aan, dat thans overgedragen is aan de handschriftenafdeling van de Gentse Universiteitsbibliotheek. Geïllustreerd.
193. VAN SCHOOR J., *De Gentse Toneelacademie, een aanzet?*, in *Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica De Fontaine te Gent. Jaarboek*, XXXVII-XXXVIII, (1987-1988), p. 173-189.
Toespraak gehouden bij de opening van het Centrum voor de Studie van Drama en Theater (R.U.G., 1987). Onderwerp was de Toneelacademie, die van 1929 tot 1932 onder impuls van Herman van Overbeke ijverde voor het Vlaams toneel.
194. *Wilhelm Lehbruck - George Minne - Joseph Beuys, (Museum voor Schone Kunsten)*, Gent, 1991, 250 blz.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

Kataloog van een tentoonstelling waarbij de kunstenaars Lehmbruck (Meiderich, 1881-Berlijn, 1919), Minne (Gent, 1866-Sint-Martens-Latem, 1941) en Beuys (Krefeld, 1921-Düsseldorf, 1986) samengebracht en met elkaar gekonfronteerd werden. Met diverse essays in het Nederlands en Frans en illustraties.

Heemkunde, volkskunde, genealogie

195. BOERJAN G., *Mariakerke en Wereldoorlog II*, in *Marka. Notulenblad*, nr. 92-93, (1989), p. 1-70. Geïllustreerd.
196. BOERJAN G. en L. ALLAERT, *Muziekleven op Mariakerke*, in *Marka. Notulenblad*, nr. 97, (1990), z.blz. Geïllustreerd.
197. BOMBAY J., *Keuze in Drongense straatnamen*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 26-32.
Verklaringen van de straatnamen Keuze, Keuzekouter en Keuzemeers en de parkingnaam Keuze in Drongen. Geïllustreerd.
198. BRYSSSE A., *Gebuurtefeest op de Muide rond 1930*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 5, p. 308-314. Geïllustreerd.
199. CASSIMAN P., *Ambten te Drongen in 1819 en 1824*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 110.
200. CASSIMAN P., *De Drongense conscrits*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 172-181. Geïllustreerd.
201. CASSIMAN P., *De notarissen te Drongen*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 24-25.
202. *De Gentsche koetsier*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 5, p. 317-318.
Liedje van Karel Waeri.
203. DE MEYER R., *"Onze wijk" rond 1900*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 3, p. 132-142 en nr. 4, p. 190-205.
Bespreking van de Gentse wijk ten noorden van het Verbindingskanaal. Met illustraties.
204. DESPRETZ A., *De maatschappij Oud-soldaten van Prins Leopold*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 33-39.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

De maatschappij werd in 1906 te Drongen opgericht. Geïllustreerd.

205. FRIANT L., *De Baarlese koortraditie. Het Sint-Martinuskoor 20 jaar jong*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 12-23. Geïllustreerd.
206. HOEBEKE G. en T. PENNEMAN, *Sagen uit het Land van Rode (2)*, in *Driemaandelijks Tijdschrift Land van Rode*, 18, (1990), nr. 3, p. 64-69.
207. HUYS P., *De weerbare mannen van de wijk Slindonck in 1809*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 40-41.
208. HUYS P., *Drongense bannelingen in de geuzentijd*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 112.
209. HUYS P., *Gestrafte Drongenaars*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 111.
Betreft de periode 1597-1601.
210. HUYS P., *Lijkschouwing te Mariakerke (1790)*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 111.
211. JANSSENS S., *Uit de geschiedenis van de Technische Diensten van het Stadsbestuur van Gent*, in *Sodiganda*, 16, (1990), nr. 4, p. 6-9.
212. JURDAN J., *Buurtbewoners uit het "Blindeken" en omliggende 1920-1930*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 5, p. 278-288 en nr. 6, p. 346-356. Geïllustreerd.
213. JURDAN J., *Het kwartier van het "Blindeken". Jeugdherinneringen van een Gentenaar*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991) nr. 2, p. 79-86.
Herinneringen aan de wijk gelegen binnen de Burgstraat, Peperstraat, Hoogstraat, Poel, Drabstraat en Jan Breydelstraat.
214. LAMBERT L., *Soldatenverdriet*, Gent, 1990, 112 blz.
Levensverhaal van Emile van der Elst, met onder meer herinneringen aan een Gentse volksbuurt uit de periode 1914-1945. Geïllustreerd.
215. LEVIS E., *Een beetje Gens. Deel I en II*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 5, p. 297-307 en nr. 6, p. 357-360.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

- Gentse woorden en uitdrukkingen, verlucht met tekeningen van GILL. VAN GEERT.
216. LEVIS E., *Oaze k' ik hen den eerste prijs, kook mijn moeder pap mee rijs!*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 19, (1990), nr. 6, p. 307-326; 20, (1991), nr. 1, p. 12-41; nr. 2, p. 86-93; nr. 3, p. 166-183 en nr. 4, p. 231-248. Geïllustreerd.
217. *Lijst van straten met een persoonsnaam - Stad Gent*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 4, p. 208-223.
218. MAES D., *De moord in het Valkenhuis*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 2-11.
Krantenverslagen over de moord op Elodia Vander Stegen-De Schuyter (14 juni 1912). Geïllustreerd.
219. MAES D., *Toen de rode haan ook te Gent kraaide*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 2, p. 58-77.
Met lijst van branden in de 18de eeuw en illustraties.
220. OSSIEUR E.G.R., *Tien blussers bleven in de brand. Gent 1675*, in *Vlaamse Stam*, 27, (1991), nr. 6, p. 288.
221. POELMAN R., *Woningnood en noodwoningen in Sint-Amandsberg*, in *Heemkundig Nieuws*, 19, (1991), nr. 4, p. 12-18.
Behandelt de periode 1921 tot heden. Geïllustreerd.
222. SCHOORENS D., *Veertig jaar Davidsfonds Mariakerke*, in *Marka. Notulenblad*, nr. 96, (1990), z.blz. Geïllustreerd.
223. STEEGHERS W., *Personen uit Evergem voorkomend in de overlijdensregisters van de dominicanen te Gent*, in *Appeltjes van het Meetjesland*, 41, (1990), p. 189.
224. STORME J., *"La Belle Epoque" in oude prentkaarten*, in *De Draeke*, 14, (1990-1991), nr. 1, p. 11-15; nr. 2, p. 3-10; nr. 3, p. 2-6 en nr. 4, p. 3-9. Geïllustreerd.
225. VAN BOST F., *Prentkaarten*, in *De Draeke*, 14, (1990-1991), nr. 2, p. 18-23; nr. 3, p. 7-11 en nr. 4, p. 10-15.
Bespreking en lijst van prentkaarten uitgegeven door T. De Graeve (Gent), onder meer betreffende Afsnee.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

226. VAN DAMME R. (+), *Kinderspelen uit het Gentse*, in *Driemaandelijks Tijdschrift Land van Rode*, 19, (1991), nr. 1, p. 17-22.
227. VANGANSBEKE J., *67 jaar K.V.V. Drongen. Het rijkgevulde leven van een kleine club*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1991), p. 43-87. Geschiedenis van de plaatselijke voetbalclub. Met illustraties.
228. *Zoektocht naar onze voorouders. Genealogie - heraldiek*, (V.V.F.-Gent), Gent, 1991, 27 blz. Kataloog van een tentoonstelling in het Bijlokemuseum. Geïllustreerd.

Biografieën

229. BUYLE M., *Anna De Weert-Cogen*, in *Heemkundig Nieuws*, 19, (1991), nr. 2, p. 3-6. Levensschets van de kunstschilderes Anna Cogen (Gent, 1867-1950). Geïllustreerd.
230. BUYLE M., *Armand Heins (1856-1938)*, in *Heemkundig Nieuws*, 19, (1991), nr. 3, p. 3-10. Overzicht van leven en werk van de Gentse kunstschilder, tekenaar en graveur Heins. Geïllustreerd.
231. BUYLE M., *Frans Masereel (1889-1972). Graficus, tekenaar, kunstschilder, illustrator*, in *Heemkundig Nieuws*, 19, (1991), nr. 1, p. 7-12. Masereel (Blankenberge, 1899-Avignon, 1972) studeerde aan de Gentse Akademie en ontwikkelde een eigen realistisch-expressionistische stijl, die vooral in zijn houtsneden tot uiting komt. Geïllustreerd.
232. BUYLE M. (+), *Jos Verdegem, kunstschilder, tekenaar, etsen*, in *Heemkundig Nieuws*, 19, (1991), nr. 4, p. 4-10. Levensschets van de kunstenaar Verdegem (Gent, 1897-1957). Met illustraties.
233. BUYLE M., *Kunstschilder en etsen Robert Despiegelaere (1906-1980)*, in *Heemkundig Nieuws*, 18, (1990), nr. 6, p. 5-9. Despiegelaere (Heist, 1906-Gent, 1980) etste vooral landschappen en stadsgezichten. Geïllustreerd.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

234. COPPENS E.C., *Paul Fredericq, (Liberaal Archief. Reeks Verhandelingen, nr. 5)*, Gent, 1990, XII + 238 blz.
 Fredericq (Gent, 1850-1920) werd achtereenvolgens hoogleraar aan de universiteiten van Luik en Gent. Te Gent doceerde hij vanaf 1883 geschiedenis en literatuurgeschiedenis. Hij was verder protestant, notoir liberaal en Vlaamsgezind. Met woord vooraf door W. PREVENIER, illustraties en namenregister. Zie ook L. JORISSEN, *Paul Fredericq en Frans-Vlaanderen. Een vertrouwelijke en door bibliothecarissen ook nog gecamoufleerde memorie over Frans-Vlaanderen*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, L, (1991), nr. 3, p. 158-167.
235. DE BACKER-DE VLEESCHAUWER L., *Marcel de Backer. Beeld van een leven, (Spectraal)*, Gent, 1991, 119 blz.
 Kunstmonografie over leven en werk van De Backer (Gentbrugge, 1921-Gent, 1990). Geïllustreerd.
236. DE BONDT R., *Remi Claus (Laarne, 14 februari 1899-Gent, 25 maart 1955)*, in *Castellum*, VII, (1990), nr. 3, p. 5-43.
 Claus was reporter en redakteur van de *Gazet van Laarne* en van *De Landwacht-De Gentenaar*. Geïllustreerd.
237. DE FLEURQUIN G., *Georges de Smet (Laarne, 20/11/1917-Gent, 12/10/1982)*, in *Castellum*, VI, (1989), nr. 3, p. 20-24.
 De Smet was muzikant en muziekleraar aan onder meer het Gentse Conservatorium. Met foto's van De Smet en echtgenote.
238. DE VOCHT R., *Emiel Hullebroeck. Zijn liederen, getuigenissen van het verleden*, in *Jaarboek van het Heemkundig Genootschap Land van Rode*, 11, (1989-1990), p. 5-92. Geïllustreerd.
239. DE VOCHT R., *Lodewijk Oskar Jozef Pieter Maria de Wilde*, in *Driemaandelijks Tijdschrift Land van Rode*, 18, (1990), nr. 3, p. 48-61.
 Biografische gegevens over de landbouwkundige en professor aan de R.U.G. De Wilde (Beerlegem, 1905-Gentbrugge, 1990). Met afdruk van een gepentekend portret.
240. FRANCOIS L., *Progressief en cultuurbewust. Prototypes van de Gentse burgerij eind 18de-begin 19de eeuw, (Facultés Universitaires Saint-Louis. Studiecentrum 18de-eeuwse Zuidnederlandse Letterkunde, cahier nr. 5)*, Brussel, 1990, 92 blz.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

Aan de hand van levensbeschrijvingen van Karel Broeckaert (Gent, 1767-Aalst, 1826), Jozef Cannaert (Gent, 1768-1848) en Charles van Hulthem (Gent, 1764-1832) wordt gepeild naar de reacties van de progressieve Gentse burgerij op de verschillende regimewisselingen tijdens de overgang van het Oud Regime naar de Nieuwste Tijden.

241. *Herdenkingstentoonstelling Geo Verbanck, ('t Toreken. Koninklijke en Soevereine Hoofdgilde van Sint-Joris Gent)*, Gent, 1991, z.blz.
Beeldhouwer Verbanck (Gent, 1881-Aartselaar, 1961) vervaardigde onder meer het monument van de gebroeders Van Eyck en een deel van de fries aan het voormalige E.G.W.-gebouw. Met teksten van W. VERBANCK, J. CIETERS, W. DEBUNDERIE en N. POULAIN.
242. HOSTE L., G. WEZE en R. VAN DER LINDEN, *In Memoriam Gustje-Pierke de Puydt*, in *Oostvlaamse Zanten*, LXVI, (1991), nr. 1, p. 2-10.
De Puydt (Gent, 1904-1991) was een bekend Gents poppenspeler. Geïllustreerd.
243. HUYS P. (ed.), *Focus op kunstenaars. Bijdragen over beeldende kunst in de twintigste eeuw (verschenen in "De Gentenaar"-Kunst- en Geestesleven, 1946-1975) door prof. dr. Pierre Kluyskens, (Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen. Bijdragen, nr. 33)*, Gent, 1991, 178 blz.
Bloemlezing uit het journalistiek werk van prof. Kluyskens (Gent, 1921-1980). Biografische teksten werden weerhouden over Gustave Vanaise, Domien Ingels, Albert Claeys, Emile Claus, Jean Delvin, Gustaaf de Smet, Albert Baertsoen, Constant Permeke, Maurice Dupuis, Jules Boulez, Cécile Cauterman, Frits vanden Berghe, Gerard Hermans, Geo Verbanck, Albert Saverys, Natus Callewaert, George Minne, Anna Cogen-De Weert, Valerius de Saedeleer, Binus vanden Abeele, Edgar Gevaert, de gebroeders De Cock, Gustave vande Woestijne, Albert Servaes, Oscar Colbrandt, Jules de Bruycker, Robert Geenens, Leon de Smet, Hubert Malfait, Jan Anteunis, Alfons Dessenis en Jenny Montigny. Met foto's van werken uit de provinciale kunstverzameling.
244. *In Memoriam*, in *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, 43, (1989), p. 273-277.
Korte biografische nota's van de in 1989 overleden Gentse promotor van hedendaagse kunst Karel Geirlandt (Ledeberg, 1919), kunstenaar

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT, 1990-1991

- Noël Vermeulen (Gent, 1917), scenograaf Andrei Ivaneanu (Boekarest, 1936) en poppentheaterspeler Albert Vermeiren (1922). Met foto's.
245. KLUYSKENS P. (+), *Albert Baertsoen*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 2, p. 94-98.
Korte biografische nota over schilder Baertsoen (1866-1922). Geïllustreerd.
246. KLUYSKENS P. (+), *Leon de Smet*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 5, p. 288-292.
Biografische nota over de kunstschilder De Smet (1881-1966). Met foto van een zelfportret.
247. LEKENS L., *Alfons Siffer. Cultuurdrager en politicus 1850-1941*, in *G.O.V.-Heraut*, 26, (1991), nr. 6, 5 blz. Geïllustreerd.
248. LEKENS L., *Jef Crick (Aalst, 23.10.1890-Sint-Amandsberg, 07.06.1965)*, in *G.O.V.-Heraut*, 25, (1990), nr. 6, 4 blz. Geïllustreerd.
249. PIETERS M., *Omtrent het Lokers begijntje Judoca Schelfhoudt*, in N. VAN CAMPENHOUT (red.), *Lokeren vroeger. Een huldeboek voor wijlen Eerwaarde Pater Dr. Vedastus Verstegen o.f.m. (1906-1989)*, Brugge, 1990, p. 67-75.
Judoca Schelfhoudt (Lokeren, 1708-Gent, 1730) was vanaf 1724 begijntje in het Sint-Elisabethbegijnhof te Gent. Geïllustreerd.
250. POELMAN R., *Jan Rooms als gemeentearchitect van Sint-Amandsberg*, in *Heemkundig Nieuws*, 19, (1991), nr. 3, p. 10-14.
De architect Rooms was van 1909 tot 1946 gemeentelijk bouwmeester in Sint-Amandsberg.
251. VANDEWEYER L., *Boudewijn Maes als Vlaams-nationalistisch politicus in het arrondissement Gent-Eeklo 1918-1933*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, XLIX, (1990), nr. 4, p. 230-245.
252. VAN ELSLANDE R., *Jan Eebins (± 1345-1412), metselaar, beeldhouwer, architect en landmeter*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 3, p. 142-160.
Deze ambachtsman werkte aan de schouw in de Collatiezolder van het Gentse Stadhuis, in de Sint-Pietersabdij, in de Sint-Janskerk en aan het Kruis ter Schreiboorn. Geïllustreerd.

R. DE HERDT, J. VANNIEUWENHUYSE

253. VAN ELSLANDER A., *In Memoriam Victor Speeckaert. Archivaris der Fonteine (Aalst 25 januari 1906-Gent 7 januari 1988)*, in *Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica De Fonteine te Gent. Jaarboek, XXXVII-XXXVIII, (1987-1988)*, p. 191-195.
254. VANSCHOENBEEK G. en M. VERBEKE, *Gust Wallaert : een kwart eeuw geschiedenis van de CMB van de basis naar de top, in Roodgloeiend. Bijdragen tot de geschiedenis van de Centrale der Metaalbewerders van België, (AMSAB. C.M.B.)*, Gent, 1990, p. 453-478.
Overzicht van de syndikale loopbaan in de socialistische Centrale van de Metaalbewerders van Gust Wallaert (Gent, 1908). Geïllustreerd.
255. VERVLIET R., *August Vermeulen, 1872-1945. Leven en werk*, Brussel, 1990, 88 blz.
De Brusselse literator, hoogleraar en politicus Vermeulen werd in 1923 aan de Gentse universiteit benoemd. Hij ijverde voor de vernederlandsing van deze universiteit (1930). Geïllustreerd.

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE TE GENT

*

Publicaties

De volgende uitgaven van de Maatschappij zijn nog voorradig en kunnen besteld worden bij Dr. M. Boone, Blandijnberg 2, 9000 Gent.

HANDELINGEN, nieuwe reeks

DI. I, 1944	600 Fr.	XXX, 1976	»
IV, afl. 1949-50	»	XXXI, 1977	»
VIII, 1954	»	XXXII, 1978	»
XIV, 1960	»	XXXIII, 1979	»
XVI, 1962	»	XXXIV, 1980	»
XVIII, 1964	»	XXXV, 1981	»
XIX, 1965	»	XXXVI, 1982	»
XX, 1966	»	XXXVII, 1983	»
XXI, 1967	»	XXXVIII, 1984	»
XXII, 1968	»	XXXIX, 1985	»
XXVI, 1972	»	XL, 1986	»
XXVII, 1973	»	XLI, 1987	»
XXVIII, 1974	»	XLII, 1988	»
XXIX, 1975	»	XLIII, 1989	»
		XLIV, 1990	»

Een korting van 30 % wordt toegestaan aan leden en studenten.

VERHANDELINGEN

- H. PIRENNE, *Chronique rimée des troubles de Flandre 1379-1380* (1902) 250 Fr.
- L. CLOQUET, *Les maisons anciennes en Belgique* (1907), 250 Fr.
- H. KOEHLIN, *Chapelle de la Leugemeute* (1936), 250 Fr.
- G. VAN DEN GHEYN, *L'Odyssee de l'Agneau Mystique pendant la guerre de 1940* (1945), 250 Fr.
- *Handelingen van het 36e Congres van de Federatie der Historische Kringen van België* (1956), 600 Fr.
- A. DE VOS, *Inventaris der Landbouwpachten in de Gentse Jaarregisters van de Keure*, 2 dln. (1958), samen 600 Fr.
- C. FAIPOULT, *Mémoire statistique du département de l'Escaut* (1960), 600 Fr.
- F. VANDENHOLE, *Inventaris van nieuws-, vak- en kiesbladen* (Publikatie in samenwerking met de Universiteitsbibliotheek te Gent) (1967), 600 Fr.
- K. DE VINCK, *De metamorfosen van een stadsgezicht. De Graslei en de Korenlei te Gent van de middeleeuwen tot vandaag* (1967), 600 Fr.
- J. ART, *Herders en parochianen. Kerkelijkheidsgegevens betreffende het bisdom Gent, 1830-1914* (1979), 600 Fr.
- R. VAN DRIESSCHE, *De Sint-Pietersabdij te Gent* (1980), 600 Fr.
- M. BOONE, *Geld en macht. De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)*, (1990), 600 Fr.
- P. TRIO, *De Gentse broederschappen (1182-1580)* (1990), 600 Fr.